

ЗА ВАШУ И НАШУ СЛОБОДУ POR VUESTRA LIBERTAD Y LA NUESTRA

ЈУГОСЛОВЕНСКИ
ЈЕВРЕЈИ У
ИНТЕРНАЦИОНАЛНИМ
БРИГАДАМА

LOS JUDÍOS
YUGOSLAVOS
EN LAS BRIGADAS
INTERNACIONALES

Никола Милошевски

**ЗА ВАШУ И
НАШУ
СЛОБОДУ**

ЈУГОСЛОВЕНСКИ
ЈЕВРЕЈИ У
ИНТЕРНАЦИОНАЛНИМ
БРИГАДАМА

**POR VUESTRA
LIBERTAD
Y LA NUESTRA**

LOS JUDÍOS
YUGOSLAVOS
EN LAS BRIGADAS
INTERNACIONALES

НИКОЛА МИЛОШЕВСКИ

Ђорђе Андрејевић Кун (1904–1964), збирка графика „За слободу“, 1. део, репродукција из 1967. године (Власништво аутора) / Đorđe Andrejević Kun (1904–1964), mapa gráfico “Por la libertad”, Parte 1, 1938/1967 (4º edición). Colección Nikola Miloševski

Враћање сећања једне земље, једног народа, значи чинити правду. А Влада Шпаније има чврсту посвећеност демократском сећању. Чинимо то тако што, Законом, признајемо жртве рата и диктатуре у Шпанији, након што је државни удар окончао легалност демократског система – Друге Републике – која је омогућила значајан напредак у слободама.

Објављивање овог каталога је директан плод изложбе одржане у Институту Сервантес у Београду. Иницијатива која је успела да на прави начин споји академску строгост са неопходном осетљивошћу да се признају и они који су, из других делова света, били спремни да се боре за слободу и демократију у Шпанији, чак и по цену сопствених живота.

Са изложбом „За вашу и нашу слободу. Југословенски Јевреји у Интернационалним бригаама“ правимо још један корак у неопходном процесу враћања и достојанственог очувања сећања на оне жене и мушкарце који су се храбро супротставили фашизму, претходећи, како то савремена историографија добро истиче, глобалној трагедији коју је представљао Други светски рат.

Одајемо почаст једној заједници чији је допринос до сада остао у сенци: борцима јеврејског порекла из Југославије, чије је учешће у Интернационалним бригаама дирљив пример интернационализма,

Recuperar la memoria de un país, de un pueblo, significa hacer justicia. Y el Gobierno de España tiene un compromiso firme con la Memoria Democrática. Lo hacemos reconociendo, por Ley, a las víctimas de la guerra y la dictadura en España, después de que un golpe de Estado acabara con la legalidad de un sistema democrático -la II República- que permitió notables avances en las libertades.

La publicación de este libro es fruto directo de la exposición celebrada en el Instituto Cervantes de Belgrado. Una iniciativa que ha logrado combinar con acierto el rigor académico con la sensibilidad necesaria para reconocer también a quienes, desde otras partes del mundo, lucharon por la libertad y la democracia en España, incluso a costa de sus propias vidas.

Con “Por vuestra libertad y la nuestra. Los judíos yugoslavos en las Brigadas Internacionales” damos un paso más en el necesario proceso de recuperación y dignificación de la memoria de aquellas mujeres y hombres que se opusieron con valentía al fascismo, adelantándose, como bien subraya la historiografía contemporánea, al drama global que supuso la Segunda Guerra Mundial.

Se rinde tributo a un colectivo cuyas contribuciones habían permanecido hasta ahora en la sombra: los combatientes de origen judío procedentes de Yugoslavia, cuya participación en las Brigadas Internacionales es un

солидарности и борбе против неправде.

Желим да истакнем изузетан рад аутора овог дела, Николе Милошевског, који, поред тога што је историчар по образовању, обавља дужност извршног директора Музеја жртава геноцида у Београду. Његова двострука улога истраживача и културног менаџера била је кључна да се остваре и изложба и ова књига, која обједињује критичку анализу и приступачан наратив, успевајући да дирне, а да при томе не престане да информише. Његов рад је омогућио да се из заборава извуку појединачне и колективне судбине четрдесет жена и мушкараца који су, вођени универзалним вредностима као што су правда, слобода и људско достојанство, одлучили да се боре против напретка тоталитаризма у једној далекој земљи.

Из Министарства за територијалну политику и демократско сећање желимо да изразимо нашу најискренију захвалност Николи Милошевском на његовој посвећености, привржености историјској истини и осетљивости у приступу једној тако комплексној теми. Такође желимо да захвалимо и Институту Сервантес у Београду, чији је културни рад био од суштинског значаја за ткање мостова сећања између Шпаније и Балкана. Зграда Института се, захваљујући овој изложби, претворила у простор за размишљање и дијалог, где прошлост оживљава

ejemplo conmovedor de internacionalismo, solidaridad y lucha contra la injusticia.

Quiero destacar el trabajo excepcional del autor de esta obra, Nikola Miloševski, quien además de ser historiador de formación, ejerce como director ejecutivo del Museo de las Víctimas del Genocidio de Belgrado. Su doble faceta de investigador y gestor cultural ha sido clave para hacer posible tanto la exposición como este libro, que aúna el análisis crítico y un relato accesible, conmoviendo sin dejar de informar. Su labor ha permitido rescatar del olvido las trayectorias individuales y colectivas de cuarenta mujeres y hombres que, movidos por valores universales como la justicia, la libertad y la dignidad humana, decidieron luchar contra el avance del totalitarismo en un país lejano.

Desde el Ministerio de Política Territorial y Memoria Democrática queremos expresar nuestro más sincero agradecimiento a Nikola Miloševski por su dedicación, su compromiso con la verdad histórica y su sensibilidad a la hora de abordar un tema tan complejo. También queremos agradecer la colaboración del Instituto Cervantes de Belgrado, cuya labor cultural ha sido fundamental para tejer puentes de memoria entre España y los Balcanes. Su sede se ha convertido, gracias a esta exposición, en un espacio de reflexión y de diálogo, donde el pasado cobra vida para servir de enseñanza al presente y al futuro.

да би послужила као поука садашњости и будућности.

Изложба и њен каталог представљају драгоцен допринос заједничком напору да се учврсти демократска култура сећања. У њима се бележи не само једно важно поглавље заједничке историје Шпаније и бивше Југославије, већ и једно примерено сведочанство отпора мржњи и прогону. Борци који се овде помињу нису се борили само против франкизма: они су се такође суочили са антисемитизмом, искључивањем и заборавом. Њихова историја, стога, директно позива нашу демократску савест и подсећа на потребу да наставимо да градимо инклузивно, плурално и транснационално сећање.

У временима када поново оживљавају искључиви и негационистички дискурси, садржај ове иницијативе нас подсећа да одбрана људских права и демократије не познаје границе. Храброст интербригадиста, а посебно ових југословенских Јевреја, остаје етички светионик који нас инспирише. Као демократско друштво, имамо дужност да сачувамо, истражујемо и преносимо њихово наслеђе. Јер сећање није само присећање прошлости, већ и напор да се избегну тоталитарна скретања која могу настати у будућности. Јер сећање је демократија.

Анхел Виктор Торес
*Министар за територијалну
политику и демократско сећање*

La exposición y su catálogo son una valiosa contribución al esfuerzo colectivo por consolidar una cultura democrática de la memoria. En él se recoge no solo un capítulo importante de la historia compartida entre España y la extinta Yugoslavia, sino también un testimonio ejemplar de resistencia frente al odio y la persecución. Los combatientes aquí recordados no solo lucharon contra el franquismo: también enfrentaron el antisemitismo, la exclusión y el olvido. Su historia, por tanto, interpela directamente a nuestra conciencia democrática y a la necesidad de seguir construyendo una memoria inclusiva, plural y transnacional.

En tiempos en que resurgen discursos excluyentes y negacionistas, el contenido de esta iniciativa nos recuerda que la defensa de los Derechos Humanos y de la democracia no conoce fronteras. La valentía de los brigadistas internacionales, en especial de estos judíos yugoslavos, sigue siendo un faro ético que nos inspira. Como sociedad democrática, tenemos el deber de conservar, investigar y difundir su legado. Porque la memoria no es solo recuerdo del pasado, sino también un esfuerzo por evitar las derivas totalitarias que puedan surgir en el futuro. Porque memoria es democracia.

Ángel Víctor Torres
*Ministro de Política Territorial
y Memoria Democrática*

Садржај

Предговор	11
Увод	17
Рат у Шпанији (1936-1939)	17
Краљевина Југославија и Шпански рат	28
Јевреји у међуратној југословенској држави	35
Јевреји из Краљевине Југославије у Интернационалним бригадама.	43
1) Борци који су изгубили животе и нестали у току Шпанског рата: Иса Алтарац - Иса Барух - Силвио Барух - Бено Фишер - Иван Фишер - (?) Фридман - Матија Грос - Самуел Камхи - Артур Кершнер - Андрија Прегер - Вилко Пресбургер	47
2) Борци страдали у току Другог светског рата: Саломон Албахари - Јаков Барух - Ендре Баш - Имре Бер - Алфред Бергман - Роберт Домани - Елијас Енгел - Иван Лебл - Владимир Мајдер - Менахем Папо - Корнелија Сенде-Поповић - Драго Штајнбергер - Сигисмунд Штетлер - Герхард Вајс	56
3) Борци који су преживели Други светски рат: Алберт Абинун - Хаим Атијас - Ана Марија Баш - Јанош Баш - Ото Бихаљи - Мирко Дојхт - Велимир Дрекслер (Марко Перић) - Карл Фодор (Теодор Балк) - Браина Рудин-Фос - Јозеф Хауптман (др Александар Мезић) - Едита Јунгерман - Волф Јунгерман - Леа Краус - Самуел Лерер (Воја Тодоровић) - Марија Шнеман	84
Завршна разматрања	116
У прилог култури памћења: сећања југословенских бораца јеврејског порекла	127
1) Ото Бихаљи Мерин - „Шпанија између смрти и рађања“	127
2) Марко Перић (Велимир Дрекслер) - „Доживљаји једног Шпанца“	146
3) Сећања троје добровољаца у зборнику „Шпанија 1936-1939“: др Браина Рудин-Фос - Воја Тодоровић (Самуел Лерер) - др Александар Мезић (Јозеф Хауптман)	169
Неговање културе сећања на шпанске борце и њихово наслеђе	191
Закључак	203
Хронологија значајних догађаја	209
Извори и литература	213
For your and our freedom: Yugoslav Jews in the International Brigades	221

Índice

Prólogo	11
Introducción	17
La guerra en España (1936–1939)	17
El Reino de Yugoslavia y la Guerra de España	28
Los judíos en el Reino de Yugoslavia de entreguerras	35
Los judíos del Reino de Yugoslavia en las Brigadas Internacionales	43
1) Combatientes que perdieron la vida o desaparecieron durante la Guerra española: Isa Altarac - Isa Baruch - Silvio Baruch - Benó Fischer - Ivan Fischer - (?) Friedman - Matija Gros - Samuel Kamhi - Artur Kerschner - Andrija Preger - Vilko Presburger	47
2) Combatientes fallecidos durante la Segunda Guerra Mundial: Salomon Albahari - Jakov Baruch - Endre Baš - Imre Ber - Alfred Bergman - Robert Domany - Elijas Engel - Ivan Lebl - Vladimir Majder - Menahem Papo - Kornelija Sende-Popović - Drago Steinberger - Sigismund Stetler - Gerhard Weiss	56
3) Combatientes que sobrevivieron a la Segunda Guerra Mundial: Albert Abinun - Haim Atijas - Ana Marija Baš - Janoš Baš - Oto Bihalji - Mirko Dojht - Velimir Dreksler (Marko Perić) - Karl Fodor (Theodor Balk) - Braina Rudin-Fos - Jozef Hauptman (Dr. Aleksandar Mezić) - Edita Jungermann - Volf Jungermann - Lea Kraus - Samuel Lerer (Voja Todorović) - Marija Šneman	84
Consideraciones finales	116
La cultura de la memoria: recuerdos de combatientes yugoslavos de origen judío	127
1) Oto Bihalji Merin - España entre la muerte y el nacimiento»	127
2) Marko Perić (Velimir Dreksler) - Las vivencias de un español	146
3) Recuerdos de tres voluntarios en la antología "España 1936-1939": Dra. Braina Rudin-Fos - Voja Todorović (Samuel Lerer) - Dr. Aleksandar Mezić (Jozef Hauptman)	169
Fomento de la cultura de la memoria. Sobre los combatientes en España y su legado	191
Epílogo	203
Cronología de acontecimientos significativos	209
Fuentes y bibliografía	213
For your and our freedom: Yugoslav Jews in the International Brigades	221

Ђорђе Андрејевић Кун (1904–1964), збирка графика „За слободу“, 1. део, репродукција из 1967. године (Власништво аутора) / Đorđe Andrejević Kun (1904–1964), mapa gráfico “Por la libertad”, Parte 1, 1938/1967 (4ª edición). Colección Nikola Miloševski

Рат у Шпанији (1936–1939) био је парадигма XX века. Може се посматрати као последица успона конзервативних тоталитаризама у свету који се прелио у шпанску политичку и друштвену стварност, стварајући од ове земље са Пиринејског полуострва предворје највећег светског сукоба у читавој људској цивилизацији.

Сам Шпански рат из данашње историографске перспективе све више губи епитет „грађанског“ јер он није представљао само рат међу сукобљеним половима Друге шпанске републике. Од самог почетка, снаге генерала Франсиска Франка добијале су снажну помоћ из фашистичке Италије и нацистичке Немачке, што је нарушавало равнотежу снага и претворило рат у све неравноправнији сукоб. Снаге шпанске Републике, помогнуте борцима Међународних бригада, знале су да се не боре само против побуњеничких снага Франка, већ и против немачких и италијанских војника, авиона,

Casi noventa años después de haber sido calificada como una guerra civil, la Guerra de España (1936–1939) se revela como una de las grandes paradojas del siglo XX. Hoy en día, la inmensa mayoría de la historiografía coincide en considerar lo que se ha calificado tradicionalmente como una guerra entre hermanos, la antesala del mayor conflicto bélico de la historia de la humanidad, la Segunda Guerra Mundial.

La guerra española no fue simplemente un enfrentamiento interno entre facciones dentro de la Segunda República, sino un conflicto internacionalizado en sus cimientos. Desde su inicio, las fuerzas del general Francisco Franco recibieron un fuerte apoyo de la Italia fascista y de la Alemania nazi, lo que rompió el equilibrio de fuerzas y transformó la guerra en un conflicto cada vez más desigual. Las fuerzas de la República española, ayudadas por los combatientes de las Brigadas Internacionales, sabían que no luchaban solo contra los sublevados de Franco, sino también contra

тенкова, оружја и муниције.

Сударом између демократски изабране власти подржане од стране просвећених појединаца и групација из читавог света и фашистичких снага које су имале подршку највећих диктатура тог доба, Шпански рат постао је више од унутрашњег сукоба – постао је први фронт у европској борби против ауторитаризма и свих нецивилизацијских вредности које је заговарао. У одбрану легитимне републике дошле су хиљаде интернационалних добровољаца, међу њима и 2224 Јевреја (од којих 251 жена), свесни да је ово борба за демократију, слободу и против тираније, па и самог антисемитизма.

У контингенту који је чинило између 1700 и 2000 југословенских добровољаца различитих националности, значајну групу представља група Јевреја, од којих је до сада са сигурношћу идентификовано 40 особа (од којих шест жена). Вођени политичким и друштвеним разлозима, много чешће слободарским вредностима него пуким авантуризмом, полагали су делове својих живота, а значајан део и читаве животе на бројним шпанским бојиштима.

Настанак ове публикације везан је за припрему истоимене изложбе, која има за циљ да

soldados, aviones, tanques, armas y municiones alemanas e italianas.

El enfrentamiento entre un poder democráticamente elegido, apoyado por individuos y agrupaciones ilustradas de todo el mundo, y las fuerzas fascistas respaldadas por las dictaduras más poderosas de aquella época, convirtió la Guerra de España en mucho más que un conflicto interno; fue el primer frente en la lucha europea contra el autoritarismo y todos los valores antidemocráticos que este promovía. A la defensa de la legítima República acudieron miles de voluntarios internacionales, entre ellos 2.224 judíos (de los cuales 251 eran mujeres), conscientes de que se trataba de una lucha por la democracia, la libertad y contra la tiranía, e incluso contra el propio antisemitismo.

En el contingente formado por entre 1.700 y 2.000 voluntarios yugoslavos de distintas procedencias, un grupo importante lo constituyeron los judíos, de los cuales han sido identificadas con certeza hasta ahora 40 personas, incluidas seis mujeres. Impulsados por razones políticas y sociales, y con mucha mayor frecuencia por valores de libertad que por simple arrojo aventurero, entregaron partes de sus vidas –y en muchos casos sus propias vidas– en los diversos frentes de batalla en España. La publicación de este libro está

осветли судбине југословенских добровољаца јеврејског порекла у Шпанском рату. Истраживање које је претходило њеном настанку обухватало је детаљну анализу мемоарске грађе, архивских извора и постојеће литературе. Овим радом изражено је настојање да се критички историографски приступ споји са потребом да се тема приближи и широј јавности, у духу неговања културе сећања засноване на слободарским и демократским вредностима.

Мора се напоменути да је истраживању значајне изворне темеље пружила мемоарска грађа бројних шпанских бораца. Као најзначајнију, свакако треба поменути петокњижни зборник „Шпанија 1936-1939“ из 1971. године, који је на преко 2800 страница обухватио сећања 220 шпанских бораца и њима блиских људи, укључујући и сведочанства троје југословенских Јевреја.

Велике тешкоће јављале су се у процесу идентификације појединих добровољаца. Као најчешћи проблеми јављали су се недостатак документарне грађе која би могла употпунити биографску слику појединих бораца, као и ненамерне грешке у постојећој грађи и литератури. Многобројни псеудоними појединаца,

relacionada con una exposición homónima, cuyo objetivo es arrojar luz sobre los destinos de los voluntarios yugoslavos de origen judío en la Guerra de España. La investigación que la ha precedido incluyó un análisis detallado de materiales memoriales, fuentes de archivo y la bibliografía y literatura existente. Este trabajo expresa el esfuerzo de combinar un enfoque historiográfico crítico con la necesidad de acercar el asunto al público general, en el espíritu de fomentar una cultura de la memoria basada en valores democráticos y de libertad.

Cabe señalar que la base documental más relevante para la investigación proviene de las memorias de numerosos combatientes españoles. La más destacada es, sin duda, la colección de cinco volúmenes España 1936-1939, publicada en 1971, que recoge en más de 2.800 páginas los recuerdos de 220 combatientes y personas cercanas a ellos, incluidos los testimonios de tres judíos yugoslavos.

Por su parte, se han presentado grandes dificultades en el proceso de identificación de algunos de los voluntarios. Entre los problemas más frecuentes figuraron la falta de documentación que pudiera completar el perfil biográfico de ciertos protagonistas, así como errores involuntarios en el material y bibliografía existente.

као и њихова променљива национална опредељеност, такође су потешкоће које треба поменути.

Истраживање је било омогућено захваљујући сарадњи са више институција и појединаца. Посебну захвалност дугујем Јеврејском историјском музеју и Архиву Југославије на уступљеној грађи и стручности. Велику подршку пружиле су и колеге Музеја жртава геноцида, Музеја савремене уметности, као и запослени у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“. Посебно истичем захвалност Влади Краљевине Шпаније, тачније Секретаријату за демократско памћење Министарства за територијалну политику и демократско памћење, као и Институту Сервантес у Београду, без чије подршке ни изложба ни публикација не би биле могуће. Посебну захвалност дугујем мојој породици, пријатељима и сарадницима на сталном охрабрењу и разумевању мојих мотива.

Лични мотив који стоји иза овог рада проистиче из дубоког поштовања према храбрости и моралној вертикали бораца Међународних бригада, нарочито према 40 појединаца који су се у једном историјском тренутку определили за правду, слободу и солидарност. Вредности које су водиле

Los numerosos seudónimos que tuvieron que adoptar los combatientes, así como sus cambiantes adscripciones nacionales, representan también obstáculos reseñables.

La investigación ha sido posible gracias a la colaboración de diversas instituciones y personas. Expreso mi especial agradecimiento al Museo Histórico Judío y al Archivo de Yugoslavia por el material proporcionado y su profesionalidad. El apoyo también fundamental de mis colegas del Museo de las Víctimas del Genocidio, el Museo de Arte Contemporáneo y el personal de la Biblioteca Universitaria “Svetozar Marković”. Subrayo especialmente mi gratitud al Gobierno del Reino de España, concretamente a la Secretaría de Estado de Memoria Democrática del Ministerio de Política Territorial y Memoria Democrática, así como al Instituto Cervantes de Belgrado, sin cuyo respaldo ni la exposición ni esta publicación hubieran sido posibles. Agradezco especialmente a mi familia, amigos y colaboradores su apoyo incondicional en la tarea de confección de la publicación.

La motivación que subyace a este trabajo nace del profundo respeto hacia la valentía y la integridad moral de los combatientes de las Brigadas Internacionales, especialmente hacia los 40 individuos que, en un momento histórico determinado, eligieron luchar por la justicia, la libertad y

ове југословенске Јевреје у борбу на шпанском тлу – борба за слободу, интернационализам и хуманизам – представљају темеље на којима и сам желим да истрајем, како као историчар, тако и као човек.

Ваља напоменути за крај и да су значајна имена међу новијим регионалним и европским истраживачима изнела мишљење да су у наредном периоду неопходна дуготрајна интензивна истраживања међународних тимова стручњака како би се пружила свеобухватнија слика и разрешила поједина проблемска питања.¹ У нади да ће се овај апел остварити, ја им се придружујем пружајући стручној и широј јавности на увид сопствени скроман допринос овом микроисторијом.

la solidaridad. Los valores que guiaron a estos judíos yugoslavos en su lucha en suelo español –la lucha por la libertad, el internacionalismo y el humanismo– representan también los principios dignos de elogio y que guían mi vida personal y profesional.

Cabe mencionar finalmente que varios nombres destacados entre los investigadores contemporáneos, tanto regionales como europeos que he tratado, han expresado la opinión de que en el futuro serán necesarias investigaciones prolongadas e intensivas por parte de equipos internacionales de expertos, con el fin de ofrecer una imagen más completa y resolver determinadas cuestiones que quedan abiertas¹. En la esperanza de que esta se complete, se ofrece en esta publicación a la comunidad académica y al público general esta contribución en forma de microhistoria.

1 Владан Вуклиш, *Југословени и Шпански грађански рат*, (Бањалука-Београд: Архив Републике Српске-Чигоја штампа-Удружење архивских радника Републике Српске), 14-15; Erve Lemel, "Revizija liste dobrovoljaca iz Jugoslavije u Republikanskoj Španiji. Izvori, metodologija, spisak", у: *Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike*, уредник Olga Manojlović Pintar (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 40-41.

1 Владан Вуклиш, *Југословени и Шпански грађански рат*, (Бањалука-Београд: Архив Републике Српске-Чигоја штампа-Удружење архивских радника Републике Српске), 14-15; Erve Lemel, "Revizija liste dobrovoljaca iz Jugoslavije u Republikanskoj Španiji. Izvori, metodologija, spisak", en: *Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike*, editor Olga Manojlović Pintar (Belgrado: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 40-41.

Ђорђе Андрејевић Кун (1904–1964), збирка графика „За слободу“, 1. део, репродукција из 1967. године (Власништво аутора) / Đorđe Andrejević Kun (1904–1964), mapa gráfico “Por la libertad”, Parte 1, 1938/1967 (4° edición). Colección Nikola Miloševski

Рат у Шпанији (1936-1939)

Пет година трајања Друге шпанске републике, основане 14. априла 1931. године, омеђено је покушајима да се залече дубоки политички, друштвени и економски проблеми ове државе у XX веку наслеђени из претходних епоха. Међутим, ови покушаји условили су уједно и ескалацију сукоба између различитих политичких, друштвених и економских чинилаца.²

На парламентарним изборима одржаним 18. фебруара 1936. године победио је Народни

La Guerra de España (1936-1939)

Los cinco años de duración de la Segunda República Española, proclamada el 14 de abril de 1931, estuvieron marcados por los intentos de sanar los profundos problemas políticos, sociales y económicos heredados de épocas anteriores. Sin embargo, estos esfuerzos también provocaron la escalada de conflictos entre los distintos actores sociales, políticos y económicos.²

En las elecciones parlamentarias celebradas el 18 de febrero de 1936, salió victorioso el Frente

² Више о периоду Друге шпанске републике: Hulia Santos i dr., *Španija u XX veku*, (Beograd: Čigoja štampa, 2004), 55-82; Pjer Brue, Emil Temim, *Revolucija i građanski rat u Španiji 1936-1939*, (Beograd, IK Filip Višnjić, 2016) 3-46; Radivoj Nikolić, „Španski građanski rat 1936-1939.“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 1, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 63-80.

² Más sobre el periodo de la Segunda República Española: Hulia Santos et al., *Španija u XX veku*, (Belgrado: Čigoja štampa, 2004), 55-82; Pjer Brue, Emil Temim, *Revolucija i građanski rat u Španiji 1936-1939*, (Belgrado, IK Filip Višnjić, 2016) 3-46; Radivoj Nikolić, “Španski građanski rat 1936-1939”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 1, editor Čedo Kapor, (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 63-80.

фронт, широка коалиција у којој су се нашле републиканске, социјалистичке, комунистичке, регионалистичке и делом анархистичке политичке опције. То је произвело нова заштравања која су ескалирала током јула 1936. године. Извршени су атентати на републиканског поручника Дел Кастиља, а потом и на десничарског вођу Калва Сотела. Уследио је повод почетка рата – побуна генерала Моле, Санхурха и Франка 17. јула 1936. године против легалне, демократски изабране власти Друге шпанске републике. Почетне успехе побуне у деловима Галисије, Наваре, Кастиље и другим деловима на северу и наду у њен брз и надасве успешан завршетак оповргао је неуспех генерала у покушају да заузму два најважнија града – Мадрид и Барселону. Ни успеси Републике у сламању побуне појединих војних формација нису дали коначне резултате у лето 1936. године – на страни побуњеника груписале су се значајне војне снаге, укључујући мароканске и легионарске јединице. Дуготрајнији сукоб постао је неминован.³

Popular, una amplia coalición compuesta por republicanos, socialistas, comunistas, regionalistas y en parte anarquistas. Esto provocó nuevos enfrentamientos que se intensificaron en julio de 1936. Se cometieron atentados contra el teniente republicano del Castillo y, posteriormente, contra el líder derechista Calvo Sotelo. Esto llevó al estallido de la guerra, el 17 de julio de 1936, los generales Mola, Sanjurjo y Franco se sublevaron contra el gobierno legalmente constituido de la Segunda República Española. Los primeros éxitos del levantamiento en Galicia, Navarra, Castilla y otras regiones del norte, así como las esperanzas de una rápida y exitosa resolución, se vieron desmantelados por el fracaso de los generales en tomar Madrid y Barcelona. Tampoco los éxitos republicanos al sofocar la sublevación de ciertas formaciones militares lograron resultados definitivos en el verano de 1936. Del lado de los sublevados se agruparon fuerzas militares considerables, incluidas unidades marroquíes y de la Legión. Un conflicto prolongado se volvió inevitable.³

3 Pjer Brue, Emil Temim, н.д., 47-65; Radivoj Nikolić, „Španski građanski rat 1936-1939“, н.д., 84-86; „Један део трупа у Шпанском Мароку побунио се и води крваве борбе с трупама верним влади“, Политика, 19. 7. 1936, 2.

3 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 47-65; Radivoj Nikolić, „Španski građanski rat 1936-1939“, op. cit., 84-86; „Један део трупа у Шпанском Мароку побунио се и води крваве борбе с трупама верним влади“, Политика, 19. 7. 1936, 2.

У новембру 1936. године започела је велика офанзива побуњеничких снага на Мадрид, али је град, захваљујући огорченом отпору његових становника и првопридошлих бораца Интернационалних бригада, одолео опсади. Побуњеничке снаге потом су приступиле операцији окруживања шпанске престонице. У том настојању, током децембра 1936. године и јануара 1937. године вођене су жестоке борбе на Корунском путу, где националисти нису успели да прекину републиканске везе са севером, а потом у фебруару и битка код Хараме, у којој су националисти поново заустављени јужно од престонице. Последњи покушај окруживања Мадрида започет је у марту 1937. код Гвадалахаре, где долази до прве велике републиканске победе и тешког пораза италијанских снага у служби генерала Франка.⁴

Увиђајући да је неуспех у бојиштима око главног града Шпаније неминовност, побуњеничке вође окренуле су се операцијама на северу. Током лета 1937. године, покренута је офанзива на северу коју, слабије опремљене, изоловане републиканске снаге, нису могле да зауставе. У јуну побуњеничке снаге заузимају Билбао, а до октобра преузимају читаву Баскију

En noviembre de 1936 comenzó una gran ofensiva rebelde sobre Madrid, pero la villa resistió el asedio gracias a la feroz defensa de sus habitantes y a la llegada de los primeros combatientes de las Brigadas Internacionales. Las fuerzas sublevadas intentaron luego cercar la capital. En diciembre de 1936 y enero de 1937 se libraron intensos combates en la carretera de La Coruña, donde los nacionalistas no lograron cortar los enlaces republicanos con el norte, y en febrero, tuvo lugar la batalla del Jarama, donde nuevamente fueron detenidos al sur de la capital. El último intento de cerco sobre Madrid fue en marzo de 1937, en Guadalajara, donde se produjo la primera gran victoria republicana y una dura derrota para las tropas italianas al servicio del general Franco.⁴

Al ver que el fracaso en el frente de Madrid era inevitable, los líderes rebeldes centraron sus operaciones en el norte. Durante el verano de 1937 lanzaron una ofensiva en la región septentrional que las fuerzas republicanas, más débiles y aisladas, no pudieron detener. En junio, las tropas sublevadas tomaron Bilbao y, hasta octubre, ocuparon toda el área de País Vasco y Asturias.

4 Pjer Brue, Emil Temim, н.д., 149-165; Radivoj Nikolić, „Španski građanski rat 1936-1939.“, н.д., 101-110.

4 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 149-165; Radivoj Nikolić, “Španski građanski rat 1936-1939”, op. cit., 101-110.

и Астурију. Покушај републиканских снага да спасу север офанзивом западно од Мадрида, у бици за Брунете у јулу 1937. године, као и у августу и септембру заузимањем Сарагосе преко Белћитеа, завршава се без трајног успеха. Франко је током друге половине 1936. и током 1937. године загосподарио пространим територијом северне, западне и значајног дела јужне Шпаније.⁵

Los intentos republicanos por salvar el norte mediante ofensivas al oeste de Madrid (batalla de Brunete en julio de 1937) y mediante el avance hacia Zaragoza por Belchite en agosto y septiembre, no lograron éxitos duraderos. En la segunda mitad de 1936 y a los largo de 1937, Franco consolidó su dominio sobre amplias zonas del norte, oeste y buena parte del sur de España.⁵

Републикански војници у нападу на Виљануеву де ла Кањаду на Брунетском фронту
Архив Југославије (АЈ), R-465, L-1564, 26 / Soldados republicanos en el
ataque a Villanueva de la Cañada en el frente de Brunete (Archivo de Yugoslavia (AJ),
f. 112, R-465, L-1564, 26.

Многи истраживачи сагласни су да је битка за Теруел, вођена од децембра 1937. до фебруара

Muchos investigadores coinciden en que la batalla de Teruel, librada entre diciembre de 1937 y febrero

5 Pjer Brue, Emil Temim, н.д., 254-270; Radivoj Nikolić, „Španski građanski rat 1936-1939“, н.д., 111-119.

5 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 254-270; Radivoj Nikolić, “Španski građanski rat 1936-1939”, op. cit., 111-119.

1938. године представљала прекретницу шпанског сукоба. Ова најкрвавија епизода рата имала је променљив ток – републиканци су накратко заузели град Теруел, али су га Франкове снаге потом, успешном контраофанзивом, повратиле.⁶

У месецима након Теруела уследила је постепена превласт Франкових снага. У марту 1938. године побуњеничке снаге покренуле су Арагонску офанзиву са циљем да прошире територију до Средоземног мора и на тај начин поделе територију Шпанске републике. Упркос вишенедељним борбама на овом фронту, Франкове снаге успеле су у остваривању свог циља у априлу.⁷ Као одговор на катастрофално погоршање свог стратешког положаја, у јулу 1938. године Република је започела највећу офанзиву рата, на реци Ебро. Након почетних успеха и продора преко реке, у наредна четири месеца Франкове снаге успевају да амортизују нападе, постепено преузимају иницијативу и наносе тежак пораз нападачима. Поразом на Ебру означен је крај великим републиканским офанзивним покушајима.⁸

de 1938, marcó un punto de inflexión en el conflicto. Fue el episodio más sangriento de la guerra, con un curso cambiante: los republicanos tomaron brevemente la ciudad, pero las fuerzas de Franco la recuperaron con una contraofensiva eficaz.⁶

En los meses posteriores a Teruel se impuso gradualmente la superioridad de las fuerzas franquistas. En marzo de 1938, los sublevados lanzaron la ofensiva de Aragón con el objetivo de alcanzar el mar Mediterráneo y dividir en dos el territorio republicano. A pesar de semanas de combates, Franco logró su objetivo en abril.⁷ Como reacción al deterioro estratégico, en julio de 1938 los republicanos lanzaron la mayor ofensiva del conflicto en el río Ebro. Tras éxitos iniciales, las fuerzas franquistas lograron frenar los ataques, recuperar la iniciativa y derrotar gravemente a los atacantes durante los siguientes cuatro meses. La derrota en el Ebro marcó el fin de las grandes ofensivas republicanas.⁸

6 Pjer Brue, Emil Temim, н.д., 305–311; Radivoj Nikolić, „Španski građanski rat 1936–1939.”, н.д., 123–125.

7 Pjer Brue, Emil Temim, н.д., 311–319; Radivoj Nikolić, „Španski građanski rat 1936–1939.”, н.д., 125–128.

8 Pjer Brue, Emil Temim, н.д., 334–340; Radivoj Nikolić, „Španski građanski rat 1936–1939.”, н.д., 128–134.

6 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 305–311; Radivoj Nikolić, “Španski građanski rat 1936–1939”, op. cit., 123–125.

7 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 311–319; Radivoj Nikolić, “Španski građanski rat 1936–1939”, op. cit., 125–128.

8 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 334–340; Radivoj Nikolić, “Španski građanski rat 1936–1939”, op. cit., 128–134.

Пласа дел Торико у Теруелу – након евакуације, 24. децембар 1937, Кати Хорна (ES.37274.CDMH) / Plaza del Torico en Teruel – después de la evacuación, 24 de diciembre de 1937, Kati Horna (ES.37274.CDMH)

Крајем 1938. године Франко је започео Каталонску офанзиву, која доводи до пада Барселоне у јануару 1939. и масовног егзодуса цивила и војника у Француску. Последњи чин рата одиграо се у марту 1939. године када, након унутрашњих сукоба у

A finales de 1938, Franco inició la ofensiva de Cataluña, que culminó con la caída de Barcelona en enero de 1939 y el éxodo masivo de civiles y militares a Francia. El acto final de la guerra tuvo lugar en marzo de 1939, cuando, tras luchas internas en el bando

Последњи цивили евакуисани из Теруела, 24. децембар 1937, Кати Хорна (ES.37274.CDMH) / Última civil evacuada de Teruel, 24 de diciembre de 1937, Kati Horna, (ES.37274.CDMH)

републиканском табору,
националисти улазе у Мадрид
без већег отпора.⁹

republicano, los nacionalistas
entraron en Madrid sin gran
resistencia.⁹

⁹ Pjer Brue, Emil Temim, н.д., 340-358; Radivoj Nikolić, „Španski građanski rat 1936-1939“, н.д., 134-135.

⁹ Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 340-358; Radivoj Nikolić, “Španski građanski rat 1936-1939”, op. cit., 134-135.

Сукоб који је укупно трајао две године, осам месеци и 15 дана, односно од 17. јула 1936. до 1. априла 1939. године, од почетка је задобијао све већи међународни карактер. Ни Велика Британија, ни Француска, као ни Друштво народа, нису дале одлучујућу подршку легитимној шпанској влади, већ су, убрзо усвојивши политику немешања, определиле највећи део међународне заједнице овом политичком гледишту на шпански проблем, наилазећи притом на широку критику своје интелектуалне јавности.¹⁰ Политику немешања најоштрије нису поштовале нацистичка Немачка и фашистичка Италија, здушно пружајући војну, политичку и економску подршку побуњеним трупама чији је једини господар, након смрти генерала Санхурха и Моле, постао генерал Франко. Совјетски Савез такође није поштовао политику немешања, пружајући подршку истог

El conflicto, que duró dos años, ocho meses y quince días (del 17 de julio de 1936 al 1 de abril de 1939), adquirió un creciente carácter internacional desde sus inicios. Ni Reino Unido ni Francia, ni la Sociedad de Naciones, ofrecieron apoyo decisivo al gobierno legítimo español; adoptaron con premura una política de no intervención que fue asumida por gran parte de la comunidad internacional, aunque recibió amplias críticas de sus propios sectores intelectuales.¹⁰ Esa política no fue respetada por la Alemania nazi ni por la Italia fascista, que ofrecieron apoyo militar, político y económico a las tropas rebeldes lideradas exclusivamente por Francisco Franco tras la muerte de los generales Sanjurjo y Mola. Tampoco la respetó la Unión Soviética, que prestó ayuda de características similares

10 Као један од критичара француске политике немешања настале у периоду њеног самог успостављања може се издвојити писац Жан Ришар Блох, који је, након посете шпанским ратним поприштима 1936. године упутио апел Француској да напусти своју политику, упозоравујући притом на опасност од успона фашизма, упоређујући одбрану Мадрида са одбраном Вердена у Првом светском рату, али и не пропуштајући да истакне улогу тада још малобројних иностраних бораца. Jean Richard Bloch, *Španija. Reportaža kroz građanski rat*, (Beograd: Nolit, 1936), 127-132, 152-153.

10 Como uno de los críticos con la política francesa de no intervención, establecida desde el comienzo, cabe destacar al escritor Jean-Richard Bloch, quien, tras visitar los escenarios de la guerra en España en 1936, dirigió un llamamiento a Francia para que abandonara dicha política, advirtiendo del peligro del auge del fascismo, comparando la defensa de Madrid con la defensa de Verdún en la Primera Guerra Mundial, pero sin dejar de hacer referencia al papel de los entonces aún escasos combatientes extranjeros. Jean Richard Bloch, *Španija. Reportaža kroz građanski rat* (Belgrado: Nolit, 1936), 127-132, 152-153.

карактера републиканским снагама.¹¹ Подршку шпанској републици пружио је значајан део светске интелектуалне и културне јавности, превасходно захваљујући свесрдној подршци коју је уживала и у домаћим интелектуалним круговима, окупљајући под својим окриљем великане попут уметника Пабла Пикаса, песника Федерика Гарсије Лорке, Рафаела Албертија и Антонија Мањада, писаца Ернеста Хемингвеја и Луја Драгона и многих других.¹²

al bando republicano.¹¹ La República Española contó con el respaldo de gran parte de la comunidad intelectual y cultural mundial, debido en gran medida al firme apoyo que recibió en sus propios círculos intelectuales, reuniendo bajo su estandarte a grandes figuras como el artista Pablo Picasso, los poetas Federico García Lorca, Rafael Alberti y Antonio Machado, los escritores Ernest Hemingway, Louis Aragon y muchos otros.¹²

Транспарент у једном каталонском граду (АЈ, R-465, L-1564, 20) / Pancarta en una ciudad catalana (АЈ, f. 112 R-465, L-1564, 20)

11 Pjer Brue, Emil Temim, н.д., 208-244; Radivoj Nikolić, „Španski građanski rat 1936-1939.“, н.д., 87-95.

12 Hulia Santos i dr., н.д., 396-399.

11 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 208-244; Radivoj Nikolić, „Španski građanski rat 1936-1939“, op. cit., 87-95.

12 Hulia Santos et al., op. cit., 396-399.

Велики допринос републиканским снагама пружили су и добровољци, појединци не тако познати, али подједнако свесни значаја одбране културно-историјских и цивилизацијских тековина Европе, које су, следом догађаја на Пиринејском полуострву, доспеле у стање озбиљне угрожености. Међународне (Интернационалне) бригаде формиране су одлуком Владе шпанске Републике 22. октобра 1936. године и њихова активна подршка у одбрани легалне шпанске власти трајала је нешто мање од две године, до 21. септембра 1938. године, када је влада Хуана Негрина, под притиском Друштва народа, донела одлуку о њиховом повлачењу. Највећи број историчара сагласан је у процени да је између 35.000 и 40.000 појединаца из више од 50 земаља жртвовало део свог живота, а многи и своје животе, у настојању да се одбрани шпанска, али и европска слобода.¹³ Међу њима било је не мање од 1700 грађана Краљевине Југославије, мушкараца и жена најразличитијих узраста, занимања и политичких усмерења, али развијеног осећаја људске солидарности и надарене антифашистичког опредељења. Многи од њих су своје животе положили на шпанским бојиштима зарад ових вредности.¹⁴ Њихова

Un gran aporte a las fuerzas republicanas vino también de voluntarios menos ilustres, pero igualmente conscientes del valor de defender los logros culturales e históricos de Europa, que se veían gravemente amenazados. Las Brigadas Internacionales fueron creadas por decisión del gobierno republicano el 22 de octubre de 1936, y su apoyo activo duró hasta el 21 de septiembre de 1938, cuando el gobierno de Juan Negrín, presionado por la Sociedad de Naciones, decidió su retirada. La mayoría de los historiadores coincide en que entre 35.000 y 40.000 personas de más de 50 países sacrificaron parte de sus vidas –y muchas de ellas la vida misma– en el intento de defender la libertad de España y de Europa.¹³ Entre ellas se encontraban no menos de 1.700 ciudadanos del Reino de Yugoslavia: mujeres y hombres de diversas edades, profesiones y orientaciones políticas, unidos por un fuerte sentido de solidaridad humana y, sobre todo, por una firme convicción antifascista. Muchos de ellos dieron sus vidas en los campos de batalla españoles por estos valores.¹⁴ Su número y entrega en las batallas

13 Pjer Brue, Emil Temim, н.д., 245-253.

14 Erve Lemel, „Revizija liste dobrovoljaca iz Jugoslavije u Republikanskoj Španiji. Izvori, metodologija, spisak“, н.д., 37.

13 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 245-253.

14 Erve Lemel, “Revizija liste dobrovoljaca iz Jugoslavije u Republikanskoj Španiji. Izvori, metodologija, spisak”, op. cit., 37.

бројност и пожртвованост у борбама око Мадрида, код Хараме и Гвадалахаре условили су у априлу 1937. године стварање батаљона „Ђуро Ђаковић“, где ће остати одлучујући национални елемент, упркос великим борбама у којима се батаљон опробао већ код Брунета и у Сарагоској операцији.¹⁵ Југословенска војна формација у оквиру међународних снага на тлу Шпаније била је и 129. мешовита бригада, успостављена у првим месецима 1938. године спајањем батаљона „Ђуро Ђаковић“ са батаљонима „Георги Димитров“ (такође великим бројем сачињеним од југословенских бораца) и чехословачког батаљона „Јан Масарик“. Поменуће војне формације, као и сама бригада, исказаће велику храброст на Арагонском и Левантском фронту 1938. године, али уз велике губитке. Од њених делова, након пораза на Арагонском фронту, настао је и батаљон „Дивисионарио“, у великој мери сачињен од југословенских бораца, који је посебну улогу одиграо у току последње велике офанзиве на реци Ебро.¹⁶

Пораз републиканских снага условио је вишеаспектне последице по даљи ток шпанске историје у XX веку. Исход рата непосредно је условио жестоку франкистичку репресију која је

alrededor de Madrid, en el Jarama y Guadalajara, propiciaron en abril de 1937 la creación del Batallón “Đuro Đaković”, en el que los yugoslavos fueron el componente nacional predominante, a pesar de las duras pruebas sufridas ya en Brunete y en la ofensiva sobre Zaragoza.¹⁵ Otra unidad militar yugoslava en el suelo español fue la 129. Brigada Mixta, formada a principios de 1938 con la unión del Batallón “Đuro Đaković”, el Batallón “Georgi Dimitrov” (también formado mayoritariamente por yugoslavos) y el batallón checoslovaco “Jan Masaryk”. Estas unidades y la propia brigada mostraron valentía en los frentes de Aragón y Levante en 1938, aunque sufrieron grandes pérdidas. Tras la derrota en Aragón, de algunos de sus efectivos nació el Batallón “Divisionario”, en su mayor parte compuesto por yugoslavos y que destacó en la última gran ofensiva del Ebro.¹⁶

La derrota republicana tuvo consecuencias de enorme alcance para el curso de la historia de España en el siglo XX. El resultado de la guerra trajo consigo una violenta represión franquista, con un gran número de víctimas. El temor a la represalia obligó a

15 Stevan Beliћ, *Na bojnim poljima Španije*, (Beograd: Narodna armija, 1970), 90-117.

16 Исто, 117-138.

15 Stevan Beliћ, *Na bojnim poljima Španije* (Belgrado: Narodna armija, 1970), 90-117.

16 Ibid., 117-138.

однела велики број жртава. Судбине многих од њих, упркос вишедеценијским напорима модерне Шпаније, и данас нису познате. Страх од репресије нагнао је око пола милиона становника Шпаније у изгнанство.

Свега пола године након оваквог завршетка рата у Шпанији започео је Други светски рат, те се с правом може изрећи да је трагичан сукоб на Пиринејском полуострву био најавна најтежег сукоба у модерној историји човечанства. Победа антифашизма у Европи пак није омогућила победу антифашизма и у послератној, Франковој Шпанији. Велике силе, победнице Другог светског рата, оптерећене својим хладноратовским интересима, нису посвећивале нарочити фокус шпанском проблему. Њиме ће се позабавити модерна, послефранковска Шпанија посветивши се сопственој, унутрашњој ренесанси – вишедеценијском процесу који је, на послетку, и створио шпанску државу какву данас познајемо.

Краљевина Југославија и Шпански рат

У време Шпанског рата (1936–1939) Краљевина Југославија пролазила је кроз сопствене унутрашње и спољнополитичке тешкоће. Трагична смрт краља Александра Карађорђевића у атентату приликом посете Марсеју у октобру

cerca de medio millón de personas al exilio, las ejecuciones se prolongaron hasta unos meses antes de la muerte del dictador en 1975. A pesar de los esfuerzos de la España democrática, el destino de muchos de ellos sigue siendo desconocido.

Apenas medio año después del fin de la Guerra de España, comenzó la Segunda Guerra Mundial, lo que permite afirmar con razón que el trágico conflicto en la Península ibérica fue el preludio del mayor conflicto de la historia moderna de la humanidad. La victoria del antifascismo en Europa no significó sin embargo su triunfo en la España franquista de la posguerra. Las grandes potencias vencedoras, centradas en la Guerra Fría, no prestaron especial atención al problema español. Fue la España democrática, posterior al franquismo, la que se ocupó de esta cuestión, emprendiendo una auténtica renovación interna; un proceso de varias décadas que, en definitiva, dio origen al Estado español tal como lo conocemos hoy.

El Reino de Yugoslavia y la Guerra de España

Durante la Guerra de España, el Reino de Yugoslavia atravesaba sus propias dificultades internas y de política exterior. La trágica muerte del rey Alejandro Karadorđević, asesinado

1934. године довела је на чело државе намесништво у име малолетног Александровог сина, краља Петра II. Најзначајнију улогу у овом намесништву имао је кнез Павле Карађорђевић. На челу југословенске Владе током свих година рата у Шпанији налазио се Милан Стојадиновић. Упркос политичком континуитету намесништва и Владе земља се у датом периоду налазила услед нерешених државних и националних питања која су додатно погоршавале економске тензије настале као последица Велике економске кризе. На спољнополитичком плану, паралелно са геополитичким постепеним повлачењем Француске, традиционалног југословенског савезника из претходних деценија, остваривао се све већи утицај нацистичке Немачке.¹⁷

Обазујући се на спољнополитичке промене и односе значајних европских чинилаца према зараћеним странама, власт југословенске државе је током шпанског сукоба постепено мењала политику од неутралности ка подршци Франковим снагама. Зауевши већ на почетку рата званичан неутралан став, југословенска

en Marsella en octubre de 1934, llevó a la regencia en nombre de su hijo menor, el rey Pedro II. La figura más destacada en esta regencia fue el príncipe Pablo Karađorđević. Durante los años que abarcó la guerra en España, el primer ministro yugoslavo fue Milan Stojadinović. A pesar de la continuidad política entre la regencia y el gobierno, el país se encontraba en ese período afectado por cuestiones no resueltas, que agravaban las tensiones económicas generadas por la Gran Depresión. En el ámbito internacional, junto con el paulatino retiro geopolítico de Francia, tradicional aliado yugoslavo en las décadas anteriores, aumentaba la influencia de la Alemania nazi.¹⁷

Atendiendo a los vaivenes internacionales y a las posiciones de los actores europeos frente a las partes en conflicto, el gobierno yugoslavo fue cambiando progresivamente su postura de neutralidad a un apoyo indirecto a las fuerzas franquistas durante la guerra española. Inicialmente, el Estado yugoslavo adoptó una postura oficial de neutralidad,

17 Milivoj Bešlin, „Kraljevina Jugoslavija-Frankov antikomunistički saveznik 1936-1939”, у: Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike, уредник Olga Manojlović Pintar (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 47-48.

17 Milivoj Bešlin, “Kraljevina Jugoslavija-Frankov antikomunistički saveznik 1936-1939”, en: Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike, editor Olga Manojlović Pintar (Belgrado: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 47-48.

држава се придружила ставу Француске и Велике Британије који је подразумевао политику немешања. Међутим, постепено напуштање ове политике у наредним месецима и годинама било је из више разлога. Један од најзначајнијих разлога био је страх од великог броја југословенских Интербригадиста, значајним делом комуниста, који су се борили у Шпанији и који су након окончања овог сукоба могли постати претња по своју државу. Стога је 25. фебруара 1937. године Влада забранила прикупљање сваке врсте помоћи зарађеним странама, предвиђајући као казну одузимање држављанства југословенским добровољцима, али и стварајући легислативну основу за нови обрачун са југословенским комунистима.¹⁸ Изузев ове акције и сличних потеза, који су индиректно ишли у корист Франковим снагама, досадашња историографија није потврдила, на основу постојећих документарних извора, директну помоћ југословенске државе побуњеничким снагама, пре свега у војном и финансијском смислу.¹⁹ Међутим, неформална подршка супротној страни била је препозната од стране републиканске Шпаније, одакле су се могле чути критике.²⁰

alineándose con Francia y Reino Unido, que promovían la política de no intervención. Sin embargo, el abandono gradual de esta política en los meses y años siguientes se debió a varias razones. Una de las más importantes fue el temor al gran número de yugoslavos que combatían en las Brigadas Internacionales, en su mayoría comunistas, quienes tras el conflicto podían suponer una amenaza para su propio país. Por ello, el 25 de febrero de 1937, el gobierno prohibió cualquier tipo de ayuda a los bandos en guerra, imponiendo como castigo la retirada de la ciudadanía a los voluntarios yugoslavos y sentando las bases legales para la persecución de los comunistas yugoslavos.¹⁸ Exceptuando esta y otras medidas indirectas que favorecían a los franquistas, la historiografía hasta ahora no ha confirmado, con base en las fuentes documentales existentes, una ayuda directa del Estado yugoslavo a las fuerzas rebeldes, sobre todo en el ámbito militar y financiero.¹⁹ Sin embargo, el apoyo informal que efectivamente se brindó fue denunciado por la España republicana, desde donde se emitieron las oportunas críticas.²⁰

18 Milivoj Bešlin „Kraljevina Jugoslavija-Frankov antikomunistički saveznik 1936-1939“, н.д., 53-55.

19 Исто, 60.

20 Исто, 61-62.

18 Milivoj Bešlin "Kraljevina Jugoslavija-Frankov antikomunistički saveznik 1936-1939", op. cit., 53-55.

19 Ibid., 60.

20 Ibid., 61-62.

Војне власти Краљевине Југославије такође су са великом пажњом пратиле ратна дешавања у Шпанији, анализирајући детаљно поједине аспекте. На основу закључака изведених из датих анализа иницирале су поједине војне реформе, као и набавке наоружања које, због почетка Другог светског рата и догађаја који су му непосредно претходили, нису до краја реализовани.²¹

Пратећи модалитете односа многих делова светске јавности према зараћеним странама у Шпанском рату, југословенска јавност је, као и југословенска штампа, заузимала однос сходно сопственим идеолошким позицијама. Грађани и медији конзервативних и десничарских опредељења исказивали су симпатије према Франковим трупама, сматрајући да шпански левичари желе да изврше бољшевичку револуцију. Са друге стране, Југословени и штампа који се могу сврстати у левицу имали су потпуно супротно гледиште на догађаје. У овако поларизованој југословенској јавности, као трећа страна јављају се либерални медији и њихова штампа, који настоје да сачувају објективност, па чак и исказујући мању

Las autoridades militares del Reino de Yugoslavia también siguieron con atención los acontecimientos en España, analizando detalladamente variados aspectos. A partir de las conclusiones a las que se llegó, se impulsaron reformas militares y adquisición de armamento que, debido al estallido de la Segunda Guerra Mundial y sus precedentes inmediatos, no se se llegaron a completar.²¹

Siguiendo las actitudes de diversos sectores de la opinión pública mundial hacia las partes en conflicto durante la Guerra española, la opinión pública y la prensa yugoslavas adoptaron sus actitudes en consonancia a sus respectivas ideologías. Las facciones conservadoras y de derechas simpatizaban con las tropas franquistas, convencidos de que la izquierda española pensaba iniciar una revolución bolchevique. Por otro lado, la prensa y los ciudadanos de izquierdas tenían una visión completamente opuesta

21 Mile Bjelajac „Uticaj Španskog građanskog rata na vojnu misao u Jugoslaviji“, у: Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike, уредник Olga Manojlović Pintar (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 93-94.

21 Mile Bjelajac “Uticaj Španskog građanskog rata na vojnu misao u Jugoslaviji”, en: Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike, editor Olga Manojlović Pintar (Belgrado: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 93-94.

заинтересованост.²² Временом су, под утицајем државе и у смеру промена њеног односа према питању Шпаније, медији све више тежиште свог извештавања померали у корист стране побуњеника.²³ Непосредно након окончања Шпанског рата, у појединим широкој југословенској јавности доступним публикацијама, евидентирана је изузетна критичност према периоду Републике, нарочито исказана према борби која се водила између левице и деснице, због које је војска „била приморана“ да интервенише 17. јуна 1936.²⁴ Приметан је и изузетно позитиван приказ лика и дела генерала Франка, истичући притом његов рад на обнови државе, успостављању јединства, бризи о становништву,²⁵ али и успостављању нове улоге Шпаније у Средоземљу.²⁶

У оваквим политичким и друштвеним околностима током рата у Шпанији одвијао се процес одласка појединих држављана Краљевине Југославије у ову државу. Историјска наука дужи је

de los hechos.²² Con el tiempo, y bajo la influencia del Estado y el cambio en su postura respecto a España, los medios fueron desplazando su enfoque pretendidamente objetivo hacia posturas simpatizantes con los sublevados.²³ Tras el fin de la Guerra de España, en algunas publicaciones accesibles a la amplia opinión pública yugoslava, se registró una crítica severa al período de la República, especialmente en cuanto a la pugna entre izquierda y derecha, que habira “obligado” a la intervención militar del 17 de julio de 1936.²⁴ Se difundió además una imagen muy positiva del general Franco, resaltando su trabajo en la reconstrucción del Estado, la unificación, el cuidado de los más vulnerables²⁵ y el establecimiento de una posición fuerte de España en el Mediterráneo.²⁶

En este contexto político y social es cuando se produce la llegada de ciudadanos yugoslavos para combatir en la Guerra de España.

22 Olivera Milosavljević, *Savremeni fašizma 1: Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933-1941*, (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2010), 422-438.

23 Milivoj Bešlin „Kraljevina Jugoslavija-Frankov antikomunistički saveznik 1936-1939”, н.д., 53.

24 Шта хоће Шпанија?, (Београд: Седма сила, 1940), 31-34.

25 Исто, 36-54.

26 Исто, 59-61.

22 Olivera Milosavljević, *Savremeni fašizma 1: Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933-1941*, (Belgrado: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2010), 422-438.

23 Milivoj Bešlin “Kraljevina Jugoslavija-Frankov antikomunistički saveznik 1936-1939”, op. cit., 53.

24 *Шта хоће Шпанија?*, (Београд: Седма сила, 1940), 31-34.

25 Ibid., 36-54.

26 Ibid., 59-61.

период процењивала бројност југословенских бораца у редовима Међународних бригада на око 1700, да би новија истраживања њихов број приближила броју од две хиљаде. У међународним оквирима, борци из југословенских земаља чинили су седми контингент по величини.²⁷ Значајан број њих дошао је у Шпанију из Краљевине Југославије, али је знатно већи број њих који су у Шпанију дошли из редова југословенске дијаспоре у другим земљама. Такође, када се говори о шпанским борцима из Краљевине Југославије, преваходно се може говорити о особама левичарског опредељења, али било је и много добровољаца за које се не може тврдити да су били левичарски опредељени. Стога се са правом може говорити да је антифашистичка оријентација покретала југословенске борце да напусте своју домовину и оду у шпанску ратну неизвесност. Део апела прашких студената, међу којима су се као потписници налазили и југословенски борци јеврејског порекла Елијас Енгел и Герхард Вајс, објављен 25. јануара 1937. године, непосредно пре њиховог одласка у Шпанију, илуструје вредности којима су тежили.

27 Erve Lemel, „Revizija liste dobrovoljaca iz Jugoslavije u Republikanskoj Španiji. Izvori, metodologija, spisak“, н.д., 34-37.

Durante largo tiempo la historiografía estimó en unos 1700 el número de combatientes yugoslavos en las Brigadas Internacionales, cifra que investigaciones recientes han elevado a cerca de dos mil. A nivel internacional, los combatientes de las tierras yugoslavas constituyeron el séptimo contingente más numeroso.²⁷ Una parte importante de ellos se desplazó directamente desde el Reino de Yugoslavia, pero muchos más llegaron provenientes de las comunidades yugoslavas en el extranjero. Al hablar de combatientes españoles del Reino de Yugoslavia, se habla principalmente de personas de orientación izquierdista, aunque hubo muchos voluntarios sin esa afiliación política clara. Por ello, es justo afirmar que la orientación antifascista fue el motor que impulsó a los combatientes yugoslavos a dejar su patria y adentrarse en la incertidumbre de la guerra española. Un ejemplo ilustrativo de los valores que perseguían es el llamamiento de los estudiantes de Praga, firmado también por los yugoslavos de origen judío Elías Engel y Gerhard Weiß, publicado el 25 de enero de 1937, justo antes de su partida hacia España:

27 Erve Lemel, „Revizija liste dobrovoljaca iz Jugoslavije u Republikanskoj Španiji. Izvori, metodologija, spisak“, op. cit., 34-37.

Одлазећи у Шпанију, ми сматрамо за своју дужност да свима вама, без обзира на политичку, националну и верску припадност, упутимо наш поздрав са поруком да и ви устрајете у борби за слободу и демократију.²⁸

Прелазећи најчешће илегално француско-шпанску границу на Пиринејима, југословенски добровољци су, након дугог путовања које је често подразумевао и боравке у великим европским престоницама попут Париза и Прага, по доласку у седиште Међународних бригада у градићу Албасете и краће обуке, ступали у војне формације Шпанске републике и борбена дејства.

На основу данас познатих података, процењује се да је скоро половина приспелих југословенских бораца погинула у току рата, свакако више од 850 интербригадиста.²⁹ Велики део оних који нису страдали у рату је пак, морао да преживи године у француским логорима да би успео да се врати у

Al partir hacia España, consideramos nuestro deber enviaros a todos vosotros, independientemente de vuestra afiliación política, nacional o religiosa, un saludo con el mensaje de que perseveréis en la lucha por la libertad y la democracia.²⁸

Atravesando la frontera franco-española en los Pirineos, generalmente de forma ilegal, los voluntarios yugoslavos emprendían un largo viaje, con paradas frecuentes en importantes capitales europeas como París y en menor medida Praga, para luego llegar al cuartel general de las Brigadas Internacionales en la localidad de Albacete, donde recibían un breve entrenamiento y se incorporaban a las fuerzas de la República Española y a la lucha.

Según datos actuales, se estima que casi la mitad de los voluntarios yugoslavos que llegaron murieron durante la guerra, probablemente más de 850 brigadistas.²⁹ Muchos de los que sobrevivieron tuvieron que pasar años en campos de concentración franceses antes de poder regresar

28 Anger K. i drugi, *Krv i život za slobodu: Slike iz života i borbe studenata iz Jugoslavije u Španiji*, (Beograd: Udruženje bivših jugoslovenskih dobroljaca Španske republikanske vojske, 1969) 21.

29 Milivoj Bešlin „Kraljevina Jugoslavija-Frankov antikomunistički saveznik 1936-1939“, н.д., 58.

28 Anger K. et al., *Krv i život za slobodu: Slike iz života i borbe studenata iz Jugoslavije u Španiji* (Belgrado: Udruženje bivših jugoslovenskih dobroljaca Španske republikanske vojske, 1969) 21.

29 Milivoj Bešlin “Kraljevina Jugoslavija-Frankov antikomunistički saveznik 1936-1939”, op. cit., 58.

Дописница Исе Алтараца послата пријатељима током путовања у Шпанију 1937. године. Иса Алтарац је погинуо током исте године. (Јеврејски историјски музеј (ЈИМ), фонд ШБ, к. 19-12- 3/2) / Tarjeta postal de Isa Altarac enviada a sus amigos durante su viaje a España en 1937. Isa Altarac murió ese mismo año (Museo Histórico Judío (JIM), fondo ŠB, c. 19-12-3/2)

своју тада већ окупирану домовину. Многи од приспелих бораца употребили су сва шпанска ратна искуства у борби против окупационих власти, полагајући живот за исте вредности, упркос трагичном искуству из Шпаније.

Јевреји у међуратној југословенској држави

Оснивање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца након завршетка Првог светског рата условило је успостављање јединствене јеврејске заједнице на простору на којем су, у претходним епохама, Јевреји живели у оквиру различитих државних система, укључујући и Аустроугарску, Краљевину Србију, Краљевину Црну Гору, Османско царство и, свакако, државе које су

а су patria, que para entonces ya estaba ocupada. Otros tantos aplicaron la experiencia adquirida en España en la lucha contra las autoridades de ocupación, arriesgando su vida por esos mismos valores, pese a la trágica experiencia ya vivida en España.

Los judíos en el Reino de Yugoslavia durante el período de entreguerras

La fundación del Reino de los Serbios, Croatas y Eslovenos tras la finalización de la Primera Guerra Mundial permitió el establecimiento de una comunidad judía unificada en un territorio donde, en épocas anteriores, los judíos habían vivido bajo diferentes sistemas estatales, incluyendo el Imperio Austrohúngaro, el Reino de Serbia, el Reino de Montenegro, el Imperio Otomano y, por supuesto,

им на овом простору претходиле.

У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Јевреја је било 64.753, док подаци Савеза рабина Југославије из 1924. године наводе знатно већи број – 73.266 особа. Према доступним подацима највећи број Јевреја био је на простору Хрватске и Славоније, затим Бачке, Баната и Барање и Босне и Херцеговине. Значајан број Јевреја забележен је и на простору Србије, Македоније са Косовом и Метохијом, док је мањи број (испод 1000 лица) забележен на простору Словеније са Међумурјем и Прекомурјем, у Далмацији и у Црној Гори.³⁰ Број Јевреја у југословенској краљевини у међуратном периоду остао је константан, уз незнатније промене. Тако је, на основу расположивих података за 1940. годину, пред сам почетак Другог светског рата у Краљевини Југославији, број Јевреја био 66.843 (подаци Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије), односно 71.347 (подаци из истраживања др Едуарда Мосбахера).³¹

Значајно је истаћи и да је интелектуални допринос јеврејске

los estados que les precedieron en esa región.

En el Reino de los Serbios, Croatas y Eslovenos, la población judía era de 64.753 personas, mientras que datos de la Unión de Rabinos de Yugoslavia de 1924 señalan una cifra mayor, 73.266 individuos. Según los datos disponibles, la mayor concentración de judíos se encontraba en Croacia y Eslavonia, seguida de las regiones de Baja, Banato y Baranya, así como Bosnia y Herzegovina. Un número significativo residía en Serbia, Macedonia con Kosovo y Metojia, mientras que un menor número (menos de mil personas) se registró en Eslovenia con Međimurje y Prekmurje, Dalmacia y Montenegro.³⁰ La población judía en el Reino de Yugoslavia durante el período de entreguerras se mantuvo relativamente constante con ligeros cambios. Según los datos disponibles para 1940, justo antes del estallido de la Segunda Guerra Mundial, el número de judíos en el Reino de Yugoslavia era de 66.843 (según la Unión de Comunidades Religiosas Judías de Yugoslavia) y 71.347 (según la investigación del Dr. Eduard Mosbacher).³¹

Cabe destacar que la contribución intelectual de la comunidad judía

30 Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici NOR*, (Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980), 7.

31 Исто, 13.

30 Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici NOR* (Belgrado: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980), 7.

31 Ibid., 13.

заједнице био несразмерно већи у односу на њену процентуалну заступљеност у укупном броју становништва Краљевине Југославије. Дајући велики број образованих појединаца, мушкараца и жена, јеврејска заједница унапређивала је све аспекте политичког, економског, друштвеног и културног живота у међуратној југословенској држави. Важну улогу у међуратном развоју јеврејских заједница у појединим местима пружио је и велики број новооснованих јеврејских удружења и организација превасходно културног, просветног, добротворног и спортског карактера.³² Упркос значајном ционистичком покрету, свега један проценат југословенских Јевреја иселио се у Палестину током укупног међуратног периода.³³

Кровна организација јеврејских заједница у југословенској држави био је Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије.³⁴ Обухватајући 117 јеврејских верских заједница у годинама пред почетак Другог светског рата, ова институција имала је посебну улогу у заштити права и слобода југословенских

fue desproporcionadamente mayor en comparación con su porcentaje en la población total del Reino de Yugoslavia. Al aportar un elevado número de personas educadas, tanto hombres como mujeres, la comunidad judía impulsó todos los aspectos de la vida política, económica, social y cultural en el Estado yugoslavo de entreguerras. Un papel importante en el desarrollo interbélico de las comunidades judías en algunos lugares lo desempeñaron numerosas asociaciones y organizaciones judías recién creadas, principalmente de carácter cultural, educativo, benéfico y deportivo.³² A pesar del significativo movimiento sionista, solo un uno por ciento de los judíos yugoslavos emigró a Palestina durante todo el periodo de entreguerras.³³

La organización paraguas de las comunidades judías en el Estado yugoslavo era la Unión de Comunidades Religiosas Judías de Yugoslavia.³⁴ Agrupando 117 comunidades religiosas judías en los años previos a la Segunda Guerra Mundial, esta institución desempeñaba un papel especial

32 Jaša Romano, н.д., 11-14.

33 Милан Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији*, (Београд: Институт за савремену историју, 2008), 95.

34 Исто, 57-58.

32 Jaša Romano, op. cit., 11-14.

33 Милан Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији* (Београд: Институт за савремену историју, 2008), 95.

34 Ibid., 57-58.

Јевреја, али и борби против антисемитизма који је током тридесетих година XX века добијао све већу размену.³⁵

Током тридесетих година XX века велики број југословенских Јевреја приступао је и организацијама левичарског политичког усмерења, међу којима је посебан значај у међуратном периоду имала Комунистичка партија Југославије. Основана као Социјалистичка радничка партија Југославије у Београду 1919. године обједињавањем бројних предратних политичких актера, након бројних антидржавних иступа, убрзо се нашла под законском забраном југословенске државе. Ова законска забрана, а самим тим и илегалност партије трајаће током целог међуратног периода. Стога је чланство ове политичке партије своју делатност вршило у иностранству (Беч, Праг, Москва, Париз...), али и илегално у земљи, ризикујући законске последице. Прогон чланова Комунистичке партије Југославије нарочито се интензивирао у периоду по успостављању личног режима краља Александра Карађорђевића 1929. године. У наредне четири године, пред судом за заштиту државе нашло се 286 особа оптужених за припадност овој организацији, међу којима је на затворске казне осуђена и 31 особа јеврејског порекла. Од око 800 лица

en la protección de los derechos y libertades de los judíos yugoslavos, así como en la lucha contra el antisemitismo, que durante los años treinta adquirió mayor dimensión.³⁵

Durante los años treinta, un gran número de judíos yugoslavos se unió a organizaciones políticas de orientación izquierdista, destacando especialmente el Partido Comunista de Yugoslavia en el período de entreguerras. Fundado como Partido Socialista Obrero de Yugoslavia en Belgrado en 1919 mediante la unificación de numerosos actores políticos previos a la guerra, tras múltiples actos antiestatales, fue rápidamente ilegalizado por el Estado yugoslavo. Esta ilegalidad perduró durante todo el período de entreguerras. Por ello, los militantes de este partido desarrollaban su actividad en el extranjero (Viena, Praga, Moscú, París, etc.) y también de manera clandestina en el país, exponiéndose a represalias legales. La persecución de los miembros del Partido Comunista de Yugoslavia se intensificó particularmente tras la instauración del régimen personalista del rey Alejandro Karađorđević en 1929. En los siguientes cuatro años, 286 personas fueron juzgadas por pertenecer a esta organización, siendo condenadas a prisión

35 Jaša Romano, н.д., 11-14.

35 Jaša Romano, op. cit., 11-14.

Група југословенских бораца. Међу њима јеврејски борци Артур Кершнер и Иван Лебл (први и други с леве стране) (ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-5-2/5) / Grupo de combatientes yugoslavos, entre ellos, los judíos Artur Kerschner e Iván Lebl (primero y segundo desde la izquierda) (JIM, fondo ŠB, c. 18-5-2/5)

оптужених током 1935. и 1936. године на затворске казне је осуђено 97 Јевреја.³⁶

На основу тренутно расположивих података, процењује се да је тридесетих година XX века укључивање Јевреја у левичарске организације било три до четири пута веће од ангажовања других Југословена, у односу на њихове

31 personas de origen judío. Entre 1935 y 1936, de unas 800 personas procesadas, 97 judíos recibieron condenas de cárcel.³⁶

Según datos actualmente disponibles, se estima que en los años treinta la participación de judíos en organizaciones de izquierda fue tres o cuatro veces mayor que la de otros yugoslavos, en proporción a sus

36 Jaša Romano, н.д., 15-54.

36 Jaša Romano, op. cit., 15-54.

Ђорђе Андрејевић Кун (1904–1964), збирка графика „За слободу“, 1. део, репродукција из 1967. године (Власништво аутора) / Đorđe Andrejević Kun (1904–1964), mapa gráfico “Por la libertad”, Parte 1, 1938/1967 (4º edición). Colección Nikola Miloševski

укупне бројеве. Њиховом већем укључивању у ове организације тридесетих година нарочито су допринеле тешке последице Велике економске кризе, али и успон нацистичке и фашистичке идеологије у појединим деловима европског континента, чијег утицаја ни Краљевина Југославија није била ослобођена. Комунистичка партија Југославије и организације које су биле повезане са њом осуђивале су овакве тенденције, као и сваку врсту антисемитизма, привлачећи на тај начин значајан број домаћих Јевреја.³⁷ Највећи број од четрдесет нама познатих југословенских Јевреја, будућих шпанских бораца, такође је деловао у међуратном периоду у различитим левичарским удружењима у држави и у егзилу, о чему сведоче њихове биографије пре отпочињања сукоба у Шпанији у јулу 1936. године.

números totales. Su mayor implicación en estas organizaciones en los años treinta se debió en particular a las duras consecuencias de la Gran Depresión, así como al auge de las ideologías nazi y fascista en ciertas partes del continente europeo, cuyo influjo no dejó indemne al Reino de Yugoslavia. El Partido Comunista de Yugoslavia y sus organizaciones afiliadas condenaban estas tendencias, así como cualquier forma de antisemitismo, atrayendo así a un número significativo de judíos locales.³⁷ La mayoría de los cuarenta judíos yugoslavos que se conocen como futuros combatientes en España también participaron durante el período de entreguerras en diversas asociaciones de izquierda dentro del país y en el exilio, como atestiguan sus biografías previas al inicio del conflicto español en julio de 1936.

37 Милан Кољанин, н.д., 107.

37 Милан Кољанин, *op. cit.*, 107.

Ђорђе Андрејевић Кун (1904–1964), збирка графика „За слободу“, 1. део, репродукција из 1967. године (Власништво аутора) / Đorđe Andrejević Kun (1904–1964), mapa gráfico “Por la libertad”, Parte 1, 1938/1967 (4ª edición). Colección Nikola Miloševski

ЈЕВРЕЈИ ИЗ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ИНТЕРНАЦИОНАЛНИМ БРИГАДАМА

На основу расположивих извора, историографска наука је идентификовала укупно 40 појединаца јеврејског порекла, са простора Краљевине Југославије, који су по отпочињању ратног сукоба у Шпанији, одлучили да напусте своје дотадашње животе и да стану у одбрану шпанске Републике, као добровољци у оквиру Интернационалних бригада. Нарочит допринос овој теми пружио је Марко Перић, шпански борац јеврејског порекла под именом Велимир Дрекслер, који је своју вишедеценијску истраживачку делатност приказао научним радом под називом „Јевреји из Југославије – шпански борци“, објављеним 1975. године у зборнику Јеврејског историјског музеја, у којем је објединио биографије 34 борца.³⁸

38 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, у: Zbornik br. 3, уредник Andrija Gams, (Beograd: Jevrejski istorijski muzej, 1975). 1-43.

LOS JUDÍOS DEL REINO DE YUGOSLAVIA EN LAS BRIGADAS INTERNACIONALES

En base a las fuentes disponibles, la historiografía ha identificado un total de 40 individuos de origen judío provenientes del Reino de Yugoslavia, que tras el inicio del conflicto bélico en España decidieron abandonar sus vidas anteriores para sumarse a la defensa de la República Española como voluntarios en las Brigadas Internacionales. Una aportación especialmente destacada en este asunto que nos ocupa fue la realizada por Marko Perić, combatiente en España de origen judío quien, bajo el nombre de Velimir Drexler, plasmó su extensa labor investigadora en el estudio científico titulado “Judíos de Yugoslavia – combatientes españoles”, publicado en 1975 por el Museo Histórico Judío de Belgrado, en el que recopiló las biografías de 34 combatientes.³⁸

38 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, en: Zbornik br. 3, editor Andrija Gams (Belgrado: Jevrejski istorijski muzej, 1975). 1-43.

Прикупљање, критичко проучавање и представљање појединости из живота ових мушкараца и жена представљао је изузетно сложен и методолошки захтеван историографски подухват. Основни корпус биографских података заснован је на доступној литератури, пре свега на поменутом истраживању Марка Перића из 1975. године, које је било прво и до сада једино систематско настојање да се сачини списак ових добровољаца. То истраживање је послужило као полазиште за представљене биографије, уз даље настојање да се биографије подвргну додатној анализи и критичкој интерпретацији, уз коришћење других доступних извора – архивских докумената, чланака из предратне и послератне штампе, сведочанстава преживелих, од којих је велики део објављен у виду петотомног зборника почетком седамдесетих година, као и неколико мемоарских записа који ће детаљније бити обрађивани у наредном поглављу.

Важно је указати и на идеолошке контексте у којима се ова тема обрађивала током друге половине XX века. У послератној Југославији, интернационална солидарност са Шпанијом и учешће у Шпанском рату били су предмет митологизације, као и инструментализације у идеолошке сврхе. Такав приступ

La recopilación, el análisis crítico y la presentación de detalles sobre las vidas de estos hombres y mujeres han constituido una empresa historiográfica extremadamente compleja y metodológicamente exigente. El núcleo principal de los datos biográficos que aquí se aportan se ha basado en la bibliografía especializada, con especial relevancia de la investigación mencionada de Marko Perić de 1975, que hasta ahora representaba el único esfuerzo sistemático para confeccionar una lista de estos voluntarios. Dicho estudio ha servido como punto de partida para las biografías presentadas, las cuales han sido sometidas a un análisis complementario y a una interpretación crítica mediante el uso de otras fuentes accesibles – documentos de archivo, artículos de prensa de antes y después de la guerra, testimonios de sobrevivientes, muchos de los cuales fueron publicados en la colección de cinco tomos a principios de los años setenta ya mencionada en el prólogo, así como varias memorias que serán abordados en detalle en el siguiente capítulo.

Es importante señalar también los contextos ideológicos en los que esta materia fue abordada durante la segunda mitad del siglo XX. En la Yugoslavia de posguerra, la solidaridad internacional con España y la participación en la guerra española fueron objeto de

често је ограничавао могућности критичке анализе, и самим тим резултирао селективним читањем или занемаривањем појединих елемената – нарочито када је реч о етничком и верском идентитету добровољаца, што је у случају јеврејске заједнице од посебног значаја.

Истовремено, у овом поглављу изражено је настојање да се биографије бораца сагледају не само као низ индивидуалних судбина, већ као део ширег културно-историјског оквира у којем се препознају основне вредности на којима почива савремена Европа, попут антифашизма, људске солидарности, интернационалног духа и борбе за слободу и људско достојанство. Управо у животним причама ових појединаца откривају се они елементи који се данас препознају као темељи заједничког европског идентитета.

Ипак, значајан део прича остао је непотпун, без коначних потврда или са празнинама које досадашња историографија није могла попунити. Такође, детаљним увидом у спискове шпанских бораца са простора Краљевине Југославије, који су вишедеценијским прикупљањем достигле цифру од више од 1700 имена, а новија истраживања упућују и на близу 2000 имена, може се идентификовати велики број лица који на основу

mitificación e instrumentalización con fines ideológicos. Tal enfoque limitó frecuentemente las posibilidades de un análisis crítico, resultando en una lectura selectiva o en la omisión de ciertos elementos – especialmente en lo referente a la identidad étnica y religiosa de los voluntarios, aspecto de particular importancia en el caso de la comunidad judía.

Al mismo tiempo, en este capítulo se procura que las biografías de los combatientes sean vistas no solo como una serie de destinos individuales, sino como parte de un marco cultural e histórico más amplio en el que se reconocen los valores fundamentales sobre los que se sostiene la Europa contemporánea, tales como el antifascismo, la solidaridad humana, el espíritu internacionalista y la lucha por la libertad y la dignidad humana. Precisamente en las historias de vida de estos individuos se revelan los elementos que hoy se reconocen como pilares de la identidad europea común.

Sin embargo, una parte significativa de estas historias permanece incompleta, sin confirmaciones definitivas o con lagunas que la historiografía actual no ha logrado llenar. Asimismo, tras un análisis detallado de la relación de combatientes españoles procedentes del Reino de Yugoslavia, puede identificarse un gran número de personas que,

појединих података, пре свега имена и презимена, могу бити јеврејског порекла. Међутим, услед недостатка чињеничних потврда о њиховом пореклу, њихова имена нису могла бити укључена.

Засноване на оваквом методолошком приступу, доступне биографије 40 шпанских бораца систематизоване су у три тематске целине, обухватајући борце који су изгубили животе и нестали у току Шпанског рата (1), борце који су страдали у току Другог светског рата (2), као и борце који су преживели овај светски сукоб (3). Након представљања биографија, а у оквиру закључних разматрања (4), уприличен је систематизовани преглед биографских појединости ове групе шпанских добровољаца.

Представљајући доступне биографије у наставку, изражавамо наду да ће неки нови историјски извори и нова истраживања изнедрити сазнања о оним непознатим јеврејским борцима који су, у деценији која је у целокупној светској историји позната по највећем злочиначком подухвату усмереном против јеврејског народа, жртвовали делове својих живота, или чак читаве животе, на шпанским бојиштима, а у одбрану темељних хуманих и цивилизацијских вредности.

basándose en ciertos datos, principalmente nombres y apellidos, podrían ser de origen judío. Sin embargo, debido a la falta de confirmaciones fácticas sobre su ascendencia, sus nombres no han podido ser incluidos.

Partiendo de este enfoque metodológico, las biografías disponibles de 40 combatientes españoles han sido sistematizadas en tres grupos temáticos: combatientes que perdieron la vida o desaparecieron durante la Guerra de España, combatientes que fallecieron durante la Segunda Guerra Mundial, y combatientes que sobrevivieron a este conflicto mundial. Tras la presentación de las biografías, en el epílogo se ofrece un repaso sistemático de los detalles biográficos de este grupo de voluntarios que combatieron en España.

Al presentar las biografías disponibles a continuación, expresamos la esperanza de que nuevas fuentes históricas e investigaciones futuras puedan revelar información sobre aquellos combatientes judíos desconocidos que, en una década marcada por el mayor crimen contra el pueblo judío en la historia mundial, sacrificaron partes o incluso la totalidad de sus vidas en los campos de batalla españoles, defendiendo valores humanos y democráticos fundamentales.

**1) Борци који су изгубили
животе и нестали у току
Шпанског рата**

**1) Combatientes que perdieron
la vida o desaparecieron
durante la Guerra de España**

Иса Алтарац (ЈИМ, ф. ШБ, к-18-5-1/3) /
Isa Altarac (JIM, fondo ŠB, exp. k-18-5-1/3)

Иса Алтарац

Рођен је 1910. године у Сарајеву
у сиромашној породици. По
занимању је био електричар. Био
је члан младих у радним и
образовним ционистичким
заједницама.³⁹

У Шпанију је отишао са групом
добровољаца током лета 1937.
године⁴⁰, напустивши хашару и
сматрајући да је потребнији у
Шпанији⁴¹, а посредством др

Isa Altarac

Nació en 1910 en Sarajevo, en el
seno de una familia humilde. Era
electricista de profesión. Fue
miembro de las juventudes de las
comunidades sionistas laborales y
educativas.³⁹

En verano de 1937, viajó a España
con un grupo de voluntarios⁴⁰,
dejando la hakhshara, considerando
que era más necesario en España⁴¹,
y a través del Dr. Lavoslav Kraus,

39 Marko Perić, „Jevreji iz
Jugoslavije–španski borci“,
у: Zbornik br. 3, уредник Andrija
Gams, (Beograd: Jevrejski
istorijski muzej, 1975), 15.

40 Исто, 15.

41 Јеврејски историјски музеј (ЈИМ)
фонд (ф.) ШБ, кутија (к.) 19-12-3/2,
Дописница Исе Алтараца, 20. VIII
1937;

39 Marko Perić, „Jevreji iz
Jugoslavije–španski borci“,
en: Zbornik br. 3, editor Andrija
Gams (Belgrado: Jevrejski istorijski
muzej, 1975), 15.

40 Ibid, 15.

41 JIM, Fondo (f.) ŠB, caja (c.)
19-12-3/2, Tarjeta postal de
Isa Altarac, 20 de agosto
de 1937.

Лавослава Крауса који је касније оставио кратко сећање на тај догађај.⁴² Према сведочењима, погинуо је током борби исте године.⁴³ Други подаци упућују да се Иса вратио у Краљевину Југославију 1941. године, након боравка у француским логорима, као и да је погинуо исте године.⁴⁴ Међутим, ове информације остале су непотврђене.

quien luego dejó un breve recuerdo de ese acontecimiento.⁴² Según testimonios, murió en combate ese mismo año.⁴³ Otros datos indican que Isa regresó al Reino de Yugoslavia en 1941 tras pasar por campos de concentración franceses, y que murió ese mismo año.⁴⁴ Sin embargo, esta información no ha sido confirmada.

Иса Барух (ЈИМ, ф. ШБ) /
Isa Baruh (JIM, fondo ŠB)

Иса Барух

Рођен је 23. јуна 1913. године у Београду, у породици Аврама и Рашеле Барух. Водио је живот посвећен електротехници и политичком аквизивизму у ционистичким и левичарским

Isa Baruh

Nació el 23 de junio de 1913 en Belgrado, en el hogar formado por Avram y Rašela Baruh. Llevó una vida dedicada a la electrotecnia por un lado y al activismo político en organizaciones sionistas y de

42 Dr Lavoslav Kraus, *Susreti i sudbine – sjećanja iz jednog aktivnog života*, књ. 2, Osijek: Glas Slavonije, biblioteka „Papuk”, 1973., str. 302.

43 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije–španski borci”, н.д., 15.

44 Jaša Romano, н.д., 318.

42 Dr Lavoslav Kraus, *Susreti i sudbine – sjećanja iz jednog aktivnog života*, т. 2, Osijek: Glas Slavonije, biblioteka “Papuk”, 1973., str. 302.

43 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije–španski borci”, op. cit., 15.

44 Jaša Romano, op. cit., 318.

организацијама, због чега је хапшен. Од 1936. године био је члан Комунистичке партије Југославије, а током војне обуке стекао је образовање управљача противавионског рефлектора и чин резервног подофицира.⁴⁵

У Шпанију је стигао 10. фебруара 1937. године преко Чехословачке, а на основу препоруке Велимира Дрекслера (Марка Перића), још једног од југословенских Јевреја који су се борили у Шпанији. Прво је био у 15. Интернационалној бригади као телефонски оператер и преводилац. Борио се на Харами, потом у батаљону „Димитров“, где је као водник рањен два пута – на Брунетеу 21. јула и код Кинта 25. августа 1937. године. Почетком 1938. године радио је као преводилац и кадровски официр у Албасетеу.⁴⁶ Руководио је тамошњим југословенским бироом за информације⁴⁷ и био преводилац једном совјетском официру при Интернационалним

izquierda, por lo que fue arrestado. Desde 1936 fue miembro del Partido Comunista de Yugoslavia, y durante su entrenamiento militar adquirió la formación de operador de reflector antiaéreo y el rango de suboficial de reserva.⁴⁵

Llegó a España el 10 de febrero de 1937 vía Checoslovaquia, por recomendación de Velimir Drexler (Marko Perić), otro de los judíos yugoslavos que combatieron en España. Primero sirvió en la 15ª Brigada Internacional como operador telefónico e intérprete. Combatió en Jarama, luego en el batallón “Dimitrov”, donde fue herido dos veces: en Brunete el 21 de julio y en Quinta el 25 de agosto de 1937. A principios de 1938 trabajó como traductor y oficial de personal en Albacete.⁴⁶ Dirigió allí la oficina yugoslava de información⁴⁷ y fue intérprete de un oficial soviético en las Brigadas

45 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/2, Анкета за превођење у комунистичку Партију Шпаније– Иса Барух, 1937; Marko Perić, „Јевреји из Југославије–шпански борци“, н.д., 16.

46 Anger K. i drugi, н.д. 57; Marko Perić, „Јевреји из Југославије–шпански борци“, н.д., 16-17.

47 Ivan Štimac, „Sjećanja iz Španije“, у: Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 3, уредник Čedo Kapor, (Београд: Војноиздавачки завод, 1971), 59.

45 JIM, f. ŠB, c. 19-10-1/2, Cuestionario para la admision al Partido Comunista de Espana – Isa Baruh, 1937; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije–španski borci”, op. cit., 16.

46 Anger K. et al., op. cit. 57; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije–španski borci”, op. cit., 16-17.

47 Ivan Štimac, “Sjećanja iz Španije”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 3, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 59.

бригадама.⁴⁸ Од 1. априла 1938. године се добровољно вратио на фронт у 129. бригаду. Настојао је да се придружи батаљону „Ђуро Ђаковић“ у централној Шпанији. Од тада му се губи сваки траг. Последњи пут је виђен 14. априла 1938. године. Током Другог светског рата страдали су му отац, мајка и две сестре.⁴⁹

Силвио Барух

Рођен је 1910. године у Сарајеву. Као студент, вратио се у Сарајево из Прага где је студирао. Средином марта 1937. године дао је изјаву да су нетачни подаци да је из Чехословачке отишао за Шпанију.⁵⁰ Међутим, ускоро је одлучио да напусти Краљевину Југославију и да се придружи Интернационалним бригадама. Погинуо је 14. јула 1938. године на арагонском фронту, код коте Пењамарко.⁵¹

Бено Фишер

Рођен је 19. децембра 1901. године у Жабљу. У Новом Саду је завршио средњу трговачку

Internacionales.⁴⁸ Desde el 1 de abril de 1938 regresó voluntariamente al frente en la 129ª brigada. Intentó unirse al batallón “Ђуро Ђаковић” en la España central. A partir de entonces se pierde su rastro. Fue visto por última vez el 14 de abril de 1938. Durante la Segunda Guerra Mundial murieron su padre, su madre y dos de sus hermanas.⁴⁹

Silvio Baruh

Nació en 1910 en Sarajevo. En sus años de estudiante, regresó a Sarajevo desde Praga, donde estaba matriculado. A mediados de marzo de 1937 negó que hubiera partido a España desde Checoslovaquia⁵⁰, sin embargo, pronto decidió abandonar el Reino de Yugoslavia y unirse a las Brigadas Internacionales. Murió el 14 de julio de 1938 en el frente de Aragón, cerca de la posición Peña Marco.⁵¹

Beno Fischer

Nació el 19 de diciembre de 1901 en Žabalj. Terminó la escuela secundaria comercial en Novi

48 Svetislav Đorđević, “Tvrdava Koljur”, у: *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 4, уредник Čedo Kapor, (Београд: Војноиздavaчки завод, 1971), 121.

49 Marko Perić, “Јевреји из Југославије–шпански борци”, н.д., 16–17.

50 Владан Вуклиш, н.д., 210.

51 Marko Perić, “Јевреји из Југославије–шпански борци”, н.д., 18.

48 Svetislav Đorđević, “Tvrdava Koljur”, en: *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 4, editor Čedo Kapor (Београд: Војноиздavaчки завод, 1971), 121.

49 Marko Perić, “Јевреји из Југославије–шпански борци”, op. cit., 16–17.

50 Владан Вуклиш, op. cit., 210.

51 Marko Perić, “Јевреји из Југославије–шпански борци”, op. cit., 18.

школу. Живео је у емиграцији од 1919. године, у више европских држава: Мађарској, Француској, Белгији и, на послетку, Румунији. Члан Комунистичке партије Белгије постао је 1934. године, а био је активан и у синдикатима и организацији „Црвена помоћ“.⁵²

У Шпанију је дошао 22. маја 1938. године и борио се у 129. Интернационалној бригади.⁵³ Погинуо је у првој половини септембра исте године на фронту реке Ебро као војник батаљона „Дивисинарио“ 45. дивизије.⁵⁴

Иван Фишер

Рођен је у Суботици. Погинуо је на Ебарском фронту у септембру 1938. године.⁵⁵

Sad. Vivió desde 1919 en varios países europeos: Hungría, Francia, Bélgica y finalmente Rumania. Fue miembro del Partido Comunista de Bélgica desde 1934 y estuvo registrado activamente en sindicatos y en la organización “Ayuda Roja”.⁵²

Llegó a España el 22 de mayo de 1938 y combatió en la 129ª Brigada Internacional.⁵³ Murió en la primera mitad de septiembre del mismo año en el frente del río Ebro como soldado del batallón “Divisionario” de la 45ª división.⁵⁴

Ivan Fischer

Nació en Subotica. Murió en el frente del Ebro en septiembre de 1938.⁵⁵

52 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/7, Анкетни лист – Бено Фишер, 1938; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 28.

53 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/7, Анкетни лист – Бено Фишер, 1938; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 28.

54 Sava Ćiprovac, „U francuskom pokretu otpora“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 4, уредник Ćedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 544.

55 Jaša Romano, н.д., 22; „Spisak Jugoslovena-Španskih boraca“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 5, уредник Ćedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 522.

52 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/7, Анкетни лист – Бено Фишер, 1938; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, оп. cit., 28.

53 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/7, Анкетни лист – Бено Фишер, 1938; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, оп. cit., 28.

54 Sava Ćiprovac, “U francuskom pokretu otpora”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 4, editor Ćedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 544.

55 Jaša Romano, op. cit., 22; “Spisak Jugoslovena-Španskih boraca”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 5, editor Ćedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 522.

(?) Фридман

Помињао се као интербригадиста у току рата у Шпанији, где је и погинуо.⁵⁶

(?) Friedman

Se menciona como miembro de las Brigadas Internacionales durante la Guerra de España, donde murió.⁵⁶

Матија Грос

Преминуо је у болници у Мурсији 1938. године, од последица тешког рањавања.⁵⁷

Matija Gros

Falleció en un hospital en Murcia en 1938 debido a las consecuencias de una grave herida.⁵⁷

Самуел Камхи (ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/9) / Samuel Kamhi (ЈИМ, fondo ŠB, c.19-10-1/9)

Самуел Камхи

Рођен је 18. новембра 1911. године у Босанском Броду. Студирао је шумарство две године и потом радио у Црној Гори где је учествовао у радничком штрајку дрвосеча 1936. године. Убрзо након штрајка напустио је Краљевину

Samuel Kamhi

Nació el 18 de noviembre de 1911 en Bosanski Brod. Estudió dos años de ingeniería forestal y más tarde trabajó en Montenegro, donde participó en la huelga de trabajadores madereros de 1936. Poco después de la huelga, abandonó el Reino de Yugoslavia y

56 Jaša Romano, н.д. 22; „Spisak Jugoslovena-Španskih boraca“, н.д., 523.

57 Jaša Romano, н.д., 21; „Spisak Jugoslovena-Španskih boraca“, н.д., 525.

56 Jaša Romano, op. cit. 22; “Spisak Jugoslovena-Španskih boraca”, op. cit., 523.

57 Jaša Romano, op. cit., 21; “Spisak Jugoslovena-Španskih boraca”, op. cit., 525.

Југославију и током наредних неколико месеци боравио је у више европских држава.⁵⁸

У Шпанију је стигао средином фебруара 1937. године. По доласку је завршио курс за официре и стекао чин поручника. Борио се у биткама код Уеске, Сарагосе, у Екстремадури и Арагону. Једном је био рањен. Након рањавања био је у првој чети 51. батаљона XIII бригаде. Његова даља судбина остала је непозната.⁵⁹

durante los meses siguientes residió en varios países europeos.⁵⁸

Llegó a España a mediados de febrero de 1937. Al llegar completó el curso de oficiales y obtuvo el rango de teniente. Combatió en las batallas de Huesca, Zaragoza, Extremadura y Aragón. Fue herido una vez. Tras la lesión, estuvo en la primera compañía del batallón 51 de la XIII brigada. Su destino posterior es desconocido.⁵⁹

Артур Кершнер (ЈИМ, ф. ШБ) /
Artur Kerschner (JIM, fondo ŠB, c. 18-5-2/4)

Артур Кершнер

Рођен је 1912. године у Доњем Михолцу, од оца Вилима и мајке Милке. Школовао се у Загребу,

Artur Kerschner

Nació en 1912 en Donji Miholjac, hijo de Vilim y Milka. Estudió en Zagreb, asistió al instituto real

58 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/9, Biografía de militantes: Kamhi Alealay Samuel; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 32.

59 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/9, Biografía de militantes: Kamhi Alealay Samuel; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 32-33.

58 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/9, Biografía de militantes: Kamhi Alealay Samuel; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, оп. cit., 32.

59 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/9, Biografía de militantes: Kamhi Alealay Samuel; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, оп. cit., 32-33.

где је похађао реалну гимназију и студирао ветерину. Још као гимназијалац укључио се у јеврејски омладински покрет, а од 1933. године био је члан СКОЈ-а, а потом и истакнути активиста студентског и радничког покрета. Више пута је хапшен, али без осуђујуће пресуде.⁶⁰

Илегално је напустио Краљевину Југославију током јуна 1936. године и преко Аустрије и Чехословачке стигао у Француску. У свим наведеним државама био је хапшен. У Шпанију је стигао 4. јуна 1937. године. Служио је као официр у штабу батаљона „Ђуро Ђаковић“.⁶¹ Био је и комесар батаљона „Масарик“.⁶² Погинуо је 14. јула 1938. године на Арагонском фронту, на коти Пењамарко, приликом експлозије гранате.⁶³

y a clases de veterinaria. Desde joven se involucró en el movimiento juvenil judío, y desde 1933 fue miembro de la SKOJ (Liga de Jóvenes Comunistas de Yugoslavia) y destacado activista estudiantil y obrero. Fue arrestado varias veces, pero sin condena.⁶⁰

Salió ilegalmente del Reino de Yugoslavia en junio de 1936 y pasó por Austria y Checoslovaquia hasta llegar a Francia. Fue arrestado en todos estos países. Llegó a España el 4 de junio de 1937. Sirvió como oficial en el estado mayor del batallón “Ђуро Ђаковић”.⁶¹ También fue comisario del batallón “Masaryk”.⁶² Murió el 14 de julio de 1938 en el frente de Aragón, en la posición Peña Marco, por la explosión de una granada.⁶³

60 JIM, ф. ШБ, к. 19-10-1/10, Biografía de militantes: Artur Kirschner; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 33.

61 JIM, ф. ШБ, к. 19-10-1/10, Biografía de militantes: Artur Kirschner; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 34.

62 Stevan Belić Dudek, „Jugosloveni u Španskom građanskom ratu“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 1, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 259.

63 JIM, ф. ШБ, к. 19-12-2/4, Biografija Artura Keršnera; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 34.

60 JIM, f. ŠB, c. 19-10-1/10, Biografía de militantes: Artur Kirschner; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 33.

61 JIM, f. ŠB, c. 19-10-1/10, Biografía de militantes: Artur Kirschner; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 34.

62 Stevan Belić Dudek, “Jugosloveni u Španskom građanskom ratu”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 1, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 259.

63 JIM, f. ŠB, c. 19-12-2/4, Biografija Artura Keršnera; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 34.

Андреја Прегер

Рођен је 1908. године у Осијеку. Био је радник. Комунистичкој партији приступио је 1934. године. У Шпанију је стигао у октобру 1936. године из Чехословачке. Био је потпоручник у 13. бригади, распоређен у 4. батаљон. Умро је у Албасетеу 1937. године.⁶⁴

Andreja Preger

Nació en 1908 en Osijek. Era obrero. Se unió al Partido Comunista en 1934. Llegó a España en octubre de 1936 desde Checoslovaquia. Fue alférez en la 13.ª Brigada, asignado al 4.º Batallón. Murió en Albacete en 1937.⁶⁴

Вилко Пресбургер (ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-5-3/4) / Vilko Presburger (ЈИМ, fondo ŠB, c. 18-5-3/4)

Вилко Пресбургер

Рођен је 5. априла 1906. године у Загребу. Отац му је погинуо у Првом светском рату. Био је члан спортског друштва „Макаби“ из свог родног града и активан у радничком покрету. Више пута је хапшен пре одласка у Шпанију због својих политичких активности.⁶⁵

Vilko Presburger

Nació el 5 de abril de 1906 en Zagreb. Su padre murió en la Primera Guerra Mundial. Fue miembro del club deportivo “Maccabi” de su ciudad natal y activo en el movimiento obrero. Fue arrestado varias veces antes de partir a España debido a sus actividades políticas.⁶⁵

64 Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH), Secretaría, Fichero, 52, P0158520; ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/6 „Списак југословенских Интербригадиста; Jaša Romano, н.д., 22; „Spisak Jugoslovena-Španskih boraca“, н.д., 557.

65 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 39.

64 Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH), Secretaría, Fichero, 52, P0158520; ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/6 „Списак југословенских Интербригадиста; Jaša Romano, оп. cit., 22; “Spisak Jugoslovena-Španskih boraca”, оп. cit., 557.

65 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, оп. cit., 39.

У Шпанију је стигао 23. марта 1937. године и прикључује се батаљону „Ракоши“ XIII бригаде. Кратко је боравио и у анархистичкој колони „Дурути“, али се вратио батаљону „Ракоши“.⁶⁶ Погинуо је у борбама на Арагонском фронту код Белћитеа у септембру 1937. године.⁶⁷ Брат Драгутин му је страдао 1942. године на Старом Сајмишту.⁶⁸

Llegó a España el 23 de marzo de 1937 y se unió al batallón “Rákosi” de la XIII Brigada. Estuvo brevemente en la columna anarquista “Durruti”, pero regresó al batallón “Rákosi”.⁶⁶ Murió en combates en el frente de Aragón cerca de Belchite en septiembre de 1937.⁶⁷ Su hermano Dragutin murió en 1942 en Staro Sajmište.⁶⁸

2) Борци страдали у току Другог светског рата

2) Combatientes fallecidos durante la Segunda Guerra Mundial

Саломон Албахари (ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-5-1/1) / Salomón Albahari (ЈИМ, fondo ŠB, c. 18-5-1/1)

Саломон Албахари

Рођен је 27. октобра 1915. године у Сарајеву⁶⁹, а одрастао је у Загребу, у породици ниског имовинског статуса. Након гимназије завршио је трговачку школу, после чега је радио као

Salomón Albahari

Nació el 27 de octubre de 1915 en Sarajevo⁶⁹ y creció en Zagreb, en una familia de bajos recursos. Después de la escuela secundaria, completó estudios en comercio y trabajó como

66 Владан Вуклиш, н.д., 295.

67 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/4, Списак погинулих, 5. XI 1937.

68 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 40.

69 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/10, Списак југословенских држављана бивших добровољаца у Шпанији.

66 Владан Вуклиш, op. cit., 295.

67 ЈИМ, ф. ŠB, c. 19-11-1/4, Списак погинулих, 5. XI 1937.

68 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 40.

69 ЈИМ, ф. ŠB, c. 9-11-1/10, Lista de ciudadanos yugoslavos ex voluntarios en España.

службеник. Члан Комунистичке партије постао је 1934. године.⁷⁰

У Шпанију је стигао илегално, почетком јануара 1938. године, и борио се у батаљону „Ђуро Ђаковић“ у воду телефониста, учествујући у борбама у Арагону и Левантеу.⁷¹

После пораза био је интерниран у Француској, потом пребачен у Немачку.⁷² Вратио се у Југославију, у своје родно Сарајево 1941. године, након чега је учествовао у партизанским јединицама.⁷³ Погинуо је 1942. године под партизанским именом Јосиф Ивановић. Породица му је такође пострадала током Другог светског рата. Његов брат Моша стрељан је од стране Италијана као руководиоца партизанског одреда, док му је мајка Матилда страдала у логору у Ђакову, а две сестре, Рахела и Леа, у логорском систему Јасеновац. Једини преживели члан Саломонове породице, најмлађа сестра Цила, преживела је Други

empleado. Se afilió al Partido Comunista en 1934.⁷⁰

Llegó a España de manera ilegal a principios de enero de 1938 y combatió en el batallón “Đuro Đaković” como telefonista, participando en las batallas de Aragón y Levante.⁷¹

Tras la derrota, fue internado en Francia y luego trasladado a Alemania.⁷² Regresó a Yugoslavia, a su ciudad natal Sarajevo, en 1941, donde se unió a las unidades partisanas.⁷³ Murió en 1942 bajo el nombre de guerra Josif Ivanović. Su familia también sufrió durante la Segunda Guerra Mundial: su hermano Moša fue fusilado por los italianos como líder de una unidad partisana, su madre Matilda murió en el campo de concentración de Đakovo, y sus dos hermanas, Rahela y Lea, en el sistema de campos de concentración de Jasenovac. La única sobreviviente de la familia de Salomón fue su hermana menor Cila, quien escapó

70 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 14-15.

71 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/6, Списак југословенских Интербригадиста; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 15.

72 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 14-15.

73 Olga Marasović, Moni Finci, „Španski borci u Sarajevu 1941“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 4, уредник Čedo Kapor, (Београд: Vojnoizdavački zavod, 1971), 480.

70 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 14-15.

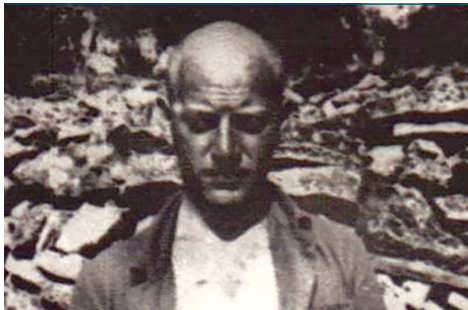
71 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-11-1/6, Списак југословенских Интербригадиста; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 15.

72 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 14-15.

73 Olga Marasović, Moni Finci, “Španski borci u Sarajevu 1941”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 4, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 480.

светски рат бекством из логора у Ђакову.⁷⁴

del campo de Đakovo y sobrevivió a la guerra.⁷⁴

Јаков Барух (ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-5-1/5) / Jakov Baruh (ЈИМ, фондо ШБ, с. 18-5-1/5)

Јакв Барух

Рођен је 29. јуна 1914. године у Сарајеву, од оца Соломона и мајке Олге. Након четири разреда трговачке школе радио је у Београду као новинар у „Београдским јеврејским новинама“ и као радник. Војни рок одслужио је као артиљерац, а потом је био активан у синдикатима и учесник антифашистичких демонстрација 1936. и 1937. године.⁷⁵

У Шпанију је стигао 29. јуна 1937. године са легалним пасошем, за посету Међународној изложби у Паризу. У борбама је учествовао као члан XIII Интернационалне бригаде у јединицама противтенковске и противавионске артиљерије, као командир оруђа типа „Орликон“. Борио се код

Jakov Baruh

Nació el 29 de junio de 1914 en Sarajevo, hijo de Solomon y Olga. Tras cuatro años en la escuela comercial, trabajó en Belgrado como periodista en “Beogradske jevrejske novine” y también como obrero. Cumplió el servicio militar como artillero y estuvo activo en sindicatos y manifestaciones antifascistas en 1936 y 1937.⁷⁵

Llegó a España el 29 de junio de 1937 con pasaporte legal que le había permitido visitar la Exposición Internacional de París. Participó en combate como miembro de la XIII Brigada Internacional en unidades de artillería antitanque y antiaérea, siendo comandante de un cañón tipo “Oerlikon”. Combatió en

74 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 14-15.

75 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/3, Biografía de militantes: Jakov Baruh; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 17.

74 Marko Perić, “Јевреји из Југославије-шпански борци”, op. cit., 14-15.

75 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/3, Biografía de militantes: Jakov Baruh; Marko Perić, “Јевреји из Југославије-шпански борци”, op. cit., 17.

Брунетеа, Сарагосе, Екстремадуре и на Арагонском фронту. Током рата у Шпанији унапређен је у чин заставника и примљен је у Комунистичку партију.⁷⁶

После повлачења Интернационалних бригада 1939. године, интерниран је у Француској, а потом се 1941. године илегално вратио у Југославију.⁷⁷ Део пута при повратку прошао је са Велимиром Дрекслером.⁷⁸ По повратку у Сарајево се прикључио партизанима. Према извештајима, 21. септембра 1941. године придружио се Коњичком одреду као политички комесар 3. батаљона.⁷⁹ Погинуо је у борби са војним формацијама Независне Државе Хрватске 20. октобра исте године код села Белмићи у Херцеговини.⁸⁰

Ендре Баш

Рођен је 1890. године у Чантавиру, у близини Суботице. Студирао је технику у Будимпешти, где је стекао звање инжењера

Brunete, Zaragoza, Extremadura y en el frente de Aragón. Durante la guerra fue ascendido a sargento y admitido en el Partido Comunista.⁷⁶

Tras la retirada de las Brigadas Internacionales en 1939, fue internado en Francia y regresó ilegalmente a Yugoslavia en 1941.⁷⁷ Parte del trayecto lo hizo junto a Velimir Drekler.⁷⁸ Al regresar a Sarajevo se unió a los partisanos. Según informes, el 21 de septiembre de 1941 se afilió al destacamento de Konjic como comisario político del 3er batallón.⁷⁹ Murió en combate contra las fuerzas del Estado Independiente de Croacia el 20 de octubre de ese año cerca del pueblo de Belmići en Herzegovina.⁸⁰

Endre Baš

Nacido en 1890 en Čantavir, cerca de Subotica. Estudió ingeniería en Budapest, obteniendo el título de ingeniero

76 JIM, ф. ШБ, к. 19-10-1/3, Biografía de militantes: Jakov Baruh; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 17.

77 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 17-18.

78 Marko Perić-Velimir, *Doživljaji jednog Španca*, (Zagreb: Stvarnost, 1963), 130.

79 Olga Marasović, Moni Finci, „Španski borci u Sarajevu 1941.“, н.д., 477-480; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 17-18.

80 Jaša Romano, н.д., 329.

76 JIM, f. ŠB, c. 19-10-1/3, Biografía de militantes: Jakov Baruh; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 17.

77 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 17-18.

78 Marko Perić-Velimir, *Doživljaji jednog Španca* (Zagreb: Stvarnost, 1963), 130.

79 Olga Marasović, Moni Finci, „Španski borci u Sarajevu 1941“, op. cit., 477-480; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 17-18.

80 Jaša Romano, op. cit., 329.

транспорта и геодезије. Један је од ретких шпанских бораца са простора југословенске државе који су прва ратна искуства стекли већ у Првом светском рату, где се борио као аустроугарски војник, достигнувши до краја рата чин поручника, али и провевши годину дана у италијанском заробљеништву. По убеђењу посвећени комуниста, члан Комунистичке партије Југославије од 1926. године, преселио се из Краљевине Југославије са својом супругом Ана Маријом и сином Јаношем, такође шпанским борцима, 1930. године у Белгију. Преселили су се због немогућности Ендреа да се запосли, што је била последица његовог политичког активизма.⁸¹

У Шпанију је стигао 27. октобра 1936. године. Био је командант касарне „Саламанка“ у Албасетеу, предавач топографије у официрској школи у Посу Рубију (од 1. априла 1937. године), и официр у артиљерији на фронту у Другој групи тешке артиљерије од октобра 1937. године до октобра 1938. године, као инструктор артиљерије и топографије. Био је цењен као

de transporte y topografía. Fue uno de los pocos combatientes en España originarios de suelo yugoslavo que adquirió experiencia bélica en la Primera Guerra Mundial, donde luchó como soldado austrohúngaro, alcanzando el rango de teniente y pasando un año como prisionero en Italia. Comunista convencido, miembro del Partido Comunista de Yugoslavia desde 1926, emigró con su esposa Ana María y su hijo János a Bélgica en 1930, debido a la imposibilidad de encontrar empleo a causa de su activismo político.⁸¹

Llegó a España el 27 de octubre de 1936. Fue comandante del cuartel “Salamanca” en Albacete, instructor de topografía en la escuela de oficiales en Pozo Rubio (desde el 1 de abril de 1937) y oficial de artillería en el frente, en el segundo grupo de artillería pesada, desde octubre de 1937 hasta octubre de 1938, como instructor de artillería y topografía. Fue valorado como un experto militar, habiendo recuperado el rango de teniente

81 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/4 ,Анкетни лист – Андрес Баш, 1938; Đula Kovač, „Svetli likovi“, у: *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 5, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 153–154; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije–španski borci“, н.д., 19.

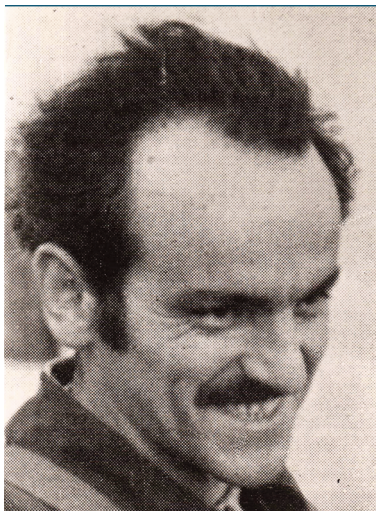
81 ЈИМ, ф. ШБ к. 19-10-1/4 ,Анкетни лист – Андрес Баш, 1938; Đula Kovač, „Svetli likovi“, en: *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 5, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 153–154; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije–španski borci”, op. cit., 19.

искусан војни стручњак, о чему сведочи и податак да је недуго по доласку у Шпанију добио чин поручника, који је претходно и имао у аустроугарској војсци.⁸²

Након рата вратио се у Белгију, придружио се покрету отпора⁸³, али су га ухапсиле немачке окупационе власти. По свему судећи, страдао је у неком од немачких логора.⁸⁴

poco después de llegar a España, título que ya había tenido en el ejército austrohúngaro.⁸²

Después de la guerra regresó a Bélgica y se unió a la resistencia⁸³, pero fue detenido por las autoridades de ocupación alemanas. Probablemente murió en algún campo de concentración alemán.⁸⁴

Др Имре Бер (ЈИМ, ф. НОБ,
к. 18-5-1/9 / Dr. Imre Ber
(ЈИМ, fondo ŠB, c. 18-5-1/9)

Имре Бер

Рођен је 1905. у Сенти, а одрастао је у сиромашној породици у Суботици. Након гимназије студирао је медицину у Бечу, где

Imre Ber

Nació en 1905 en Senta y creció en una familia pobre en Subotica. Tras la escuela secundaria, estudió medicina en Viena, donde se

82 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/4 „Анкетни лист – Андрес Баш, 1938; Đula Kovač, „Svetli likovi”, н.д., 153-154; Marko Perić, н.д., 19.

83 Jaša Romano, н.д., 289.

84 Đula Kovač, „Svetli likovi”, н.д., 153-154; Marko Perić, „Јевреји из Југославије–šпanski borci н.д., 19.

82 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/4 „Анкетни лист – Андрес Баш, 1938; Đula Kovač, “Svetli likovi”, op. cit., 153-154; Marko Perić, op. cit., 19.

83 Jaša Romano, op. cit., 289.

84 Đula Kovač, “Svetli likovi”, op. cit., 153-154; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije–španski borci”, op. cit., 19.

се укључује у левичарски покрет. Године 1924. постаје члан Комунистичке партије, са свега 19 година. Специјализовао је хирургију у Берлину. После доласка нациста на власт, емигрирао је у Совјетски Савез, где је радио у болници за наследне болести у Москви, користећи име Мирко Бајер.⁸⁵

Убрзо по почетку рата у Шпанији отишао је као добровољац. Под именом др Гојко Горјан, у чину капетана, постао је истакнути хирург и руководилац санитета Интернационалних бригада на фронту.⁸⁶ Био је шеф санитетске службе 15. дивизије.⁸⁷ Тешко је рањен 1938. године на фронту. Након опоравка у болници у Сагару као инвалид бива евакуисан у Совјетски Савез.⁸⁸

involucró en el movimiento de izquierdas. Se afilió al Partido Comunista en 1924, con apenas 19 años. Se especializó en cirugía en Berlín. Tras la llegada de los nazis al poder, emigró a la Unión Soviética, donde trabajó en un hospital de enfermedades hereditarias en Moscú bajo el nombre de Mirko Bayer.⁸⁵

Poco después del inicio de la Guerra de España, se presentó como voluntario. Bajo el nombre del Dr. Gojko Gorjan y con el rango de capitán, fue cirujano destacado y jefe sanitario de las Brigadas Internacionales en el frente.⁸⁶ Fue jefe del servicio sanitario de la 15ª División.⁸⁷ Resultó gravemente herido en 1938. Tras recuperarse en un hospital en Sagar, fue evacuado a la Unión Soviética como inválido.⁸⁸

85 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1, Дивизијски лекар Горјан; Đula Kovač, „Svetli likovi“, н.д., 155; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 20.

86 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1, Дивизијски лекар Горјан; Đula Kovač, „Svetli likovi“, н.д., 155; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 20-21.

87 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1, Дивизијски лекар Горјан; Aleksandar Mezić, „Sanitetska služba u internacionalnim brigadama“, у: Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 2, уредник Čedo Kapor, (Београд: Војноиздавачки завод, 1971), 503.

88 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1, Дивизијски лекар Горјан; Stevan Belić Dudek, „Југословени у Шпанском грађанском рату“, н.д., 276; Adela Bohunicka,

85 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1. Médico de división Gorjan; Đula Kovač, „Svetli likovi“, op. cit., 155; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, op. cit., 20.

86 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1. Médico de división Gorjan; Đula Kovač, „Svetli likovi“, op. cit., 155; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, op. cit., 20-21.

87 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1. Médico de división Gorjan. Aleksandar Mezić, „Sanitetska služba u internacionalnim brigadama“, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 2, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojsnoizdavački zavod, 1971), 503.

88 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1. Médico de división Gorjan; Stevan Belić Dudek, „Југословени у Шпанском грађанском рату“, op. cit., 276; Adela Bohunicka,

По повратку у Москву наставио је рад међу шпанским избеглицама, а потом у Трауматолошкој болници у околини Москве.⁸⁹

Власти СССР-а су га током Другог светског рата ухапсиле без објашњења, док су његова супруга и ћерка прогнане у Сибир. Рехабилитован је 1942. године, али је већ био преминуо у затвору.⁹⁰

Regresó a Moscú y trabajó entre refugiados españoles, y después en un hospital traumatológico cerca de Moscú.⁸⁹

Durante la Segunda Guerra Mundial fue detenido por las autoridades soviéticas sin explicación, mientras su esposa e hija fueron enviadas a Siberia. Fue rehabilitado en 1942, aunque ya había fallecido en prisión.⁹⁰

Алфред Бергман (ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-5-1/7) / Alfred Bergman (ЈИМ, фондо ШБ, с. 18-5-1/7)

Алфред Бергман

Рођен је 28. новембра 1901. године у Високом. Образовао се у Бечу, где је завршио средњу

Alfred Bergman

Nació el 28 de noviembre de 1901 en Visoko. Se educó en Viena, donde completó la escuela

„Bolnica u Mursiji“, у: *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 3, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 129.

89 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1, Дивизијски лекар Горјан; Đula Kovač, „Svetli likovi“, н.д., 155; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije–španski borci“, н.д., 20–21.

90 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1, Дивизијски лекар Горјан; Đula Kovač, „Svetli likovi“, н.д., 155; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije–španski borci“, н.д., 21.

“Bolnica u Mursiji“, en: *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 3, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 129.

89 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-12-4/1, Дивизијски лекар Горјан; Đula Kovač, “Svetli likovi”, op. cit., 155; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije–španski borci”, op. cit., 20–21.

90 ЈИМ, ф. ШБ, с. 9-12-4/1, Дивизијски лекар Горјан; Đula Kovač, “Svetli likovi”, op. cit., 155; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije–španski borci”, op. cit., 21.

школу и високу школу за светску трговину. Од младости је био активан у радничком покрету. Отац Јозеф, железничар по струци, пресудно је утицао на Алфредово прикључење лево орјентисаним организацијама. У Комунистичку партију Југославије ступио је 1919. године. Прошао је партијске школе у Јени (1923.) и Лењинску школу у Москви (1935/6.). Радио је у илегалној партијској техници, био вишеструко хапшен, али због недостатка доказа редовно ослобађан.⁹¹

Као члан Одељења међународних веза Коминтерне током друге половине 1936. и почетком 1937. године активно је учествовао у припремама оружаних пошиљки за Републику Шпанију, где се и сам потом упутио као борац. У Шпанију је стигао 18. фебруара 1937. године и служио је у артиљерији и административним и специјалним структурама.⁹²

Након пораза Републике, преко Француске, односно преко Марсеја, вратио се у септембру 1940. године бродом „Лина Матковић“ у Краљевину Југославију.⁹³ Ухапшен је у

secundaria y la escuela superior de comercio mundial. Desde joven estuvo activo en el movimiento obrero. Su padre Josef, ferroviario, influyó decisivamente en la militancia de Alfred en organizaciones de izquierda. Se afilió al Partido Comunista de Yugoslavia en 1919. Completó estudios en escuelas partidarias en Jena (1923) y la Escuela Leninista en Moscú (1935/36). Trabajó en la clandestinidad del partido; fue arrestado varias veces pero liberado por falta de pruebas.⁹¹

Como miembro del Departamento de Relaciones Internacionales de la Komintern, participó activamente en la preparación de envíos de armas para la República española a finales de 1936 y principios de 1937, y luego viajó a España como combatiente. Llegó el 18 de febrero de 1937 y sirvió en artillería y en estructuras administrativas y especiales.⁹²

Tras la derrota republicana, regresó a Yugoslavia en septiembre de 1940 por barco desde Marsella.⁹³ Fue arrestado en Split y

91 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/5, Biografía de militantes: Alfred Bergman; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 21-22.

92 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/5, Biografía de militantes: Alfred Bergman; Marko Perić, н.д., 22.

93 Владан Вуклиш, н.д., 507-508.

91 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/5, Biografía de militantes: Alfred Bergman; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 21-22.

92 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/5, Biografía de militantes: Alfred Bergman; Marko Perić, op. cit., 22.

93 Владан Вуклиш, op. cit., 507-508.

Сплиту, након чега је изручен загребачкој полицији.⁹⁴ Након успостављања Независне Државе Хрватске, био је у логору у Керестинцу.⁹⁵ Страдао је приликом покушаја масовног бекства из овог логора.⁹⁶

entregado a la policía de Zagreb.⁹⁴ Tras el establecimiento del Estado Independiente de Croacia, estuvo en el campo de concentración de Kerestinec.⁹⁵ Murió intentando una fuga masiva de dicho campo.⁹⁶

Роберт Домани (ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-5-1/12) / Robert Domani (ЈИМ, fondo ŠB, c. 18-5-1/12)

Роберт Домани

Рођен је 16. априла 1908. године у Славонској Ораховици код Осијека. Школовао се у родном граду и Загребу, где је студирао технику.⁹⁷ Од младости био је активан у комунистичком покрету и био је учесник демонстрација у Загребу у периоду од 1934. до 1935. године. Завршио је артиљеријску

Robert Domani

Nació el 16 de abril de 1908 en Slavonska Orahovica, cerca de Osijek. Se formó en su ciudad natal y en Zagreb, donde estudió ingeniería.⁹⁷ Desde joven fue activo en el movimiento comunista y participó en manifestaciones en Zagreb entre 1934 y 1935. Completó la escuela de oficiales

94 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/7, Spisak komunista-povratnika;

95 Jaša Romano, н.д., 112; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 22.

96 Владан Вуклиш, н.д., 519.

97 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/6, Biografía de militantes: Domany Robert, 1938; *Narodni heroji Jugoslavije 1*, (Beograd: Mladost 1975), 179.

94 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/7, Spisak komunista-povratnika.

95 Jaša Romano, op. cit., 112; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 22.

96 Владан Вуклиш, op. cit., 519.

97 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/6, Biografía de militantes: Domany Robert, 1938; *Narodni heroji Jugoslavije 1*, (Belgrado: Mladost 1975), 179.

официрску школу у Сарајеву и говорио је неколико језика.⁹⁸

У Шпанију је стигао током фебруара 1937. године као добровољац. Током прве ратне године добио је чин поручника, а потом и капетана. Бива учлањен у Комунистичку партију.⁹⁹ Постао је командант артиљеријске батерије „Карл Либкнехт“¹⁰⁰, а након рањавања Коче Поповића на ебарском фронту, у јулу 1938. године преузео је команду над читавом Другом артиљеријском групом „Шкода“.¹⁰¹ Борио се на бројним фронтовима, укључујући Уеску, Мадрид, Арагон и Леванте, Нарочите подвиге постигао је заустављајући непријатељско надирање под Мескитом де Харке

de artillería en Sarajevo y hablaba varios idiomas.⁹⁸

Llegó a España en febrero de 1937 como voluntario. Durante el primer año de guerra ascendió a teniente y luego a capitán. Se afilió al Partido Comunista.⁹⁹ Fue comandante de la batería de artillería “Karl Liebknecht”¹⁰⁰ y tras la herida de Koča Popović en el frente de Éibar, en julio de 1938 asumió el mando de todo el Segundo Grupo de Artillería “Škoda”.¹⁰¹ Combatió en numerosos frentes: Huesca, Madrid, Aragón y Levante. Destacó especialmente deteniendo el avance enemigo en Mezquita de Jarque (frente

98 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/6, Biografía de militantes: Domany Robert, 1938; Zora Gavrić, „Odlazak jugoslovenskih studenata iz Praga“, у: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 5, уредник Ćedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 355; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije–španski borci“, н.д., 24.

99 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/6, Biografía de militantes: Domany Robert, 1938; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije–španski borci“, н.д., 24–25.

100 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/6, Biografía de militantes: Domany Robert, 1938; Stevan Belić Dudek, „Jugosloveni u Španskom građanskom ratu“, н.д., 267.

101 Ćiril Ušaj, „Od Montblana do Sagunta“, у: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 3, уредник Ćedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 456.

98 ЈИМ, ф. ŠБ, с. 19-10-1/6, Biografía de militantes: Domany Robert, 1938; Zora Gavrić, „Odlazak jugoslovenskih studenata iz Praga“, en: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, t. 5, editor Ćedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 355; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije–španski borci”, op. cit., 24.

99 ЈИМ, ф. ŠБ, с. 19-10-1/6, Biografía de militantes: Domany Robert, 1938; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije–španski borci”, op. cit., 24–25.

100 ЈИМ, ф. ŠБ, с. 19-10-1/6, Biografía de militantes: Domany Robert, 1938; Stevan Belić Dudek, “Jugosloveni u Španskom građanskom ratu”, op. cit., 267.

101 Ćiril Ušaj, “Od Montblana do Sagunta”, en: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, t. 3, editor Ćedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 456.

на арагонском фронту у пролеће 1938. године, као и у борбама на путу Теруел-Валенсија.¹⁰² Током рата могле су се чути похвале о његовим командним способностима, као и храбрости исказаној довођењем артиљерије у прве линије фронта и успешним нападом на противничке авионе пољском артиљеријом.¹⁰³ Након слома Републике бива интерниран у логоре у Француској (Сен Сипријен, Гирс и Верне).¹⁰⁴

Августа 1941. године илегално се, преко Немачке, у којој је провео и месец дана у ватеншајдски логору¹⁰⁵, вратио у Југославију, након чега је учествовао у формирању партизанских јединица на Кордуну.¹⁰⁶ У партизанима је био познат као

de Aragón) en primavera de 1938, y en combates en la ruta Teruel-Valencia.¹⁰² Durante la guerra fue alabado por sus habilidades de mando y valentía, acercando la artillería a la primera línea y atacando exitosamente aviones enemigos con artillería de campo.¹⁰³ Tras la caída de la República, fue internado en campos en Francia (Saint-Cyprien, Gurs y Vernet).¹⁰⁴

En agosto de 1941 regresó ilegalmente a Yugoslavia atravesando Alemania, donde pasó un mes en un campo de concentración en Wattenscheid.¹⁰⁵ Participó en la formación de unidades partisanas en Kordun.¹⁰⁶ Fue conocido entre los partisanos

102 *Narodni heroji Jugoslavije 1*, (Beograd: Mladost 1975), 179.

103 Anger K. i drugi, н.д., 94-95.

104 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, н.д., 24-25.

105 Ivan Gošnjak, „Iz koncentracionog logora Verne u Francuskoj do oslobođene teritorije u okupiranoj Jugoslaviji”, у: *Jugosloveni u Španiji*, уредник Enver Redžić, (Sarajevo: Svjetlost, 1959), 56; Veljko Kovačević, „Od Pirineja do Jugoslavije”, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 4, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 379.

106 „Povratak naših Španjolaca”, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 4, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 463-466.

102 *Narodni heroji Jugoslavije 1* (Belgrado: Mladost 1975), 179.

103 Anger K. et al., op. cit., 94-95.

104 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 24-25.

105 Ivan Gošnjak, „Iz koncentracionog logora Verne u Francuskoj do oslobođene teritorije u okupiranoj Jugoslaviji”, en: *Jugosloveni u Španiji*, editor Enver Redžić (Sarajevo: Svjetlost, 1959), 56; Veljko Kovačević, „Od Pirineja do Jugoslavije”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 4, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 379.

106 “Povratak naših Španjolaca”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 4, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 463-466.

Драго Домјанић. Током ове године власти Независне Државе Хрватске су убиле његовог млађег брата Рудија. Роберт Домани на Кордуну преузима команду над Другим кордунским одредом где се истакао у борбама код Слуња, Вељуна, Плашког и Војнића. У априлу 1942. убили су га четници заједно са саборцима¹⁰⁷, међу којима се налазио и Драго Штајнбергер, још један шпански борац јеврејског порекла. Њихова тела бачена су у јаму Балинку. Проглашен је за народног хероја 1953. године.¹⁰⁸

como Drago Domjanić. Ese mismo año, las autoridades del Estado Independiente de Croacia asesinaron a su hermano menor, Rudija. Domani asumió el mando del Segundo Destacamento de Kordun, descollando en batallas en Slunj, Veljun, Plaški y Vojnić. Fue asesinado en abril de 1942 por chetniks junto con compañeros¹⁰⁷, entre ellos Drago Steinberger, otro combatiente español de origen judío. Sus cuerpos fueron arrojados a la fosa Balinka. Fue declarado Héroe Nacional en 1953.¹⁰⁸

Елијас Енгел (ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-5-2/1) / Elías Engel (JIM, fondo ŠB, c. 18-5-2/1)

Елијас Енгел

Рођен је 19. марта 1912. године у Јајцу, у образованој породици. Студирао је електротехнику у

Elías Engel

Nació el 19 de marzo de 1912 en Jajce, en una familia culta. Estudió ingeniería eléctrica en Praga,

107 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 25.

108 *Narodni heroji Jugoslavije 1*, (Београд: Младост 1975), 179-180; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 25.

107 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, оп. cit., 25.

108 *Narodni heroji Jugoslavije 1* (Београд: Младост 1975), 179-180; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, оп. cit., 25.

Прагу, где је био активан у редовима комунистичке омладине и студентских удружења.¹⁰⁹ Члан Комунистичке партије био је од 1934. године.¹¹⁰

У Шпанију је стигао 3. фебруара 1937. године, преко пунктова у Прагу¹¹¹ и Паризу.¹¹² Пре одласка у Шпанију, 25. јануара је, заједно са другим прашким студентима, упутио апел за помоћ у одбрани ове државе.¹¹³ Борио се у батаљону „Димитров“ 15. Интернационалне бригаде¹¹⁴, а касније је служио у интендантури у Албасетеу и антитенковској батерији 45. дивизије¹¹⁵, 6. Балканској батерији и 4. артиљеријској групи. Учествовао

donde estuvo activo en el seno de la juventud comunista y asociaciones estudiantiles.¹⁰⁹ Se afilió al Partido Comunista en 1934.¹¹⁰

Llegó a España el 3 de febrero de 1937, pasando por puntos de tránsito en Praga¹¹¹ y París.¹¹² Antes de partir hacia España, el 25 de enero junto a otros estudiantes de Praga hizo un llamamiento para ayudar a defender dicho país.¹¹³ Combatió en el batallón “Dimitrov” de la 15ª Brigada Internacional¹¹⁴ y posteriormente sirvió en intendencia en Albacete, en la batería antitanque de la 45ª División¹¹⁵, la 6ª batería balcánica y

109 *Narodni heroji Jugoslavije 1*, (Beograd: Mladost 1975), 229.

110 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 26-27.

111 Lazar Udovički, „Sa drugom grupom u Pragu“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 1, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 378.

112 *Narodni heroji Jugoslavije 1*, (Beograd: Mladost 1975), 229.

113 Anger K. i drugi, н.д., 21.

114 Lazar Udovički, „U bataljonu „Dimitrov na Harami“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 2, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 419-420.

115 Jovan Đajić, „Jugoslovenska protivtenkovska baterija na centralnom i aragonskom frontu“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 3, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 70.

109 *Narodni heroji Jugoslavije 1* (Belgrado: Mladost 1975), 229.

110 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 26-27.

111 Lazar Udovički, “Sa drugom grupom u Pragu”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 1, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 378.

112 *Narodni heroji Jugoslavije 1* (Belgrado: Mladost 1975), 229.

113 Anger K. et al., op. cit., 21.

114 Lazar Udovički, “U bataljonu “Dimitrov na Harami”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 2, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 419-420.

115 Jovan Đajić, “Jugoslovenska protivtenkovska baterija na centralnom i aragonskom frontu”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 3, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 70.

је у борбама на фронтовима Хараме, Сарагоса, Теруел и Леванте. Током 1938. године унапређен је у чин наредника, а потом и у чин поручника.¹¹⁶

Након повлачења Интернационалних бригада, био је интерниран у Француској.¹¹⁷ У априлу 1941. године успева да побегне из логора Кант де Мил¹¹⁸, те се преко Марсеја, Париза и Немачке вратио у окупирану Југославију и учествује у организовању партизанског покрета у Загребу, као и у раду илегалне штампарије.¹¹⁹ Крајем 1941. године штампарија бива откривена од стране полицијских агената Независне Државе Хрватске, али Елијас успева да се спасе након обрачуна у којем бива рањен. Исте године страдао му је млађи брат Славко. По напуштању Загреба прикључује се партизанима. Обављао је дужност

el 4º grupo de artillería. Participó en combates en los frentes de Jarama, Zaragoza, Teruel y Levante. En 1938 fue ascendido a sargento y luego a teniente.¹¹⁶

Tras la retirada de las Brigadas Internacionales fue internado en Francia.¹¹⁷ En abril de 1941 escapó del campo de Cant del Mill¹¹⁸ y, pasando por Marsella, París y Alemania, regresó a la Yugoslavia ocupada, donde participó en la organización del movimiento partisano en Zagreb y en una imprenta clandestina.¹¹⁹ A finales de 1941 la imprenta fue descubierta por la policía del Estado Independiente de Croacia, pero Elías logró escapar tras un enfrentamiento en el que fue herido. Ese mismo año murió su hermano menor Slavko. Después de abandonar Zagreb, se unió a los partisanos. Desempeñó

116 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 27.

117 Исто, 28.

118 Veljko Kovačević, „Od Pirineja do Jugoslavije“, у: *Jugoslveni u Španiji*, уредник Enver Redžić, (Sarajevo: Svjetlost, 1959), 122.

119 Vicko Antić „Bjekstvo“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 4, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 395; Pavle Vukomanović Stipe, „Razlaz u neizvjesnost“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 4, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 405.

116 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 27.

117 Ibid., 28.

118 Veljko Kovačević, „Od Pirineja do Jugoslavije“, en: *Jugoslveni u Španiji*, editor Enver Redžić, (Sarajevo: Svjetlost, 1959), 122.

119 Vicko Antić „Bjekstvo“, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 4, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 395; Pavle Vukomanović Stipe, „Razlaz u neizvjesnost“, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 4, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 405.

команданта батаљона и начелника у Главном штабу НОВ Хрватске, користећи име Илија Анђић. Именован је за помоћника начелника позадине у Главном штабу Хрватске пошто је изгубио слух након прележаног тифуса. Страдао је у ваздушном нападу 1944. године код села Горњег Миклеуша близу Чазме у данашњој Републици Хрватској. Проглашен је за народног хероја након рата.¹²⁰

cargos de comandante de batallón y jefe en el Estado Mayor General del NOV de Croacia bajo el nombre Ilija Anđić. Fue nombrado adjunto del jefe del retaguardia tras perder la audición por tifus. Murió en un ataque aéreo en 1944 cerca del pueblo de Gornji Mikleuš, en la actual Croacia. Fue declarado Héroe Nacional después de la guerra.¹²⁰

Иван Лебл (ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-5-2/7) / Ivan Lebl (ЈИМ, фондо ШБ, с. 18-5-2/7-1)

Иван Лебл

Рођен је 12. септембра 1912. године у Суботици¹²¹, од оца Бернарда, трговца, и мајке Катарине. Завршио је гимназију у Суботици, а студије права је започео у Београду и наставио у Загребу. Припадао је марксистичком покрету и сарађивао

Ivan Lebl

Nació el 12 de septiembre de 1912 en Subotica¹²¹, hijo de Bernardo, comerciante, y Catalina. Terminó la escuela secundaria en Subotica y estudios de derecho que comenzó en Belgrado y continuó en Zagreb. Perteneció al movimiento marxista

120 *Narodni heroji Jugoslavije 1*, (Beograd: Mladost 1975), 229; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 27-28.

121 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/1, Списак југословенских Интербригадиста у Шпанији.

120 *Narodni heroji Jugoslavije 1* (Belgrado: Mladost 1975), 229; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, op. cit., 27-28.

121 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-11-1/1, Списак југословенских Интербригадиста у Шпанији.

с часописом „Hid“ на мађарском језику. Током 1934. и 1935. године прошао је авијатичарску обуку у војсци Краљевине Југославије. Члан Комунистичке партије Југославије био је од 1933. године. По одласку у Париз 1936. године наставио је деловање у левичарским круговима и учествовао је на омладинском конгресу у Бриселу.¹²²

У августу 1937. године отишао је у Шпанију и борио се у батаљону „Ђуро Ђаковић“. ¹²³ Након евакуације, био је интерниран у логорима Сен Сипријен и Гирс.¹²⁴

Године 1941. враћа се у Суботицу. Потом одлази у Будимпешту, где није био познат као комуниста. Касније је мобилисан у радну чету у оквиру мађарске војске и послат на источни фронт. Према сведочењу, умро је 1943. године од последица рањавања код Николајева или у совјетском заробљеништву.¹²⁵ Постоји и податак да је страдао као рањеник у пожару који су подметнули мађарски фашисти.¹²⁶ Судбина му није сасвим поуздано утврђена.

y colaboró con la revista “Hid” en húngaro. En 1934 y 1935 completó entrenamiento aviador en el ejército yugoslavo. Miembro del Partido Comunista desde 1933. En 1936 se trasladó a París y continuó su actividad en círculos de izquierda y participó en un congreso juvenil en Bruselas.¹²²

En agosto de 1937 viajó a España y combatió en el batallón “Ђуро Ђаковић”.¹²³ Tras la evacuación fue internado en los campos de Saint-Cyprien y Gurs.¹²⁴

En 1941 regresó a Subotica, luego fue a Budapest donde no se le conocía como comunista. Más tarde fue movilizado en una brigada laboral del ejército húngaro y enviado al frente oriental. Según testimonios, murió en 1943 debido a heridas en Nikolaev o en cautiverio soviético.¹²⁵ También hay datos que indican que murió en un incendio provocado por fascistas húngaros.¹²⁶ Su destino no está completamente confirmado.

122 Đula Kovač, „Svetli likovi“, н.д., 152-153; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 34-35.

123 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/6, Списак југословенских Интербригадиста.

124 Đula Kovač, „Svetli likovi“, н.д., 152-153; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 35.

125 Đula Kovač, „Svetli likovi“, н.д., 152-153; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 32.

126 Jaša Romano, н.д., 424.

122 Đula Kovač, “Svetli likovi”, op. cit., 152-153; Marko Perić, “Јевреји из Југославије-шпански борци”, op. cit., 34-35.

123 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-11-1/6, Списак југословенских Интербригадиста.

124 Đula Kovač, “Svetli likovi”, op. cit., 152-153; Marko Perić, “Јевреји из Југославије-шпански борци”, op. cit., 35.

125 Đula Kovač, “Svetli likovi”, op. cit., 152-153; Marko Perić, “Јевреји из Југославије-шпански борци”, op. cit., 32.

126 Jaša Romano, op. cit., 424

Владимир Мајдер (ЈИМ, ф. ШБ) /
Vladimir Majder (JIM, fondo ŠB)

Владимир Мајдер

Рођен је 12. октобра 1911. године у Сиску. Отац му је погинуо у Првом светском рату. Био је студент медицине, рано политички активан као члан СКОЈ-а и потом Комунистичке партије Југославије (од 1931. године). Политички школован у Москви, постао је од 1935. политички радник међу југословенским емигрантима у Француској.¹²⁷

У Шпанију је дошао у новембру 1936. године на челу групе добровољаца, свега неколико месеци по отпочињању сукоба.¹²⁸

Vladimir Majder

Nació el 12 de octubre de 1911 en Sisak. Su padre murió en la Primera Guerra Mundial. Estudió medicina, fue activista político desde joven como miembro de la SKOJ y luego del Partido Comunista de Yugoslavia (desde 1931). Formado políticamente en Moscú, desde 1935 trabajó como activista entre emigrantes yugoslavos en Francia.¹²⁷

Llegó a España en noviembre de 1936 encabezando un grupo de voluntarios, pocos meses después del inicio del conflicto.¹²⁸ Participó

127 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/12, Анкета за превођење у комунистичку Партију Шпаније- Владимир Курт, 1937; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 37.

128 Ćiril Dropuljić, „Od Pariza do Albasete“, у: Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 1, уредник Ćedo Kapor, (Београд: Војноиздavaчки завод, 1971), 330-334; Sergije Dimitrijević, „Акција за формирање интернационалних бригада у Француској

127 JIM, f. ŠB, c. 19-10-1/12, Cuestionario para la transferencia al Partido Comunista de España - Владимир Курт, 1937; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 37.

128 Ćiril Dropuljić, „Od Pariza do Albasete“, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 1, editor Ćedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački завод, 1971), 330-334; Sergije Dimitrijević, „Акција за формирање интернационалних

Мајдер је потом учествовао у одбрани Мадрида. Био је политички комесар у чети батаљона „Домбровски“ XII бригаде.¹²⁹ Учествовао је у борбама у Каса дел Кампо у новембру 1936. године.¹³⁰ На овом месту се нарочито истакао у борби против непријатељских тенкова. Учествовао је у борби на Гвадалахари.¹³¹ Након прележане болести, обављао је дужности у бази Интернационалних бригада у Албасетеу, као комесар транспорта до марта 1938. године, а потом и као преводилац на Теруелском фронту.¹³² У Албасетеу је био упошљен и у

en la defensa de Madrid. Fue comisario político en la compañía del batallón “Dombrowski” de la XII Brigada.¹²⁹ Destacó en combates en la Casa de Campo en noviembre de 1936¹³⁰, especialmente contra tanques enemigos. También combatió en Guadalajara.¹³¹ Tras una enfermedad, cumplió funciones en la base de las Brigadas Internacionales en Albacete como comisario de transporte hasta marzo de 1938, y luego como traductor en el frente de Teruel.¹³² Trabajó

-
- i odlazak jugoslovenskih boraca preko Pariza”, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 5, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 318-319.
- 129 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/12, Анкета за превођење у комунистичку Партију Шпаније- Владимир Курт, 1937; Stevan Belić Dudek, „U jedinicama internacionalnih brigada”, н.д., 43.
- 130 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/12, Анкета за превођење у комунистичку Партију Шпаније- Владимир Курт, 1937; Ćiril Dropuljić, „U borbama na Kasa del Campo i Harami”, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 2, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 175-180.
- 131 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/12, Анкета за превођење у комунистичку Партију Шпаније- Владимир Курт, 1937; August Cesarec, *Španjolski susreti. Knjiga susreta sa ljudima i gradovima* (Zagreb: Zora, 1961), 66-69.
- 132 Marko Perić, н.д., 37-38.

-
- brigada u Francuskoj i odlazak jugoslovenskih boraca preko Pariza”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 5, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 318-319.
- 129 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/12, Анкета за превођење у комунистичку Партију Шпаније- Владимир Курт, 1937; Stevan Belić Dudek, “U jedinicama internacionalnih brigada”, op. cit., 43.
- 130 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/12, Анкета за превођење у комунистичку Партију Шпаније- Владимир Курт, 1937; Ćiril Dropuljić, “U borbama na Kasa del Campo i Harami”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 2, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 175-180.
- 131 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/12, Анкета за превођење у комунистичку Партију Шпаније- Владимир Курт, 1937; August Cesarec, *Španjolski susreti. Knjiga susreta sa ljudima i gradovima* (Zagreb: Zora, 1961), 66-69.
- 132 Marko Perić, op. cit., 37-38.

обавештајној служби.¹³³ Као посебна заслуга Владимира Мајдера, у „Димитровцу“, листу који је током 1937. године излазио као гласило батаљона „Димитров“, наведена је консолидација појединих војних формација у оквиру батаљона „Ђуро Ђаковић“.¹³⁴

Након интернације у Француској (логор Аржелес сир Мер), и боравка у затвору Кољур, где је са другим Југословенима дванаест дана штрајковао глађу¹³⁵, вратио се у окупирану Југославију 1942. године и постао је високи официр у партизанском покрету на територији Хрватске – официр партизанске оперативне зоне за Славонију, а потом начелник Главног обавештајног центра за Хрватску и члан Главног штаба.¹³⁶ Преминуо је од пегавог тифуса 1943. године у ослобођеном Оточцу.¹³⁷

también en inteligencia en Albacete.¹³³ En el periódico “Dimitrovac” de 1937, órgano del batallón “Dimitrov”, se destaca su papel en la consolidación de ciertas unidades dentro del batallón “Ђуро Ђаковић”.¹³⁴

Tras ser internado en Francia (campo de Argelès-sur-Mer) y pasar por la prisión de Colliure, donde comenzó una huelga de hambre de doce días con otros yugoslavos¹³⁵, regresó a la Yugoslavia ocupada en 1942. Fue oficial superior en el movimiento partisano en Croacia, oficial de la zona partisano operativa en Eslavonia, luego jefe del Centro de Inteligencia principal para Croacia y miembro del Estado Mayor General.¹³⁶ Murió de tifus en 1943 en Otočac liberado.¹³⁷

133 Veljko Ribar, „Iz bataljona „Edgar Andre“ u bazu Internacionalnih brigada“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 2, уредник Čedo Kapor, (Београд: Војноиздavaчки завод, 1971), 362.

134 Veljko Vlahović (уредник), *Dimitrovac –list bataljona „Dimitrov“ 1937*, (Београд: Архив за раднички покрет, 1971), 47.

135 Svetislav Đorđević, „Тврђава Колјур“, н.д., 116-153.

136 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-šпanski борци“, н.д., 38.

137 Jaša Romano, н.д., 437.

133 Veljko Ribar, “Iz bataljona ‘Edgar Andre’ u bazu Internacionalnih brigada”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 2, editor Čedo Kapor (Београд: Војноиздavaчки завод, 1971), 362.

134 Veljko Vlahović (editor), *Dimitrovac –list bataljona “Dimitrov”, 1937* (Београд: Архив за раднички покрет, 1971), 47.

135 Svetislav Đorđević, “Тврђава Колјур”, op. cit., 116-153.

136 Marko Perić, “Јевреји из Југославије-šпanski борци”, op. cit., 38.

137 Jaša Romano, op. cit., 437.

Менахем Папо (ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-5-2/13) / Menahem Papo (ЈИМ, фондо ШБ, с. 18-5-2/13)

Менахем Папо

Рођен је 5. априла 1915. године у Сарајеву. Одрастао је у Сплиту, где је завршио занатску школу и радио као берберин.¹³⁸

У Шпанију одлази крајем јула или почетком августа 1936. године илегално, бродом „Вис“ из Сплита за Аликанте, где је пет дана провео у угљу, са мало хране и воде. У његовој одлуци да оде у Шпанију није било политичког утицаја.¹³⁹ Тамо је стигао 25. октобра 1936. године. Прикључио се батаљону „Домбровски“ XI бригаде. Бива тешко рањен у борбама код Мадрида, крајем 1936. године.¹⁴⁰

Menahem Papo

Nació el 5 de abril de 1915 en Sarajevo. Creció en Split, donde terminó la escuela de oficios y trabajó como barbero.¹³⁸

A finales de julio o principios de agosto de 1936 viajó ilegalmente a España a bordo del barco Vis desde Split hasta Alicante, donde pasó cinco días oculto en carbón, con poca comida y agua. Su decisión de ir a España no estuvo motivada políticamente.¹³⁹ Llegó el 25 de octubre de 1936. Se unió al batallón Dombrowski de la XI Brigada. Fue gravemente herido en combates cerca de Madrid a finales de 1936.¹⁴⁰ Tras una operación en

138 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije–španski borci“, н.д., 38-39.

139 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Adela Bohunicka, „Bolnica u Mursiji“, н.д., 129; Владан Вуклиш, н.д., 165.

140 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije–španski borci“, н.д., 39.

138 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/13, Hoja de encuesta – Papo Mento; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije–španski borci“, op. cit., 38-39.

139 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/13, Hoja de encuesta – Papo Mento; Adela Bohunicka, „Bolnica u Mursiji“, op. cit., 129; Владан Вуклиш, op. cit., 165.

140 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/13, Hoja de encuesta – Papo Mento; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije–španski borci“, op. cit., 39.

Након операције у Мадриду, где су му из стомака извађена два метка, упућен је у болницу у Мурсији¹⁴¹. Био је 1938. године у батаљону „Ђуро Ђаковић“¹⁴², али је због последица претходног рањавања исте године послат на лечење у Париз, а касније ће у Краљевини Југославији бити проглашен неспособним за војску.¹⁴³

Из Париза је послат у логор Гирс, где је провео део 1939. и почетак 1940. године. По повратку у Краљевину Југославију преко Марсеја, и отпочињању Другог светског рата на њеној територији, био је активан у антифашистичком покрету. Ухапсиле су га италијанске власти 1942. године. Бива затворен до капитулације Италије. Породица му је такође била ухапшена. Након изласка из затвора поново се прикључио народнослободилачком покрету. Погинуо је у септембру 1943. године у борби са немачким

Madrid, en la que le fueron extraídas dos balas del abdomen, fue trasladado a un hospital en Murcia.¹⁴¹ En 1938 estuvo en el batallón Đuro Đaković¹⁴², pero debido a las secuelas de su herida fue enviado ese mismo año a recibir tratamiento en París y posteriormente fue declarado no apto para el servicio militar en el Reino de Yugoslavia.¹⁴³

Desde París fue enviado al campo de Gurs, donde pasó parte de 1939 y principios de 1940. Al regresar al Reino de Yugoslavia por Marsella, y con el inicio de la Segunda Guerra Mundial en su territorio, participó activamente en el movimiento antifascista. Fue arrestado por las autoridades italianas en 1942 y estuvo preso hasta la capitulación de Italia. Su familia también fue arrestada. Tras salir de prisión se reincorporó al movimiento de liberación nacional. Murió en septiembre de 1943 en combate contra fuerzas alemanas cerca de Split.

141 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Adela Bohunicka, „Bolnica u Mursiji“, н.д., 129.

142 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Ivo Vodlović, „Poruka smrtno ranjenog druga“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 3, уредник Čedo Kapor, (Београд: Војноиздavaчки завод, 1971), 404.

143 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 39.

141 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Adela Bohunicka, „Bolnica u Mursiji“, оп. cit., 129.

142 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Ivo Vodlović, „Poruka smrtno ranjenog druga“, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, т. 3, editor Čedo Kapor (Београд: Војноиздavaчки завод, 1971), 404.

143 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, оп. cit., 39.

снагама у околини Сплита. Његов старији брат Михаел такође је погинуо као партизански борац.¹⁴⁴

Su hermano mayor, Michael, también murió como combatiente partisano.¹⁴⁴

Корнелија Сенде-Поповић (ЈИМ, ф. ШБ) / Kornelia Sende-Popović (JIM, fondo ŠB)

Корнелија Сенде-Поповић

Рођена је 29. августа 1914. године у Бачалмашу, а одрасла је у Апатину. По узору на лекарски позив оца, студирала је медицину у Загребу, а наставила у Београду. Била је активисткиња више друштвених и студентских организација.¹⁴⁵

У Шпанију је отишла у новембру 1937. године. Радила је као болничарка у санитету

Kornelia Sende-Popović

Nació el 29 de agosto de 1914 en Bačalmash y creció en Apatin. Siguiendo el ejemplo de su padre Ferdinand, estudió medicina en Zagreb y continuó en Belgrado. Fue activista en varias organizaciones sociales y estudiantiles y en el Partido Comunista de Yugoslavia y el Socorro Rojo Internacional.¹⁴⁵

El 30 de noviembre de 1937 viajó a España con su marido Vlade Popović (miembro del Partido Comunista de Yugoslavia), donde

144 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, н.д., 39.

145 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/14, Biografía de militantes: Sende-Popovic Kornelia, 1938; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, н.д., 40.

144 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 39.

145 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/14, Biografía de militantes: Sende-Popovic Kornelia, 1938; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 40.

Интернационалних бригада,
прво у Мадриду, а потом
у Виљануеви де ла Хари и
Сагару.¹⁴⁶

По повратку у Краљевину
Југославију 1939. године
наставља са активним
политичким деловањем
у оквиру Комунистичке
партије. По окупацији
Краљевине Југославије
бива ухапшена у августу 1941.
године у Београду и убијена у
септембру након свирепог
мучења за време
испитивања у Специјалној
полицији, не одајући своје
сараднике.¹⁴⁷ Убијена је
на стратишту у Јајинцима у
Београду. Њен муж Владета
Поповић био је један од
комуниста убијених у Београду
у току прве године окупације.¹⁴⁸

trabajó como enfermera en el
servicio sanitario de las Brigadas
Internacionales, primero en Madrid
(Casa de Reposo), Albacete (Gota
de leche) y luego en Villanueva de
la Jara y S'Agaró.¹⁴⁶

Fui internada en un campo de
concentración de Francia de abril
a septiembre de 1939.

Al regresar al Reino de Yugoslavia en
1939 continuó su activismo político
dentro del Partido Comunista.
Tras la ocupación del Reino de
Yugoslavia, fue arrestada en agosto
de 1941 en Belgrado, internada en el
campo de concentración de Banjica
por haber sido brigadista en España,
y asesinada en septiembre
después de crueles torturas durante
interrogatorios en la Policía Especial,
sin revelar información sobre sus
compañeros.¹⁴⁷ Fue ejecutada en
el campo de exterminio de Jajinci,
en Belgrado. Su esposo, Vladeta
Popović, fue uno de los comunistas
asesinados en Belgrado durante
el primer año de la ocupación.¹⁴⁸

146 Servicio Histórico Militar,
Archivo de la Guerra de
Liberación (SHM-AGL),
Brigadas Internacionales –
Base de Albacete, Zona Nacional,
Legajo núm. 1263, Carpeta núm. 8,
Armario núm. 77, Información
sobre Sende-Popovic Cornelia, s.f.;
ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/14,
Biografía de militantes:
Sende-Popovic Kornelia,
1938; Marko Perić, „Jevreji iz
Jugoslavije-španski borci“, н.д., 40.

147 Marko Perić, „Jevreji iz
Jugoslavije-španski borci“, н.д., 40;
Jaša Romano, н.д., 480.

148 Владан Вуклиш, н.д., 521.

146 Servicio Histórico Militar, Archivo
de la Guerra de Liberación (SHM-
AGL), Brigadas Internacionales –
Base de Albacete, Zona Nacional,
Legajo núm. 1263, Carpeta núm.
8, Armario núm. 77, Información
sobre Sende-Popovic Cornelia, s.f.;
ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/14, Biografía
de militantes: Sende-Popovic
Kornelia, 1938; Marko Perić, „Jevreji iz
Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 40.

147 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-
španski borci“, op. cit., 40;
Jaša Romano, op. cit., 480.

148 Владан Вуклиш, op. cit., 521.

Драго Штајнбергер (ЈИМ, ф. ШБ) /
Drago Steinberger (ЈИМ, ф. ШБ, с. 18-5-3/10)

Драго Штајнбергер

Рођен је 15. фебруара 1916. године у Загребу, од оца Морица и мајке Регине.¹⁴⁹ Био је трговачки помоћник по струци. Пре учешћа у рату у Шпанији о њему има врло мало података.¹⁵⁰

У Шпанију је дошао као добровољац крајем 1937. године. Служио је у Балканској батерији 4. артиљеријске групе и учествовао је у борбама на фронтима Теруел, Кастељон и Камарена.¹⁵¹

После пораза у Шпанији, провео је године у логорима на југу Француске (Сен Сипријен, Гирс и Верне). У овом периоду се учланио у Комунистичку

Drago Steinberger

Nació el 15 de febrero de 1916 en Zagreb, hijo de Moric y Regina.¹⁴⁹ Era asistente comercial de profesión. Se sabe muy poco sobre él antes de participar en la Guerra de España.¹⁵⁰

Llegó a España como voluntario a finales de 1937. Sirvió en la batería balcánica del 4º grupo de artillería y participó en combates en los frentes de Teruel, Castellón y Camarena.¹⁵¹

Tras la derrota en España, pasó varios años en campos en el sur de Francia (Saint-Cyprien, Gurs y Vernet). Durante este periodo se

149 *Narodni heroji Jugoslavije 2*, (Београд: Младост 1975), 245.

150 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/8, Списак шпанских бораца начињен од стране полицијских власти Краљевине Југославије – Штеинбергер Адолф; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-šпanski borci“, н.д., 41.

151 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-šпanski borci“, н.д., 41.

149 *Narodni heroji Jugoslavije 2* (Београд: Младост 1975), 245.

150 ЈИМ, фондo ШБ, caja 19-11-1/8, Lista de combatientes en España elaborada por las autoridades policiales del Reino de Yugoslavia – Штеинбергер Адолф; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-šпanski borci“, op. cit., 41.

151 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-šпanski borci“, op. cit., 41.

партију.¹⁵² Успео је да се врати у окупирани Загреб у августу 1941. године. Потом је, преко Карловца, заједно са Робертом Доманијем, другим шпанским борцем јеврејског порекла, отишао на Кордун, где је убрзо постао политички комесар батаљона у партизанском рату.¹⁵³ У партизанима је био познат под именом Адолф и био је веома цењен међу саборцима. Убијен је 3. априла 1942. године у нападу четника, заједно са Робертом Доманијем. Посмртно је проглашен народним херојем.¹⁵⁴

Сигисмунд Штетлер

Рођен је 26. јуна 1914. године у Старој Пазови. Завршио је школу у Славонском Броду и био активан у јеврејском омладинском покрету. Касније се преселио у Загреб, где је радио као радник и новинар, активно учествујући у радничком покрету и синдикалним борбама. Више пута је хапшен због илегалног рада у периоду од 1930. до 1935. године. Био је истакнути члан СКОЈ-а и Комунистичке партије Југославије под псеудонимом Анте Бркић.¹⁵⁵

afilió al Partido Comunista.¹⁵² Logró regresar a la Zagreb ocupada en agosto de 1941. Luego, junto con Robert Domany, otro combatiente judío en España, fue al Kordun vía Karlovac, donde pronto se convirtió en comisario político de un batallón en la lucha partisana.¹⁵³ Entre partisanos era conocido como Adolf y era muy respetado entre sus compañeros. Murió el 3 de abril de 1942 en un ataque de los chetniks, junto a Robert Domany. Fue declarado héroe nacional póstumamente.¹⁵⁴

Sigismund Stetler

Nació el 26 de junio de 1914 en Stara Pazova. Terminó la escuela en Slavonski Brod y fue activo en el movimiento juvenil judío. Más tarde se trasladó a Zagreb, donde trabajó como obrero y periodista, participando activamente en el movimiento obrero y en luchas sindicales. Fue arrestado varias veces por actividades ilegales entre 1930 y 1935. Fue un destacado miembro de la SKOJ y del Partido Comunista de Yugoslavia bajo el seudónimo Ante Brkić.¹⁵⁵

152 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 41.

153 „Povratak naših Španjolaca“, н.д., 463-466.

154 *Narodni heroji Jugoslavije 2*, (Beograd: Mladost 1975), 245; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 41.

155 JIM, ф. ШБ, к. 19-10-1/15, Biografía de militantes: Stadtler Sigismund; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 41-42.

152 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 41.

153 „Povratak naših Španjolaca“, op. cit., 463-466.

154 *Narodni heroji Jugoslavije 2* (Belgrado: Mladost 1975), 245; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 41.

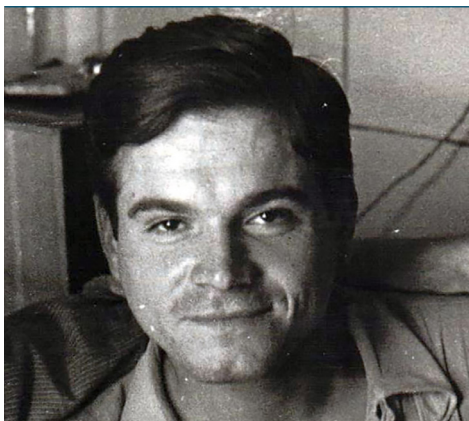
155 JIM, f. ŠB, c. 19-10-1/15, Biografía de militantes: Stadtler Sigismund; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 41-42.

У Шпанију је отишао почетком 1938. године са фалсификованим пасошем, прикључивши се 129. интернационалној бригади. Био је прво десетар, а затим и политички делегат вода и секретар партијског комитета чете. Рањаван је у борбама на Арагонском фронту, након чега је лечен у болници у Моји.¹⁵⁶

По завршетку рата у Шпанији, наставио је револуционарни рад у Загребу, укључујући и помоћ шпанским добровољцима у оквирима такозваног „Шпанског комитета“. Након окупације Краљевине Југославије, ухапшен је и убијен од стране власти Независне Државе Хрватске, највероватније 1942. године.¹⁵⁷

A principios de 1938 viajó a España con un pasaporte falso y se unió a la 129ª Brigada Internacional. Primero fue cabo y más tarde delegado político de la sección y secretario del comité de partido de la compañía. Fue herido en combates en el frente de Aragón y posteriormente recibió tratamiento en un hospital en Moya.¹⁵⁶

Tras terminar la guerra en España, continuó su trabajo revolucionario en Zagreb, incluyendo la ayuda a los voluntarios españoles en el llamado "Comité Español". Después de la ocupación del Reino de Yugoslavia, fue arrestado y asesinado probablemente en 1942 por las autoridades del Estado Independiente de Croacia.¹⁵⁷

Герхард Вајс (ЈИМ, ф. ШБ) /
Gerhard Weiss (JIM, f. ŠB, c. 18-5-3-11)

156 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 42.

157 Jaša Romano, н.д., 495; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 42.

156 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 42.

157 Jaša Romano, op. cit., 495; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 42.

Герхард Вајс

Рођен је 1914. године у Бихаћу у породици службеника. Завршио је средњу школу у Београду, а потом студирао на немачкој политехници у Прагу, где је био активан у студентском покрету, а потом и у СКОЈ-у од 1933. године.¹⁵⁸

У Шпанију је дошао крајем 1936. године, преко пункта за прикупљање добровољаца у Прагу.¹⁵⁹ Попут Елијаса Енгела, пре одласка у Шпанију, 25. јануара је, заједно са другим прашким студентима, упутио апел за помоћ у одбрани ове државе.¹⁶⁰ Био је члан XV интернационалне бригаде у батаљону „Димитров“. Учествовао је у борбама на Харамском фронту.¹⁶¹ Био је и тенкиста¹⁶², усавршавао се у официрској

Gerhard Weiss

Nació en 1914 en Bihać, en el seno de una familia de funcionarios. Terminó la escuela secundaria en Belgrado y luego estudió en la politecnia alemana de Praga, donde participó activamente en el movimiento estudiantil y en la SKOJ desde 1933.¹⁵⁸

Llegó a España a finales de 1936 a través del punto de reclutamiento de voluntarios en Praga.¹⁵⁹ Al igual que Elias Engel, antes de partir a España, el 25 de enero, junto con otros estudiantes praguenses, envió un llamamiento para ayudar a defender ese país.¹⁶⁰ Fue miembro de la XV Brigada Internacional en el batallón "Dimitrov". Participó en combates en el frente de Jarama.¹⁶¹ Fue también experto en tanques¹⁶², se formó en la escuela de oficiales de

158 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 42.

159 Lazar Udovički, „Sa drugom grupom u Pragu“, н.д., 377; Adela Bohunicka, „Španska poznanstva u Pragu“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 1, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 411.

160 Anger K. i drugi, н.д., 21.

161 Lazar Udovički, „U bataljonu „Dimitrov“ na Harami“, н.д., 415-420.

162 Veljko Vlahović, „Sličice iz Španije“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 2, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 469.

158 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 42.

159 Lazar Udovički, „Sa drugom grupom u Pragu“, op. cit., 377; Adela Bohunicka, „Španska poznanstva u Pragu“, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 1, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 411.

160 Anger K. et al., op. cit., 21.

161 Lazar Udovički, „U bataljonu 'Dimitrov' na Harami“, op. cit., 415-420.

162 Veljko Vlahović, „Sličice iz Španije“, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 2, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 469.

школи Интернационалних бригада и служио у диверзантским јединицама до маја 1938. године, када је послат на лечење у Француску. Под псеудонимом Стеван Петровић, показао је храброст и поузданост¹⁶³, често вршећи специјалне задатке на непријатељској територији.¹⁶⁴ Након повратка у Београд у септембру 1939. године, активно је организовао помоћ шпанским борцима и њихов повратак из француских логора. Изгубио је живот током бомбардовања Београда у априлу 1941. године.¹⁶⁵

3) Борци који су преживели Други светски рат

Алберт Абинун

Рођен је 27. јуна 1913. године у Сарајеву. Одрастао је у сиромашној сефардској породици са више деце. Поред Алберта, отац Исак, кочијаш, а потом и трговац, и мајка Бланка имали су три сина и четири кћери. Алберт се школовао у Сарајеву, где је завршио гимназију, и Ваљеву, где је 1934. године завршио средњу пољопривредну школу. Од последњих месеци 1934. до средине 1935. године завршио је и школу за резервне интендантске

las Brigadas Internacionales y sirvió en unidades de sabotaje hasta mayo de 1938, cuando fue enviado a recibir tratamiento en Francia. Bajo el seudónimo Stevan Petrović, demostró valentía y lealtad¹⁶³, realizando frecuentemente misiones especiales en territorio enemigo.¹⁶⁴ Tras regresar a Belgrado en septiembre de 1939, organizó activamente la ayuda a los combatientes españoles y a su retorno desde los campos franceses. Perdió la vida durante el bombardeo de Belgrado en abril de 1941.¹⁶⁵

3) Combatientes que sobrevivieron a la Segunda Guerra Mundial

Albert Abinun

Nació el 27 de junio de 1913 en Sarajevo. Creció en una familia sefardí numerosa y pobre. Además de Albert, su padre Isaac –cochero y posteriormente comerciante– y su madre Blanka tuvieron tres hijos y cuatro hijas. Albert cursó estudios en Sarajevo, donde terminó el instituto, y en Valjevo, donde se graduó de la escuela media agrícola en 1934. Entre los últimos meses de 1934 y mediados de 1935, completó la

163 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 42-43.

164 Veljko Vlahović, „Sličice iz Španije“, н.д., 469.

165 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 43.

163 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 42-43.

164 Veljko Vlahović, “Sličice iz Španije”, op. cit., 469.

165 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 43.

Алберт Абинун (ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-1-2/3) / Albert Abinun (ЈИМ, ф. ШБ, с.19-1-2/3)

официре и чиновнике у Сарајеву, након чега ће бити именован за нижег војног чиновника. Тешка економска ситуација у породици условила је да Алберт након завршене војне обуке често мења послове, пре свега запошљавајући се као радник. Пре почетка рата у Шпанији био је активан у ционистичком и радничком покрету, а члан Комунистичке партије Југославије постао је 1935. године.¹⁶⁶

У Шпанију је стигао крајем октобра 1937. године као добровољац, уз посредство Комунистичке партије, а под изговором да иде на Међународну изложбу у Паризу. Борио се у 129. интернационалној бригади као

escuela para oficiales y empleados de intendencia en Sarajevo, tras lo cual fue nombrado suboficial. Debido a la difícil situación económica familiar, cambió con frecuencia de empleo después de completar su formación militar, trabajó sobre todo como obrero. Antes del inicio de la Guerra de España, participó activamente en el movimiento sionista y obrero, y se afilió al Partido Comunista de Yugoslavia en 1935.¹⁶⁶

Llegó a España a finales de octubre de 1937 como voluntario, con el apoyo del Partido Comunista, y bajo el pretexto de asistir a la Exposición Internacional en París. Luchó en la 129.^a Brigada Internacional como combatiente y

166 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/3, Картон личних података Алберта Абинуна; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 13.

166 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-11-2/3, Ficha de datos personales de Albert Abinun; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 13.

борац, а потом и као курир команданта бригаде. Био је цењен због храбрости и поузданости.¹⁶⁷ Током борбе на Арагону, јединице генерала Франка заробиле су га код Мореле 3. априла 1938. године. Том приликом страдао је велики број бораца 3. чете.¹⁶⁸ У заробљеништву је остао до 12. јуна 1943. године. Током овог периода боравио је у заробљеничком логору Сан Педро де Кардења код Бургоса до 30. новембра 1939.¹⁶⁹, а потом на присилном раду у логору Белхите¹⁷⁰ до 9. децембра 1941. године, када је пребачен у логор Миранда де Ебро.¹⁷¹

más tarde como mensajero del comandante de la brigada. Fue muy apreciado por su valentía y lealtad.¹⁶⁷ El 3 de abril de 1938 fue capturado por las tropas del general Franco cerca de Morella, durante la ofensiva del Aragón, en la que murió un gran número de combatientes de la 3.ª compañía.¹⁶⁸ Estuvo prisionero hasta el 12 de junio de 1943. Durante ese período fue internado en el campo de San Pedro de Cardeña, cerca de Burgos, hasta el 30 de noviembre de 1939¹⁶⁹; más tarde en el campo de trabajos forzados de Belchite¹⁷⁰ hasta el 9 de diciembre de 1941, cuando fue trasladado al campo de Miranda de Ebro.¹⁷¹

-
- 167 JIM, ф. ШБ, к. 19-11-2/3, Картон личних података Алберта Абинуна; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 13.
- 168 Ivan Matejak Doktor, „Stradanje treće čete“, у: Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 3, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 447-450.
- 169 JIM, ф. ШБ, к. 19-11-2/3, Картон личних података Алберта Абинуна; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 13.
- 170 Josip Hutinec, „Kroz Frankove zatvore“, у: Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 4, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 237-238.
- 171 CDMH, Comité Internacional de la Cruz Roja, Lista de 426 detenidos del Campo de concentración de Miranda de Ebro (Burgos), ACICR,C_ESCI,205,7, 1. април 1938; JIM, ф. ШБ, к. 19-11-2/3, Картон личних података Алберта Абинуна; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 13.

-
- 167 JIM, f. ŠB, c. 19-11-2/3, Ficha de datos personales de Albert Abinun; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 13.
- 168 Ivan Matejak Doktor, „Stradanje treće čete“, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 3, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 447-450.
- 169 JIM, f. ŠB, c. 19-11-2/3, Ficha de datos personales de Albert Abinun; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 13.
- 170 Josip Hutinec, „Kroz Frankove zatvore“, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 4, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 237-238.
- 171 CDMH, Comité Internacional de la Cruz Roja, Lista de 426 detenidos del Campo de concentración de Miranda de Ebro (Burgos), ACICR,C_ESCI,205,7, 1. април 1938; JIM, f. ŠB, c. 19-11-2/3, Ficha de datos personales de Albert Abinun; Marko

Вратио се у Југославију у новембру 1944. године, након боравка у Алжиру, где је постао командир вода при Југословенској војној мисији. Прикључио се као борац Првој далматинској пролетерској бригади у оквиру које је учествовао у борбама за ослобођење Книна, Мостара, Госпића и Истре, дошавши најзад све до италијанске границе. После рата радио је у дипломатским представништвима у Каиру и Лисабону, као наставник шпанског језика у Новинарско-дипломатској школи (1950–1952), а потом и као уредник шпанских емисија емитованих на Радио Југославији и Радио Београду.¹⁷² Преминуо је 30. јула 2003. године у Београду.¹⁷³

Хаим Атијас

Рођен је 1912. године у Санском Мосту, у породици са осморо деце. Занат електромонтера изучио је у Загребу.¹⁷⁴

У Шпанију је стигао 19. маја 1938. године и одмах се прикључио 45. дивизији, у батаљону „Дивисионарио“, на фронту код реке Ебро. Тамо је 19.

Регресó а Југославија е noviembre de 1944, después de permanecer en Argelia, donde fue comandante de sección de la misión militar yugoslava. Se unió como combatiente a la Primera Brigada Proletaria de Dalmacia, con la que participó en las batallas por la liberación de Knin, Mostar, Gospić e Istria, hasta llegar a la frontera italiana. Tras la guerra trabajó en las representaciones diplomáticas en El Cairo y Lisboa, como profesor de español en la Escuela de Periodismo y Diplomacia (1950–1952), y posteriormente como editor de programas en español en Radio Yugoslavia y Radio Belgrado.¹⁷² Falleció el 30 de julio de 2003 en Belgrado.¹⁷³

Haím Atijas

Nació en Sanski Most, en una familia con ocho hijos. Se formó como electricista en Zagreb.¹⁷⁴

Llegó a España el 19 de mayo de 1938 y se incorporó de inmediato a la 45.ª División, al batallón “Divisionario”, en el frente del río

172 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 14..

173 Vera Stojanović, *Spisak španskih boraca*, (Beograd: UŠB, 2011) <https://yuinterbrigade.wordpress.com/spisak-spanskih-boraca/>

174 JIM, ф. ШБ, к. 19-11-1/10, Списак југословенских држављана бивших добровољаца у Шпанији; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 16.

Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 13.

172 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 14.

173 Vera Stojanović, *Spisak španskih boraca* (Belgrado: UŠB, 2011) <https://yuinterbrigade.wordpress.com/spisak-spanskih-boraca/>

174 JIM, f. ŠB, c. 19-11-1/10, Lista de ciudadanos yugoslavos que fueron voluntarios en España; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 16.

септембра 1938. године тешко рањен у колено и остао трајни инвалид.¹⁷⁵

После повлачења Интернационалних бригада био је затворен у логору Аржелес у Француској, из ког је успео да побегне. Током Другог светског рата радио је у Немачкој под лажним именом Хамдија и лажно се представљао као муслиман, што му је омогућило преживљавање у непријатељској средини. Делећи судбину милиона Јевреја у току Другог светског рата, у рату је изгубио мајку, три брата и сестру. По завршетку овог светског сукоба Хаим се вратио у Југославију, али се убрзо преселио у Израел, где је живео до смрти.¹⁷⁶

Ebro. El 19 de septiembre de 1938 fue gravemente herido en la rodilla y quedó con una invalidez permanente.¹⁷⁵

Tras la retirada de las Brigadas Internacionales, fue internado en el campo de Argelès en Francia, del que logró escapar. Durante la Segunda Guerra Mundial trabajó en Alemania bajo el nombre falso de Hamdija, haciéndose pasar por musulmán, lo que le permitió sobrevivir en un entorno hostil. Compartió el destino de millones de judíos durante el conflicto, perdiendo a su madre, tres hermanos y una hermana. Tras la guerra, Haím regresó a Yugoslavia, pero pronto emigró a Israel, donde vivió hasta su muerte.¹⁷⁶

Ана Марија Баш (ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-5-1/6) / Ana Marija Bash (ЈИМ, ф. ШБ, с. 18-5-1/6)

175 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/1 „Анкетни лист – Атијас Хајме, 1938; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 16.

176 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 16.

175 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-10-1/1, Hoja de encuesta – Attias Hajme, 1938; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, оп. cit., 16.

176 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, оп. cit., 16.

Ана Марија Баш

Рођена је 1. јуна 1893. године у Фелзе Сентивану код Баје. Основну школу завршила је у Бајмоку, а средњу у Будимпешти и Суботици. Током последње две године Првог светског рата била је активна у феминистичком, а након рата и у радничком покрету у Суботици, а потом и у Белгији, у коју се са породицом доселила 1930. године. Била је медицинска сестра и чланица Комунистичке партије Белгије од 1935. године, док је у Комунистичку партију Југославије била примљена шест година раније. Због активизма који је био илегалан у југословенској држави бивала је више пута хапшена. О њеном значају у оквиру левичарских организација сведочи и чињеница да је као делегат из Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца учествовала на Међународном конгресу радничке самопомоћи који је организован у Берлину 1929. године.¹⁷⁷ Била је супруга Ендреа Баша и мајка Јаноша Баша, такође шпанских бораца.

У Шпанију је стигла 27. октобра 1936. године, свега неколико месеци по почетку овог сукоба. Радила је као медицинска сестра у санитетској служби Интернационалних бригада у Валенсији, а затим у фронтској болници 15. армијског корпуса, где

177 Đula Kovač, „Svetli likovi“, н.д., 154; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 18.

Ana María Bash

Nació el 1 de junio de 1893 en Felze Sentivan, cerca de Baja. Completó la escuela primaria en Bajmok y la secundaria en Budapest y Subotica. Durante los últimos dos años de la Primera Guerra Mundial, estuvo activa en el movimiento feminista y, tras la guerra, en el movimiento obrero en Subotica, y luego en Bélgica, adonde se mudó con su familia en 1930. Fue enfermera y miembro del Partido Comunista de Bélgica desde 1935, en el Partido Comunista de Yugoslavia se había afiliado seis años antes. Debido a su activismo, ilegal en el Estado yugoslavo, fue arrestada en varias ocasiones. La importancia de su papel en las organizaciones de izquierda queda reflejada en el hecho de que participó como delegada del Reino de Serbios, Croatas y Eslovenos en el Congreso Internacional de Ayuda Obrera organizado en Berlín en 1929.¹⁷⁷ Fue esposa de Endre Bash y madre de János Bash, también combatientes españoles.

Llegó a España el 27 de octubre de 1936, pocos meses después del inicio del conflicto. Trabajó como enfermera en el servicio sanitario de las Brigadas Internacionales en Valencia, y luego en el hospital de campaña del 15º cuerpo de ejército, donde

177 Đula Kovač, „Svetli likovi“, op. cit., 154; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 18.

је остала све до 20. септембра 1938. године. Била је цењена због стручности и преданости, и уживала поштовање међу борцима.¹⁷⁸

Након повратка у Белгију, учествовала је у тамошњем покрету отпора.¹⁷⁹ После рата је живела у Будимпешти до своје смрти.¹⁸⁰

Јанош Баш

Рођен је 26. новембра 1921. године у Бечу. Са породицом, оцем Ендреом и мајком Аном Маријом, шпанским борцима, се 1930. године преселио у Белгију. Тамо је изучио електромеханичарски занат, запослио се у струци, а потом се и укључио у раднички покрет и социјалистичке омладинске организације.¹⁸¹

Као петнаестогодишњак добровољно је, са породицом, отишао у Шпанију 27. октобра 1936. године. На почетку је био у 3. чети 1. батаљона XI Интернационалне бригаде, а касније је прешао у артиљеријску јединицу „Ана Паукер“ 35. дивизије. Борио се на неколико

permaneció hasta el 20 de septiembre de 1938. Fue valorada por su profesionalismo y dedicación, y gozó del respeto de los combatientes.¹⁷⁸

Tras regresar a Bélgica, participó en el movimiento de resistencia local.¹⁷⁹ Después de la guerra vivió en Budapest hasta su fallecimiento.¹⁸⁰

János Bash

Nació el 26 de noviembre de 1921 en Viena. En 1930 se trasladó a Bélgica con su familia, su padre Endre y su madre Ana María, ambos combatientes españoles. Allí estudió la profesión de electromecánico, consiguió empleo en su oficio y más tarde se involucró en el movimiento obrero y en organizaciones juveniles socialistas.¹⁸¹

A los quince años, voluntariamente, junto con su familia, partió hacia España el 27 de octubre de 1936. Al principio, formó parte de la 3ª compañía del 1er batallón de la XI Brigada Internacional, y posteriormente pasó a la unidad de artillería “Ana Pauker” de la 35ª División.

178 Đula Kovač, „Svetli likovi“, н.д., 154; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 19.

179 Jaša Romano, н.д., 331.

180 Đula Kovač, „Svetli likovi“, н.д., 154; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 19.

181 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 20.

178 Đula Kovač, „Svetli likovi“, op. cit., 154; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, op. cit., 19.

179 Jaša Romano, op. cit., 331.

180 Đula Kovač, „Svetli likovi“, op. cit., 154; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, op. cit., 19.

181 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, op. cit., 20.

значајних бојишта:
Универзитетски град, Хараме,
Гвадалахара и Уеска.¹⁸²

Након Шпанског рата вратио се
у Белгију и учествовао у отпору
против нацистичке окупације.¹⁸³
По завршетку Другог светског
рата, са породицом се настанио
у Будимпешти.¹⁸⁴

Combatió en varios frentes
importantes: Ciudad Universitaria,
Jarama, Guadalajara y Huesca.¹⁸²

Tras la guerra española, regresó a
Bélgica y participó en la
resistencia contra la ocupación
nazi.¹⁸³ Después de la Segunda
Guerra Mundial, se estableció con
su familia en Budapest.¹⁸⁴

Ото Биһалји (ЈИМ, ф. ШБ) /
Oto Bihalji (JIM, fondo ŠB)

Ото Биһалји

Рођен је 3. јануара 1904. у Земуну.
Отац му је по занимању био молер,
а мајка учитељица. Од младости је
био активан у радничком и
јеврејском омладинском покрету. У
Комунстичку партију Југославије
ушао је 1924. године. Студирао је
Уметничку академију у Берлину, где
се за стално настањује 1929.
године. У овом граду Ото је

Oto Bihalji

Nació el 3 de enero de 1904 en
Zemun. Su padre era pintor y su
madre maestra. Desde joven
estuvo activo en los movimientos
obreros y juveniles judíos.
Se afilió al Partido Comunista
de Yugoslavia en 1924. Estudió
en la Academia de Bellas Artes de
Berlín, donde se estableció
definitivamente en 1929. En esa

182 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-
шпански борци“, н.д., 20.

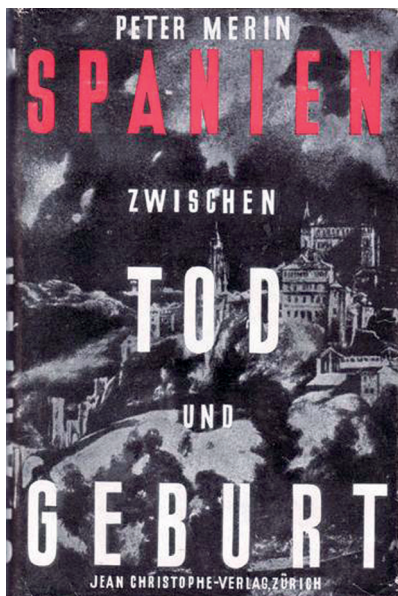
183 Јаша Романо, н.д., 331.

184 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-
шпански борци“, н.д., 20.

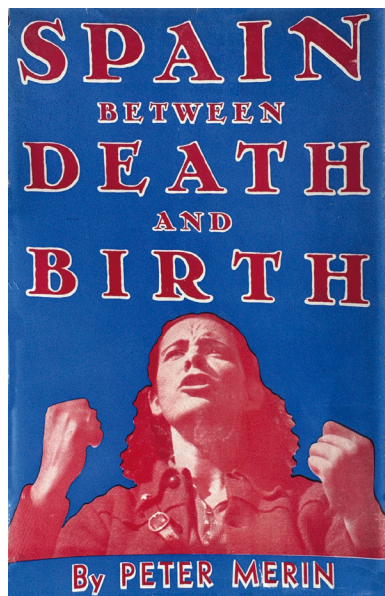
182 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-
шпански борци“, оп. cit., 20.

183 Јаша Романо, оп. cit., 331.

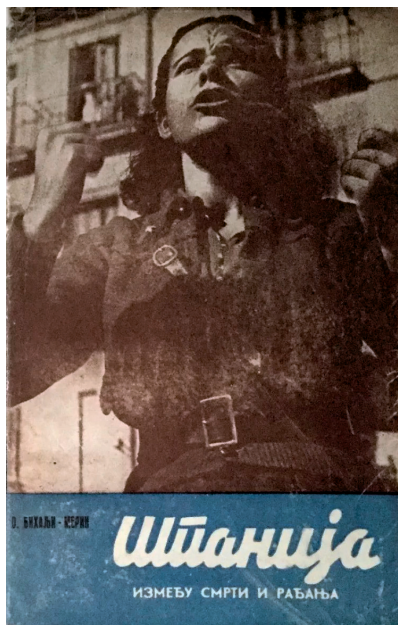
184 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-
шпански борци“, оп. cit., 20.

Oto Bihalji (Peter Merin), *Spanien zwischen Tod und Geburt*. Jean Christophe-Verlag, Zürich, 1937.

Oto Bihalji (Peter Merin), *Spain between death and birth*. Dodge Publishing Company, New York, 1938.

Oto Bihalji (Peter Merin), *Španija između smrti i rađanja*. Prosveta, Belgrado 1946.

„Франсиско де Гоја / Página siguiente: Против општег добра (серија Страхоте рата, 1810–1814) и генерал Франсиско Франко“, у *Spanien Zwischen Tod und Geburt* Ота Бихалђија Мерино, Цирих, 1937 / “Francisco de Goya. *Contra el bien general* (Serie *Desastres de la guerra*, 1810–1814) y el General Francisco Franco.”), en *Spanien zwischen Tod und Geburt*, de Oto Bihalji Merin, Zürich, 1937.

„Каква храброст! (Каква храброст! / Долорес Ибарури, Ла Пасионара)“, u Španija između smrti i rađanja, Oto Бихалји Мерин, Цирих, 1937 / „¡Qué coraje! (¡Qué coraje! / Dolores Ibárruri, La Pasionaria)“, en Spanien zwischen Tod und Geburt, de Oto Bihalji Merin, Zürich, 1937.

„Трећи мај (Трећи мај 1808 / Напад милиције 1936)“, у Šпанија između смрти и рађања, Ото Биџалџи Мерин, Цирих, 1937 / “Los fusilamientos del 3 de mayo de 1808 (1814) / Soldados atacando, 1936”, en *Spanien zwischen Tod und Geburt*, de Oto Bihalji Merin, Zürich, 1937.

сарађивао са Комунистичком партијом Немачке и уређивао левичарске часописе. Био је учесник међународних конференција револуционарних писаца и сарадник листа „Rote Fahne“.¹⁸⁵ Уз свог брата Павла Бихаљија и Веселина Маслешу, један је од оснивача часописа „Нова литература“, из којег је касније изникло издавачко предузеће „Нолит“.¹⁸⁶

Након Хитлеровог доласка на власт, одлази у Француску, где 1933. године оснива Институт за борбу против фашизма. У Шпанију одлази готово одмах по отпочињању сукоба, у августу 1936. године, као ратни хроничар. На основу прикупљених података и искустава из Шпаније објавио је књигу *„Шпанија између смрти и рађања“* већ 1938. године у Швајцарској.¹⁸⁷ Прво издање ове књиге објављено је у послератној Југославији 1946. године и представља драгоцену сведочанство из пера учесника рата који је био јеврејског порекла.

ciudad colaboró con el Partido Comunista de Alemania y editó revistas de izquierda. Participó en conferencias internacionales de escritores revolucionarios y colaboró con el periódico “Rote Fahne”¹⁸⁵. Junto a su hermano Pavle Bihalji y Veselin Masleša fue uno de los fundadores de la revista “Nova literatura”, de la que posteriormente surgió la editorial “Nolit”.¹⁸⁶

Tras la llegada de Hitler al poder, se trasladó a Francia, donde en 1933 fundó el Instituto para la lucha contra el fascismo. Fue a España casi inmediatamente después del inicio del conflicto, en agosto de 1936, como corresponsal de guerra. Basado en los datos y experiencias recogidos en España, publicó el libro “Spanien zwischen Tod und Geburt” en 1938 en Suiza bajo el seudónimo de Peter Merin.¹⁸⁷ La primera edición de este libro fue publicada en la Yugoslavia de posguerra en 1946 y representa un valioso testimonio escrito por un participante judío en la guerra.

185 Архив Југославије (АЈ), фонд (ф.) 724., Југословенски добровољци у Шпанском грађанском рату, Šп. VIII-B/70, Бихељи Марин Ото-биографија; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-šпански борци“, н.д., 22-23.

186 Јаša Romano, н.д., 29.

187 АЈ, ф. 724., Šп. VIII-B/70, Бихељи Марин Ото-биографија; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-šпански борци“, н.д., 23.

185 Archivo de Yugoslavia (AY), fondo 724, Voluntarios yugoslavos en la Guerra Civil Española, Šп. VIII-B/70, Бихељи Марин Ото-биографија; Marko Perić, “Јевреји из Југославије-šпански борци”, op. cit., 22-23.

186 Јаša Romano, op. cit., 29.

187 Archivo de Yugoslavia (AY), fondo 724, Šп. VIII-B/70, Marin Bihalji – Autobiografía; Marko Perić, “Јевреји из Југославије-šпански борци”, op. cit., 23.

Други светски рат Ото Бихаљи проводи као заробљени резервни официр у логору Трећег Рајха, прво у Нирнбергу (Oflag XIII B), а потом у Оснабрику (Oflag VI C).¹⁸⁸ Његовог брата Павла стрељале су немачке окупационе власти 1941. године. После рата постаје истакнути културни радник, уредник значајних новина и часописа, уметнички критичар и историчар уметности. Био је аутор бројних монографија, посебно у области уметности, препознат од стране домаће и светске јавности. О његовим послератним достигнућима сведочи и чињеница да је био добитник бројних међународних награда, укључујући и Хердерову награду коју му је Бечки универзитет доделио 1964. године. Био је један од водећих светских стручњака за наивну уметност, члан Комитета светске изложбе „Педесет година модерне уметности“ 1958. године у Бриселу, као и аутор светске изложбе наивне уметности 1974. године у Минхену.¹⁸⁹ Преминуо је 22. децембра 1993. године у Београду.¹⁹⁰

Мирко Дојхт

Рођен је 1906. у Загребу. По занимању је био трговачки помоћник. Активно је учествовао

Durante la Segunda Guerra Mundial, Oto Bihalji estuvo prisionero como oficial de reserva en campos del Tercer Reich, primero en Núremberg (Oflag XIII B) y luego en Osnabrück (Oflag VI C).¹⁸⁸ Su hermano Pavle fue fusilado por las autoridades de ocupación alemanas en 1941. Tras la guerra, se convirtió en un destacado trabajador cultural, editor de importantes periódicos y revistas, crítico de arte e historiador del arte. Fue autor de numerosas monografías, especialmente en el ámbito artístico, reconocido por el público nacional e internacional. Entre sus logros de posguerra destacan numerosos premios internacionales, incluyendo el Premio Herder que le otorgó la Universidad de Viena en 1964. Fue uno de los principales expertos mundiales en arte naïf, miembro del comité de la exposición mundial Cincuenta años de arte moderno en Bruselas en 1958, así como autor de la exposición mundial de arte naïf en Múnich en 1974.¹⁸⁹ Falleció el 22 de diciembre de 1993 en Belgrado.¹⁹⁰

Mirko Dojht

Nacido en 1906 en Zagreb. De profesión, asistente comercial. Participó activamente en la

188 Jaša Romano, н.д., 297.

189 Marko Perić, „Јевреји из Југославије–шпански борци“, н.д., 23.

190 Vera Stojanović, н.д.

188 Jaša Romano, op. cit., 297.

189 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije–španski borci“, op. cit., 23.

190 Vera Stojanović, op. cit.

у раду спортског друштва „Макаби“ у родном граду. Као млад радник неко је време живео у Француској, где се укључио у синдикални покрет.¹⁹¹

По избијању Шпанског рата 1936. године отишао је као добровољац у борбу против фашизма. Тамо је остао до 1937. године, када се вратио у Француску. Постоји податак и да се у Француску вратио због рањавања.¹⁹²

Са почетком рата између Француске и нацистичке Немачке 1940. године, прикључио се француској војсци, након чега је био распоређен у Легију странаца у Сирији. По капитулацији Француске прешао је у Палестину и добровољно је ступио у британску армију, где је служио као официр у диверзантским јединицама. По завршетку Другог светског рата наставио је да живи у новооснованој држави Израел.¹⁹³

sociedad deportiva “Maccabi” de su ciudad natal. De joven trabajó un tiempo en Francia, donde se involucró en el movimiento sindical.¹⁹¹

Al estallar la guerra española en 1936, se enroló como voluntario para luchar contra el fascismo. Permaneció en España hasta 1937, cuando regresó a Francia, disponiéndose de datos suficientes como para concluir que regresó a causa de una herida.¹⁹²

Con el inicio de la guerra entre Francia y la Alemania nazi en 1940, se incorporó al ejército francés y luego fue destinado a la Legión Extranjera en Siria. Tras la capitulación de Francia, se trasladó a Palestina y se alistó voluntariamente en el ejército británico, donde sirvió como oficial en unidades de comandos. Después de la Segunda Guerra Mundial, continuó viviendo en el recién creado Estado de Israel.¹⁹³

191 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/8, Списак шпанских бораца начињен од стране полицијских власти Краљевине Југославије – Дојхт Мирко; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 24.

192 Исто.

193 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 24.

191 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-11-1/8, Lista de combatientes en España elaborada por las autoridades policiales del Reino de Yugoslavia – Дојхт Мирко; Marko Perić, “Јевреји из Југославије-шпански борци”, op. cit., 24.

192 Ibid.

193 Marko Perić, “Јевреји из Југославије-шпански борци”, op. cit., 24.

Велимир Дрекслер (Марко Перић)
(ЈИМ, ф. НОБ, к. 18-1-2/2-IV) /
Velimir Dreksler (Marko Perić)
(ЈИМ, fondo ŠB, c. 18-1-2/2-IV)

Велимир Дрекслер (Марко Перић)

Рођен је 26. априла 1914. године у Осијеку. Рано је остао без оца који је погинуо у Првом светском рату. Школовао се у Ђакову, а потом се 1929. године преселио у Загреб, где је изучио електричарски занат. Као млад изгубио је око, али је наставио активни друштвени ангажман. Посебну активност исказао је у јеврејској омладини и левичарским радничким организацијама. Од 1934. године радио је у илегалној техници Комунистичке партије Југославије¹⁹⁴, а затим је, почетком 1936. године, емигрирао у Праг, где је радио у техници, припреми партијске литературе и штампе¹⁹⁵, али и

Velimir Dreksler (Marko Perić)

Nacido el 26 de abril de 1914 en Osijek. Su padre murió en la Primera Guerra Mundial y quedó huérfano de padre a una edad temprana. Se formó en Đakovo y en 1929 se mudó a Zagreb, donde aprendió el oficio de electricista. Perdió un ojo siendo joven, pero continuó con su activa participación social. Fue especialmente activo en la juventud judía y en organizaciones obreras de izquierda. Desde 1934 trabajó en la técnica clandestina del Partido Comunista de Yugoslavia¹⁹⁴, y a principios de 1936 emigró a Praga, donde trabajó en la técnica, en la preparación de literatura y prensa de partido¹⁹⁵, y en la organización

194 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 25-26.

195 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Adela Bohunicka, „Španska poznanstva u Pragu“, н.д., 416.

194 ЈИМ, ф. ŠB, c. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 25-26.

195 ЈИМ, ф. ŠB, c. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Adela Bohunicka, „Španska poznanstva u Pragu“, op. cit., 416.

организацији транспорта добровољаца у Шпанију.¹⁹⁶

Сам Велимир Дрекслер отишао је у Шпанију 24. септембра 1937. године. У току рата борио се на више фронтова, укључујући и Арагон и Ебро, прво као борац и политички делегат вода везиста у артиљеријској батерији „Карл Либкнехт“, а након опоравка од озбиљног рањавања као борац у пешадијском батаљону „Дивисионарио“ 45. дивизије.¹⁹⁷

Након повлачења, интерниран је у Француској. До маја 1941. године остао је у логорима Сен Сипријен, Гирс и Верне¹⁹⁸, када је отишао на рад у Десау у Трећем Рајху, а провео је и три недеље у логору у близини Брауншвајга.¹⁹⁹ Илегално се вратио у Југославију

del transporte de voluntarios a España.¹⁹⁶

El propio Velimir Dreksler llegó a España el 24 de septiembre de 1937. Durante la guerra luchó en varios frentes, incluyendo Aragón y el Ebro, primero como combatiente y delegado político de la sección de telegrafistas en la batería de artillería “Karl Liebknecht”, y tras recuperarse de una grave herida, como combatiente en el batallón de infantería “Divisionario” de la 45ª división.¹⁹⁷

Después de la retirada, fue internado en Francia. Hasta mayo de 1941 permaneció en los campos de Saint-Cyprien, Gurs y Vernet¹⁹⁸, cuando fue enviado a trabajar a Dessau en el Tercer Reich, y pasó también tres semanas en un campo cercano a Braunschweig.¹⁹⁹

196 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Zora Gavrić, „Odlazak jugoslovenskih studenata iz Praga“, н.д., 350.

197 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 26.

198 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 26.

199 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Đula Kovač, „Svetli likovi“, н.д., 153-154., Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 157.

196 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Zora Gavrić, „Odlazak jugoslovenskih studenata iz Praga“, op. cit., 350.

197 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 26.

198 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 26.

199 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Đula Kovač, „Svetli likovi“, op. cit., 153-154., Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 157.

током августа 1941. године, након чега се прикључио партизанима у Лици. Са Шестом личком дивизијом прелази цео ратни пут, кроз Лику, Босну и Србију. Мајка му је страдала у логору Независне Државе Хрватске у Ђакову 1942. године. Након завршетка рата био је у редакцији Радио Београда, Радио Југославије и у листовима „Борба“ и „Рад“. Радио је и у бројним државним институцијама послератне Југославије. Наставио је да пише као публициста, остављајући вредна сведочанства и историографске радове о периоду учешћа у шпанском рату, под именом Марко Перић, по коме је био познат током Народноослободилачког рата.²⁰⁰ Међу његовим бројним радовима посебну пажњу привлачи сведочанство о учешћу у Шпанском рату под називом „Доживљаји једног Шпанца“. Преминуо је 13. марта 2000. године у Француској.²⁰¹

Карл Фодор (Теодор Балк)

Рођен је 22. септембра 1900. године у Земуну. Рано је остао без оца. Студирао је медицину у Инсбруку, Загребу, Прагу и Бечу. Члан Комунистичке партије Југославије од 1925. године, а од 1929. године постао је активан у Комунистичкој партији Немачке. Радио је као новинар, писац и партијски функционер у Берлину,

Regresó clandestinamente a Yugoslavia en agosto de 1941 y se unió a los partisanos en Lika. Con la 6ª División de Lika recorrió todo el camino bélico a través de Lika, Bosnia y Serbia. Su madre murió en un campo de concentración del Estado Independiente de Croacia en Đakovo en 1942. Tras la guerra, trabajó en la redacción de Radio Belgrado, Radio Yugoslavia y en los periódicos “Borba” y “Rad”. También trabajó en numerosas instituciones estatales de la Yugoslavia de posguerra. Continuó escribiendo como publicista, dejando valiosos testimonios y estudios historiográficos sobre su participación en la guerra española, bajo el nombre de Marko Perić, por el que fue conocido durante la guerra de liberación nacional.²⁰⁰ Entre sus numerosos trabajos destaca el testimonio sobre la guerra española titulado “Las vivencias de un español”. Falleció el 13 de marzo de 2000 en Francia.²⁰¹

Karl Fodor (Theodor Balk)

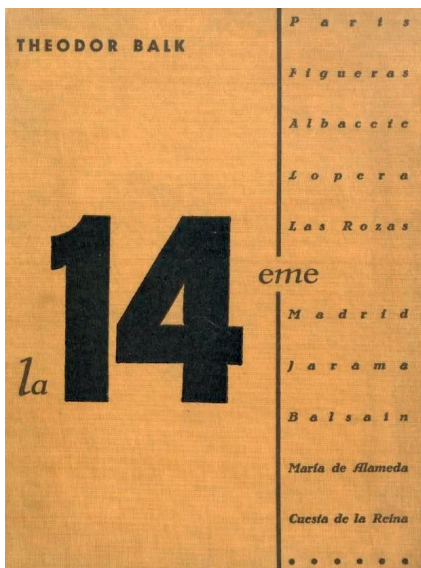
Nacido el 22 de septiembre de 1900 en Zemun, quedó huérfano de padre a temprana edad. Estudió medicina en Innsbruck, Zagreb, Praga y Viena. Fue miembro del Partido Comunista de Yugoslavia desde 1925 y activo en el Partido Comunista de Alemania desde 1929. Trabajó como periodista, escritor y

200 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 26.

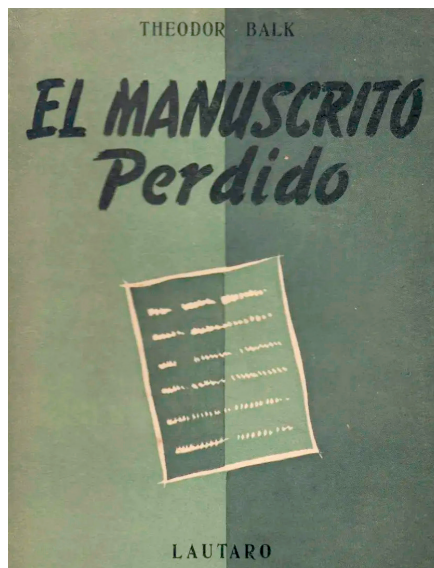
201 Vera Stojanović, н.д.

200 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 26.

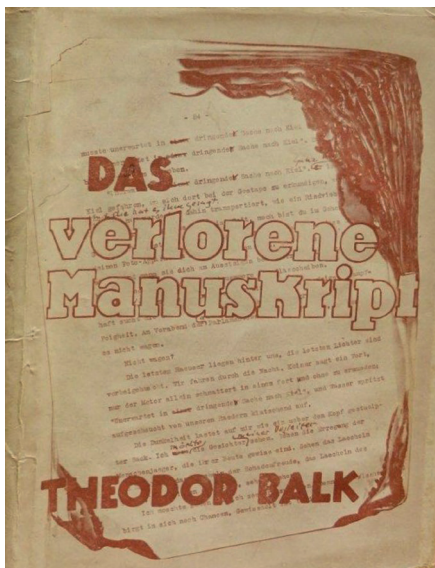
201 Vera Stojanović, op. cit.

Theodor Balk, *La Quatorzième* : d'après des rapports, des conversations, des carnets de notes. Éditions du Commissariat des Brigades Internationales, Madrid, 1937.

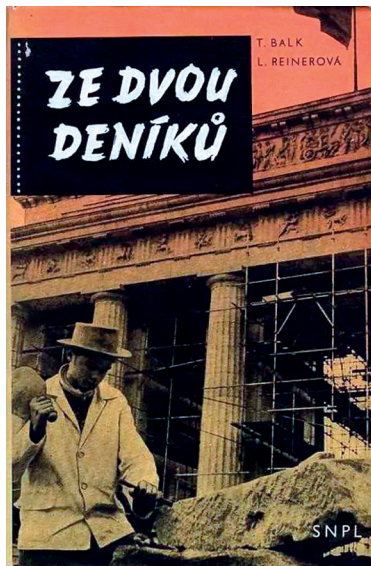
Theodor Balk, *El manuscrito perdido*. Editorial Lautaro, Buenos Aires, 1941.

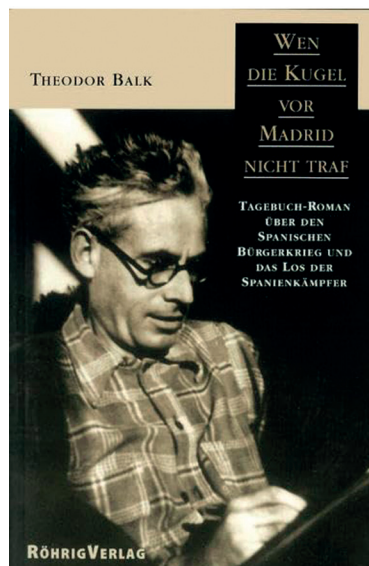
Theodor Balk, *Das verlorene Manuskript*. El libro libre, México, 1943.

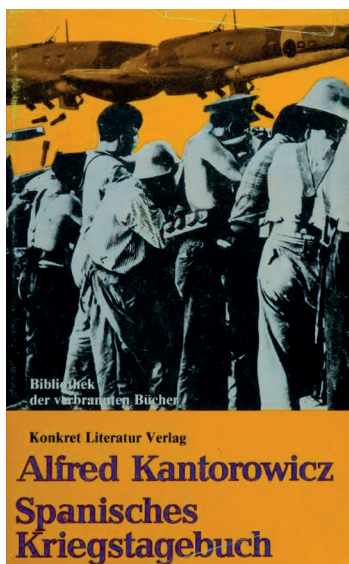
Theodor Balk, *Das verlorene Manuskript*. Dietz Verlag, Berlin, 1949.

Theodor Balk, Lenka Reinerová, *Ze dvou deníků*. Státní Nakl. Politické literatury, Praha, 1958.

Theodor Balk, *Wen die Kugel vor Madrid nicht traf Tagebuch-Roman über den Spanischen Bürgerkrieg*, Röhrig, St. Ingbert, 1995.

Theodor Balk, "Das Los der Spanienkämpfer" Prefacio en Alfred Kantorowicz: *Spanisches Kriegstagebuch*, Verlag, Hamburg, 1979.

Marko Perić Velimir, *Doživljaji jednog španca*. Stvarnost, Zagreb, 1963.

Теодор Балк заједно са Антонијом Маџадом, Леоном Фелипеом и Илзе Волф на свечаности отварања Другог међународног конгреса писаца за одбрану културе. Сала за седнице Градске куће у Валенсији, 4. јул 1937. Фотографија Герде Таро / Theodor Balk junto a Antonio Machado, León Felipe e Ilse Wolf en el acto de inauguración del II Congreso Internacional de Escritores para la Defensa de la Cultura. Salón de Sesiones del Ayuntamiento de Valencia, 4 de julio de 1937. Foto Gerda Taro. Centro Documental de la Memoria Histórica.

Прагу и Паризу. Учествовао је у радничким протестима и због тога је више пута хапшен.²⁰²

Током рата у Шпанији, од доласка 8. јануара 1937. године, радио је као лекар у Интернационалним бригадама, прво у Мадриду, а након тога у оквиру 13. батаљона XIV бригаде, учествујући у ратним операцијама на бојиштима Харами, Балсаин, Уерта де ла Реина, Каспе, Арагон и Ебро.²⁰³

После пораза Републике емигрирао је у Мексико. По завршетку рата кратко је боравио у Југославији, а након резолуције Информбироа 1948. године преселио се у Чехословачку, где је живео до смрти 1974. године.

funcionario partidario en Berlín, Praga y Paris. Participó en protestas obreras y fue arrestado varias veces por ello.²⁰²

Desde su llegada a España el 8 de enero de 1937, trabajó como médico en las Brigadas Internacionales, primero en Madrid y luego en el 13º batallón de la 14ª brigada, participando en operaciones en los frentes de Jarama, Balsain, Huerta de la Reina, Caspe, Aragón y el Ebro.²⁰³

Tras la derrota de la República, emigró a México. Después de la guerra, estuvo brevemente en Yugoslavia y, tras la Resolución Cominform en 1948, se trasladó a Checoslovaquia, donde vivió hasta

202 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/8, Biografía de militantes: Karl Fodor, 1938; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 28-29.

203 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/8, Biografía de militantes: Karl Fodor, 1938; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 29.

202 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/8, Biografía de militantes: Karl Fodor, 1938; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, op. cit., 28-29.

203 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/8, Biografía de militantes: Karl Fodor, 1938; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, op. cit., 29.

Богат вишедеценијски публицистички рад објављивао је под именом Теодор Балк.²⁰⁴

su muerte en 1974. Su prolífica labor como publicista la firmó bajo el nombre de Teodor Balk.²⁰⁴

Браина Рудин-Фос
(ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-5-2) /
Braina Rudin-Fos
(JIM, fondo ŠB, c. 18-5-2)

Браина Рудин-Фос

Рођена је 1906. године у Риги, у Летонији. Лекарка по струци, била је активна у комунистичком покрету од студентских дана у Бечу. Била је супруга шпанског борца јеврејског порекла Алфреда Бергмана. По завршетку политичке обуке у Москви 1936. године, добила је задатак да као курир Комунистичке партије Југославије организује слање југословенских добровољаца у Шпанију.²⁰⁵

Ухапшена је у Будви 1937. године приликом покушаја одласка у Шпанију, након чега је била

Braina Rudin-Fos

Nacida en 1906 en Riga, Letonia. Médico de profesión, estuvo activa en el movimiento comunista desde sus años estudiantiles en Viena. Fue esposa del combatiente en suelo español de origen judío Alfred Bergman. Tras finalizar su formación política en Moscú en 1936, recibió la tarea de organizar, como mensajera del Partido Comunista de Yugoslavia, el envío de voluntarios yugoslavos a España.²⁰⁵

Fue detenida en Budva en 1937 cuando intentaba partir hacia España. A pesar de ser sometida a torturas en la cárcel

204 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 29.

205 Исто, 29-30.

204 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 29.

205 Ibid., 29-30.

подвргнута мучењу у затвору у Београду, али није открила свој идентитет. Након ослобођења почетком 1938. године отишла је у Шпанију, где је радила у болници у Мурсији, а након тога постала је управница болнице у Сагару.²⁰⁶ Према сведочењима савременика, истакла се пожртвованошћу у обављању свог посла.²⁰⁷

По повлачењу из Шпаније, радила је у Француској пружајући медицинску помоћ шпанским борцима који су били заточени у логорима²⁰⁸, а затим и у Совјетском Савезу као лекар „Црвене помоћи“. За време Другог светског рата страдали су јој муж Алфред Бергман у Независној Држави Хрватској, као и брат Јаков, у окупираној Летонији. Након рата живела је и радила у Риги. Преминула је 1973. године.²⁰⁹

de Belgrado, no reveló su identidad. Liberada a principios de 1938, se trasladó a España, donde trabajó en un hospital en Murcia y posteriormente fue directora del hospital en Sagaró.²⁰⁶ Según testimonios de sus compañeros, destacó por su dedicación y sacrificio en el trabajo.²⁰⁷

Tras retirarse de España, trabajó en Francia proporcionando ayuda médica a los combatientes españoles prisioneros en campos²⁰⁸, y más tarde en la Unión Soviética como médico de la “Ayuda Roja”. Durante la Segunda Guerra Mundial, su esposo Alfred Bergman murió en el Estado Independiente de Croacia y su hermano Yakov en la Letonia ocupada. Después de la guerra vivió y trabajó en Riga. Falleció en 1973.²⁰⁹

206 SHM-AGL, Brigadas Internacionales – Base de Albacete, Zona Nacional, Legajo núm. 1263, Carpeta núm. 9, Armario núm. 77, Información sobre Vraina Foss, s.f.; Braina Rudin-Fos, „Pripreme za odlazak brodom „La Kors““, у: Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 1, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 436-448.

207 Marko Perić-Velimir, н.д., 70-71.

208 Braina Rudin-Fos, „Pripreme za odlazak brodom „La Kors““, н.д., 448.

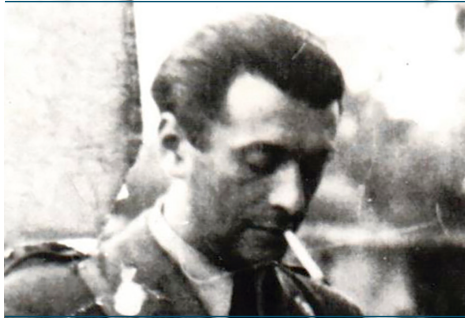
209 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-je-španski borci“, н.д., 30-31.

206 SHM-AGL, Brigadas Internacionales – Base de Albacete, Zona Nacional, Legajo núm. 1263, Carpeta núm. 9, Armario núm. 77, Información sobre Vraina Foss, s.f.; Braina Rudin-Fos, “Pripreme za odlazak brodom ‘La Kors’”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 1, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavačkazavod, 1971), 436-448.

207 Marko Perić-Velimir, op. cit., 70-71.

208 Braina Rudin-Fos, “Pripreme za odlazak brodom ‘La Kors’”, op. cit., 448.

209 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 30-31.

Јозеф Хауптман (Александар Мезић)
(ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-5-2/11) /
Josef Hauptman (Aleksandar Mezić)
(ЈИМ, fondo ŠB, c. 18-5-2/3)

Јозеф Хауптман (др Александар Мезић)

Рођен је 6. априла 1910. године у Сотвелју, у Украјини. Студирао је медицину у Чехословачкој, а потом је, по завршетку студија 1937. године, био лекар у Београду.²¹⁰

У Шпанију је стигао током јула 1937. године са супругом др Добрилом Шиљак.²¹¹ Као санитарски официр Интернационалних бригада борао је у Мадригерасу, Албасету, Денији, Валенсији и Екстремадури, код Гранаде²¹², као и на фронту.²¹³ Током рата стекао

Josef Hauptman (Dr. Aleksandar Mezić)

Nació el 6 de abril de 1910 en Sotvelj, Ucrania. Estudió medicina en Checoslovaquia y, tras finalizar sus estudios en 1937, trabajó como médico en Belgrado.²¹⁰

Llegó a España el 19 de julio de 1937 junto con su esposa, la doctora Dobrila Šiljak.²¹¹ Como oficial sanitario de las Brigadas Internacionales, estuvo en Madrigueras, Albacete, Denia, Valencia y Extremadura, cerca de Granada²¹², así como en el frente.²¹³ Durante la guerra

210 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Јаša Romano, н.д., 385.

211 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Dr Gojko Nikoliš „Od Niša do španske karaule“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 1, уредник Čedo Kapor, (Београд: Војноиздavaчки завод, 1971), 321-327.

212 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-šпanski борци“, н.д., 31.

213 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра

210 ЈИМ, ф. ŠB, c. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Јаša Romano, op. cit., 385.

211 ЈИМ, ф. ŠB, c. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Dr Gojko Nikoliš „Od Niša do španske karaule“, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 1, editor Čedo Kapor (Belgrado: Војноиздavaчки завод, 1971), 321-327.

212 ЈИМ, ф. ŠB, c. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-šпanski борци“, op. cit., 31.

213 ЈИМ, ф. ŠB, c. 19-11-2/1, Картон личних података Александра

је чиновне поручника и капетана. Са супругом је најдуже радио у болници у Денији, где је био и управник.²¹⁴

После пораза Републике, интерниран је у Француској, где је у логорима Сен Сипријен, Гирс и Аржелес сир Мер боравио од фебруара 1939. до јануара 1941. године. Током тог периода организовао је санитарску службу у наведеним логорским јединицама.²¹⁵ Током Другог светског рата радио је у илегалу у Марсеју²¹⁶, руководећи

alcanzó los rangos de teniente y capitán. Trabajó tiempo con su esposa en el hospital de Denia, donde también fue director.²¹⁴

Tras la derrota de la República, fue internado en Francia en los campos de Saint-Cyprien, Gurs y Argelès-sur-Mer desde febrero de 1939 hasta enero de 1941. En ese tiempo organizó el servicio sanitario de esas unidades de los campos.²¹⁵ Durante la Segunda Guerra Mundial trabajó clandestinamente en Marsella²¹⁶,

Мезића; Dr Blagoje Nešković, „Španija sa trideset godina udaljenosti”, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 5, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 22.

214 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Stevan Belić Dudek, „Jugosloveni u Španskom građanskom ratu”, н.д., 277; Franc Prevc, „U protivtenkovskoj bateriji”, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 3, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 222.

215 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, н.д., 31-32.

216 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Vljako Begović „Internacionalne brigade”, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 1, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 215; Ljubo Ilić, „Interbrigadisti u francuskim logorima”, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslov-*

Мезића; Dr Blagoje Nešković, „Španija sa trideset godina udaljenosti”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 5, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 22.

214 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Stevan Belić Dudek, „Jugosloveni u Španskom građanskom ratu”, op. cit., 277; Franc Prevc, „U protivtenkovskoj bateriji”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 3, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 222.

215 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 31-32.

216 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Vljako Begović „Internacionalne brigade”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 1, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 215; Ljubo Ilić, „Interbrigadisti u francuskim logorima”, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih*

медицинском службом покрета отпора (FTP). Постао је члан Комунистичке партије 1941. године. У Југославију се вратио 1945. године и под именом др Александар Мезић ускоро је именован за генералмајора Југословенске народне армије. Био је вишеструко одликован у послератној Југославији, укључујући и Партизанску споменицу 1941. Био је аутор бројних монографија и уџбеника везаних за медицину и санитетску службу, укључујући и публикације везане за збрињавање рањеника у ратним условима, у чему је шпанско искуство свакако имало значајну улогу. Преминуо је 1973. године у Београду.²¹⁷

Едита Јунгерман

Лекарка радиолог по струци, рођена 17. септембра 1908. године у ХанOVERу (Немачка), у јеврејској породици. Емигрирала је у Југославију 1933. године, где је постала чланица Савеза комунистичке омладине и Комунистичке партије Југославије. Била је супруга Волфа Јунгермана.

У Шпанију је стигла 19. септембра 1937. године и приступила

dirigiendo el servicio médico del movimiento de resistencia (FTP). Se afilió al Partido Comunista en 1941. Regresó a Yugoslavia en 1945 y bajo el nombre de Dr. Aleksandar Mezić fue pronto nombrado general mayor del Ejército Popular Yugoslavo. Fue galardonado en múltiples ocasiones en la Yugoslavia de posguerra, incluyendo la Medalla Partisana de 1941. Fue autor de numerosas monografías y manuales relacionados con la medicina y el servicio sanitario, incluyendo publicaciones sobre el cuidado de heridos en condiciones de guerra, experiencia en la que el conflicto español tuvo un papel destacado. Falleció en 1973 en Belgrado.²¹⁷

Edita Jungermann

Médica radióloga de profesión, nacida el 17 de septiembre de 1908 en Hannover (Alemania), en el seno de una familia judía. Emigró a Yugoslavia en 1933, donde se convirtió en miembro de la Liga de la Juventud Comunista y del Partido Comunista de Yugoslavia. Fue esposa de Wolf Jungermann.

Llegó a España el 19 de septiembre de 1937 y se incorporó a las Brigadas

enskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 4, уредник Ćedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 36.

217 JIM, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 31-32.

dobrovoljaca u Španskom ratu, т. 4, editor Ćedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 36.

217 JIM, f. ŠB, c. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 31-32.

Међународним бригадама. Била је у санитетској служби у Мурсији са чином потпоручника, радећи у Служби за радиологију. Након тога била је евакуисана у војну болницу у Матароу, где је такође радила као радиолог, а потом и у Клиничкој војној болници бр. 7, „Америчкој болници“ и болници „Ла Пасионарија“ у Мурсији. Кратко је службовала и у болници у Таранкону са чином поручника.

Репатрирана је у јуну 1938. године, а 1939. интернирана у Француској. Од 1939. до 1947. године учествовала је у кинеском покрету отпора. Преминула је у Бечу 24. децембра 1981. године.²¹⁸

Волф Јунгерман

Рођен је 1. априла 1909. године у Долини (Долинскаја), у тадашњој Пољској. Студирао је медицину у Стразбуру и Братислави. Био је члан Комунистичке партије Југославије.

У Шпанију је стигао 1937. године и у Албасетеу био постављен за санитетског потпоручника, а затим унапређен у санитетског капетана XV Интернационалне бригаде. Највећи део службе провео је у болници у Таранкону, а радио је и у болници у Мурсији. Према појединим изворима, био

Internacionales. Sirvió en el servicio sanitario en Murcia con el grado de subteniente, trabajando en el Servicio de Radiología. Posteriormente fue evacuada al hospital militar de Mataró, donde también trabajó como radióloga, y más tarde en la Clínica Militar nº 7, en el “Hospital Americano” y en el hospital “La Pasionaria” en Murcia. Brevemente sirvió también en el hospital de Tarancón con el grado de teniente.

Fue repatriada en junio de 1938 y, en 1939, internada en Francia. Entre 1939 y 1947 participó en el movimiento de resistencia chino. Falleció en Viena el 24 de diciembre de 1981²¹⁸.

Wolf Jungerman

Nació el 1 de abril de 1909 en Dolina (Dolinskaya), en la entonces Polonia. Estudió Medicina en Estrasburgo y Bratislava. Fue miembro del Partido Comunista de Yugoslavia.

Llegó a España en 1937 y, en Albacete, fue nombrado subteniente médico, siendo posteriormente ascendido a capitán médico de la XV Brigada Internacional. Pasó la mayor parte de su servicio en el hospital de Tarancón y también trabajó en un hospital en Murcia. Según algunas fuentes, fue subteniente director

218 Archivo General Militar de Ávila (AG-MAV), Caja 87, 15v; CDMH, Secretaría, Fichero, 34, J0033263; JIM, ф. ШБ, к. 19-11-1/5, Liste des camarades permissionnaires, 1938; Jaša Romano, н.д., 22.

218 Archivo General Militar de Ávila (AGMAV), Caja 87, 15v; CDMH, Secretaría, Fichero, 34, J0033263; JIM, ф. ШБ, с. 19-11-1/5, Liste des camarades permissionnaires, 1938; Jaša Romano, op. cit., 22.

је потпоручник директор Болнице за опоравак у Таранкону до 13. јануара 1938, а потом радио у болници у Маори и у санитету XV бригаде у бази у Ваљсу. Након тога служио је и у батаљону „Линколн“ и „Макензи-Папино“ на фронту.

По завршетку Шпанског рата прешао је у Француску, а из кампа Гирс је у октобру 1939. отпутовао у Кину, где је служио у Црвеној армији и оженио се америчком држављанком. По повратку у Пољску након Другог светског рата, именован је за начелника медицине у луци Гдиња, али је убрзо био ухапшен под оптужбом за шпијунажу. Због растућег антисемитизма у Пољској, 1968. године променио је презиме у Јунгери и емигрирао у Израел, а затим се преселио у Сједињене Америчке Државе, где је живео до смрти.²¹⁹

Леа Краус

Рођена је 12. маја 1914. године у Загребу, од оца Артура, апотекара, и мајке Фанике. Породица је живела у Градаццу. Завршила је школу за више медицинске сестре у Загребу. Била је активна у јеврејском омладинском, а затим и у левичарском радничком покрету. Чланица СКОЈ-а била је од 1935. године. Исте године била је ухапшена и осуђена на 10 месеци

del Hospital de Convalecencia de Tarancón hasta el 13 de enero de 1938, y luego trabajó en el hospital de Mahora y en el servicio sanitario de la XV Brigada en la base de Valls. Posteriormente sirvió también en el Batallón Lincoln y en el Batallón Mackenzie-Papineau en el frente.

Tras la Guerra de España, pasó a Francia y, desde el campo de Gurs, partió en octubre de 1939 hacia China, donde sirvió en el Ejército Rojo y contrajo matrimonio con una ciudadana estadounidense. Al regresar a Polonia tras la Segunda Guerra Mundial, fue nombrado jefe médico del puerto de Gdynia, pero pronto fue arrestado acusado de espionaje. Debido al creciente antisemitismo en Polonia, en 1968 cambió su apellido a Jungery y emigró a Israel, para luego trasladarse a Estados Unidos, donde vivió hasta su muerte²¹⁹.

Lea Kraus

Nació el 12 de mayo de 1914 en Zagreb, hija de Artur, farmacéutico, y Fanika. La familia vivía en Gradačac. Terminó la escuela de enfermería superior en Zagreb. Estuvo activa en la juventud judía y posteriormente en el movimiento obrero de izquierda. Miembro de la SKOJ desde 1935. Ese mismo año fue arrestada y condenada a

219 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/2, Списак југословенских Интербригадиста; Jaša Romano, н.д., 22.

219 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-11-1/2, Списак југословенских Интербригадиста; Jaša Romano, op. cit., 22.

Леа Краус (ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-5-2/6) /
Lea Kraus (JIM, fondo ŠB, c. 18-5-2/6)

затвора, које је провела у Пожаревцу. Након пуштања на слободу наставила је активизам.²²⁰

У Шпанију је стигла годину и по дана по изласку из затвора, 3. августа 1937. године. Као чланица санитетске службе Интернационалних бригада радила је у болницама Вила Нуева де ла Хара и Матаро код Барселоне. У Шпанији је остала до евакуације у Француску у септембру 1938. године.²²¹

Током Другог светског рата учествовала је у француском покрету отпора.²²² У току овог светског сукоба у окупираној Краљевини Југославији страдале су њена

10 meses de prisión, que cumplió en Požarevac. Tras su liberación continuó su activismo.²²⁰

Llegó a España un año y medio después de salir de prisión, el 3 de agosto de 1937. Como miembro del servicio sanitario de las Brigadas Internacionales trabajó en los hospitales de Vila Nueva de la Jara y Mataró, cerca de Barcelona. Permaneció en España hasta la evacuación a Francia en septiembre de 1938.²²¹

Durante la Segunda Guerra Mundial participó en la resistencia francesa.²²² Durante ese conflicto murieron su madre y su hermana en la ocupada Reino de

220 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/11, Biografía de militantes: Kraus Lea, 1938; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 34.

221 SHM-AGL, Brigadas Internacionales – Base de Albacete, Zona Nacional, Legajo núm. 1263, Carpeta núm. 8, Armario núm. 77, Información sobre Kraus Lea, s.f; ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/11, Biografía de militantes: Kraus Lea, 1938; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 34.

222 Јаša Romano, н.д., 289.

220 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/11, Biografía de militantes: Kraus Lea, 1938; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, op. cit., 34.

221 SHM-AGL, Brigadas Internacionales – Base de Albacete, Zona Nacional, Legajo núm. 1263, Carpeta núm. 8, Armario núm. 77, Información sobre Kraus Lea, s.f; IM, ф. ШБ, к. 19-10-1/11, Biografía de militantes: Kraus Lea, 1938; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, op. cit., 34.

222 Јаša Romano, op. cit., 289.

мајка и сестра. Након ослобођења Леа се вратила у Југославију, а 1949. године се са супругом Мишом Штајном иселила у Израел.²²³

Yugoslavia. Tras la liberación, Lea regresó a Yugoslavia y en 1949 emigró con su esposo Miša Stein a Israel.²²³

Самуел Лерер (Воја Тодоровић)
(ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-5-2/1) /
Samuel Lerer (Voja Todorović)
(ЈИМ, fondo ŠB, c. 18-5-2/1)

Самуел Лерер (Воја Тодоровић)

Рођен је 12. марта 1914. године у Мостару, у сиромашној, радничкој породици. Са десеторо млађе браће и сестара одрастао је у Сарајеву, где је радио као седлар и завршио школовање. Студирао је ветерину и пољопривреду у Загребу.²²⁴ Члан СКОЈ-а био је од 1933. године, а Комунистичке партије Југославије од наредне. Због револуционарне делатности хапшен је и мучен, али без осуде.²²⁵

Samuel Lerer (Voja Todorović)

Nació el 12 de marzo de 1914 en Mostar, en el seno de una familia obrera y pobre. Creció en Sarajevo con diez hermanos y hermanas menores, trabajó como talabartero y completó su educación. Estudió veterinaria y agricultura en Zagreb.²²⁴ Fue miembro de SKOJ desde 1933 y del Partido Comunista de Yugoslavia a partir del el año siguiente. Por su actividad revolucionaria fue arrestado y torturado, pero sin sufrir condena.²²⁵

223 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 34.

224 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); *Narodni heroji Jugoslavije 2*, (Beograd: Mladost 1975), 260.

225 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 35-36.

223 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 34.

224 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); *Narodni heroji Jugoslavije 2* (Belgrado: Mladost 1975), 260.

225 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 35-36.

У Шпанију је стигао 12. децембра 1937. године и борио се у митраљеској чети²²⁶, а потом и као извиђач 129. бригаде батаљона „Ђуро Ђаковић“.²²⁷ До краја рата остао је извиђач Левантске армије, учествујући у борбама на Арагонском и Левантском фронту.²²⁸

После повлачења у Француску, интерниран је у логоре Сен Сипријен, Гирс и Верне.²²⁹ Током рада у Трећем Рајху, борави у Десауу, као и на казни у логору Салцгите-Витенштет.²³⁰ Јула 1941. године враћа се у Загреб²³¹, затим прелази у

Llegó a España el 12 de diciembre de 1937 y luchó en la sección de ametralladoras²²⁶, y más tarde como explorador del 129.º batallón de la Brigada “Đuro Đaković”.²²⁷ Permaneció como explorador del Ejército del Levante, participando en combates en los frentes de Aragón y Levante.²²⁸

Tras la retirada a Francia, fue internado en los campos de Saint-Cyprien, Gurs y Vernet.²²⁹ Durante el Tercer Reich, estuvo en Dessau y en el campo de castigo Salzgitter-Wittenstedt.²³⁰ En julio de 1941 regresó a Zagreb²³¹, luego pasó a la

-
- 226 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 36.
- 227 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Dragutin Đurdev, „Na aragonskom i levantskom frontu“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 3, уредник Čedo Kapor, (Београд: Војноиздавачки завод, 1971), 236-237.
- 228 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 36.
- 229 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 36-37.
- 230 Владан Вуклиш, н.д., 515.
- 231 Ćiril Dropuljić, „Povratak u zemlju“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 4, уредник Čedo

-
- 226 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, оп. cit., 36.
- 227 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Dragutin Đurdev, „Na aragonskom i levantskom frontu“, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 3, editor Čedo Kapor (Београд: Војноиздавачки завод, 1971), 236-237.
- 228 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, оп. cit., 36.
- 229 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, оп. cit., 36-37.
- 230 Владан Вуклиш, оп. cit., 515.
- 231 Ćiril Dropuljić, „Povratak u zemlju“, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 4, editor Čedo

Босанску Крајину и током рата бива у команди партизанских војних формација: „Гаврило Принцип“, Гламочки батаљон, Прва крајишка ударна бригада и у последњој години рата 39. бањалучка дивизија и 10. крајишка ударна бригада. Водио је велику акцију напада на аеродром у Рајловцу код Сарајева у августу 1943. године, приликом које је уништено или онеспособљено 17 авиона. Рат је окончао у чину генерал-пуковника са именом Воја Тодоровић. Носилац је бројних одликовања и звања народног хероја.²³² Преминуо је 3. октобра 1990. године у Београду.²³³

Марија Шнеман

Рођена је 18. марта 1896. године у Бачкој Паланци. Марија је у младости радила у свом месту, али је тражећи боље услове путовала и радила широм Европе – од Аустрије, Мађарске и Румуније до Немачке и Чехословачке. Пре почетка рата у Шпанији живела је у Сарајеву.²³⁴

-
- Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 440-442.
- 232 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); *Narodni heroji Jugoslavije 2*, (Beograd: Mladost 1975), 260-261; Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 36-37.
- 233 Vera Stojanović, н.д.
- 234 Marko Perić, „Јевреји из Југославије-шпански борци“, н.д., 40.

región de Bosanska Krajina y durante la guerra fue parte del comando de las fuerzas militares partisanas: “Gavrilo Princip”, Batallón de Glamoč, Primera Brigada de Choque de Krajina, y en el último año de guerra la 39.ª División de Banja Luka y la 10.ª Brigada de Choque de Krajina. Lideró una gran acción en el ataque al aeródromo de Rajlovac cerca de Sarajevo en agosto de 1943, durante la cual se destruyeron o inutilizaron 17 aviones. Finalizó la guerra con el rango de general de división bajo el nombre de Voja Todorović. Fue galardonado con numerosas condecoraciones y el título de Héroe Popular.²³² Falleció el 3 de octubre de 1990 en Belgrado.²³³

Marija Schnemann

Nació el 18 de marzo de 1896 en Bačka Palanka. En su juventud trabajó en su ciudad natal, pero buscando mejores condiciones viajó y trabajó por toda Europa – desde Austria, Hungría y Rumania hasta Alemania y Checoslovaquia. Antes del inicio de la guerra en España vivía en Sarajevo.²³⁴

-
- Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 440-442.
- 232 ЈИМ, ф. ШБ, с. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); *Narodni heroji Jugoslavije 2*, (Belgrado: Mladost 1975), 260-261; Marko Perić, “Јевреји из Југославије-шпански борци”, оп. cit., 36-37.
- 233 Vera Stojanović, оп. cit.
- 234 Marko Perić, “Јевреји из Југославије-шпански борци”, оп. cit., 40.

По отпочињању овог сукоба који је заинтересовао читаву светску јавност, Марија је са супругом Георгом Штајнмахером, Немцем по пореклу, пешице прешла преко Аустрије, Швајцарске и Француске и стигла у Шпанију. Њихова одлука да се придруже одбрани Републике била је самоиницијативна. Георг је провео месец дана на Арагонском фронту, а затим радио у фабрици у Барселони као механичар. У јуну 1937. године обоје су ухапшени од републиканске полиције и испитивани.²³⁵ Након интернације у Сен Захару код Марсеја²³⁶ остала је у Француској, где је радила као кројачица. Након кратког повратка у Југославију, преселила се у Немачку где је живела до своје смрти.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Биографије четрдесет бораца које су представљене у оквиру овог поглавља могу послужити као емпиријска база на основу које се може извршити анализа и синтеза података из њихових живота. Овај поступак има за циљ првенствено да прикаже структурне карактеристике ове групе, њихову мотивацију, друштвени и политички профил, као и њихове судбине током и након завршетка рата.

Од наведних 40 лица јеврејског порекла, животно везаних за

Al estallar el conflicto, que atrajo la atención de la opinión pública mundial, Marija y su esposo Georg Steinmacher, alemán de origen, cruzaron a pie Austria, Suiza y Francia hasta llegar a España. Su decisión de unirse a la defensa de la República fue espontánea. Georg pasó un mes en el frente de Aragón y luego trabajó como mecánico en una fábrica en Barcelona. En junio de 1937 ambos fueron arrestados por la policía republicana y sometidos a interrogatorios.²³⁵ Tras ser internada en Saint Zacharie²³⁶, permaneció en Francia, donde trabajó como costurera. Después de un breve regreso a Yugoslavia, se trasladó a Alemania, donde vivió hasta su muerte.

CONSIDERACIONES FINALES

Las biografías de cuarenta combatientes presentadas en este capítulo sirven como base para realizar un análisis y una síntesis de los datos de las biografías presentadas. Estas líneas que se suceden tienen como objetivo principal mostrar las características estructurales de este grupo, su motivación, perfil social y político, así como sus destinos durante y después del conflicto bélico.

De las 40 personas de origen judío vinculadas a la región

235 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 40-41.

236 Владан Вуклиш, н.д., 292, 495-496.

235 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 40-41.

236 Владан Вуклиш, op. cit., 292, 495-496.

простор Југославије, који су учествовали у рату у Шпанији, а чији биографски подаци су нам у мањој или већој мери познати, према полној структури бораца 34 особа било је мушког пола, док је женског пола било шест особа.

Највећи број бораца (22 особе) био је рођен у периоду између 1909. и 1919. године, односно били су у својим двадесетим годинама у време шпанског сукоба. Друга категорија по бројности били су борци у тридесетим годинама, рођени између 1899. и 1909. године. Ова категорија обухватила је десет особа. Мање заступљени по бројности били су борци старији од 40 година, односно рођени пре 1899. године, обухватајући три особе, као и рођени после 1919. године, односно млађи од 20 година, међу којима је само познат Јанош Баш.

Према месту рођења или месту одрастања, у зависности од појединачних случајева, може се закључити да је највећи део бораца своје животе у југословенској држави пре одласка у Шпанију или иностранство везивао за Загреб (шест лица), Сарајево (пет лица), Суботицу (шест лица), Београд (три лица), Земун (два лица) и Осиек (три лица). У биографијама шпанских бораца као значајни топоними за појединце помињу се и Сански мост, Босански Брод, Славонски Брод, Градачац, Сплит, Бихаћ, Високо, Јајце, Жабалј, Доњи

de Yugoslavia que participaron en la Guerra de España y de quienes se conocen en mayor o menor medida datos biográficos, según la distribución por sexo, 34 eran hombres y 6 mujeres.

La mayoría de los combatientes (22 personas) nacieron entre 1909 y 1919, es decir, tenían entre veinte y treinta años durante el conflicto español. La segunda categoría en número fue la de combatientes en la treintena, nacidos entre 1899 y 1909, que incluye a diez personas. Menos numerosos fueron los combatientes mayores de 40 años, nacidos antes de 1899, se cuentan tres, así como los nacidos después de 1919, menores de 20 años, entre los cuales solo se conoce a Janoš Baš.

Si se atiende al lugar de nacimiento o de crianza, se puede concluir que la mayoría de los combatientes desarrollaron su vida en el Estado yugoslavo antes de partir hacia España o el extranjero, vinculándose a Zagreb (seis personas), Sarajevo (cinco), Subotica (seis), Belgrado (tres), Zemun (dos) y Osijek (tres). En las biografías de los combatientes españoles se mencionan también como topónimos importantes: Sanski Most, Bosanski Brod, Slavonski Brod, Gradačac, Split, Bihać, Visoko, Jajce, Žabalj, Donji

Михољац, Сисак, Апатин, Бачка Паланка и Стара Пазова. На основу биографских података који говоре о породицама шпанских бораца може се закључити да је најмање њих петоро потицало из сиромашних породица. Такође, познато да је не мање од четрнаест породица шпанских бораца претрпело губитке у Другом светском рату, не рачунајући притом саме појединце који су ратовали у Шпанији. Губици су били различитог интензитета, почев од смрти појединаца па све до случајева погибије највећег дела породице. Разлози за прогон који је могао да се заврши на најтрагичнији начин, на основу познатих података, варирају од јеврејског порекла, учешћа у покрету отпора, до тога да су имале члана који је ратовао у Шпанији. Прогонитељи су, пре свега, биле власти Независне Државе Хрватске, затим немачке окупационе власти и београдска Специјална полиција, и на послетку, италијанске окупационе власти.

Када је у питању образовна структура шпанских бораца, доступни подаци указују да је највећи број њих (17 особа), имало високо образовање или су га започели. Средње образовање имало је најмање осам лица, док је занат завршило не мање од шест особа. За неке борце не постоје подаци о образовању. Такође, не постоје подаци да је иједно

Miholjac, Sisak, Apatin, Bačka Palanka y Stara Pazova. Según los datos biográficos, en lo que se refiere a las familias de los combatientes españoles, se concluye que al menos cinco provenían de familias pobres. También se sabe que al menos catorce familias de combatientes en España sufrieron pérdidas en la Segunda Guerra Mundial, sin contar a los propios individuos que combatieron en España. Las desapariciones fueron de diferente intensidad, desde la muerte de individuos hasta la pérdida de pistas sobre la mayor parte de la familia. Los motivos de la persecución, según los datos de los que se dispone, van desde el origen judío, la participación en la resistencia, hasta el hecho de haber tenido un miembro que había combatido en España. Los perseguidores fueron principalmente, las autoridades del Estado Independiente de Croacia, seguidos por las autoridades de ocupación alemanas y la Policía Especial de Belgrado, y finalmente las autoridades de ocupación italianas.

En cuanto a la estructura educativa de los combatientes españoles, los datos disponibles indican que la mayoría (17 personas) tenían educación superior o la habían iniciado. Al menos ocho poseían educación secundaria, y al menos seis personas habían completado un oficio. Sobre algunos combatientes no hay datos sobre su educación. Tampoco hay evidencia de que

лице било без икаквог образовања.

Доступни подаци указују да је највећи број, односно готово половина бораца била из групе радника, занатлија и трговачких радника (16 особа). За њима по бројности су заступљени студенти (шест особа) и медицински радници (осам особа), који ће и у рату бити опредељени, пре свега, санитарским службама. Међу преосталима јесу два новинара, као и појединци – чиновник, инжењер, правник, као и писац Ото Бихаљи.

Постоје подаци да је најмање десет особа у предратном периоду било блиско јеврејским организацијама, било да су оне омладинске, спортске, културне или ционистичке. Када је у питању блискост левичарским организацијама, она је утврђена за не мање од 26 лица. Аутор Марко Перић (Велимир Дрекслер), такође учесник рата у Шпанији јеврејског порекла, тврди да је у групи од 34 лица које је идентификовао као југословенске борце јеврејског порекла било 25 чланова Комунистичке партије Југославије.²³⁷ Биографски подаци потврђују да је највећи број бораца (не мање од 12) био учлањен у периоду између 1929. и одласка у Шпанију. Чланова Комунистичке партије учлањених пре 1929. године било је најмање пет. Пронађени су

alguno de ellos careciera totalmente de educación. Los datos disponibles muestran que casi la mitad de los combatientes provenían del grupo de trabajadores, artesanos y empleados comerciales (16 personas). A continuación, y por número, le siguen los estudiantes (seis personas) y los trabajadores médicos (ocho personas), que en la guerra estuvieron principalmente asignados a los servicios sanitarios. Entre los restantes hay dos periodistas y funcionarios, ingenieros, abogados y el escritor Oto Bihalji.

Se sabe que al menos diez personas en el período previo a la guerra estaban vinculadas a organizaciones judías, ya sean juveniles, deportivas, culturales o sionistas. En cuanto a la cercanía a organizaciones de izquierda, se ha constatado en no menos de 26 personas. El autor Marko Perić (Velimir Dreksler), también participante de origen judío en la guerra de España, afirma que, de un grupo de 34 personas identificadas como combatientes yugoslavos de origen judío, 25 eran miembros del Partido Comunista de Yugoslavia.²³⁷ Los datos biográficos confirman que la mayoría de los combatientes (al menos 12) se afiliaron entre 1929 y su partida a España. Al menos cinco miembros del Partido

237 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, н.д., 4.

237 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 4.

подаци за два борца да су постали чланови Комунистичке партије током рата у Шпанији, као и подаци за двојицу који су приступили у првим годинама након завршетка овог сукоба.

Располажемо и великим делом потпуним подацима о години доласка појединаца у Шпанију. Већ 1936. године, у Шпанију је дошло 11 бораца. Током 1937. године, практично током свих месеци ове године, дошао је највећи број југословенских бораца јеврејског порекла, њих 19. У 1938. години стигло је још пет бораца. Познати су подаци и да је не мање од тројице стигло под изговором присуства Међународној изложби у Паризу, као и да су најмање тројица стигла у потпуности илегално, чак и без фалсификованих исправа.

Када је у питању само учешће у рату, мора се напоменути да постоје велике тешкоће приликом идентификовања војних формација којима су припадали јеврејски борци југословенског порекла, као и фронтова и бојишта на којима су учествовали и послова које су обављали у оквиру Интернационалних бригада. Значајно је напоменути и да је велики број њих током ратних година учествовао у више војних формација, ратовао у већем броју бојишта и обављао већи број функција у оквиру својих војних формација.

Међу војним формацијама као борци 129. бригаде 45. дивизије

Comunista se afiliaron antes de 1929. Se ha encontrado información de dos combatientes que se hicieron miembros durante la Guerra de España, así como de dos que ingresaron en los primeros años después del conflicto.

Disponemos también de datos fehacientes sobre el año de llegada de los individuos a España. En 1936 llegaron 11 combatientes. La mayoría de los combatientes yugoslavos de origen judío, un total de 19 llegaron a lo largo de 1937, prácticamente durante todos los meses. En 1938 se sumaron cinco más. Se sabe también que al menos tres lo hicieron bajo el pretexto de asistir a la Exposición Internacional de París, y que al menos tres entraron de forma ilegal, incluso sin documentos falsificados.

En cuanto a la participación directa en la guerra, debe señalarse que existen grandes dificultades para identificar las formaciones militares a las que pertenecían los combatientes yugoslavos de origen judío, así como los frentes y campos de batalla donde participaron y las tareas que desempeñaron dentro de las Brigadas Internacionales. Es importante destacar que muchos de ellos participaron en múltiples formaciones militares, combatieron en varios campos de batalla y desempeñaron múltiples funciones dentro de sus unidades. Entre las formaciones militares se

помиње се пет југословенских бораца јеврејског порекла. Као припадници батаљона „Ђуро Ђаковић“ помињу се четири борца. За њима следе по три борца у оквиру „Дивисионарио“ 45. дивизије и „Димитрова“ у оквиру XV Интернационалне бригаде. По два борца повезују се са војним формацијама „Домбровски“ XII бригаде, „Карл Либкнехт“ и Четвртом артиљеријском групом. Појединци се, делом или целокупним војним стажом у рату, повезују са следећим формацијама: Противтенковском батеријом у оквиру XIII Интернационалне бригаде, противтенковском батеријом 45. дивизије, 6. Балканском бат., 1. бат. XI Интернационалне бригаде, 1. четом 51. бат. XIII Интернационалне бригаде, 13. бат. XIV Интернационалне бригаде, батаљоном „Ракоши“ у оквиру XIII Интернационалне бригаде, анархистичком колоном „Дурути“, затим артиљеријском јединицом „Ана Паухер“ 35. дивизије, Другом артиљеријском групом „Шкода“, 15. армијским корпусом и Левантском армијом.

Најмање 24 југословенских бораца јеврејског порекла учествовало је директно на бојиштима, за шта се потврда може наћи у биографским подацима. Њима треба свакако додати не мање од девет особа ангажованих у санитарској служби, међу којима се налазе и сви учесници женског пола, уз напомену да је део њих такође био ангажован на фронту. Такође, мањи број њих, у

mencionan cinco combatientes judíos yugoslavos en la 129. Brigada de la 45. División. Cuatro combatientes formaban parte del batallón “Ђуро Ђаковић”; tres combatientes en la “Divisionario” de la 45. División y tres en la “Dimitrov” dentro de la XV Brigada Internacional. Dos combatientes están vinculados a la formación militar “Dombrowski” de la XII Brigada, dos a “Karl Liebknecht” y dos al Cuarto Grupo de Artillería. Algunos están vinculados total o parcialmente a las siguientes formaciones: batería antitanque de la XIII Brigada Internacional, batería antitanque de la 45. División, 6. Batallón balcánico, 1. batallón de la XI Brigada Internacional, 1. compañía del 51. batallón de la XIII Brigada Internacional, 13. batallón de la XIV Brigada Internacional, batallón “Rakoši” de la XIII Brigada Internacional, columna anarquista “Durruti”, unidad de artillería “Ana Pauher” de la 35. División, Segundo Grupo de Artillería “Škoda”, 15. Cuerpo de Ejército y Ejército del Levante.

Como mínimo 24 combatientes yugoslavos de origen judío participaron directamente en los campos de batalla, dato confirmado en sus biografías. A ellos se deben añadir al menos nueve entre los que trabajaron en los servicios sanitarios, incluyendo a todas las mujeres combatientes, algunas de las cuales también estuvieron activas en el frente. Un número menor, de uno a tres,

распону од једне до три особе, био је ангажован у својству курира, извиђача, учесника у транспорту, телефониста, преводиоца, инструктора, административног радника, ратног хроничара или на специјалним задацима. О положају ове групе југословенских бораца у оквиру Интернационалних бригада сведочи и чињеница да је пет током рата унапређено у чин поручника, од чега су две особе касније унапређене у чин капетана, као и да су многи од њих обављали руководеће положаје у оквиру својих организационих структура.

Највећи број поменутих бораца везан је за арагонски (12 бораца) и левантски фронт (4 борца), где су се током 1937. и 1938. године водиле жестоке борбе. У оквиру фронта у Арагону, код Сарагосе и Уеске помињу се три борца, код Белћитеа и Каспе по један борац. У оквиру фронта у Левантеу на појединачним бојиштима код Кастељона постоји податак о једном борцу. У борбама око Мадрида помињу се три борца, односно код Универзитетског града и Камарене по један борац. У бици на Хараму у фебруару 1937. године помиње се пет бораца, односно код Уерте де ла Реине један борац. На Гвадалахари идућег месеца помиње се име једног борца. У бици код Брунетеа, вођеној у јулу 1937. године, помињу се два борца. У бици код Теруела, током зиме 1937/1938. године, помињу се три борца. У бици на Ебру, вођеној током лета и јесени 1938. године,

trabajaron como mensajeros, exploradores, participantes en transporte, telefonistas, intérpretes, instructores, administrativos, cronistas de guerra o en misiones especiales.

La fuerte posición de este grupo dentro de las Brigadas Internacionales se refleja también en que cinco fueron promocionados durante la guerra al rango de teniente, de los cuales dos fueron ascendidos a capitán, y muchos ocuparon cargos de liderazgo en sus estructuras organizativas.

La mayoría de estos combatientes estuvieron vinculados a los frentes de Aragón (12 combatientes) y Levante (4 combatientes), donde se libraron intensos combates en 1937 y 1938. En Aragón, cerca de Zaragoza y Huesca se mencionan tres combatientes; en Belchite y Caspe uno cada uno. En Levante, en el área de Castellón, figura un combatiente. En los combates alrededor de Madrid, tres; en la Ciudad Universitaria y Camarena uno cada uno. En la batalla de Jarama en febrero de 1937, cinco combatientes. En Guadalajara, al mes siguiente, un combatiente. En la batalla de Brunete en julio de 1937, dos. En la batalla de Teruel durante el invierno de 1937/1938, tres. En la batalla del Ebro durante el verano y otoño de 1938, cinco. En Extremadura, dos combatientes.

помиње се пет бораца. За Екстремадуру биографски подаци везују два борца.

Биографски подаци постају поузданији када је у питању судбина појединаца током рата у Шпанији. На основу њих можемо изнети неколико значајних чињеница. Током рата у Шпанији од 40 југословенских бораца јеврејског порекла погинула су деветорица: Иса Алтарац, Силвио Барух, Бено Фишер, Артур Кершнер, Иван Фишер, Андрија Прегер, Фридман, Матија Грос и Вилко Пресбургер. Тројица су погинула 1937. године, а петорица 1938. године. Њима треба придодати још два шпанска борца чије судбине нису расветљене – Ису Баруха који је нестао и Самуела Камхија за којег немамо података. Током рата најмање је седам бораца било рањено, од којих један део вишеструко, а тројица су због задобијених рана стекла трајни инвалидитет.

Након завршетка рата у Шпанији, у француским логорима, међу којима нам животописи бораца достављају имена Сен Сипријен, Гирс, Верне и Аржелес сир Мер, нашло се не мање од 13 особа. Од њих познато је да су петорица боравила на раду у Немачкој, у циљу илегалног повратка у окупирану Краљевину Југославију. Поред њих, Алберт Абинун боравио је у вишегодишњем шпанском заробљеништву.

Међу сигурно преживелим шпанским борцима, којих је било 29,

Los datos biográficos resultan más fiables respecto al destino individual en el marco de la guerra en España. De ellos podemos extraer varios hechos significativos. Durante la Guerra de España murieron nueve combatientes yugoslavos de origen judío: Isa Altarac, Silvio Baruh, Beno Fisher, Artur Kerschner, Ivan Fisher, Andrija Preger, Friedman, Matija Gros y Vilko Presburger. Tres murieron en 1937 y cinco en 1938. A ellos se suman dos combatientes españoles cuyos destinos no están claros: Isa Baruh, desaparecido, y Samuel Kamhi, de quien no se tienen datos. Durante la guerra al menos siete combatientes resultaron heridos, algunos en varias ocasiones, y tres quedaron con discapacidades permanentes debido a sus heridas.

Tras el final de la Guerra de España, en los campos franceses, entre los cuales figuran Saint-Cyprien, Gurs, Vernet y Argelès-sur-Mer, estuvieron internados al menos 13 combatientes. Se sabe que cinco de ellos trabajaron en Alemania con el objetivo de regresar ilegalmente a la Yugoslavia ocupada. Además, Albert Abinun estuvo varios años en cautiverio en España.

De los combatientes españoles que sobrevivieron con certeza, 29 regresaron a la región de Yugoslavia. Cinco llegaron antes

највећи део вратио се на простор Краљевине Југославије. Међу њима петоро је стигло пре почетка Другог светског рата у априлу 1941. године. Највећи део (девет особа), укључујући и петорицу која су дошла преко Немачке, стигао је до краја 1941. године у окупирану државу, на територију различитих окупационих зона и Независне Државе Хрватске. Наредне године вратио се један шпански борац, а током преосталих ратних година вратило се још троје бораца.

Током Другог светског рата 21 борац активно је учествовао у покрету отпора, већина на територији окупираних Краљевине Југославије, у оквиру партизанских јединица и комунистичке градске организације, као и у иностраним покретима отпора, попут породице Баш у окупираној Белгији и бораца који су остали у окупираној Француској.

Други светски рат однео је више живота шпанских бораца него сам рат у Шпанији. Страдало је 14 особа, док је у Шпанском рату погинуло девет и двојица чије судбине нису познате. Највећи број страдао је активно пружајући отпор различитим окупационим властима, односно настављајући да баштини антифашистичке вредности које су их водиле кроз шпанско ратиште. Међу њима, петоро лица страдало је током 1941. године и четворо лица током 1942. године, док су 1943. страдале три особе и 1944. једна особа. За Ендреа Баша, страдалог у логору Трећег Рајха, година смрти није позната.

del inicio de la Segunda Guerra Mundial en abril de 1941. La mayoría (nueve), incluyendo cinco que regresaron vía Alemania, llegaron a finales de 1941 a la Yugoslavia ocupada, en diferentes zonas de ocupación y el Estado Independiente de Croacia. Al año siguiente regresó un combatiente más, y durante los años restantes del conflicto regresaron tres más.

Durante la Segunda Guerra Mundial, 21 combatientes participaron activamente en la resistencia, la mayoría en la Yugoslavia ocupada, en unidades partisanas y organizaciones comunistas urbanas, así como en movimientos de resistencia extranjeros, como la familia Baš en la Bélgica ocupada y combatientes que permanecieron en la Francia ocupada.

La Segunda Guerra Mundial causó más muertes entre los combatientes que la guerra misma en España. Fallecieron 14 personas, mientras que en la guerra española murieron nueve y dos tienen destinos desconocidos. La mayoría murió resistiendo activamente a las autoridades de ocupación, manteniendo los valores antifascistas que guiaron su lucha en España. Entre ellos, cinco murieron en 1941, cuatro en 1942, tres en 1943 y uno en 1944. Sobre Endre Baš, fallecido en

Деценију коју су обележили рат у Шпанији и Други светски рат засигурно је преживело свега 15 шпанских бораца јеврејског порекла са простора Југославије, односно више од једне трећине. У послератним годинама троје је наставило свој живот у новоформираној држави Израел, у процесу исељавања југословенских Јевреја који је највећи мах узео у периоду од краја 1948. до 1952. године.²³⁸ Двоје је послератни живот наставило у Мађарској, као и по једна особа у Чехословачкој и Летонији (у оквиру СССР-а). У послератној Југославији остало је да живи не мање од шест особа. Карактеристично је да су свих пет мушкараца из ове групе имали успешне каријере у послератним годинама, међу којима и двојица са високим чиновима у оквиру Југословенске народне војске, као и Ото Бихаљи као признати домаћи и светски стручњак у пољу уметности. Сва петорица били су носиоци високих одликовања, међу којима је и пет Партизанских споменица 1941, одличје додељивано борцима који су се први прикључили отпору. Двојица су одликована и највишим признањем, одличјем Народног хероја.²³⁹

un campo del Tercer Reich, no se conoce el año de muerte.

Solo 15 combatientes españoles de origen judío de Yugoslavia sobrevivieron a la década marcada por la Guerra de España y la Segunda Guerra Mundial, es decir, más de un tercio. En los años de posguerra, tres continuaron su vida en el recién formado Estado de Israel, en el proceso de emigración de judíos yugoslavos que tuvo su auge entre finales de 1948 y 1952.²³⁸ Dos continuaron su vida en Hungría, y uno en Checoslovaquia y Letonia (dentro de la URSS). Al menos seis permanecieron en la Yugoslavia posbélica. Es rasgo común el que los cinco hombres de este grupo tuvieran carreras exitosas en la posguerra, incluidos dos con altos cargos en el Ejército Popular Yugoslavo, así como Oto Bihalji, reconocido experto artístico nacional e internacional. Los cinco recibieron condecoraciones importantes, incluyendo cinco Medallas Partisanas de 1941, otorgadas a los combatientes que se unieron primero a la resistencia. Dos fueron galardonados con el más alto reconocimiento, la Orden de Héroe Popular.²³⁹

238 Милан Радовановић, *Исељавање Јевреја из Југославије у Израел*, (Београд: Музеј жртава геноцида, 2022), 58-62.

239 Милица Карић, Бојан Зорић, *Јевреји Југославије: Борци Другог светског рата*, (Београд: Музеј жртава геноцида, 2024)

238 Милан Радовановић, *Исељавање Јевреја из Југославије у Израел* (Belgrado: Музеј жртава геноцида, 2022), 58-62.

239 Милица Карић, Бојан Зорић, *Јевреји Југославије: Борци Другог светског рата* (Belgrado: Музеј жртава геноцида, 2024), 46.

Ђорђе Андрејевић Кун (1904–1964), збирка графика „За слободу“, 1. део, репродукција из 1967. године (Власништво аутора) / Đorđe Andrejević Kun (1904–1964), mapa gráfico “Por la libertad”, Parte 1, 1938/1967 (4º edición). Colección Nikola Miloševski

У ПРИЛОГ КУЛТУРИ ПАМЋЕЊА: СЕЋАЊА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ БОРАЦА ЈЕВРЕЈСКОГ ПОРЕКЛА

Услед појединих недостатака везаних за биографске податке о добровољцима јеврејског порекла са простора Краљевине Југославије, прворазредни значај за свеобухватно сагледање њиховог учешћа у рату у Шпанији, као и предратног и послератног активизма, имају не тако бројна сведочанства настала из пера саме групе шпанских бораца јеврејског порекла, као и појединаца који су били у њиховом најближем окружењу. Својом садржајношћу, али и перспективама из којих се поједина питања разматрају, посебну пажњу завређују дела Отоа Бихалјија и Велимира Дрекслера (Марка Перића), за којима следе сећања других аутора, краћа по обиму, али ништа мање вредна.

1) Ото Бихалји Мерин - „Шпанија између смрти и рађања“

Међу сведочанствима која су остала иза југословенских бораца

LA CULTURA DE LA MEMORIA: RECUERDOS DE COMBATIENTES YUGOSLAVOS DE ORIGEN JUDÍO

Debido a ciertas carencias en los datos biográficos sobre los voluntarios de origen judío procedentes del Reino de Yugoslavia, para una comprensión completa de su participación en la guerra española, así como de su activismo prebélico y posbélico, son fundamentales los testimonios –aunque no numerosos– de los propios combatientes judíos y de individuos de su entorno más cercano. Por su contenido y por las perspectivas desde las que abordan diversas cuestiones, merecen especial atención las obras de Oto Bihalji y Velimir Dreksler (Marko Perić), seguidas por los recuerdos de otros autores, más breves, pero igualmente valiosos.

1) Oto Bihalji Merin – «Španija između smrti i rađanja»

Entre los testimonios dejados por los combatientes yugoslavos de

јеврејског порекла, учесника рата у Шпанији, свакако, по изворној вредности, посебну пажњу завређује дело Отоа Бихаљија под називом „Шпанија између смрти и рађања“. Првобитно објављено 1937. године у издању „Jean Christophe Verlag“ у Цириху под називом „Spanien zwischen Tod und Geburt“, а затим и у издању „Dodge Publishing Company“ из Њујорка и у издању „John Lane, the Bodley Head“ из Лондона под називом „Spain between death and birth“, југословенско издање књиге објављено је 1946. године од стране издавача „Просвета“ из Београда.²⁴⁰ Уз напомену да је, у односу на претходна издања и књигу коју је писао током боравка у Шпанији, направио незнатне измене у југословенском издању, аутор је истакао актуелност дела упркос чињеници да, због цензуре током претходне деценије, дело није могло бити раније објављено у југословенској држави.²⁴¹

Значајније измене у југословенском издању тичу се предговора и поговора које је аутор приредио специјално за ово издање. Ови делови књиге изузетно су значајни јер осветљавају мотиве Бихаљија. У предговору делу писац износи да након завршетка Другог светског рата и пораза Хитлера и

origen judío participantes en la guerra española, destaca especialmente por su valor original la obra de Oto Bihalji titulada «Španija između smrti i rađanja» [España entre la muerte y el nacimiento]. Publicada inicialmente en 1937 por la editorial Jean Christophe Verlag en Zürich bajo el título original «Spanien zwischen Tod und Geburt», fue editada también por Dodge Publishing Company de Nueva York y John Lane, The Bodley Head, de Londres, con el título en inglés «Spain between death and birth». La edición yugoslava se publicó en 1946 por la editorial Prosveta en Belgrado²⁴⁰ con la indicación de haber realizado alguna pequeña modificación y de la vigencia de la obra a pesar de haber sufrido a la censura de la década previa que había impedido su publicación más temprana en Yugoslavia.²⁴¹

Las modificaciones más significativas en esta edición yugoslava se refieren al prólogo y al epílogo que el autor preparó especialmente para la ocasión. Estas partes del libro son sumamente importantes porque iluminan la motivación de Bihalji para escribirlo. En el prólogo, el autor afirma que, tras el fin de la

240 Ото Бихаљи Мерин, *Шпанија између смрти и рађања*, (Београд: Просвета, 1946), 3-4.

241 Исто, 8.

240 Ото Бихаљи Мерин, *Шпанија између смрти и рађања* (Belgrado: Просвета, 1946), 3-4.

241 Ibid., 8.

Мусолинија, Франсиско Франко не сме остати на власти. Поред улоге током рата у Шпанији, истакнута је и Франкова улога у току Другог светског рата, односно подршка Трећем Рајху и његовим савезницима, као и послератна улога Франкове Шпаније, која је постала уточиште за бројне припаднике политичких и војних формација поражених тоталитарних држава.²⁴² У предговору аутор изражава и својеврсно дивљење према тековинама шпанске републиканске војске и шпанском народу, који су се у неравноправној борби супротставили фашизму у рату за слободу. Наглашени су и антифашизам, солидарност и слободарске вредности као мотивација југословенских добровољаца у Интернационалним бригадама.²⁴³ Кроз предговор провејава просовјетски тон у виду истицања подршке Совјетског Савеза и придруживању једног Стаљиновог цитата тексту²⁴⁴, што је било у духу времена послератне Југославије 1946. године, које ће се већ након две године у великој мери изменити.

Текст поговора који носи назив „Шест година доцније“ такође је дубоко прожет антифашистичким тоном са ауторским подсећањем

242 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 5.

243 Исто, 6–9.

244 Исто, 9.

Segunda Guerra Mundial y la derrota de Hitler y Mussolini, Francisco Franco no debió permanecer en el poder. Además del golpe de Estado en España, destaca el papel de Franco en la Segunda Guerra Mundial, su apoyo al Tercer Reich y sus aliados, así como el papel posbélico de la España franquista, que se convirtió en refugio para numerosos miembros de formaciones políticas y militares de regímenes totalitarios derrotados.²⁴² En el prólogo, el autor expresa también su admiración hacia los logros del ejército republicano español y el pueblo español, que en una lucha desigual se enfrentaron al fascismo en la guerra por la libertad. Se enfatiza el antifascismo, la solidaridad y los valores libertarios como motivación de los voluntarios yugoslavos en las Brigadas Internacionales.²⁴³ El tono prosoviético se manifiesta en el apoyo declarado a la Unión Soviética y la inclusión de una cita de Stalin²⁴⁴, acorde con el espíritu de la Yugoslavia de posguerra en 1946, que cambiaría sustancialmente en apenas dos años.

El texto del epílogo, titulado «Seis años después», está también profundamente impregnado de un tono antifascista y recuerda al

242 Ото Бихаљи Мерин, оп. cit., 5.

243 Ibid., 6–9.

244 Ibid., 9.

да рат у Шпанији још увек није завршен и да у овој држави, у години издања дела, још увек влада фашизам.²⁴⁵

Да би се дело Ота Бихаљија у потпуности могло сагледати, важно је истаћи неколико чињеница везаних за његов живот, о којем је већ било више речи. Рођен 1904. године, у години приспећа у Шпанију, лета 1936. године, Бихаљи је био одрасла индивидуа у раним тридесетим годинама, способна да доноси меродавне закључке као сведок догађаја. Високо образовање, као и вишегодишње писање и сарадња са новинским листовима, могу говорити о додатном богатству његове перспективе посматрача рата у Шпанији, перспективе која је била намењена широј светској јавности. Дело је написано у наративном стилу високог уметничког карактера, богато обиљем описа (околина, људи, догађаја...) и културно-историјских дигресија, али је уједно и јасно и лако за читање.

Аутору је Шпанија већ била позната. Посетио је бројне градове и области током 1932. године и стекао познанства која ће му користити током шпанског рата и писања. Писање значајног дела текстова који су се нашли у књизи „Шпанија између смрти и рађања“ написан је током боравка у ратом захваћеној Шпанији, што, услед

lector que la guerra en España no había terminado y que, en el año de publicación, el fascismo seguía gobernando en ese país.²⁴⁵

Para comprender plenamente la obra de Oto Bihalji, es importante relacionar algunos datos sobre su vida, ya mencionados anteriormente. Nacido en 1904, en el año de su llegada a España en el verano de 1936, Bihalji era un adulto de treinta años, capaz de llegar a conclusiones autorizadas como testigo de la guerra. Su educación superior, así como sus años de escritura y colaboraciones en periódicos, aportan un valor adicional a su perspectiva como observador de la guerra española, destinada a un público mundial más amplio. La obra está escrita en un estilo narrativo de alto carácter artístico, rica en descripciones de ambientes, personas, eventos y digresiones histórico-culturales, pero al mismo tiempo clara y fácil de leer.

España ya le era familiar al autor. Visitó numerosas ciudades y regiones en 1932, estableciendo contactos que le serían útiles durante la guerra y la escritura. Gran parte de los textos que componen «España entre la muerte y el nacimiento» fueron escritos durante su estancia en la España en guerra,

245 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 295-299.

245 Ото Бихаљи Мерин, оп. cit., 295-299.

свежег сећања, повећава вредност Бихаљија као сведока. Међутим, важно је истаћи и да се његовом делу мора приступити са извесном мером истраживачке опрезности, нарочито када је у питању разобличавање наратива које је последица Бихаљијевог идеолошког опредељења, уз напомену да су такви наративи у значајној мери умеренији него код многих других аутора, његових савременика.

Несвакидашњу чињеничну вредност дело Отоа Бихаљија достиже већ у првом поглављу, у којем су подробно описане борбе у Мадриду током новембра 1936. године. Аутор је у средишту града, надомак или у самим борбеним збивањима. Даје значајну слику града који је постао бојиште, пуног рушевина, са становницима који су у стању сталне напетости, приправности и ужурбаности.²⁴⁶ Описује разрушене трг Пуерта дел Сол, зграду „Телефонике“²⁴⁷, улицу Фуенкарал²⁴⁸, Пуенте дел Реј²⁴⁹ и многа друга места. Ратне опасности у Мадриду њега не мимоилазе. Он и други репортери деле боравиште са једним омладинским батаљоном у манастиру Конvento де лас Салесас Реалес, на свега десетак минута хода од подручја

lo que, por la frescura del recuerdo, incrementa el valor de Bihajji como narrador. Sin embargo, es importante abordar su obra con cierta cautela, especialmente en cuanto a la mitificación de narrativas derivadas de sus convicciones ideológicas, aunque estas sean considerablemente más moderadas que en muchos otros autores contemporáneos.

El valor fáctico extraordinario de la obra de Oto Bihajji se manifiesta ya en el primer capítulo, donde se describen detalladamente las batallas en Madrid durante noviembre de 1936. El autor está en el centro de la ciudad, cerca o dentro de los mismos combates. Ofrece una imagen significativa de la ciudad convertida en campo de batalla, llena de ruinas, con habitantes en estado de tensión, alerta y agitación constantes.²⁴⁶ Describe lugares destruidos como la Puerta del Sol, el edificio de Telefónica²⁴⁷, la calle Fuencarral²⁴⁸, el Puente del Rey²⁴⁹, entre muchos otros. Los peligros de la guerra en Madrid no le son ajenos: él y otros reporteros comparten alojamiento con un batallón juvenil en el Convento de las Salesas Reales, a sólo unos minutos a pie de las zonas de combate. Está armado con una pistola. La cercanía del

246 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 12.

247 Исто, 13

248 Исто, 15.

249 Исто, 23.

246 Ото Бихаљи Мерин, оп. cit., 12.

247 Ibid., 13

248 Ibid., 15.

249 Ibid., 23.

у којима се воде борбе. Наоружан је пиштољем. Блискост опасности потврђена је чињеницом да непрестана гранатирања уништавају и његов ауто, паркиран испред манастира. Неизвесност влада у њиховом боравишту, имајући у виду да готово сви имају чланове породице на неком од многих шпанских бојишта, а вести о њиховим судбинама стижу ретко.²⁵⁰

Значајну целину у оквиру првог поглавља представља сведочанство са борбених линија у Универзитетском граду. Ту писац присуствује нападу побуњеничких снага из правца парка Каса дел Кампо и Западног парка који бива одбијен, али уз велику погибију бранилаца. На овом месту аутор износи неколико важних закључака. Сматра да ће судбина Мадрида у новембру 1936. године бити одлучена на овом месту. Изражава свест да у окруженом граду постоји „пета колона“ која само чека погодан тренутак, као и свест о намерном немешању западних демократија. Аутор доноси и гласине о томе како су фашисти у више наврата стреличали децу која су била извиђачи, које су, проверене или непроверене, становништву збијеном у подрумима само повећавале страх. На послетку, доноси и

peligro se confirma con el hecho de que los continuos bombardeos destruyen su coche estacionado frente al convento. La incertidumbre reina en su residencia, considerando que casi todos los que viven allí tienen familiares en alguno de los muchos frentes españoles y las noticias sobre sus destinos son escasas.²⁵⁰

Una parte importante del primer capítulo es el testimonio desde las líneas de combate en la Ciudad Universitaria. Allí el autor presencia un ataque de las fuerzas rebeldes desde la Casa del Campo y el Parque Oeste, que es rechazado, pero con gran número de bajas. En este lugar el autor formula varias conclusiones importantes. Considera que el destino de Madrid en noviembre de 1936 se decidirá en ese lugar. Es consciente de la existencia en la ciudad sitiada de una «quinta columna» esperando el momento oportuno para actuar, así como de la intencionada inacción de las democracias occidentales. También recoge rumores sobre fusilamientos de niños exploradores por parte de los fascistas, que, fueran ciertos o no, aumentaban el temor de la población refugiada en los sótanos. Entre las noticias más duras que relata se encuentra la muerte de 63 niños durante el

250 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 15-18.

250 Ото Бихаљи Мерин, оп. cit., 15-18.

интересантну чињеницу о функционисању градских трамваја који одвозе борце до линије фронта.²⁵¹ Међу најтежим вестима које ће аутор у свом делу донети јесте и страдање 63 детета приликом бомбардовања Хетафеа од стране побуњеника 30. октобра 1936. године.²⁵²

Ото Бихаљи одлази и на бојиште у насељу Карабанћел, подељеног на доњи део, где су положаји републиканаца, и горњи део, где су положаји фашиста. Долазак седамнаест републиканских тенкова на ово бојиште пропраћено је великом дозом оптимизма од стране бораца.²⁵³

Напоследку, драгоцену слику неизвесног живота у опкољеном Мадриду употпуњена је сценама ноћног бомбардовања које врши Франкова авијација. Константне детонације чине да психа људи током ноћи почиње да попушта, а светлост новог јутра приказује слике разрушених зграда и бројних рањеника шпанске престонице.²⁵⁴

Помоћу ватрогасних лествица, скинута је деветогодишња девојчица. Скрхано и немо, седела је у углу до половине отргнуте собе...

bombardeo de Getafe por los rebeldes el 30 de octubre de 1936.²⁵¹ Aporta un dato curioso sobre el funcionamiento de los tranvías urbanos que transportan combatientes hasta la línea del frente.²⁵²

Oto Bihalji también visita el frente en el barrio de Carabanchel, dividido en la parte baja, donde están las posiciones republicanas, y la parte alta, donde están los fascistas. La llegada de diecisiete tanques republicanos a este frente fue recibida con gran optimismo por los combatientes.²⁵³

Finalmente, el valioso cuadro del difícil vivir en el Madrid sitiado se complementa con escenas de bombardeos nocturnos realizados por la aviación franquista. Las detonaciones constantes provocan que la psique de las personas comience a ceder durante la noche, y la luz de la nueva mañana muestra imágenes de edificios destruidos y numerosos heridos en la capital española.²⁵⁴

Con ayuda de escaleras de bomberos, fue rescatada una niña de nueve años. Sentada rota y muda en un rincón de una habitación parcialmente destrozada...

251 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 19-23.

252 Исто, 200.

253 Исто, 25-27.

254 Исто, 27-29.

251 Ото Бихаљи Мерин, оп. cit., 19-23.

252 Ibid, 200.

253 Ibid., 25-27.

254 Ibid., 27-29.

...Једна моторизована
 амбуланта узела је
 рањенике. Дете је смештено
 у један ауто. Тихо се
 привија уз меко седиште,
 танке руке скрштене су
 на крилу.
 „Како се зовеш?“ питам је.
 „Инес.“
 „Где ти је отац?“
 Чуђење због овог питања
 замрачује њене очи.
 Сажаљиво и са жељом да
 поучи, одговара ми. „Зар не
 знаш?“ Наравно, у милицији.“
 „А мати?“
 Нема одговара, али ја знам:
 мртва је. И, после кратког
 тренутка: „И Нина, лутка,
 мртва је! Сви су отишли.“
 И она не плаче, већ
 само зуре великим очима које
 горе.²⁵⁵

И наредна поглавља књиге
 „Шпанија између смрти и рађања“
 доносе значајне појединости
 везане за ратну свакодневницу
 Шпаније 1936. године. У другом
 поглављу аутор идентификује
 афричке трупе генерала Франка и
 легионаре као војне формације
 које са манастира на врху Лос
 Анхелес гранатирају Мадрид.²⁵⁶
 Говори о великом масакру
 становника Гранаде које су
 фашисти учинили у јулу 1936.
 године, страдању Албаисина и
 убиству Федерика Гарсије

255 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 30.

256 Исто, 41-42.

...Una ambulancia motorizada
 recogió a los heridos. La niña
 fue colocada en un coche.
 Se acurrucó silenciosamente
 contra el asiento blando, con
 las manos delgadas cruzadas
 sobre el regazo.
 —«¿Cómo te llamas?» —le pregunté.
 —«Inés.»
 —«¿Dónde está tu padre?»
 La sorpresa ante la pregunta
 oscurece sus ojos. Responde
 con lástima y con ánimo de
 enseñar: —«¿No lo sabes? Está
 en la policía.»
 —«¿Y tu madre?»
 No responde, pero yo sé: está
 muerta. Y, después de un
 momento: —«¡Y Nina, la muñeca,
 está muerta! Todos se han ido.»
 Y ella no llora, sino que sólo
 mira fijamente con sus grandes
 ojos encendidos.²⁵⁵

Los siguientes capítulos del libro
 aportan detalles importantes
 relacionados con la vida cotidiana
 durante la guerra en 1936. En el
 segundo capítulo, el autor identifica
 a las tropas africanas del general
 Franco y a los legionarios como las
 formaciones militares que
 bombardean Madrid desde el
 monasterio en la cima de Los
 Ángeles.²⁵⁶ Habla de la gran
 masacre de los habitantes de
 Granada perpetrada por los
 fascistas en julio de 1936, de la
 tragedia en Albaicín y del asesinato

255 Ото Бихаљи Мерин, op. cit., 30.

256 Ibid., 41-42.

Лорке.²⁵⁷ Текст је прожет великим дигресијама, попут разматрања маварске историје Шпаније²⁵⁸ и Лоркине биографије.²⁵⁹ Дигресије ће се, у мањој или већој мери, појављивати у свим наредним поглављима, обухватајући читаву историју Шпаније, од римског периода па све до савремене историје којој је аутор непосредни сведок, биографије бројних знаменитих личности, описа појединих уметничких дела, као и сећања на ауторов претходни боравак у Шпанији 1932. године. Поглавље се завршава оптимизмом команданта републиканске бригаде који аутора обавештава да ће, упркос великим губицима, манастир на врху Лос Анхелес бити ускоро заузет и да ће Мадрид бити ослобођен артиљеријске ватре.²⁶⁰

Ото Бихалји у наставку књиге доноси и посету фронту у Гвадарами, недалеко од Мадрида. На свега неколико стотина корака од непријатеља, како сам напомиње, сусреће и комуницира са борцима батаљона „Кабалеро“ и „Октобар“ који су претрпели велике губитке.²⁶¹ Наглашени су и херојство и пожртвовање батаљона „Лос Комунерос“ у

de Federico García Lorca.²⁵⁷ El texto está lleno de digresiones extensas, como el análisis de la historia morisca de España²⁵⁸ y la biografía de Lorca.²⁵⁹ Estas digresiones, en mayor o menor medida, aparecen en todos los capítulos siguientes, abarcando toda la historia de España, desde la época romana hasta la historia contemporánea de la que el autor fue testigo directo, biografías de numerosas personalidades destacadas, descripciones de obras de arte específicas, así como recuerdos de la estancia previa del autor en España en 1932. El capítulo termina con el optimismo del comandante de una brigada republicana, quien informa al autor que, a pesar de las grandes pérdidas, el monasterio en la cima de Los Ángeles será pronto tomado y que Madrid será liberado del fuego de artillería.²⁶⁰

Oto Bihalji continúa el libro con una visita al frente en Guadarrama, cerca de Madrid. A tan solo unos cientos de pasos del enemigo, como él mismo señala, se encuentra y conversa con los combatientes de los batallones “Caballero” y “Octubre”, que sufrieron grandes bajas.²⁶¹ Se destaca el heroísmo y sacrificio del batallón “Los Comuneros” en la defensa de Madrid, donde

257 Ото Бихалји Мерин, н.д., 49-52.

258 Исто, 42-46.

259 Исто, 51-52.

260 Исто, 60.

261 Исто, 100-102.

257 Ото Бихалји Мерин, op. cit., 49-52.

258 Ibid., 42-46.

259 Ibid., 51-52.

260 Ibid., 60.

261 Ibid., 100-102.

одбрани Мадрида, приликом којег су страдала оба заповедника.²⁶² Бихаљи настоји да прикаже и светле примере посаде ратних бродова „Хаиме I“, „Сервантес“ и „Либертад“ да спрече напредовање фашиста на самом почетку побуне.²⁶³

Поред речи о херојству појединих војних формација и шпанског народа као целине, Бихаљи доноси и потресне приче којима је сведочио, попут сусрета са старицом која у наручју носи дете. Њихово село је спаљено. Уточиште ће потражити у Мадриду.²⁶⁴

Иза брежуљака, у пожару, лежи велики град. Може ли он пружити заштиту детету, спасеном из запаљеног села? Село је изгорело, град гори. Бежање и проклетство остаће као успомене овог детета, ако преживи мрачна времена овог разарања. Успомене на порушене куће, раскомадане зидове, крике страха у ноћи. На студена уточишта по баракама, у ноћи бежања. На ветром кидане вапаје мајки, које под малтером и рушевинама откопавају лешеве деце. Опори укус дима, пожара и ужареног пепела остаће на уснама које тешко дишу.

murieron ambos comandantes.²⁶² Bihalji también intenta mostrar ejemplos destacados de la tripulación de los buques de guerra “Jaime I”, “Cervantes” y “Libertad”, que evitaron el avance fascista al inicio de la sublevación.²⁶³

Además de palabras sobre el heroísmo de ciertas formaciones militares y del pueblo español en general, Bihalji relata historias conmovedoras que presencié, como el encuentro con una anciana que lleva en brazos a un niño. Su pueblo fue incendiado. Buscarán refugio en Madrid.²⁶⁴

Tras las colinas, en el fuego, yace una gran ciudad. ¿Podrá ella proteger al niño, rescatado del pueblo incendiado? El pueblo se quemó, la ciudad arde. La huida y la maldición quedarán como recuerdos para este niño, si sobrevive a los oscuros tiempos de esta destrucción. Recuerdos de casas derruidas, muros desmembrados, gritos de miedo en la noche. De refugios fríos en barracas, en la noche de la huida. De los clamores desgarrados de madres que bajo el yeso y los escombros desentierran cadáveres de niños. El sabor amargo del humo, del incendio y de las cenizas ardientes permanecerá en los labios que apenas pueden

262 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 112-114.

263 Исто, 149-153.

264 Исто, 80-81.

262 Ото Бихаљи Мерин, оп. cit., 112-114.

263 Ibid., 149-153.

264 Ibid., 80-81.

Када таласи новог живота
сперу видљиве спомене
безумља, страха и
разарања, у сећањима
детета и њему непојмљиво
ускрснуће сабласти мрачног
времена.²⁶⁵

*respirar. Cuando las olas de
nueva vida limpien las memorias
visibles de locura, miedo y
destrucción, en los recuerdos
del niño y en su incomprensible
renacer, emergerán las sombras
de aquel oscuro tiempo.*²⁶⁵

Бомбардовање села код Мадрида (АЈ, R-465, L-1564, 16) / Bombardeo de un pueblo cerca de Madrid (АЈ, f. 112 R-465, L-1564, 16)

Поједина поглавља, проткана идеологијским наративом, ипак осветљавају Бихаљијево посматрање савремене историје Шпаније, као и повода и узрока који су довели до почетка рата. Без поговора о томе да за главне виновнике почетка рата сматра генерале на челу са Франком, он ипак критички

Algunos capítulos, marcados por un relato ideológico, nos dan la visión de Bihalji sobre la historia contemporánea de España, así como las causas que llevaron al comienzo de la guerra. Sin negar que los principales responsables del inicio de la guerra son los generales encabezados por Francisco Franco, critica también

265 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 81.

265 Ото Бихаљи Мерин, оп. cit., 81.

проматра године успостављања и трајања Републике и увиђа појединости које сматра узроцима.²⁶⁶ Критика је усмерена и на премијера Алехандра Леруа²⁶⁷ и његовог наследника Хила Роблеса²⁶⁸. Наглашава и кривицу језуитског реда и Хосеа Антонија Прима де Ривере²⁶⁹, као и богаташа Хуана Марћа.²⁷⁰ Као важне узроке рату наводи беду сељака и класне неједнакости, у складу са левичарским идејама које је баштинио, а као догађаје које су најављивали поштравање сукоба идентификује покушај државног удара 1932. године, побуну села Касас Вијехас наредне године, као и побуне које су се распламсале широм земље током 1934. године, а које су сурово угушене, нарочито у Астурији.²⁷¹

Рат који је данас изазвала она друга страна, потекао је из страха да би Република могла остварити један сићушни напредак у социјалном поретку. У питању је, дакле, на крају крајева, одржање режима једне касте и спречавање утицаја пролетеријата.²⁷²

los años de establecimiento y duración de la República, y observa ciertos detalles que considera causas del conflicto.²⁶⁶ La crítica se dirige también al primer ministro Alejandro Lerroux²⁶⁷ y a su sucesor Gil Robles²⁶⁸. Destaca asimismo la culpa de la orden jesuita y de José Antonio Primo de Rivera²⁶⁹, así como la de algunos ricos como Juan March.²⁷⁰ Como causas importantes de la guerra de acuerdo con las ideas de izquierda que él defendía, señala la miseria de los campesinos y las desigualdades de clase así como episodios que anticiparon la intensificación del conflicto: el intento de golpe de estado de 1932, la rebelión del pueblo de Casas Viejas al año siguiente, así como las revueltas que estallaron por toda España en 1934, especialmente reprimidas con dureza en Asturias.²⁷¹

*La guerra que hoy desencadenó la otra parte surgió del miedo a que la República pudiera lograr un pequeño avance en el orden social. Se trata, en última instancia, de mantener el régimen de una casta y de impedir la influencia del proletariado.*²⁷²

266 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 127-137.

267 Исто, 127-129.

268 Исто, 137.

269 Исто, 138.

270 Исто, 38, 137, 202-208.

271 Исто, 131-133, 140-141.

272 Исто, 147.

266 Ото Бихаљи Мерин, оп. cit., 127-137.

267 Ibid., 127-129.

268 Ibid., 137.

269 Ibid., 138.

270 Ibid., 38, 137, 202-208.

271 Ibid., 131-133, 140-141.

272 Ibid., 147.

У међународном контексту Ото Бихаљи посебну пажњу посвећује разлозима за активну подршку коју генералу Франку пружају нацистичка Немачка и фашистичка Италија, идентификујући их са интересима две тоталитарне државе да прошире свој политички, економски и војни утицај. У домену економског интереса посебно истиче заинтересованост за природне ресурсе којима Шпанија располаже, интерес у којој и енглеске и француске компаније кооперирају са немачким и италијанским.²⁷³

Значајне податке за сагледавање положаја бораца шпанске републиканске војске и Интернационалних бригада пружа ауторов боравак у њиховом седишту, у градињу Албасете. Смештен у хотелу са другим борцима, под сталном опасношћу од авионских напада, Бихаљи наводи примере херојства појединаца, попут авијатичара који је, уместо да бомбардује Мадрид, пребегао републиканској војци, упркос чињеници да су му жена и дете остали на територији под влашћу Франсиска Франка.²⁷⁴ Затим наводи и бројне примере група сељака са малобројним ловачким пушкама у унутрашњости Шпаније, или група радника са динамитом у

En el contexto internacional, Oto Bihalji presta especial atención a las razones del apoyo activo que el general Franco recibe de la Alemania nazi y la Italia fascista, identificándolos con los intereses de dos estados totalitarios que buscaban expandir su influencia política, económica y militar. En el ámbito económico, resalta especialmente el interés por los recursos naturales con que cuenta España, en cuyo control cooperan empresas inglesas y francesas con las alemanas e italianas.²⁷³

Información significativa para comprender la situación de los combatientes del ejército republicano español y las Brigadas Internacionales la proporciona la estancia del autor en su sede en la ciudad de Albacete. Alojado en un hotel con otros combatientes, bajo constante amenaza de ataques aéreos, Bihalji menciona ejemplos de heroísmo individual, como un aviador que, en vez de bombardear Madrid, desertó hacia el ejército republicano, a pesar de que su esposa e hijo quedaron en territorio bajo control de Franco.²⁷⁴ También menciona numerosos ejemplos de grupos de campesinos con escopetas de caza en el interior de España, o grupos de obreros con dinamita en las ciudades,

273 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 172-175.

274 Исто, 182-185.

273 Ото Бихаљи Мерин, оп. cit., 172-175.

274 Ibid., 182-185.

градовима, који су одолевали или чак наносили поразе надмоћнијем непријатељу.²⁷⁵

Посебну пажњу у овом поглављу Ото Бихалји посвећује херојству жена у борбеним редовима милиције, као и њиховим жртвама. Наводи примере страдања Марије Силве зване „Либертарија“, затим Лемпине, команданта женског одреда батаљона „Горки“, Лине Одене, која је опкољена од стране непријатеља, извршила самоубиство.²⁷⁶ Међу хероинама убрјаја и комунистичку посланицу Долорес Ибарури и своју познаницу Антонину која је у рату била политички комесар, са страдалим родитељима и братом, као и друга два брата на фронту.²⁷⁷ Напослетку, Бихалји закључује ово поглавље чињеницом да су, упркос херојству жена у милицијским формацијама, по успостављању народне армије оне морале бити усмерене на задатке у позадини, где су наставиле своју значајну улогу.²⁷⁸

Приликом посете једној од фабрика америчке компаније „Џенерал моторс“ у месту Кољ де Мајорка, аутор, поред описа њене улоге у ратној производњи возила за потребе Републике, доноси и податке од

que resistieron o incluso derrotaron a un enemigo superior.²⁷⁵

En este capítulo, Oto Bihalji presta especial atención al heroísmo y sacrificios de las mujeres en las filas de la milicia. Menciona los ejemplos de la muerte de María Silva, llamada “Libertaria”, luego Lempina, comandante de la compañía femenina del batallón “Gorki”, y Lina Odena, que, cercada por el enemigo, se suicidó.²⁷⁶ Entre las heroínas incluye a la diputada comunista Dolores Ibárruri y a su conocida Antonina, que fue comisaria política en la guerra, con padres y un hermano muertos, además de otros dos hermanos en el frente.²⁷⁷ Finalmente, Bihalji concluye este capítulo señalando que, pese al heroísmo de las mujeres en las formaciones milicianas, una vez establecido el ejército popular, ellas fueron relegadas a tareas en la retaguardia, donde continuaron desempeñando un papel importante.²⁷⁸

Durante una visita a una fábrica de la empresa estadounidense General Motors en Coll de Mallorca, el autor, además de describir su papel en la producción de vehículos para las necesidades de la República, ofrece datos sobre la

275 Ото Бихалји Мерин, н.д., 188-189.

276 Исто, 191-192.

277 Исто, 196-200.

278 Исто, 201.

275 Ото Бихалји Мерин, оп. cit., 188-189.

276 Ibid., 191-192.

277 Ibid., 196-200.

278 Ibid., 201.

пожртвованости радника који су конфисковали фабричка постројења и у њима радили 60 сати недељно, уместо дотадашњих 40 сати.²⁷⁹ У Барселони, поред других сведочанстава, аутор присуствује и суђењу официрима који су 19. јула 1936. године учествовали у борбама код хотела „Колон“ у овом граду, дајући подробан приказ учесника и тока парничног поступка, чији крајњи резултат остаје непознат.²⁸⁰

Посета батаљону „Телман“ код Аранхуеса, на северним ободима Мадрида, војне формације у којој је у претходном периоду страдало и бивало рањено више од трећине бораца, послужиле су Бихаљију да у оквиру поглавља које носи назив „Легенде и дела“ прикаже широј читалачкој јавности пожртвовање појединаца и група у одбрани Републике.²⁸¹ Борци који самостално уништавају непријатељске тенкове (Антонио Кол, Елеутарио Перес Корнехо, Селестино Гарсија) и пилот Уртубија који се жртвовао у неравноправној ваздушној борби, јунаци су о којима су у ратом захваћеној Шпанији кружиле легенде, које су, напослетку, привукле пажњу овог ратног хроничара.²⁸²

dedicación de los trabajadores, quienes confiscaron las instalaciones fabriles y trabajaban 60 horas semanales en lugar de las 40 habituales.²⁷⁹ En Barcelona, entre otros testimonios, el autor asiste a un juicio contra oficiales que participaron en los combates del 19 de julio de 1936 cerca del hotel “Colón” en esa ciudad, proporcionando un detallado relato de los participantes y el desarrollo del proceso judicial, cuyo resultado final permanece desconocido.²⁸⁰

La visita al batallón “Thälmann” en Aranjuez, en las afueras del norte de Madrid, una formación militar donde más de un tercio de los combatientes resultaron muertos o heridos en el período previo, sirvió a Bihajli para presentar al público lector más amplio, en el capítulo titulado “Leyendas y hechos”, el sacrificio de individuos y grupos en defensa de la República.²⁸¹ Los combatientes que destruían tanques enemigos por su cuenta (Antonio Coll, Eleutario Pérez Cornejo, Celestino García) y el piloto Urtubia, que se sacrificó en una desventajosa batalla aérea, son héroes sobre los que circulaban leyendas en la España en guerra, que finalmente captaron la atención de este cronista de guerra.²⁸²

279 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 215-217.

280 Исто., 224-231.

281 Исто., 238-239.

282 Исто., 241-243.

279 Ото Бихаљи Мерин, op. cit., 215-217.

280 Ibid., 224-231.

281 Ibid., 238-239.

282 Ibid., 241-243.

У наставку дела „Шпанија између смрти и рађања“ насупротив немачким и италијанским војницима који на Франковој страни учествују за рачун интереса својих тоталитарних држава, Ото Бихалји поставља Интернационалне бригаде, чије борце, према његовим речима, пре свега води израз солидарности са шпанским народом.²⁸³ Истакнута је пресудна улога Интернационалних бригада приликом одбране Мадрида у новембру 1936. године. Ауторова пажња посвећена је и југословенским борцима у Интернационалним бригадама. Он тврди да је већ у борбама код Уеске у августу исте године учествовало око 400 Југословена. Именом и презименом наводи двојицу бораца – Радослава Хорвата, као првог страдалог, и Благоја Паровића, као најпознатијег међу страдалима.²⁸⁴

Међу војним формацијама у којима се окупљају југословенски борци наводи батаљоне „Ђуро Ђаковић“ и „Георги Димитров“, као и борбене формације „Цанкар“ и „Матија Губец“. Наводи и низ југословенских бораца и њихове животне путеве који су их, напослетку, довели у Шпанију. Међу поменутима су Франц Розман, Станко Семић, Иван Хариш, Владо Ћетковић, Растко Павловић, Марко Орешковић,

En la continuación del libro, frente a los soldados alemanes e italianos que luchan al lado de Franco para los intereses de sus estados totalitarios, Oto Bihalji presenta a las Brigadas Internacionales, cuyos combatientes se guían principalmente por la solidaridad con el pueblo español.²⁸³ Se destaca el papel decisivo de las Brigadas Internacionales en la defensa de Madrid en noviembre de 1936. La atención del autor también se centra en los combatientes yugoslavos en las Brigadas Internacionales. Afirma que ya en los combates de Huesca en agosto de ese mismo año participaron alrededor de 400 yugoslavos. Menciona por nombre a dos combatientes: Radoslav Horvat, como el primero en morir, y Blagoje Parović, como el más conocido entre los caídos.²⁸⁴

Entre las formaciones militares donde se agrupan los combatientes yugoslavos menciona los batallones “Đuro Đaković” y “Georgi Dimitrov”, así como las formaciones de combate “Cankar” y “Matija Gubec”. También menciona a varios combatientes yugoslavos y sus trayectorias de vida que, finalmente, los condujeron a España. Entre ellos figuran Franc Rozman, Stanko Semić, Ivan Hariš, Vlado Četković, Rastko Pavlović, Marko Orešković,

283 Ото Бихалји Мерин, н.д., 255–256.

284 Исто, 256–257.

283 Ото Бихалји Мерин, оп. cit., 255–256.

284 Ibid., 256–257.

Милан Благојевић и многи други. Међу побројанима не наводи борце јеврејског порекла. Важно је напоменути и да поједини подаци из овог сегмента упућују на претпоставку да су накнадно додати.²⁸⁵ На овом месту значајно је констатовати да писац не бележи сусрете ни са једним југословенским борцем јеврејског порекла, како у овом поглављу, тако и остатку књиге.

Да улога Ота Бихаљија превазилази улогу ратног извештача у овом периоду потврђује и чињеница да учествује у превозу ратног материјала из Албасете, седишта Интернационалних бригада, у Араваку, путујући уз сам фронт крајем новембра 1936. године. У овом месту провео је време са борцима XI Интернационалне бригаде, који су се вратили у позадину након борби код Умере. Међу разнородним борцима ове бригаде наводи Данце, Пољаке, Русе, Французе, Италијане и Румуне. Међу борцима се налазила и југословенска група.²⁸⁶

У југословенској групи певане су домовинске и љубавне песме. Сео сам уз њих. Један млади Дубровчанин је писао писмо. Бацио сам поглед, преко његових рамена: „И кад се човек бори, не умиру му осећања у срцу. Пре неколико

Milan Blagojević y muchos otros. No menciona, sin embargo, a combatientes de origen judío. Es importante señalar que ciertos datos de este segmento sugieren que fueron añadidos posteriormente.²⁸⁵ En este punto es importante destacar que el autor no registra encuentros con ningún combatiente yugoslavo de origen judío, ni en este capítulo ni en el resto del libro.

La función de Oto Bihalji va más allá de la de un corresponsal de guerra en este período, como lo confirma el hecho de que participa en el transporte de material bélico desde Albacete, sede de las Brigadas Internacionales, a Aravaca, viajando junto al frente a finales de noviembre de 1936. En este lugar pasó tiempo con combatientes de la XI Brigada Internacional, que regresaban a la retaguardia después de los combates cerca de Húmera. Entre los diversos combatientes de esta brigada menciona daneses, polacos, rusos, franceses, italianos y rumanos y entre los combatientes también se encontraba un grupo yugoslavo.²⁸⁶

En el grupo yugoslavo se cantaban canciones patrióticas y de amor. Me senté con ellos. Un joven de Dubrovnik escribía una carta. Eché un vistazo sobre sus hombros: “Y cuando uno lucha, no mueren sus sentimientos en el

285 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 258–264.

286 Исто, 265–272.

285 Ото Бихаљи Мерин, оп. cit., 258–264.

286 Ibid., 265–272.

дана, тонули смо у глибу.
Ровови су били пуни воде, а
ноћу сам се мрзнуо. Али сам
мислио на оно због чега сам
овде и био сам срећан. Сад сија
сунце и песме ми буде чежњу.²⁸⁷

*corazón. Hace unos días nos
hundimos en el barro. Las
trincheras estaban llenas de
agua y por la noche pasé frío.
Pero pensé en lo que me traje
aquí y fui feliz. Ahora brilla el sol y
las canciones despiertan la
nostalgia en mí.*²⁸⁷

За крај анализе књиге „Шпанија између смрти и рађања“ значајно је истаћи објективност коју је аутор Ото Бихаљи у свом делу желео да постигне, износећи и чињенице за које је он сматрао да су мањкавости Републике и њене војске, као и узроци пораза. Већ у појединим поглављима могу се увидети наговештаји појединих проблема које аутор уочава. Тако Бихаљи наводи да је због панике читав батаљон напустио бојно поље.²⁸⁸ За овом вешћу следе информације о неспоразумима које је имао са анархистичким борцима код Таранкона, као наговештај о недовољној организованости војног система Републике.²⁸⁹ Наводи бројне и разнородне војне формације које су марширале под најразличитијим заставама, али ретко под званичном заставом Републике.²⁹⁰ Разнородност трупа која се пре свега огледа у политичкој опредељености и недовољну устројеност сматра главним узроком неуспеха код Уеске.²⁹¹ Бихаљи користи прилику да критикује политичку одлуку

Para concluir el análisis del libro es importante destacar la objetividad que el autor, Oto Bihalji, quiso impregnar en su obra, exponiendo también hechos que consideraba como deficiencias de la República y su ejército, así como causas de la derrota. Por ejemplo, menciona que debido al pánico, un batallón entero abandonó el campo de batalla.²⁸⁸ A esta noticia le siguen informaciones sobre desacuerdos que tuvo con combatientes anarquistas en Tarancón, como indicio de la insuficiente organización del sistema militar republicano.²⁸⁹ Se mencionan numerosas y diversas formaciones militares que marchaban bajo distintas banderas, pero rara vez bajo la bandera oficial de la República.²⁹⁰ La diversidad de las tropas, especialmente en su orientación política, y la insuficiente estructuración la considera causa principal del fracaso en Huesca.²⁹¹ Bihalji

287 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 270.

288 Исто, 28-29.

289 Исто, 173-176.

290 Исто, 188.

291 Исто, 183-184.

287 Ото Бихаљи Мерин, оп. cit., 270.

288 Ibid., 28-29.

289 Ibid., 173-176.

290 Ibid., 188.

291 Ibid., 183-184.

републиканске власти да се на командна места, науштрб војних искустава, постављају лица по пропорционалној заступљености појединих политичких фракција.²⁹² Идентификује велику несразмеру у квалитету наоружања војника Републике и Франкових војника, али и значајно већу храброст војника Републике. Набројане су и бројне тактичке грешке војних формација Републике, попут напуштања стратегијски важних положаја, напуштања бојног поља у тренутку војне премоћи над непријатељем, недовољне опрезности током ноћи, неутврђивања положаја. Као кључни разлог за ове грешке наводи чињеницу да Шпанија није учествовала у Првом светском рату, те је била изузета од важног ратног искуства.²⁹³ У обиљу података о недостацима републиканских снага нарочито предњачи последње поглавље. По Бихаљију, оне су биле узрок пада Малаге у руке побуњеника, али је овај догађај послужио и као повод за реорганизацију војске која је донела побољшања у биткама на Хараму и код Гвадалахаре. Као посебно побољшање издвојио је координисане акције пешадије са другим родовима

aprovecha para criticar la decisión política de las autoridades republicanas de designar en cargos de mando, en detrimento de la experiencia militar, a personas según la representación proporcional de las distintas facciones políticas.²⁹² Identifica una gran disparidad en la calidad del armamento de los soldados republicanos y los soldados franquistas, pero también destaca la mayor valentía de los soldados republicanos. Se enumeran numerosos errores tácticos de las formaciones republicanas, como abandonar posiciones estratégicamente importantes, retirarse del campo de batalla en momentos de superioridad militar enemiga, falta de precaución durante la noche, y la no fijación de posiciones. Como causa clave de estos errores señala el hecho de que España no participó en la Primera Guerra Mundial y, por lo tanto, carecía de experiencia bélica.²⁹³ Entre la abundancia de datos sobre las deficiencias de las fuerzas republicanas destacan especialmente las enumeradas en el último capítulo. Según Bihalji, ellas causaron la caída de Málaga en manos de los sublevados, pero este episodio sirvió también como motivo para la reorganización del ejército, que mejoró las batallas en Jarama y Guadalajara. Como mejora resalta las acciones coordinadas de la infantería con

292 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 284.

293 Исто, 183-184.

292 Ото Бихаљи Мерин, оп. cit., 284.

293 Ibid., 183-184.

војске – артиљеријом, оклопним јединицама и авијацијом.²⁹⁴

„Шпанија између смрти и рађања“ завршава се ауторовим последњим даном у Мадриду, током којег посећује разрушену библиотеку и наилази на пријатеља који је добио задатак да из града евакуише уметничка дела из Музеја Прадо.²⁹⁵ Посебна симболика може се пронаћи у овим одељцима, нарочито када се у обзир узме ауторово уметничко образовање и његова ерудиција. Пророчки, на самом крају Бихаљи упућује следеће речи.

Шпански народ може бити још једном покорен. Али историја ове борбе неће се завршити док се не заврши невоља шпанског народа. Последње поглавље ове књиге, последње је поглавље ове репортаже о тој борби, не и саме борбе.²⁹⁶

2) Марко Перић (Велимир Дрекслер) – „Доживљаји једног Шпанца“

Још једно дело из пера југословенског борца јеврејског порекла, значајно како по обиљу података, тако и по њиховој вредности, јесте књига под називом „Доживљаји једног Шпанца“ аутора Марка Перића, односно Велимира Дрекслера, његовим именом по рођењу, под

otras ramas del ejército: artillería, unidades blindadas y aviación.²⁹⁴

“España entre la muerte y el nacimiento” concluye con el último día del autor en Madrid, durante el cual visita una biblioteca destruida y se encuentra con un amigo encargado de evacuar las obras de arte del museo “Prado” de la ciudad.²⁹⁵ Una simbología especial se da en estos pasajes, sobre todo si se considera la formación artística y la erudición del autor. Proféticamente, al final, Bihalji dice lo siguiente:

“El pueblo español puede ser conquistado una vez más. Pero la historia de esta lucha no terminará hasta que termine la desgracia del pueblo español. El último capítulo de este libro es el último capítulo de este reportaje sobre esa lucha, no de la lucha misma.”²⁹⁶

2) Marko Perić (Velimir Dreksler) – «Doživljaji jednog Španca»

Otra obra del puño de un combatiente yugoslavo de origen judío, significativa tanto por la abundancia de datos como por su valor, es el libro titulado “Doživljaji jednog Španca” [Las vivencias de un español], del autor Marko Perić, es decir, Velimir Dreksler, nombre de nacimiento bajo el cual ha sido

294 Ото Бихаљи Мерин, н.д., 281-283.

295 Исто, 287-290.

296 Исто, 293.

294 Ото Бихаљи Мерин, оп. cit., 281-283.

295 Ibid., 287-290.

296 Ibid., 293.

којим је уписан у склопу биографија бораца у претходном биографском поглављу. Ова књига објављена је у издању „Стварности“ из Загреба 1963. године, више од две деценије након догађаја које описује. Дело обухвата хронолошки период од око шест година, почев од лета 1935. године до лета и ране јесени 1941. године. По тематском принципу, може се поделити на период пре ауторовог доласка у Шпанију, период његовог учешћа у рату у Шпанији, као и на период након завршетка рата, са поприлично равномерном расподелом текста за све три наведене целине.

Рођен деценију након Ота Бихаљџија, односно 1914. године, Марко Перић био је у периоду рата у Шпанији у својим раним двадесетим годинама. Сам напомиње на почетку књиге да је у време свог илегалног рада имао свега 21 годину.²⁹⁷ За разлику од Бихаљџија, који је у Шпанију приспео на самом почетку рата, као високообразовани ратни хроничар који је за циљ имао да својим делом дâ допринос у афирмисању борбе републиканске власти у широј светској јавности, Перић у Шпанију одлази у другој години рата као добровољац, пружајући тиме другачији угао посматрања.

297 Marko Perić-Velimir, н.д., 31.

registrado en la compilación de biografías de combatientes en el capítulo biográfico anterior. El libro fue publicado por la editorial Stvarnost de Zagreb en 1963, más de dos décadas después de los hechos que describe. La obra abarca un período cronológico de aproximadamente seis años, desde el verano de 1935 hasta el verano y el inicio del otoño de 1941. Temáticamente, puede dividirse en el período antes de la llegada del autor a España, el período de su participación en la guerra en España, así como el período posterior al finalizar la guerra, con una distribución bastante equilibrada del texto entre estas tres partes.

Nacido en 1914, una década después de Oto Bihalji, Marko Perić tenía poco más de veinte años durante la Guerra de España. Él mismo señala al inicio del libro que tenía apenas 21 años en el momento en que inicia su trabajo clandestino.²⁹⁷ A diferencia de Bihalji, quien llegó a España al comienzo de la guerra como un cronista bélico altamente educado cuyo objetivo era contribuir con su obra a la afirmación de la lucha del gobierno republicano ante la opinión pública mundial, Perić viajó a España en el segundo año de la guerra como voluntario, ofreciendo así una perspectiva diferente. También la motivación para escribir el libro fue distinta.

297 Marko Perić-Velimir, op. cit., 31.

И мотивација за писање књиге је различита. У кратком предговору аутор изражава жељу да запише сећања на догађаје о којима је често разговарао са пријатељима, да остави сведочанство о животном путу његове генерације, за савремену омладину. Такође, закључује да ће у делу бити субјективан („да их изнесем онако како сам их доживио“), као и да нема литералне претензије („као да причам у кругу својих присних другова и пријатеља“).²⁹⁸

Попут Бихаљија, Перић је посетио бројна места и бојишта у Шпанији захваћеној ратом. Међутим, он доноси и вредне податке о периоду пре одласка у Шпанију, као и о периоду након завршетка рата, чиме нам даје непроцењиве податке о судбинама многих југословенских бораца пре и након рата. Напоследку, највећу вредност у контексту теме овог истраживања „Доживљаји једног Шпанца“ достижу у подацима које аутор доноси о сусретима са бројним југословенским борцима јеврејског порекла, чије су биографије изложене у претходном поглављу.

Као што је већ изречено, Марко Перић своја сећања започиње годину дана пре почетка рата у Шпанији, у лето 1935. године, када је живео у Загребу и радио

En el breve prólogo, el autor expresa su deseo de registrar recuerdos de acontecimientos sobre los que hablaba frecuentemente con sus amigos, para dejar un testimonio del camino vital de su generación, destinado a la juventud contemporánea. También concluye que su obra será subjetiva (“para exponerlos tal como los viví”) y que no tiene pretensiones literales (“como si estuviera hablando entre un círculo de amigos cercanos”).²⁹⁸

Al igual que Bihalji, Perić visitó numerosos lugares y campos de batalla de la España asolada por la guerra. Sin embargo, también aporta valiosos datos sobre el período previo a su partida a España y sobre el período posterior a la guerra, proporcionándonos información valiosa sobre los destinos de muchos combatientes yugoslavos antes y después del conflicto. Uno de los datos más interesantes del libro es el que el autor aporta sobre los encuentros con numerosos combatientes yugoslavos de origen judío, cuyas biografías fueron relacionadas en el capítulo anterior.

Como ya se mencionó, Marko Perić inicia sus recuerdos un año antes del estallido de la Guerra de España, en el verano de 1935, cuando vivía en Zagreb y trabajaba

298 Marko Perić-Velimir, н.д., 7.

298 Marko Perić-Velimir, op. cit., 7.

у илегалној техници Централног комитета Комунистичке партије Југославије. Према његовим речима, фокус му јесте био на политичком раду, док је нормалан живот који је водио био само део паравана.²⁹⁹ Део паравана био је и његов хонорарни посао монтера радиоантена у склопу Генералног заступништва иностране фирме „Шауб“, која је трговала радио апаратима.³⁰⁰ Након акције полицијских власти Краљевине Југославије, приликом које је био ухапшен велики број његових сарадника, Перић бива принуђен да живи у скривању.³⁰¹ Сазнавши да је и он откривен, као и да га полиција активно тражи, у крајњој напетости одлази у Љубљану. Међутим, у Љубљани не успева да нађе помоћ тамошње инфраструктуре Комунистичке партије Југославије, те се поново враћа прикривеном животу у Загребу.³⁰²

У овом периоду Перић нам доставља низ значајних података. По повратку у Загреб, провео је један дан код Рудија Доманија, за којег говори да је млади чиновник и симпатизер левице.³⁰³ У питању је млађи брат Роберта Доманија, још

en la actividad clandestina del Comité Central del Partido Comunista de Yugoslavia. Según sus palabras, estaba centrado en el trabajo político, mientras que la vida normal que llevaba era solo fachada.²⁹⁹ Parte de esta farsa era también su trabajo ocasional como montador de antenas de radio para la agencia general de la empresa extranjera Schaub, que comerciaba con aparatos de radio.³⁰⁰ Tras una acción de la policía del Reino de Yugoslavia, en la que fue arrestado un gran número de sus colaboradores, Perić se vio obligado a vivir escondido.³⁰¹ Al enterarse de que también lo habían descubierto y que la policía lo buscaba activamente, en un momento de extrema tensión se trasladó a Liubliana. Sin embargo, no logró encontrar apoyo en la infraestructura local del Partido Comunista de Yugoslavia, por lo que volvió a llevar una vida oculta en Zagreb.³⁰²

Durante este período, Perić nos proporciona una serie de datos importantes. Al regresar a Zagreb, pasó un día con Rudi Domani, de quien dice que era un joven funcionario y simpatizante de izquierdas.³⁰³ Se trata del

299 Marko Perić-Velimir, н.д., 9-13.

300 Исто, 29.

301 Исто, 13-16.

302 Исто, 17-27.

303 Исто, 29.

299 Marko Perić-Velimir, op. cit., 9-13.

300 Ibid., 29.

301 Ibid., 13-16.

302 Ibid., 17-27.

303 Ibid., 29.

једног југословенског борца јеврејског порекла, Перићевог потоњег команданта у артиљеријској батерији „Карл Либкнехт“. Пружајући нам податак да му је Руди био даљи род, уједно је достављен и податак о родбинској повезаности двојице истакнутих југословенских бораца јеврејског порекла – Роберта Доманија и Велимира Дрекслера.³⁰⁴

Прилика да избегне хапшење Перићу се указала крајем јануара 1936. године, када је побегао из Краљевине Југославије у Аустрију, користећи пасош једног студента. У Бечу је добио аустријски пасош са својом фотографијом, те је успешно отишао у Праг, где ће провести наредних годину и по дана. У главном граду Чехословачке Перић је живео нелегално, под различитим именима. Био је најмлађи у групи од десетак југословенских комуниста који су боравили у овом граду, али је због свог пређашњег искуства убрзо почео да обавља важне активности у оквиру тамошње организације.³⁰⁵

Почетак сукоба у Шпанији затиче Перића у Прагу. Изразио је мишљење да га је судбина Шпаније узбунила, као што је узбунила читав свет. Као један од најпрепознатљивијих симбола

hermano menor de Robert Domani, otro combatiente yugoslavo de origen judío y futuro comandante de Perić en la batería de artillería Karl Liebknecht. Al relatar que Rudi era un pariente lejano, también se aporta información sobre el vínculo familiar entre estos dos destacados combatientes yugoslavos de origen judío – Robert Domani y Velimir Dreksler.³⁰⁴

La oportunidad para evitar el arresto se le presentó a Perić a finales de enero de 1936, cuando huyó del Reino de Yugoslavia a Austria usando el pasaporte de un estudiante. En Viena obtuvo un pasaporte austriaco con su fotografía y logró llegar a Praga, donde pasó el siguiente año y medio. En la capital de Checoslovaquia, Perić vivió ilegalmente bajo diferentes nombres. Era el más joven del grupo de una decena de comunistas yugoslavos residentes en la ciudad, pero debido a su experiencia previa pronto comenzó a realizar actividades importantes dentro de la organización local.³⁰⁵

El inicio del conflicto en España sorprendió a Perić en Praga. En sus propias palabras, el destino de España lo conmovió tanto como al resto del mundo. Uno de los

304 Marko Perić-Velimir, н.д., 29.

305 Исто, 34-38.

304 Marko Perić-Velimir, op. cit., 29.

305 Ibid., 34-38.

који се усадио у свест широке јавности, наводи реченицу бранилаца Републике „No pasarán“. Вођена мотивацијом изниклом из свести о солидарности са шпанским народом, недуго по отпочињању рата, група југословенских емиграната из Прага затражила је од Централног комитета Комунистичке партије Југославије дозволу да оде у Шпанију. Овој иницијативи одмах се придружио и аутор књиге. Група је добила одобрење, али је Перић добио задатак да остане у Прагу, где ће прихватати друге добровољце и слати их у Париз, што је и чинио током наредних месеци.³⁰⁶ Приликом ових активности сусрео је и Алфреда Бергмана, једног од од потоњих шпанских бораца јеврејског порекла, који је прошао кроз прашки пункт.³⁰⁷

У овом периоду догодио се у Прагу скандал, када је група југословенских студената (Вељко Влаховић, Бранко Крсмановић, Растко Павловић, Лазар Латиновић, Герхард Вајс, Елијас Енгел и други) отишла у Шпанију уочи светосавског бала који је организовала, а којој су присуствовали дипломатски представници Краљевине Југославије у Чехословачкој. Утицај овог догађаја са сигурношћу је условио да и Марко Перић ускоро добије

símbolos más reconocidos que se grabaron en la conciencia pública fue la frase de los defensores de la República: “No pasarán”. Movidos por la solidaridad con el pueblo español, poco después del comienzo de la guerra un grupo de emigrantes yugoslavos de Praga solicitó permiso al Comité Central del Partido Comunista de Yugoslavia para ir a España. A esta iniciativa se unió inmediatamente el autor del libro. El grupo obtuvo autorización, pero Perić recibió la tarea de quedarse en Praga, donde se le encomendó recibir a otros voluntarios y enviarlos a París, tarea que realizó durante los meses siguientes.³⁰⁶ En el curso de estas labores conoció a Alfred Bergman, uno de los futuros combatientes españoles de origen judío que pasó por el punto de control de Praga.³⁰⁷

Durante este período ocurrió un escándalo en Praga, cuando un grupo de estudiantes yugoslavos (Veljko Vlahović, Branko Krsmanović, Rastko Pavlović, Lazar Latinović, Gerhard Vais, Elías Engel y otros) partió hacia España antes del baile de Sveti Sava organizado por ellos, evento al que asistieron representantes diplomáticos del Reino de Yugoslavia en Checoslovaquia. La influencia de este acontecimiento condicionó con certeza que Perić pronto

306 Marko Perić-Velimir, н.д., 43-44.

307 Исто, 44.

306 Marko Perić-Velimir, op. cit., 43-44.

307 Ibid., 44.

наређење да, након упућивања преосталих добровољаца из Прага, и он сам крене ка главном пункту за прикупљање југословенских добровољаца, који се налазио у Паризу. Овог пута, користио је чехословачки пасош и путовао је до Француске кроз Аустрију и Швајцарску. Према његовим речима, свесно је одабрао дужи пут због нелагоде коју би осећао уколико би путовао кроз нацистичку Немачку.³⁰⁸

Расветливши читалачкој публици неке од непознаница везаних за путовање југословенских добровољаца у претходним сведочењима, аутор је у наредним пажњу посветио приказу боравка у Паризу, средишту за њихово окупљање, као и њиховом даљем путовању, све до доласка у Шпанију. Аутор је путовао у Париз у јесен 1937. године, под изговором одласка на Међународну изложбу која се тамо одржавала, што је био изговор и многих других добровољаца. У Паризу је са другим добровољцима био смештен у хотелу „Централ“ у улици Белви, одакле су, по прикупљању веће групе, кренули возом ка југу Француске. Границу Француске и Шпаније прешли су илегално, у току ноћи. За сам долазак у Шпанију аутор везује сећање на одушевљење које је у југословенској групи завладало када су први пут срели шпанског граничара који је имао црвену петокраку на капи,

recibiera la orden de que, tras enviar a los voluntarios restantes desde Praga, él mismo partiera hacia el principal centro de reclutamiento de voluntarios yugoslavos, ubicado en París. Esta vez utilizó un pasaporte checoslovaco y viajó a Francia pasando por Austria y Suiza. Según sus palabras, eligió conscientemente una ruta más larga por la incomodidad que le hubiera causado viajar a través de la Alemania nazi.³⁰⁸

Habiendo aclarado algunas incógnitas relacionadas con el viaje de los voluntarios yugoslavos en testimonios anteriores, el autor centró su atención en la descripción de la estancia en París, centro de reunión, y su posterior viaje hasta la llegada a España. El autor viajó a París en otoño de 1937 bajo el pretexto de asistir a la Exposición Internacional que se celebraba allí, excusa utilizada también por otros voluntarios. En París se alojó con otros voluntarios en el hotel Central de la calle Belvy, desde donde, tras reunir un grupo mayor, partieron en tren hacia el sur de Francia. Cruzaron ilegalmente la frontera franco-española durante la noche. El autor recuerda con entusiasmo el momento en que el grupo yugoslavo vio por primera vez a un guardia de frontera español con la estrella roja en la gorra, un símbolo que hasta entonces sólo habían

308 Marko Perić-Velimir, н.д., 47-49.

308 Marko Perić-Velimir, op. cit., 47-49.

Град Фигерас након бомбардовања (АЈ, R-465, L-1564, 15) / Ciudad de Figueras después del bombardeo (АЈ, f. 112, R-465, L-1564, 15)

ознаку коју у претходном периоду нису могли да виђају ни на слици. Потом, аутор наводи поступак уласка у Интернационалне бригаде. У оближњој тврђави у близини Фигераса, добровољци су испунили опширне анкетне листове. До Албасете су путовали возом, праћени радосним дочеком народа, а у седишту Интернационалних бригада добили су војничке униформе. Потом су борци пребачени у село Касас Ибањес, где су вероватно били смештени у школској згради и где су прошли брзу, десетодневну основну војну обуку која је укључивала употребу наоружања и основне тактичке вежбе.³⁰⁹

309 Marko Perić-Velimir, н.д., 50-55.

visto en imágenes. Luego describe el procedimiento para ingresar a las Brigadas Internacionales. En la fortaleza cercana de Figueras, los voluntarios completaron extensos cuestionarios. Viajaron en tren hasta Albacete, donde fueron recibidos con alegría por la población y recibieron uniformes militares en la sede de las Brigadas Internacionales. Después, fueron trasladados al pueblo de Casas Ibáñez, probablemente alojados en un edificio escolar, donde recibieron entrenamiento militar básico de diez días, consistente en el manejo de armas y ejercicios tácticos básicos.³⁰⁹

309 Marko Perić-Velimir, op. cit., 50-55.

Марко Перић био је одређен у артиљеријску батерију „Карл Либкнехт“, под командом Роберта Доманија, свог даљег рођака. Наводи присуство великог броја југословенских и чехословачких бораца, као и мањи број Немаца. Међу југословенским борцима идентификује Кочу Поповића и Срећка Манолу. У батерији је прошао артиљеријску обуку, прво на тешким совјетским топовима, а потом и на пољским топовима од 75 милиметара. Обуку су првенствено обављали у Виљени, одакле су отишли у Алмансу. Аутор је у овом периоду учествовао и у свечаном дефилеу поводом годишњице оснивања Међународних бригада, одржаном 28. октобра 1937. године у Албасетеу, пружајући нам притом сопствени доживљај овог догађаја.³¹⁰

Прослава је била врло свечана. Сви су били узбуђени. И ми и народ. Наша три топа били су целокупна артиљерија која је учествовала у дефилеу. Одушевљеним аплаузом поздрављао је народ нас и наше топове, у којима је гледао оличење моћи и снаге оружја своје Армије. Били смо поносни и срећни...³¹¹

Marko Perić fue asignado a la batería de artillería Karl Liebknecht, bajo el mando de Robert Domani, su pariente lejano. Menciona la presencia de un gran número de combatientes yugoslavos y checoslovacos, así como un número menor de alemanes. Entre los combatientes yugoslavos identifica a Koča Popović y Srećko Manola. En la batería recibió entrenamiento en artillería, primero con cañones pesados soviéticos y luego con cañones polacos de 75 milímetros. El entrenamiento tuvo lugar principalmente en Villena, desde donde partieron a Almansa. Durante este período participó también en el desfile solemne con motivo del aniversario de la fundación de las Brigadas Internacionales, celebrado el 28 de octubre de 1937 en Albacete, proporcionando al lector su experiencia personal del acontecimiento.³¹⁰

La celebración fue muy solemne. Todos estábamos emocionados. Nosotros y el pueblo. Nuestros tres cañones eran toda la artillería que participó en el desfile. El pueblo nos aplaudía con entusiasmo, viendo en nuestros cañones la encarnación del poder y la fuerza del arma de su Ejército. Estábamos orgullosos y felices...³¹¹

310 Marko Perić-Velimir, н.д., 55–58.

311 Исто, 58.

310 Marko Perić-Velimir, op. cit., 55–58.

311 Ibid., 58.

Батерија „Карл Либкнехт“ на арагонском фронту (AJ, R-465, L-1564, 11) / Batería Karl Liebknecht en el frente aragonés (AJ, f. 112, R-465, L-1564, 11)

Батерија „Карл Либкнехт“ премештена је почетком децембра 1937. године на фронт у Горњем Арагону, односно у село Албеља у близини Тамарите, где су били смештени батаљони „Ђуро Ђаковић“ и „Димитров“, војне формације са великим бројем бораца из Краљевине Југославије. У овом месту војна формација била је смештена око месец дана. Артиљеријска батерија бројала је око 60 бораца, прво подељених по националним групама, а потом подељених по војној подели. Марко Перић је био у групи телефониста коју су, изузев њега, искључиво чинили сви Немци из

La batería Karl Liebknecht fue trasladada a principios de diciembre de 1937 al frente del Alto Aragón, al pueblo de Albella cerca de Tamarite, donde estaban alojados los batallones Đuro Đaković y Dimitrov, formaciones militares con gran número de combatientes del Reino de Yugoslavia. En este lugar la unidad permaneció aproximadamente un mes. La batería contaba con unos 60 combatientes, inicialmente divididos por grupos nacionales y luego por división militar. Marko Perić formaba parte del grupo de telefonistas que, salvo él, estaba compuesto exclusivamente por alemanes de la batería. En este

батерије. У овој групи постао је политички делегат.³¹²

Почетком фебруара 1938. године, аутор се по први пут нашао у борби. У близини Утриљаса батерија је заузела положаје на сектору „Сегура де лос Бањос”, иза положаја републиканске и побуњеничке пешадије.³¹³

Понекад смо гађали непријатељске бункере, или неопрезну концентрацију пешадије у подне око казана, или колону непријатељских камиона с оне стране фронта на делу пута који је био на дохвату наших граната. Гађали смо прилично прецизно.³¹⁴

Поред прецизности, Перић наводи и изузетну покретљивост батерије као њен важан квалитет. Стога је батерија често мењала положаје, посебно на местима где су непријатељске снаге вршиле притисак. Тако је 10. марта 1937. године, приликом премештаја на положај између места Мескита дел Харке и Валдеконеос батерија претрпела тежак напад непријатељске авијације, након чега је аутор, рањен, морао да бежи пред непријатељском пешадијом.³¹⁵ Сусрет са првом великом опасношћу која је односила велики број сабораца

grupo se convirtió en delegado político.³¹²

A principios de febrero de 1938, el autor participó por primera vez en combate. Cerca de Utrillas, la batería ocupó posiciones en el sector Segura de los Baños, detrás de las líneas de infantería republicana y rebelde.³¹³

*A veces disparábamos a búnkeres enemigos, o a concentraciones desprevenidas de infantería al mediodía cerca de la caldera, o a columnas de camiones enemigos al otro lado del frente, en tramos al alcance de nuestras granadas. Disparamos con bastante precisión.*³¹⁴

Además de la precisión, Perić destaca la movilidad excepcional de la batería como una de sus cualidades principales. Por eso, la batería cambiaba a menudo de posiciones, especialmente en zonas donde las fuerzas enemigas presionaban. Así, el 10 de marzo de 1938, durante un traslado a una posición entre Mesquita del Harke (sic Jarque de la Val) y Valdeconejos, la batería sufrió un duro ataque de la aviación enemiga. Tras el ataque, el autor, herido, tuvo que huir ante la infantería enemiga.³¹⁵ El encuentro con el primer gran peligro, que causó numerosas bajas entre sus

312 Marko Perić-Velimir, н.д., 58-61.

313 Исто, 62.

314 Исто.

315 Исто, 62-65.

312 Marko Perić-Velimir, op. cit., 58-61.

313 Ibid., 62.

314 Ibid.

315 Ibid., 62-65.

Борци батерије „Карл Либкнехт“. На фотографији: Роберт Домани (стоји у првом реду, трећи слева, са папиром у руци) и Велимир Дрекслер – Марко Перић (непосредно лево иза Доманија) (АЈ, R-465, L-1564, 35) / Combatientes de la batería Karl Liebknecht. En la foto: Robert Domani (de pie, en la primera fila, tercero desde la izquierda, con un papel en la mano) y Velimir Drekler – Marko Perić (justo a la izquierda, detrás de Domani) (АЈ, f. 112, R-465, L-1564, 35)

оставио је на писца књиге
„Доживљаји једног Шпанца“
упечатљив утисак.

Сваки пут кад би нам се приближавало „штепање“ авионског митраљеза, у мени би све замрло од ишчекивања хоће ли ме захватити. Чинило ми се да ми је од напетости у којој сам био у том моменту и срце престало да куца. А како би ми лакнуло кад би рафал прошао поред нас! Такво олакшање сам мало када поново у животу доживљавао...³¹⁶

compañeros, dejó una impresión imborrable en el escritor de “Las vivencias de un español”.

Cada vez que se acercaba el silbido de una ametralladora aérea, todo dentro de mí se congelaba, esperando a ver si me alcanzaría. Me parecía que mi corazón dejaba de latir por la tensión del momento. Y qué alivio sentía cuando la ráfaga pasaba de largo... Esa sensación de alivio pocas veces la volví a experimentar en la vida...³¹⁶

316 Marko Perić-Velimir, н.д., 64.

316 Marko Perić-Velimir, op. cit., 64.

Из ове опасности Марко Перић је успео да се извуче, али вишеструко рањен. Непријатељски меци погодили су га у раме и лакат, док га је шрапнел ранио у стопало. Провео је период опоравка у више медицинских установа из којих је премештан због опасности од непријатеља, а од којих је најлепши утисак оставио боравак у летовалишту Беникасим. Изузев слабости због губитка крви и температуре, већих опасности у овом периоду није било. Међутим, трауматично искуство оставило је трага на Марка Перића. Мучила га је дуготрајна несаница. Међутим, озбиљнији проблеми настали су са сазнањем да, због атрофије мишића руке, може остати инвалид.³¹⁷ Писац у овом тренутку, посредством свог сведочанства, изражава свест о ратној реалности, али и идеју солидарности која га је, као и многе друге борце чији су животи у овом истраживању били анализирани, и довела у рат.

Нисам био ни најмање деморализиран сазнањем да ћу остати инвалид у леву руку. Пошао сам у Шпанију добровољно. Знао сам да се тамо води борба између народа и фашиста на живот и смрт. Био сам свестан тога да у том рату могу да останем инвалид, као што су уосталом многи и остали. А исто тако ми

De este peligro Marko Perić logró salir, aunque con múltiples heridas. Las balas enemigas le impactaron en el hombro y el codo, mientras que la metralla le hirió en el pie. Pasó su recuperación en varios centros médicos, siendo trasladado por el peligro enemigo, y recuerda especialmente su estancia en el balneario de Benicassim. A excepción de la debilidad causada por la pérdida de sangre y la fiebre, no hubo mayores complicaciones. Sin embargo, la experiencia traumática dejó huella en Perić, quien sufrió insomnio prolongado. Pero el problema más serio llegó al saber que, debido a la atrofia muscular en su brazo, podía quedar inválido.³¹⁷ En este momento, a través de su testimonio, el autor expresa conciencia de la realidad bélica, pero también la idea de solidaridad que lo llevó, como a muchos otros combatientes analizados en esta investigación, a la guerra.

No me sentí para nada desmoralizado al saber que iba a quedar inválido del brazo izquierdo. Fui voluntario a España. Sabía que allí se libraba una lucha a muerte entre el pueblo y los fascistas. Era consciente de que podía quedar inválido en esa guerra, como de hecho lo hicieron muchos. Y también sabía que

317 Marko Perić-Velimir, н.д., 66–70.

317 Marko Perić-Velimir, op. cit., 66–70.

је било јасно да се у рату и гине, и да управо ја могу да будем међу погинулима.³¹⁸

*en la guerra se muere, y que yo podía ser uno de los caídos.*³¹⁸

Кључну улогу у очувању Перићеве руке имала је докторка Браина Рудин-Фос, једна од хероина из редова југословенских бораца јеврејског порекла, чија биографија нам је позната. Идентификујући је као своју стару познаницу, жену Алфреда Бергмана с којим се сусрео у Прагу, али и управницу болнице у којој се нашао, аутор јој додељује пресудан утицај у спасавању од трајног инвалидитета. Наводи и да је, по његовом евакуисању из ове болнице, др Браина „енергично, с пиштољем у руци набављала превозна средства за спасавање рањеника да не би пали у руке фашистима који су нагло напредовали“.³¹⁹

Un papel clave en la preservación de la mano de Perić lo tuvo la doctora Braina Rudin-Fos, una de las heroínas entre los combatientes yugoslavos de origen judío, cuya biografía nos es conocida. Identificándola como una vieja conocida, esposa de Alfred Bergman, con quien se había encontrado en Praga, y también directora del hospital donde él se encontraba, el autor le atribuye una influencia decisiva en la salvación de una discapacidad permanente. Además, menciona que, tras su evacuación de este hospital, la doctora Braina “enérgicamente, con una pistola en la mano, conseguía medios de transporte para salvar a los heridos y evitar que cayeran en manos de los fascistas que avanzaban rápidamente”.³¹⁹

У вези са боравком у санитетском систему републиканске Шпаније, писац наводи и две значајне тврдње. Прва је да је већина шпанских лекара била уз трупе генерала Франка, те се у републиканској војсци тај мањак стручног особља итекако осећао. Другом тврдњом оптужио је фашистичке трупе за непоштовање ознаке Црвеног крста, а тиме и за

Respecto a su estancia en el sistema sanitario de la España republicana, el autor señala dos afirmaciones importantes. La primera es que la mayoría de los médicos españoles apoyaban a las tropas del general Franco, por lo que en el ejército republicano se sentía mucho la falta de personal especializado. La segunda acusaba a las tropas fascistas de no respetar la señal de la Cruz Roja, infringiendo así los

318 Marko Perić-Velimir, н.д., 70.

319 Исто, 70-71.

318 Marko Perić-Velimir, op. cit., 70.

319 Ibid., 70-71.

кршење крoвних постулата
ратног права.³²⁰

После опоравка, Перић је био одређен за пешадију, за батаљон „Дивисионарио“, у периоду када су снаге генерала Франка успеле да поделе територију Републике, продирући до Средоземног мора. Током кратког периода био је преводилац једном од команданата, али је, како сам наводи, због стида, отишао са борцима у борбу на фронту реке Ебро. Овог пута био је у чети за везу. Прво је боравио у граду Тортоса, који је, будући подељен између зараћених страна, морао бити утврђен. Као и Бихаљи, Перић наводи чињеницу о страдању великог броја Шпанаца због неопрезности и неутврђивања положаја, те закључује да су због тога Међународне бригаде нарочито биле опредељене утврђивању положаја. За Тортосу наводи и да је хране било у изобиљу, да је у овом месту упознао Жижицу Јовановића³²¹, као и да су неки борци страдали због

principales postulados del derecho
de guerra.³²⁰

Después de su recuperación, Perić fue destinado a la infantería, al batallón “Divisionario”, en el periodo en que las fuerzas del general Franco lograron dividir el territorio de la República avanzando hasta el mar Mediterráneo. Durante un breve periodo fue traductor de uno de los comandantes, pero, como él mismo dice, por vergüenza se fue con los combatientes al frente en el río Ebro. Esta vez estuvo en una compañía de enlace. Primero estuvo en la ciudad de Tortosa, que, al estar dividida entre los bandos enfrentados, tuvo que ser fortificada. Al igual que Bihalji, Perić menciona el hecho de la muerte de un gran número de españoles debido a la imprudencia y la falta de establecimiento de posiciones, y concluye que por eso las Brigadas Internacionales estaban particularmente dedicadas a la fortificación de posiciones. Sobre Tortosa también dice que había abundancia de comida, que allí conoció a Žikica Jovanović³²¹, y que algunos

320 Marko Perić-Velimir, н.д., 68, 72.

321 Жижица Јовановић „Шпанац“ (1914–1942) био је шпански борац и иницијатор почетка борбе против окупационе власти на територији окупиране Србије 7. јула 1941. године, када је у Белој Цркви убио два жандарма. *Narodni heroji Jugoslavije 1*, (Београд: Младост 1975), 329–330.

320 Marko Perić-Velimir, op. cit., 68, 72.

321 Žikica Jovanović “Španac” (1914–1942) fue combatiente en España e iniciador de la lucha contra las autoridades de ocupación en el territorio de la Serbia ocupada el 7 de julio de 1941, cuando en Bela Crkva mató a dos gendarmes. *Narodni heroji Jugoslavije 1* (Belgrado: Mladost 1975), 329–330.

непријатељских снајпера. У Тортоси су провели неколико недеља.³²²

Наредан положај батаљона „Дивисионарио“ током лета 1938. године био је у близини самог ушћа реке Ебро у Средоземно море, у релативном затишју. На овом месту наводи подвиг југословенске групе (Жикица Јовановић, Ернест Гргић, Звонко Церић...) која је током ноћи прешла реку и извршила диверзију у непријатељским редовима, наносећи им велике људске и моралне губитке. Након тога, Марко Перић је био распоређен у чету којом су командовали Коста Нађ и Пеко Дапчевић.³²³

Последњи положај чете на реци Ебро био је иза истуреног положаја преко реке који су републиканске снаге заузеле у

combatientes murieron debido a francotiradores enemigos. Pasaron varias semanas en Tortosa.³²²

La siguiente posición del batallón “Divisionario” durante el verano de 1938 fue cerca de la desembocadura misma del río Ebro en el mar Mediterráneo, en relativa calma. Allí menciona el acto heroico de un grupo yugoslavo (Žikica Jovanović, Ernest Grgić, Zvonko Cerić...) que durante la noche cruzó el río e hizo una acción de sabotaje en las filas enemigas, causándoles grandes pérdidas humanas y morales. Después de esto, Marko Perić fue asignado a una compañía comandada por Kosta Nađ y Peko Dapčević.³²³

La última posición de la compañía en el río Ebro fue detrás de una posición avanzada al otro lado del río que las fuerzas republicanas

322 Marko Perić-Velimir, н.д. 73-79.

323 Исто, 79-85; Коста Нађ и Пеко Дапчевић били су истакнути партизански команданти и некадашњи добровољци у Шпанском рату. У завршници Другог светског рата предводили су највише формације Народноослободилачке војске Југославије као команданти армија. Дапчевић је командовао Првом армијом која је ослободила Београд и пробила Сремски фронт, док је Нађ као командант Треће армије извео коначан продор у Аустрију. *Narodni heroji Jugoslavije 1*, (Београд: Младост 1975), 165-167; *Narodni heroji Jugoslavije 2*, (Београд: Младост 1975), 10-11.

322 Marko Perić-Velimir, op. cit. 73-79.

323 Ibid., 79-85; Kosta Nađ y Peko Dapčević fueron destacados comandantes partisanos y antiguos voluntarios en la Guerra de España. En la fase final de la Segunda Guerra Mundial dirigieron las formaciones más importantes del Ejército Popular de Liberación de Yugoslavia como comandantes de ejército. Dapčević comandó el Primer Ejército, que liberó Belgrado y rompió el Frente de Sirmia, mientras que Nađ, como comandante del Tercer Ejército, llevó a cabo la penetración final en Austria. *Narodni heroji Jugoslavije 1* (Belgrado: Mladost 1975), 165-167; *Narodni heroji Jugoslavije 2* (Belgrado: Mladost 1975), 10-11.

правцу Гандесе. Положаји батаљона „Дивисионарио“ били су у рововима на узвишици, док је Перић био распоређен на страни окренутој према позадини републиканске војске. На овом месту вршен је велики притисак непријатеља. Велика напетост услед сталне опасности, спаљена села, уништени пејзажи, представљају само део описа овог дела ебарског фронта које пружа аутор. Перић наводи дневна вишечасовна бомбардовања из две стотине топова и таласе непријатељских авиона, као и ноћне пешадијске препаде. Батаљон „Дивисионарио“ губио је великом брзином своје борце, издржавши на овом месту десет дана. На основу ауторове тврдње, остаци целог батаљона враћали су се у свега два до три камиона, а међу рањенима били су и претходно поменути Жикица Јовановић, Пеко Дапчевић и Коста Нађ. На овом положају Перић помиње једини пут пример ратног дезертерства бораца Међународних бригада.³²⁴

Убрзо по повлачењу са ебарског фронта било је саопштено да се, на основу одлуке Друштва народа, Међународне бригаде морају повући из Шпаније. Последње дане борци су проводили у позадини, разоружани, гладни и беспомоћно посматрајући

habían tomado en dirección a Gandesa. Las posiciones del batallón “Divisionario” estaban en trincheras en una colina, mientras que Perić estaba destinado en el lado orientado hacia la retaguardia del ejército republicano. En este lugar se ejerció una gran presión enemiga. La alta tensión debido al peligro constante, los pueblos quemados, los paisajes destruidos son solo parte de la descripción de esta zona del frente del Ebro que ofrece el autor. Perić menciona bombardeos diarios de varias horas con doscientos cañones y oleadas de aviones enemigos, así como ataques nocturnos de infantería. El batallón “Divisionario” perdió rápidamente a sus combatientes, resistiendo en este lugar diez días. Según el autor, los restos de todo el batallón regresaron en solo dos o tres camiones, y entre los heridos estaban los ya mencionados Žikica Jovanović, Peko Dapčević y Kosta Nađ. En esta posición, Perić relata por primera y única vez un caso de desertión entre los combatientes de las Brigadas Internacionales.³²⁴

Poco después de la retirada del frente del Ebro, se comunicó que, por decisión de la Sociedad de Naciones, las Brigadas Internacionales debían retirarse de España. Los últimos días, los combatientes pasaron en la retaguardia, desarmados, hambrientos y observando

324 Marko Perić-Velimir, n.d, 86-92.

324 Marko Perić-Velimir, op. cit., 86-92.

пропадање Републике. Марко Перић је 13. новембра 1938. године учествовао у опроштајном дефилеу Међународних бригада у Барселони, остављајући потресно сведочанство о емоцијама које су у том граду владале.³²⁵

Жене и деца су плакали. Плакали су и људи. И многим од нас биле су очи пуне суза. Тешко нам је било што се од овог народа с којим смо се заједно борили растајемо у часу кад му предстоје најтежи дани.³²⁶

До последњег момента, у редовима бораца Међународних бригада владала је нада да је њихово разоружавање само привременог карактера („У историју смо ушли. Сада је проблем како ћемо из ње напоље.“). Међутим, њихови последњи дани у Шпанији нису били обележени само надом, већ и активним деловањем. Знајући да је Барселона у опасности, ненаоружани борци упутили су се ка њој возом. Када је машиновођа одбио да их вози даље, официри су га пиштољем принудили. Међутим, било је касно. Барселона је већ била напуштена.³²⁷

impotentes la caída de la República. Marko Perić participó el 13 de noviembre de 1938 en el desfile de despedida de las Brigadas Internacionales en Barcelona, dejando un testimonio conmovedor sobre las emociones que se vivían en esa ciudad.³²⁵

*Mujeres y niños lloraban. También lloraba la gente. Y muchos de nosotros teníamos los ojos llenos de lágrimas. Nos costaba aceptar que nos despedíamos de este pueblo con el que habíamos luchado juntos justo cuando se acercaban sus días más duros.*³²⁶

Hasta el último momento, entre los combatientes de las Brigadas Internacionales reinaba la esperanza de que su desarme fuera solo temporal, “Hemos entrado en la historia. Ahora el problema es cómo saldremos de ella.”. Sin embargo, sus últimos días en España no solo estuvieron marcados por la esperanza, sino también por la acción activa. Sabiendo que Barcelona estaba en peligro, los combatientes desarmados se dirigieron en tren hacia la ciudad. Cuando el maquinista se negó a continuar, los oficiales lo obligaron con una pistola. Sin embargo, ya era tarde. Barcelona ya había sido abandonada.³²⁷

325 Marko Perić-Velimir, н.д., 92-94.

326 Исто, 94-95.

327 Исто, 95-97.

325 Marko Perić-Velimir, op. cit., 92-94.

326 Ibid., 94-95.

327 Ibid., 95-97.

Уследило је повлачење ка француској граници, током које су југословенски борци одржавали ред на претрпанним путевима, али и неуспешно покушали да, по наређењу Андреа Мартија, генералног комесара Међународних бригада, заробе групу инфилтрираних припадника немачке тајне службе. Пред окупљеним новинарима на француској граници, борци Међународних бригада појавили су се у најбољем могућем издању и са дисциплином.³²⁸

Окончањем сведочанства о свом учешћу у ратној Шпанији, аутор преузима улогу сведока о послератном периоду, бележећи велики број догађаја кроз које су прошли многи југословенски борци, укључујући и значајан део групе бораца јеврејског порекла. Пишући о доласку и боравку већ у првом француском логору у којем је боравио, Сен Сипријену, Перић даје податке о хиљадама шпанских цивила са којима су се борци Међународних бригада нашли затворени, опкољени француским војницима у утврђеним митраљеским положајима, на песку, изложени киши и зимском времену, али и епидемији која је сваког дана, према његовом сведочењу, односила на десетине живота. Стога су дани у овом логору пре

Siguió la retirada hacia la frontera francesa, durante la cual los combatientes yugoslavos mantenían el orden en los caminos saturados, pero también intentaron sin éxito, por orden de André Marty, comisario general de las Brigadas Internacionales, capturar a un grupo de agentes infiltrados del servicio secreto alemán. Frente a los periodistas reunidos en la frontera francesa, los combatientes de las Brigadas Internacionales se presentaron en su mejor aspecto y con disciplina.³²⁸

Al concluir su testimonio sobre su participación en la guerra española, el autor asume el papel de testigo del periodo posbélico, registrando numerosos acontecimientos por los que pasaron muchos combatientes yugoslavos, incluyendo a una parte significativa del grupo de combatientes de origen judío. Al escribir sobre la llegada y estancia en el primer campo francés en el que estuvo, Saint-Cyprien, Perić ofrece datos sobre miles de civiles españoles con los que los combatientes de las Brigadas Internacionales se encontraron encerrados, sitiados por soldados franceses en posiciones fortificadas con ametralladoras, sobre la arena, expuestos a la lluvia y al invierno, así como a una epidemia que, según su testimonio, se cobraba decenas de vidas cada día. Por ello, los días en ese campo estuvieron

328 Marko Perić-Velimir, н.д., 97-101.

328 Marko Perić-Velimir, op. cit., 97-101.

Марко Перић у логору Гир 1940. године (ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-1-2/2) / Marko Perić en el campo de Gurs en 1940 (ЈИМ, ф. ШБ, с. 18-1-2/2-III)

свега били подређени стварању основних животних услова.³²⁹

Премештањем у логор Гир, југословенској групи добровољаца појавили су се нови проблеми, када су се

principalmente dedicados a crear las condiciones básicas de vida.³²⁹

Con el traslado al campo de Gurs, al grupo de voluntarios yugoslavos se le presentaron nuevos problemas cuando se opusieron a

329 Marko Perić-Velimir, н.д., 102-103.

329 Marko Perić-Velimir, op. cit., 102-103.

Логор Гир (АЈ, R-465, L-1564, 32) / Campo de Gurs (АЈ, f. 112, R-465, L-1564, 32)

супротставили идеји француских власти да одводе логораше на рад у оправци утврђења у ратној зони између Француске и нацистичке Немачке. Кажњени четири дана без хране и воде у затвору, преживели су захваљујући свесрдној помоћи коју су им други логораша тајно пружали. Иако су на тај начин спречили одвођења на рад, ускоро су се Перић и други југословенски борци, нашли на путу ка тада озлоглашеном логору Вернет.³³⁰

У Вернету је југословенска група била под надзором логорских

la idea de las autoridades francesas de enviar a los prisioneros a trabajar en la reparación de fortificaciones en la zona de guerra entre Francia y la Alemania nazi. Castigados con cuatro días sin comida ni agua en prisión, sobrevivieron gracias a la ayuda secreta y sincera que otros prisioneros les brindaron. Aunque así evitaron ser enviados a trabajar, pronto Perić y otros combatientes yugoslavos se encontraron camino al entonces temido campo de Vernet.³³⁰

En Vernet, el grupo yugoslavo estuvo bajo la supervisión de las

330 Marko Perić-Velimir, н.д., 105-113.

330 Marko Perić-Velimir, op. cit., 105-113.

власти, али је могла да прима пошиљке и писма. Када је Краљевина Југославија у пролеће 1941. године била окупирана, добили су поруку од партијских другова из земље да пронађу начин да се врате. Начин су убрзо пронашли у одласку у Немачку на рад, одакле би лакше могли да побегну у окупирану Југославију.³³¹

Марко Перић је током неколико месеци проведених у Трећем Рајху радио у фабрици „Бамаг Верке“ у месту Десау код Лајпцига, са мањом групом Југословена, док је нешто већи број био у фабрици „Јункерс“ у истом месту. Поред тога, он и његова фабричка група провели су три недеље у једном од радних логора („за преваспитавање“) на северу Немачке, где је, уписан под бројем 9864, радио на изградњи логора најмање 14 сати сваког дана и сведочио свирепом малтретирању логораша. Убрзо по повратку из логора, из Немачке је побегла једна група југословенских бораца, међу којима су били Коста Нађ, Данило Лекић, Душан Кведер, али и борци јеврејског порекла Роберт Домани и Воја Тодоровић (Самуел Лерер).³³²

Убрзо по изненадном одласку прве групе, Перић је добио

autoridades del campo, pero pudo recibir envíos y cartas. Cuando en la primavera de 1941 el Reino de Yugoslavia fue ocupado, recibieron un mensaje de los compañeros del partido en el país para que buscaran la forma de regresar. Pronto encontraron la manera yendo a trabajar a Alemania, desde donde sería más fácil escapar a la Yugoslavia ocupada.³³¹

Marko Perić trabajó durante varios meses en el Tercer Reich en la fábrica “Bamag Werke” en la localidad de Dessau, cerca de Leipzig, con un pequeño grupo de yugoslavos, mientras que un número algo mayor estaba en la fábrica “Junkers” en la misma localidad. Además, él y su grupo de fábrica pasaron tres semanas en uno de los campos de trabajo (“de reeducación”) en el norte de Alemania, donde, registrado bajo el número 9864, trabajó al menos 14 horas diarias en la construcción del campo y fue testigo de un cruel maltrato a los prisioneros. Poco después de regresar del campo, un grupo de combatientes yugoslavos escapó de Alemania, entre ellos Kosta Nadž, Danilo Lekić, Dušan Kveder, así como combatientes de origen judío Robert Domani y Voja Todorović (Samuel Lerer).³³²

Poco después de la repentina partida del primer grupo, Perić

331 Marko Perić-Velimir, н.д., 114-118.

332 Исто, 118-125.

331 Marko Perić-Velimir, op. cit., 114-118.

332 Ibid., 118-125.

задатак да организује другу групу. Група је кренула возом, раздвојена у парове, без икаквог пртљага, али и без икаквих докумената, те стога и у потпуној напетости.³³³ Током боравка у Салцбургу, на путу до старе границе окупиране Југославије, био је у пару са Јаковом Барухом, још једним од шпанских бораца јеврејског порекла.³³⁴

Границу некадашње Краљевине Југославије група шпанских бораца прешла је кроз шуму, уз помоћ чланова Комунистичке партије Југославије, у близини Марибора у данашњој Словенији. За већину чланова групе, укључујући и аутора, ово је био први повратак у домовину након вишегодишњег одсуства. У Независну Државу Хрватску, марионетску државу насталу на значајном делу Краљевине Југославије, Перић је са саборцем ушао, такође илегално, прегазивши реку Сутлу у близини њеног ушћа у Саву. Дошавши у Загреб, град у којем је провео најзначајнији део предратног живота и одакле је кренуо путем који ће га напослетку одвести у Шпански рат, Марко Перић поново је био у скривању. Током осам дана боравка у Загребу, у августу 1941. године, провео је део времена у друштву Воје Тодоровића (Самуела Лерера) и

recibió la tarea de organizar un segundo grupo. El grupo partió en tren, separado en parejas, sin equipaje ni documentos, y por ello en total tensión.³³³ Durante su estancia en Salzburgo, camino a la antigua frontera de la Yugoslavia ocupada, estuvo en pareja con Jakov Baruch, otro de los combatientes españoles de origen judío.³³⁴

El grupo de combatientes españoles cruzó la frontera de la antigua Reino de Yugoslavia por el bosque, con la ayuda de miembros del Partido Comunista de Yugoslavia, cerca de Maribor en la actual Eslovenia. Para la mayoría de los miembros del grupo, incluido el autor, fue el primer regreso a su patria después de varios años de ausencia. A la llamada Estado Independiente de Croacia, un estado títere que se formó sobre una parte significativa del Reino de Yugoslavia, Perić entró también de forma ilegal con un compañero, cruzando el río Sutla cerca de su desembocadura en el río Sava. Llegando a Zagreb, la ciudad donde pasó la mayor parte de su vida antes de la guerra y desde donde inició el camino que finalmente lo llevaría a la guerra española, Marko Perić volvió a esconderse. Durante los ocho días que estuvo en Zagreb en agosto de 1941, pasó parte del tiempo

333 Marko Perić-Velimir, н.д., 125-130.

334 Исто, 130.

333 Marko Perić-Velimir, op. cit., 125-130.

334 Ibid., 130.

успео је да, по последњи пут, сретне своју мајку Ерну, коју ће убрзо потом, власти Независне Државе Хрватске одвести у логор у Ђакову, где ће преминути. Сам Марко Перић успео је да напусти Загреб и придружи се партизанским јединицама. Овим догађајем аутор закључује своје мемоарско дело под називом „Доживљаји једног Шпанца“.³³⁵

3) Сећања троје добровољаца у зборнику „Шпанија 1936-1939“

Несвакидашњи значај у доприносу неговању културе сећања на учешће југословенских бораца у рату у Шпанији у области издаваштва има зборник под називом „Шпанија 1936-1939: Зборник сећања југословенских добровољаца у Шпанском рату“. Издат 1971. године од стране Војноиздавачког завода из Београда, овај зборник у пет књига прикупио је велики број сећања некадашњих добровољаца који су преживели Други светски рат и послератни период.

У уредништву овог дела радили су и Воја Тодоровић (Самуел Лерер) и Марко Перић (Велимир Дрекслер), а међу прикупљеним сведочанствима нашла су се и сећања др Браине Рудин-Фос, Воје Тодоровића и др Александра

con Voja Todorović (Samuel Lerer) y logró ver por última vez a su madre Erna, quien poco después sería llevada por las autoridades del Estado Independiente de Croacia a un campo en Đakovo, donde fallecería. El propio Marko Perić logró escapar de Zagreb y unirse a las unidades partisanas. Con este episodio, el autor concluye su obra memorialística titulada “Doživljaji jednog Španca”.³³⁵

3) Recuerdos de tres voluntarios en la antología “Шпанија 1936-1939”

Una contribución especialmente valiosa a la conservación de la cultura de memoria sobre la participación de los combatientes yugoslavos en la guerra de España en el ámbito editorial es la antología titulada „Шпанија 1936-1939“ [España 1936-1939: Antología de recuerdos de voluntarios yugoslavos en la guerra española]. Publicada en 1971 por la Editorial Militar de Belgrado, esta antología en cinco volúmenes recopiló un gran número de recuerdos de antiguos voluntarios que sobrevivieron a la Segunda Guerra Mundial y al periodo de posguerra.

En la redacción de esta obra participaron Voja Todorović (Samuel Lerer) y Marko Perić (Velimir Dreksler), y entre los testimonios recopilados se encuentran también los recuerdos de la doctora Braina Rudin-Fos, Voja Todorović y el

335 Marko Perić-Velimir, н.д., 131-162.

335 Marko Perić-Velimir, op. cit., 131-162.

Мезића (Јозеф Хауптман). Уз њих нашла су се и поједина поглавља из дела Ота Бихаљија „Шпанија између смрти и рађања“ и Марка Перића „Доживљаји једног Шпанца“, о којима је већ било речи.

Значајан прилог разумевању најамбициозније, али неуспешне акције одашиљања великог броја југословенских бораца бродом „Ла Корсе“ у Шпанију дала је докторка **Браина Рудин-Фос**, један од организатора ове акције. Убрзо по отпочињању рата у Шпанији, госпођа Рудин-Фос и њен супруг Алфред Бергман налазили су се у Москви. Алфред је већ у августу 1936. године постао део Одељења међународних веза Коминтерне, задужен за комуникацију са комунистичким партијама појединих земаља, са посебним задатком да координише одашиљањем помоћи Шпанској Републици. Браина је крајем 1936. године добила задатак од Милана Горкића, главног секретара Централног комитета Комунистичке партије Југославије, да учествује у организацији транспорта добровољаца из Краљевине Југославије. Тим поводом је крајем децембра и почетком јануара 1937. године путовала два пута из Прага у Београд, где је ступила у контакт са локалном партијском организацијом.³³⁶

336 Braina Rudin-Fos, „Pripreme za odlazak brodom „La Kors“, у: Španija

doctor Aleksandar Mezić (Josef Hauptmann). Junto a ellos, se incluyen capítulos del trabajo de Oto Bihalji “España entre la muerte y el nacimiento” y de Marko Perić “Experiencias de un español”, ya mencionados.

Una contribución importante para la comprensión de la ambiciosa pero fallida acción de enviar un gran número de combatientes yugoslavos en el barco La Corse a España fue la doctora **Braina Rudin-Fos**, una de las organizadoras de dicha operación. Poco después del inicio de la guerra en España, Rudin-Fos y su esposo Alfred Bergman se encontraban en Moscú. En agosto de 1936, Alfred ya formaba parte del Departamento de Relaciones Internacionales de la Komintern, encargado de la comunicación con los partidos comunistas de varios países, con la tarea especial de coordinar el envío de ayuda a la República española. A finales de 1936, Braina recibió la misión de Milan Gorkić, secretario general del Comité Central del Partido Comunista de Yugoslavia, de participar en la organización del transporte de voluntarios desde el Reino de Yugoslavia. En ese contexto, a finales de diciembre y principios de enero de 1937, viajó dos veces de Praga a Belgrado, donde estableció contacto con la organización local del partido.³³⁶

336 Braina Rudin-Fos, “Pripreme za odlazak brodom “La Kors”, en:

Током фебруара 1937. године докторка Браина нашла се у Паризу и Марсеју, где ју је Милан Горкић обавестио да ће се транспорт великог броја југословенских добровољаца обавити француским бродом, а да ће акцијом руководити Адолф Мук, истакнути комуниста и један од оснивача Комунистичке партије Југославије. Браинино задужење било је да у Краљевину Југославију, путујући возом до Трста, а одатле бродом до Сплита, однесе обавештења и новац за тамошње организаторе добровољаца.³³⁷

Не успевши да се укрца на брод „Ла Корсе“ у близини Сплита, Браина је, самостално одлучила да то проба у Будви. Приликом приласка месту где је „Ла Корсе“ требало да се усидри, докторка Рудин-Фос нашла се изненада у гужви коју су југословенски добровољци створили бежећи од полиције и полицијских агената. Заједно са око педесеторо њих била је ухапшена. Држећи се од првог тренутка хапшења приче да је само туриста, угледна докторка пореклом из Летоније, која се на том месту нашла случајно, успела је на кратко да буде ослобођена из затвора.

1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 1, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 436-438.

337 Исто, 438-440.

Durante febrero de 1937, la doctora Braina se encontraba en París y Marsella, donde Milan Gorkić le informó que el transporte de un gran número de voluntarios yugoslavos se realizaría en un barco francés, bajo la dirección de Adolf Muk, destacado comunista y uno de los fundadores del Partido Comunista de Yugoslavia. La misión de Braina consistía en llevar informaciones y dinero a los organizadores locales de voluntarios en el Reino de Yugoslavia, viajando en tren hasta Trieste y desde allí en barco hasta Split.³³⁷

Al no lograr embarcar en el La Corse cerca de Split, Braina decidió por su cuenta intentar hacerlo en Budva. Al acercarse al lugar donde el La Corse debía anclar, la doctora Rudin-Fos se vio inesperadamente atrapada en una multitud que los voluntarios yugoslavos formaron huyendo de la policía y agentes policiales. Fue arrestada junto con unas cincuenta personas. Manteniéndose firme desde el primer momento de su arresto, contando que era solo una turista, una respetada doctora originaria de Letonia, que se encontraba allí por casualidad, logró ser liberada brevemente de la cárcel. Sin

Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, t. 1, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 436-438.

337 Ibid., 438-440.

Међутим, већ следећег јутра поново је одведена у полицију и одатле пребачена возом у Београд.³³⁸

У Београду је Браина Рудин-Фос била заточена у злогласном затвору „Главњача“. Међу својим иследницима идентификовала је Светозара Вујковића, Ђорђа Космајца и Драгог Јовановића, потоње истакнуте сараднике немачких окупационих власти у Београду током Другог светског рата. Према њеном сведочењу, прво ислеђивање било је праћено целоноћном тортуром.³³⁹

– Понудили су ми да седнем и да им испричам све што знам о раду Централног комитета КПЈ у Бечу. Опет нисам хтела да говорим. Почели су да ме туку. Бацали су ме на под и газили ногама.

– Добро – рекли су – ако то не знате, онда сигурно знате о броду у коме се налазио Мук.

Ћутала сам, а они су почели да ме туку по табанима. Толико су ме ударали да сам два пута губила свест.³⁴⁰

За разлику од докторке Браине, која је, упркос свирепом

embargo, a la mañana siguiente fue nuevamente llevada a la policía y desde allí trasladada en tren a Belgrado.³³⁸

En Belgrado, Braina Rudin-Fos fue encarcelada en la infame prisión de “Glavnjača”. Entre sus interrogadores identificó a Svetozar Vujković, Đorđe Kosmajac y Drago Jovanović, quienes luego se convirtieron en destacados colaboradores de las autoridades de ocupación alemanas en Belgrado durante la Segunda Guerra Mundial. Según su testimonio, el primer interrogatorio estuvo acompañado de torturas durante toda la noche.³³⁹

– *Me ofrecieron sentarme y contarles todo lo que sabía sobre el trabajo del Comité Central del Partido Comunista de Yugoslavia en Viena. Volví a negarme a hablar. Empezaron a golpearme. Me tiraban al suelo y me pisoteaban con los pies.*
– *Bien – dijeron – si no sabes eso, entonces seguro que sabes sobre el barco en el que estaba Muk. Me quedé en silencio y empezaron a golpearme en las plantas de los pies. Me golpearon tanto que perdí el conocimiento dos veces.*³⁴⁰

A diferencia de la doctora Braina, que a pesar de las brutales

338 Braina Rudin-Fos, „Pripreme za odlazak brodom „La Kors““, н.д., 440-442.

339 Исто, 442.

340 Исто, 442-443.

338 Braina Rudin-Fos, „Pripreme za odlazak brodom „La Kors““, op. cit., 440-442.

339 Ibid., 442.

340 Ibid., 442-443.

мучењу, остала при својој првобитној тврдњи да се у целој ситуацији нашла пуком случајношћу, и других ухапшених из организације који су ћутали, њен сарадник Адолф Мук издао је читаву организацију. Наредна два месеца у „Главњачи“ ауторка је провела у ћелији, без изласка напоље, након чега је била премештена у затвор на Ади Циганлији у Београду, где су услови били подношљивији. Апели њеног зета, који је стигао у Београд из Риге, да је пусте, остали су неуспешни.³⁴¹

Суђење групи организатора транспорта добровољаца који је требало да се изврши бродом „Ла Корсе“ одржан је у Београду у октобру 1937. године. Докторка Браина се и на суђењу држала своје првобитне приче, Адолф Мук је порекао све што је изјавио о њој, а остали сарадници су порекли да је познају. Стога је, на послетку, осуђена на шест месеци, колико је већ провела у истражном затвору, као и на трајно протеривање из Краљевине Југославије. Из Југославије је, преко Беча и Прага стигла у Париз крајем октобра 1937. године, где су је чекали муж и зет. У Паризу је остала до почетка идуће године, када је отишла у Шпанију, где је

torturas mantuvo su declaración original de que se encontraba en toda la situación por pura casualidad, y otros detenidos que guardaron silencio, su colaborador Adolf Muk traicionó a toda la organización. Durante los dos meses siguientes en “Glavnjača”, la autora pasó encerrada en una celda sin salir, tras lo cual fue trasladada a la prisión de Ada Ciganlija en Belgrado, donde las condiciones eran más soportables. Las gestiones realizadas por su yerno, que llegó a Belgrado desde Riga, para que la liberaran, fueron infructuosos.³⁴¹

El juicio al grupo de organizadores del transporte de voluntarios que debía realizarse en el barco La Corse tuvo lugar en Belgrado en octubre de 1937. La doctora Braina mantuvo en el juicio su versión original, Adolf Muk negó todo lo que había declarado sobre ella y los demás colaboradores negaron conocerla. Por ello, al final fue condenada a seis meses, el tiempo que ya había pasado en prisión preventiva, y a la expulsión permanente del Reino de Yugoslavia. Desde Yugoslavia, vía Viena y Praga, llegó a París a finales de octubre de 1937, donde la esperaban su esposo y su yerno. En París permaneció hasta principios del año siguiente, cuando se trasladó a España, donde según

341 Braina Rudin-Fos, „Pripreme za odlazak brodom „La Kors“, н.д., 443-446.

341 Braina Rudin-Fos, “Pripreme za odlazak brodom “La Kors”, op. cit., 443-446.

као лекар, према њеним речима, радила у мурсијској болници, након чега је, почетком маја 1938. године постала управница новоотворене болнице у Сагару. У Шпанији је остала до почетка фебруара 1939. године, проевши у рату око годину дана.³⁴²

У три своја текста **Воја Тодоровић (Самуел Лерер)** описује одлазак у Шпанију, учешће у најтежим ратним операцијама и повратак у окупирану Краљевину Југославију у току Другог светског рата. Међутим, богатство података које је Тодоровић изнео пружа увид у догађаје, места и процесе кроз које су прошли многи други југословенски Јевреји који су узели учешћа у Шпанском рату.

Сам почетак ауторског текста под називом „У Шпанију“ доноси податке о ратној реторици 1936. године која је аутора, као и многе друге младе људе из Краљевине Југославије, мотивисала да оду у Шпанију.

Вијести о задивљујућој храбрости бораца Народног фронта, а посебно у Универзитетском граду у Мадриду – о борби на живот и смрт за сваки факултет, сваки спрат, за Толедски и Француски мост на реци Мансанарес, о

sus palabras trabajó como médico en el hospital de Murcia, para luego, a comienzos de mayo de 1938, convertirse en directora del recién inaugurado hospital en Sagar. Permaneció en España hasta principios de febrero de 1939, habiendo pasado aproximadamente un año en la guerra.³⁴²

En tres textos suyos, **Voja Todorović (Samuel Lerer)** describe su partida hacia España, su participación en las operaciones bélicas más difíciles y su regreso a la Yugoslavia ocupada durante la Segunda Guerra Mundial. La riqueza de datos que Todorović presenta ofrece una visión de los acontecimientos, lugares y procesos por los que pasaron muchos otros judíos yugoslavos que participaron en la guerra española.

El comienzo del texto del autor titulado “A España” aporta datos sobre la retórica bélica de 1936 que motivó al autor, así como a muchos otros jóvenes del Reino de Yugoslavia, a ir a España.

Las noticias sobre la admirable valentía de los combatientes del Frente Popular, especialmente en la Ciudad Universitaria de Madrid – sobre la lucha a vida o muerte por cada facultad, cada piso, por el puente de Toledo y el Puente Francés sobre el río Manzanares,

342 Braina Rudin-Fos, „Pripreme za odlazak brodom „La Kors““, н.д., 447-448.

342 Braina Rudin-Fos, „Pripreme za odlazak brodom „La Kors““, op. cit., 447-448.

хероизму рудара који су динамитом, паљеним жаром цигарете, уништавали италијанске и немачке тенкове, о смрти храбре Лине Одене, Караска и многих омладинаца који су с паролом „*No pasaran*“ гинули пред Мадридом – одјекивале су у нама као неодољиво хумани борбени позив...³⁴³

Након изласка из затвора крајем децембра 1936. године, аутор је донео одлуку да, упркос привржености својој сиромашној, многочланој породици, оде у Шпанију.³⁴⁴ Његова осећања према оцу, седморо браће и сестара, а посебно према мајци, добијају посебну трагичност с обзиром на чињеницу да су сви убијени у Холокаусту.³⁴⁵

Знам, биће јој тешко. Писаћу јој, објаснити. Разумјеће ме, јер сам од ње чуо прве шпанске ријечи, јер ме од малена примјером учила да волим људе. А како да волиш људе, ако се не бориш за правду и слободу, за бољи и љепши живот.³⁴⁶

sobre el heroísmo de los mineros que con dinamita y cigarrillos encendidos destruían tanques italianos y alemanes, sobre la muerte de la valiente Lina Odena, Karaska y muchos jóvenes que con la consigna No pasarán morían frente a Madrid – resonaban en nosotros como una llamada irresistible y humana a la lucha...³⁴³

Tras salir de prisión a finales de diciembre de 1936, el autor decidió que, a pesar de su apego a su pobre y numerosa familia, partiría a España.³⁴⁴ Sus sentimientos hacia su padre, sus siete hermanos y hermanas, y especialmente hacia su madre, adquieren una trágica dimensión dado que todos fueron asesinados en el Holocausto.³⁴⁵

Sé que le costará. Le escribiré, le explicaré. Me entenderá porque de ella escuché las primeras palabras en español, porque desde pequeño me enseñó con el ejemplo a amar a la gente. ¿Y cómo amar a la gente si no luchas por la justicia y la libertad, por una vida mejor y más hermosa?³⁴⁶

343 Vojo Todorović Lerer, „U Španiju“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 1, уредник Čedo Kapor, (Београд: Војноиздavaчки завод, 1971), 487.

344 Исто, 487-488.

345 Исто, 498.

346 Исто, 489.

343 Vojo Todorović Lerer, „U Španiju“, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 1, editor Čedo Kapor (Београд: Војноиздavaчки завод, 1971), 487.

344 Ibid., 487-488.

345 Ibid., 498.

346 Ibid., 489.

С лоше фалсификованим пасошем он успева да пређе аустријску, немачку и француску границу и да, преко Беча и Минхена, стигне у Париз, где је био централни пункт Комунистичке партије Југославије за окупљање добровољаца. Током путовања сведочио је малтретирању његовог суседа у возу од стране припадника Гестапоа, јер је личио на Јеврејина, док је аутор, Јеврејин по пореклу, иако сам није имао проблема, то доживео као страхоту расне хистерије.³⁴⁷

Боравећи у Паризу четири дана, Тодоровић је био смештен у хотелу „Централ“ попут Марка Перића и многих других југословенских добровољаца. Сведочио је, као члан илегалне југословенске политичке организације, слободи коју су француски левичарски покрети уживали у својој земљи. Попут других добровољаца, из Париза је био упућен на југ, према шпанској граници, коју је прешао ноћу, илегално. У тврђави код Фигераса дао је личне податке и прошао је кроз најосновнију војну обуку, коју ће употпунити обуком у Касас Ибањесу, након чега је био распоређен у митраљеску чету батаљона „Ђуро Ђаковић“.³⁴⁸

Con un pasaporte mal falsificado, logra cruzar las fronteras de Austria, Alemania y Francia y, vía Viena y Múnich, llega a París, donde estaba el centro de concentración del Partido Comunista de Yugoslavia para la reunión de voluntarios. Durante el viaje, fue testigo del maltrato a su vecino en el tren por parte de agentes de la Gestapo, por parecer judío, mientras que él, judío de origen, aunque no tuvo problemas, vivió aquello como el horror de la histeria racial.³⁴⁷

Permaneciendo en París cuatro días, Todorović se alojó en el hotel Central, como Marko Perić y muchos otros voluntarios yugoslavos. Como miembro de una organización política ilegal yugoslava, fue testigo de la libertad que los movimientos de izquierda franceses disfrutaban en su país. Como otros voluntarios, desde París fue enviado al sur, hacia la frontera española, que cruzó de noche ilegalmente. En la fortaleza de Figueras proporcionó sus datos personales y recibió la instrucción militar más básica, que completaría con entrenamiento en Casas Ibáñez, tras lo cual fue destinado a una compañía ametralladora del batallón Đuro Đaković.³⁴⁸

347 Vojo Todorović Lerer, „U Španiju“, n.d., 488-494.

348 Исто, 494-497.

347 Vojo Todorović Lerer, „U Španiju“, op. cit., 488-494.

348 Ibid., 494-497.

Митраљеска обука југословенских добровољаца (AJ, R-465, L-1564, 33) / Entrenamiento con ametralladora de voluntarios yugoslavos (AJ, f. 112, R-465, L-1564, 33)

Своје учешће у неким од најсуровијих битака рата у Шпанији, Тодоровић је описао у тексту под називом „Од Монроја до Сан Матеа“, настављајући хронолошки од места где је претходни текст завршен. Завршивши почетком фебруара 1938. године обуку у Касас Ибањесу, аутор је постао члан митраљеске чете батаљона „Ђуро Ђаковић“ у новоформираној 129. бригади. Нагласио је посебно по бројности присуство југословенских, румунских и шпанских бораца у овој војној формацији. Био је део одељења од девет бораца под командом Димитрија Котуровића. Први

Voja Todorović describió su participación en algunas de las batallas más cruentas de la guerra en España en un texto titulado „De Monroyo a San Mateo“, continuando cronológicamente desde donde terminó el texto anterior. Tras completar a principios de febrero de 1938 el entrenamiento en Casas Ibáñez, el autor se incorporó a la sección de ametralladoras del batallón Đuro Đaković en la recién formada 129ª brigada. Destacó especialmente la numerosa presencia de combatientes yugoslavos, rumanos y españoles en esta unidad militar. Formó parte de un grupo de nueve combatientes bajo el mando de

боравак на фронту аутор је имао у Кастуери, у оквиру краткотрајне офанзиве републиканских снага у Екстремадури.³⁴⁹

Међутим, први сусрет са страхотама рата Тодоровић је доживео након премештања на арагонски фронт, где су побуњеничке снаге вршиле велики притисак у настојању да продру до Средоземног мора и на тај начин поделе републиканску територију. Већ по самом доласку на фронт код Алкањиса одељење је бомбардовано из ваздуха. Потом је митраљеско одељење, током априла 1938. године, заузимало положаје код Монроја, Поблете, Мореле и Сан Матеа, неко време успевало да, уз велике губитке и надмоћне артиљеријске, авијацијске, оклопне и пешадијске снаге, одбија непријатељске нападе, али би, због опасности од опкољавања морало да напушта положај и прелази на нови.³⁵⁰

У зору, 3. априла поново је почело. На небу једна за другом смењивале су се фашистичке ескадриле. Бомбе су непрекидно ровале по

Dimitrije Koturović. Su primera estancia en el frente fue en Castuera, durante una breve ofensiva de las fuerzas republicanas en Extremadura.³⁴⁹

Sin embargo, el primer encuentro con las brutalidades de la guerra lo vivió Todorović tras su traslado al frente de Aragón, donde las fuerzas sublevadas ejercían una fuerte presión intentando alcanzar el mar Mediterráneo y así dividir el territorio republicano. Al llegar al frente en Alcañiz, la unidad fue bombardeada desde el aire. Luego, durante abril de 1938, la sección de ametralladoras defendió posiciones en Monroyo, Pobleta, Morella y San Mateo, resistiendo con grandes pérdidas y frente a fuerzas superiores de artillería, aviación, blindados e infantería. A pesar de ello, tuvieron que abandonar las posiciones debido al riesgo de cerco y trasladarse a nuevas líneas.³⁵⁰

Al amanecer del 3 de abril, todo volvió a empezar. Escuadrones fascistas surcaban el cielo uno tras otro. Las bombas excavaban sin cesar nuestras

349 Vojo Todorović Lerer, „Od Monroja do San Matea“, у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 3, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 224-225.

350 Исто, 225-230.

349 Vojo Todorović Lerer, „Od Monroja do San Matea“, en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 3, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 224-225.

350 Ibid, 225-230.

нашим положајима. У склоништима, греде су се размицале од експлозија. Камен и земља засипали су ровове. Затим је почела ураганска артиљеријска ватра. Батерије су тукле и тукле, непрекидно, а затим је поново дошла авијација, митраљирала нас и обасипала малим бомбама. Одједном је све узаврело од митраљеске и пушчане ватре и експлозија ручних бомби; почео је јуриш непријатеља. Као опругом избачени изашли смо из склоништа на грудобран... Тукли смо брзом паљбом. Фашисти су стали и залијепили се за земљи. Наишле су танкете... У једном тренутку погинуло је неколико другова а већи број је био рањен. Од дима и прашине није се ништа видело. Тукли смо насумице.³⁵¹

Након пораза на арагонском фронту и пробијања снага генерала Франка до Средоземног мора, Воја Тодоровић се обрео на левантском фронту, у одбрани сектора „Ехулве-Виљар-Луенго“.³⁵²

У трећем тексту, Тодоровић описује његов повратак у окупирану Краљевину Југославију, преко Трећег Рајха, након 28 месеци живота у француским логорима.

posiciones. En los refugios, las vigas cruјían por las explosiones. Piedras y tierra llenaban las trincheras. Comenzó un intenso fuego de artillería. Las baterías disparaban sin parar y luego volvió la aviación, ametrallándonos y arrojando pequeñas bombas. De repente, todo estalló en fuego de ametralladoras, fusiles y explosiones de granadas de mano; empezó el asalto enemigo. Como disparados por un resorte, salimos de los refugios hacia las parapetas... Disparamos rápidamente. Los fascistas se detuvieron y se pegaron al suelo. Llegaron las tanquetas... En un momento murieron varios camaradas y muchos resultaron heridos. El humo y el polvo impedían ver nada. Disparamos al azar.³⁵¹

Tras la derrota en el frente de Aragón y la penetración de las fuerzas del general Franco hasta el Mediterráneo, Voja Todorović se encontró en el frente levantino, defendiendo el sector Éjulte-Villar-Luengo.³⁵²

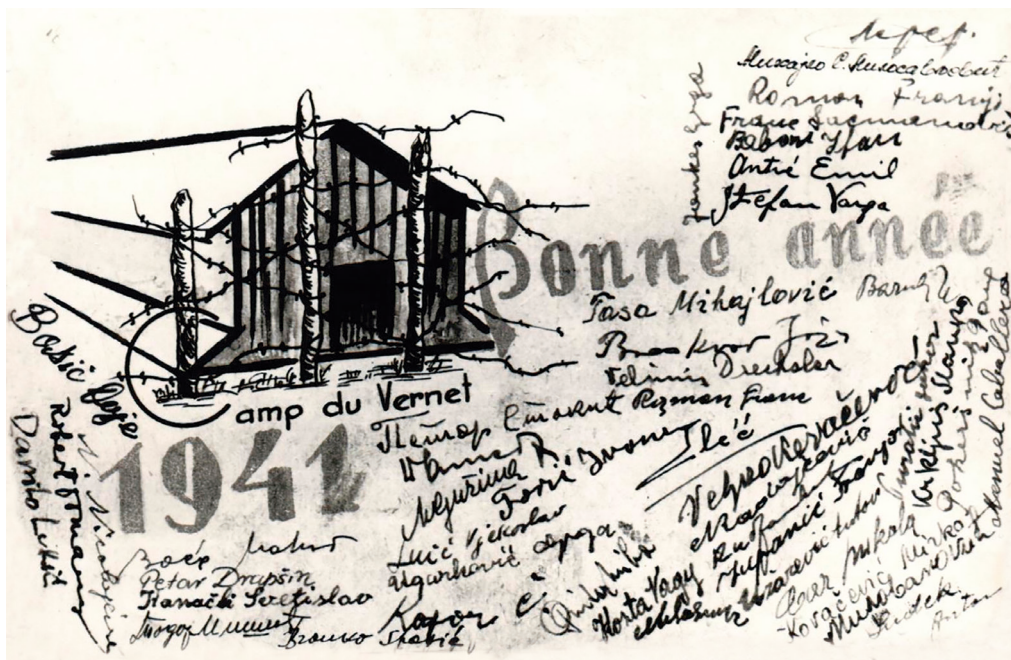
En un tercer texto, Todorović describe su regreso a la ocupada Reino de Yugoslavia, atravesando el Tercer Reich, tras 28 meses en campos de

351 Vojo Todorović Lerer, „Od Monroja do San Matea“, н.д., 227.

352 Исто, 230.

351 Vojo Todorović Lerer, „Od Monroja do San Matea“, op. cit., 227.

352 Ibid., 230.

Дописница из логора Вернет 1941. године са потписима Самуела Лерера, Велимира Дрекслера, Роберта Доманија и Јакова Баруха (ЈИМ, ф. ШБ, к. 18-1-2/3) / Correspondencia desde el campo de concentración de Vernet en 1941 con firmas de Samuel Lerer, Velimir Dreksler, Robert Domani y Jakov Baruch (JIM, f. ŠB, c. 18-1-2/3)

Према његовим речима, логор Вернет, у којем је био смештен, напустио је са бројним другим југословенским борцима и због претњи француских власти да ће да пребаце логораше у Северну Африку, где би радили на изградњи транссахарске железнице. Имајућу у виду да Срби и Јевреји нису могли да оду из логора на рад у Трећи Рајх, морао је да промени идентитет. Постао је Смаил Лера, муслиман из Босне.³⁵³

concentración franceses. Según sus palabras, abandonó el campo de Vernet junto con muchos otros combatientes yugoslavos debido a las amenazas de las autoridades francesas de trasladar a los presos a África del Norte para trabajar en la construcción del ferrocarril transahariano. Considerando que ser serbios o judíos impedía salir del campo para trabajar en el Tercer Reich, tuvo que cambiar su identidad. Se convirtió en Smail Lera, un musulmán de Bosnia.³⁵³

353 Vojo Todorović Lerer, „Od Vernea do ustaničkog Drvara“, у: Španija 1936-

353 Vojo Todorović Lerer, „Od Vernea do ustaničkog Drvara“, en: Španija 1936-

У Еспенхајму, недалеко од Лајпцига био је упошљен у хемијској фабрици. Описујући његов положај, као и сам процес рада, аутор је напоменуо да је, након напада нацистичке Немачке на Совјетски Савез, Гестапо почео да се распитује за југословенске раднике, као и да су започеле провокације, те је одлучено да је време за бекство. По сличном принципу као и у сведочанству Марка Перића, уз организацију Комунистичке партије Југославије, односно Цветка Већеслав Флореса као организатора, крајем јула 1941. године група подељена на парове напустила је фабрике током викенда, и преко Салцбурга и Граца стигла до окупиране Краљевине Југославије. Стару границу код Марибора и потом границу са Независном Државом Хрватском преко реке Сутле прешли су илегално. Упркос сусрету са познаником из Сарајева који је био регрутован у немачку војску, и инцидента приликом сусрета са војском Независне Државе Хрватске, Воја Тодоровић је безбедно стигао до Загреба.³⁵⁴

Елијас Енгел, шпански борац јеврејског порекла, обезбедио је за аутора лажне легитимације с којима је он безбедно стигао до

1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 4, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 429-430.

354 Vojo Todorović Lerer, „Od Vernea do ustaničkog Drvara”, н.д., 430-438.

En Espenhain, cerca de Leipzig, trabajó en una fábrica química. Describiendo su situación y el trabajo, el autor relata como tras el ataque nazi a la Unión Soviética, la Gestapo empezó a investigar a los trabajadores yugoslavos y se dio rienda suelta a las provocaciones, por lo que muchos decidieron que era hora de huir. De modo similar a lo relatado por Marko Perić, en relación a la organización del Partido Comunista de Yugoslavia, en particular por la gestión de Cvetko Većeslav Flores, a finales de julio de 1941 un grupo dividido en parejas abandonó las fábricas durante el fin de semana y, atravesando Salzburgo y Graz, llegó a la Yugoslavia ocupada. Cruzaron ilegalmente la vieja frontera cerca de Maribor y luego la frontera con el Estado Independiente de Croacia por el río Sutla. A pesar del encuentro con un conocido de Sarajevo reclutado en el ejército alemán y de un incidente con las fuerzas croatas, Voja Todorović llegó sano y salvo a Zagreb.³⁵⁴

Elias Engel, combatiente en España de origen judío, proporcionó al autor documentos falsos con los cuales llegó

1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, t. 4, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 429-430.

354 Vojo Todorović Lerer, „Od Vernea do ustaničkog Drvara”, op. cit., 430-438.

партизанских одреда где је затекао још једног „Шпанца“ – Марка Перића.³⁵⁵

У зборнику сећања „Шпанија 1936–1939“ **др Александар Мезић (Јозеф Хауптман)**, лекар по професији попут Браине Рудин-Фос, и истакнути послератни припадник Југословенске народне армије, попут Воје Тодоровића, објавио је два текста.

Текст под називом „Санитетска служба у интернационалним бригадама“ од изузетног је значаја за разумевање рада, организације и резултата медицинске службе републиканске армије у току рата у Шпанији, као и делатности значајног броја (најмање девет) југословенских добровољаца јеврејског порекла који су били ангажовани у овој служби.

Подстицај за формирање здравствене службе Интербригада јавио се, према речима др Мезића, већ током првих већих борби у августу и септембру 1936. године. Убрзо се показала лошом пракса да се рањеници смештају у мадридске болнице, те је одлучено да се, зарад њихове безбедности, евакуишу у сигурнија места у унутрашњости. И ова пракса показала се недовољно добром, због неадекватних услова који су се јављали у тамошњим

seguro a las unidades partisanas, donde se reunió con otro "Español", Marko Perić.³⁵⁵

En la antología “España 1936-1939”, el **Dr. Aleksandar Mezić (Josef Hauptmann)**, médico como Braina Rudin-Fos y destacado miembro de posguerra del Ejército Popular Yugoslavo, publicó dos textos.

El texto titulado „Servicio sanitario en las brigadas internacionales” es de suma importancia para entender el trabajo, la organización y los resultados del servicio médico del ejército republicano durante la Guerra de España, así como la actividad de un número significativo (al menos nueve) de voluntarios yugoslavos de origen judío que trabajaron en dicha tarea.

Según el Dr. Mezić, la formación del servicio sanitario de las Brigadas Internacionales surgió ya durante las primeras grandes batallas de agosto y septiembre de 1936. Pronto se constató que la práctica de alojar a los heridos en hospitales de Madrid era deficiente, por lo que se decidió evacuar a los heridos a lugares más seguros en el interior. Esta práctica también resultó insuficiente debido a la condición precaria en esos hospitales. Así, en otoño de 1936 comenzó la

355 Vojo Todorović Lerer, „Od Vernea do ustaničkog Drvara”, н.д., 438.

355 Vojo Todorović Lerer, „Od Vernea do ustaničkog Drvara”, op. cit., 438.

болницама. Пракса оснивања институција чија ће примарна функција бити збрињавање рањених интербригдиста до њиховог опоравка започета је, стога, током јесени 1936. године. На њен успех значајан утицај имао је долазак страних мисија, од којих је прва дошла из Француске 13. октобра. Започевши са наведеном групом од шест лекара и 19 чланова медицинског особља, предвођених др Пјером Ружеом, санитетска служба Интербригада нарасла је за шест месеци на 220 лекара и 1180 припадника медицинског особља, око 5000 расположивих постеља за рањенике и 130 санитетских возила. Према проценама којима др Мезић поклања највише поверења, број од 250 лекара из 28 земаља, 1750 других чланова медицинске службе, око 200 санитетских возила и 23 болнице са 6000 постеља усталио се као просечан ток наредних година рата у Шпанији.³⁵⁶

Аутор текста, као посебно позитивну праксу, оцењује груписање лекара различитих националности, у циљу имплементирања различитих медицинских знања. До септембра 1937. године, санитетска служба је

creación de instituciones dedicadas principalmente a la recuperación de los heridos hasta su recuperación. La llegada de misiones extranjeras, la primera de ellas proveniente de Francia el 13 de octubre, tuvo un impacto positivo en este proceso. Comenzando con un grupo de seis médicos y 19 miembros del personal médico liderados por el Dr. Pierre Rouget, el servicio sanitario de las Brigadas Internacionales creció en seis meses hasta contar con 220 médicos y 1180 miembros del personal médico, alrededor de 5000 camas disponibles para heridos y 130 vehículos sanitarios. Según estimaciones del Dr. Mezić, el número promedio durante los años posteriores fue de 250 médicos de 28 países, 1750 otros miembros del personal médico, cerca de 200 vehículos sanitarios y 23 hospitales con 6000 camas.³⁵⁶

El autor valora especialmente la práctica positiva de agrupar médicos de diferentes nacionalidades para implementar diversos conocimientos médicos. Hasta septiembre de 1937, el servicio sanitario operó de forma autónoma dentro de las Brigadas Internacionales, para luego

356 Aleksandar Mezić, „Sanitetska služba u internacionalnim brigadama” у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 2, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 492-496.

356 Aleksandar Mezić, “Sanitetska služba u internacionalnim brigadama” en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 2, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 492-496.

функционисала аутономно у оквиру Интернационалних бригада, да би, због повећања обима војних операција, била укључена у шпанску републиканску армију. Према подацима које наводи др Мезић, губици током појединих војних операција износили су око четвртине бораца, од чега је 25% бивало убијено, а 75% лакше или теже рањено. Готово 4/5 бораца у неком тренутку морало је бити у систему здравствене неге.³⁵⁷

У наставку текста аутор доноси податке о организацијској структури, опремљености и ингеренцијама појединих санитетских служби у оквиру војних формација, обухватајући притом од санитетске службе чете која је спашавала животе бораца на самој линији фронта, па све до санитетске службе дивизије у позадини фронта. Значајну пажњу посвећује и покретним хируршким екипама које су постигле велике резултате у спасавању бораца од смрти и трајног инвалидитета.³⁵⁸ Међу 23 здравствене установе формиране током рата посебно истиче болнице у Мурсији, Беникасиму, Алкоју, Денији, Понтонесу, Албасети, Аликантеу, Вику, Моји, Матароу, Сагароу, Херики, Вила-Пасу, Кастиљеху, и Таранкону. Детаљније податке, пак, аутор доноси за првих пет.³⁵⁹

integrarse en el ejército republicano español debido al aumento de las operaciones militares. Según los datos del Dr. Mezić, las bajas en ciertas operaciones militares alcanzaron alrededor de un cuarto de los combatientes, de los cuales el 25 % murieron y el 75 % resultaron heridos en mayor o menor grado. Casi cuatro quintas partes de los combatientes necesitaron en algún momento atención sanitaria.³⁵⁷

Acto seguido, el autor ofrece datos sobre la estructura organizativa, equipamiento y funciones de los distintos servicios sanitarios dentro de las formaciones militares, desde el servicio sanitario de la sección, que salvaba vidas en la línea de frente, hasta el servicio sanitario de la división en la retaguardia. Presta especial atención a los equipos quirúrgicos móviles, que lograron grandes éxitos en salvar vidas y prevenir discapacidades permanentes.³⁵⁸ Entre las 23 instituciones sanitarias formadas durante la guerra, destacan especialmente los hospitales de Murcia, Benicasim, Alcoy, Denia, Pontones, Albacete, Alicante, Vich, Moià, Mataró, Sagaró, Jérica, Vila-Paz, Castillejo y Tarancón. El autor ofrece datos más detallados sobre los cinco primeros.³⁵⁹ Basándose en su experiencia

357 Aleksandar Mezić, н.д., 497-498.

358 Исто, 498-503.

359 Исто, 508-513.

357 Aleksandar Mezić, op. cit., 497-498.

358 Ibid., 498-503.

359 Ibid., 508-513.

„Hospital del Pueblo” у Барселони– хируршка интервенција, око јануара 1937, Кати Хорна (ES.37274.CDMH) / Hospital del Pueblo en Barcelona – intervención quirúrgica, ca. enero de 1937, Kati Horna (ES.37274.CDMH)

На основу свог целокупног ратног искуства у Шпанији, др Александар Мезић истиче и поједине мањкавости здравственог система, уз оцену да оне нису представљале озбиљну сметњу у

bélica en España, el Dr. Aleksandar Mezić señala ciertas deficiencias del sistema sanitario, aunque considera que no supusieron un obstáculo grave para su funcionamiento. Estas deficiencias se reflejan

функционисању. Оне се, пре свега, огледају у недовољној координисаности проистеклој из грешака у руковођењу, као и оптерећавања установа због предугог и непотребног задржавања бораца у њима.³⁶⁰ Па ипак, целокупна оцена здравственог система Интербригада у току рата у Шпанији остаје позитивна, уз истициње посвећености медицинског особља које је могло надокнадити поједине недостатке.³⁶¹

По бројности и степену организације аутор посебно истиче америчку и енглеску медицинску мисију са укупно 117, односно 75 чланова особља, као и француске и пољске медицинске раднике, који су, иако нису били груписани у једну мисију, као појединци или у оквиру мањих тимова, постигли значајне резултате у збрињавању рањеника.³⁶² Међу југословенским медицинским особљем помиње и лекаре јеврејског порекла – др Имреа Бера³⁶³ и др Браину Рудин-Фос,³⁶⁴ док помен др Карла Фодора, брачног пара Јунгерман, Ана Марије Баш, Корнелије Сенде-Поповић и Лее Краус из

principalmente en la falta de coordinación derivada de errores en la dirección y en la sobrecarga de las instituciones debido a la permanencia prolongada e innecesaria de combatientes en ellas.³⁶⁰ Aun así, la valoración general del sistema sanitario de las Brigadas Internacionales durante la Guerra de España es positiva, destacando la dedicación del personal médico, que pudo compensar algunas deficiencias.³⁶¹

El autor destaca la importancia numérica y organizativa de la misión médica estadounidense y británica, con 117 y 75 miembros respectivamente, así como de los trabajadores médicos franceses y polacos, quienes, aunque no agrupados en una misión única, lograron resultados significativos individualmente o en pequeños equipos en la atención de heridos.³⁶² Entre el personal médico yugoslavo menciona a los doctores de origen judío Imre Bera³⁶³ y Braina Rudin-Fos³⁶⁴, mientras que no menciona a Karl Fodor, la pareja Jungerman, Ana María Bash, Kornelija Sendepopović y Lea Kraus entre el personal de enfermería.

360 Aleksandar Mezić, „Sanitetska služba u internacionalnim brigadama“, н.д., 515-516.

361 Исто, 519-520.

362 Исто, 505-508.

363 Исто, 503.

364 Исто, 511.

360 Aleksandar Mezić, „Sanitetska služba u internacionalnim brigadama“, op. cit., 515-516.

361 Ibid., 519-520.

362 Ibid., 505-508.

363 Ibid, 503.

364 Ibid., 511.

редова болничарки није забележен.

Други текст др Александра Мезића под називом „Марсеј“ сведочи о делатностима мале групе југословенских шпанских бораца у овом француском граду, у периоду од октобра 1940. до половине 1944. године. Аутор је директно учествовао у раду ове групе, као једини из пописа југословенских бораца јеврејског порекла. Поред аутора, као чланове групе, Мезић је идентификовао шпанске борце Лазара Латиновића, Влајка Беговића, Димитрија Котуровића, Драгишу Луковића, као и своју супругу Добрилу Шиљак-Мезић. Као значајну за прву половину периода делатности у Марсеју, наводи подршку конзулата Краљевине Југославије у овом граду. Разлог вишеаспектне помоћи која је пружана од дипломатског представништва може се назрети и у податку да је Васа Перендија, тамошњи аташе, био даљи рођак ауторове супруге.³⁶⁵

Из седишта у хотелу у улици Де ла Мур број 9, група југословенских шпанских бораца имала је у првим годинама окупације Француске задатак да прикупља шпанске

El segundo texto del Dr. Aleksandar Mezić, titulado “Marsella”, relata las actividades de un pequeño grupo de combatientes yugoslavos en esta ciudad francesa entre octubre de 1940 y mediados de 1944. El autor participó directamente en las actividades de este grupo, siendo el único de origen judío en la lista de combatientes yugoslavos. Además del autor, identificó como miembros a los combatientes en España Lazar Latinović, Vlajko Begović, Dimitrije Koturović, Dragiša Luković y a su esposa Dobrila Šiljak-Mezić. Como apoyo importante en la primera mitad del período menciona el respaldo del consulado del Reino de Yugoslavia en Marsella. Un motivo más para la ayuda multidimensional proporcionada por la representación diplomática fue que Vasa Perendija, agregado en Marsella, era pariente lejano de la esposa del autor.³⁶⁵

Desde la sede en el hotel de la Rue de la Mur No. 9, el grupo de combatientes yugoslavos en Marsella tenía en los primeros años de la ocupación francesa la

365 Aleksandar Mezić, „Marsej“ у: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 4, уредник Čedo Kapor, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 482-485.

365 Aleksandar Mezić, “Marsej” en: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, t. 4, editor Čedo Kapor (Belgrado: Vojnoizdavački zavod, 1971), 482-485.

борце из француских логора и враћа их у Краљевину Југославију, односно њене окупиране делове. Захваљујући утицају конзулата, од краја 1940. године из логора је стигла др Шиљак-Мезић, да би јој се у марту 1941. године придружио и супруг. Они су у наредним месецима организовали здравствену службу марсејског покрета отпора, која је, у мањој или већој мери, функционисала у оквиру редовног градског здравственог система, да би у последњим годинама рата у Француској била смештена у једној вили надомак града. Сам аутор је, извршавајући своју делатност у оквиру покрета отпора, најмање два пута био у опасности од хапшења или останка у затвору, од којих га је спашавала подршка организације.³⁶⁶

Током 1941. године марсејска организација југословенских бораца приступила је формирању борбених одреда, чија је делатност на почетку обухватала мање саботаже, да би у последњим годинама рата попримала све значајнији обим – уништавање целих железничких композиција, пруга и мостова, магацина, постројења, пљачки и атентата, од којих по ефикасности свакако посебно место заузима

tarea de recoger combatientes españoles de los campos franceses y devolverlos a la Yugoslavia ocupada. Gracias a la influencia del consulado, a finales de 1940 llegó la Dra. Šiljak-Mezić desde el campo, a quien se unió su esposo en marzo de 1941. Durante los meses siguientes organizaron el servicio sanitario del movimiento de resistencia de Marsella, que funcionó en mayor o menor medida dentro del sistema sanitario urbano regular, y en los últimos años de la guerra en Francia estuvo alojado en una villa cercana a la ciudad. El autor, ejerciendo sus actividades dentro del movimiento de resistencia, estuvo al menos dos veces en peligro de ser arrestado o permanecer en prisión, siendo salvado por el apoyo de la organización.³⁶⁶

Durante 1941, la organización de combatientes yugoslavos en Marsella comenzó a formar unidades de combate, cuya actividad al principio consistía en pequeñas sabotajes, pero que en los últimos años de la guerra alcanzaron una mayor escala: destrucción de trenes, vías, puentes, almacenes, instalaciones, saqueos y atentados, destacando

366 Aleksandar Mezić, „Marsej“, н.д., 485-504.

366 Aleksandar Mezić, „Marsej“, op. cit., 485-504.

убиство и рањавање великог броја немачких официра приликом бомбашког напада на „Soldatenheim”.³⁶⁷

Посвећујући последње странице текста својој супрузи Добрили, преминулој 1953. године, аутор истиче и да се група Југословена, након ослобађања Марсеја половином 1944. године, почетком јануара наредне године вратила у Београд.³⁶⁸

especialmente el asesinato y heridas de numerosos oficiales alemanes en un ataque con bomba al Soldatenheim.³⁶⁷

Dedicando las últimas páginas del texto a su esposa Dobrila, fallecida en 1953, el autor señala que el grupo de yugoslavos, tras la liberación de Marsella a mediados de 1944, regresó a Belgrado a principios de enero del año siguiente.³⁶⁸

367 Aleksandar Mezić, „Marsej“, н.д., 496-507.

368 Исто, 507-511.

367 Aleksandar Mezić, „Marsej“, op. cit., 496-507.

368 Ibid., 507-511.

Ђорђе Андрејевић Кун (1904–1964), збирка графика „За слободу“, 1. део, репродукција из 1967. године (Власништво аутора) / Đorđe Andrejević Kun (1904–1964), mapa gráfico “Por la libertad”, Parte 1, 1938/1967 (4º edición). Colección Nikola Miloševski

НЕГОВАЊЕ КУЛТУРЕ СЕЋАЊА НА ШПАНСКЕ БОРЦЕ И ЊИХОВО НАСЛЕЂЕ

Након завршетка Другог светског рата бивши шпански борци су, на основу својих заслуга у не мање од једне деценије борбе, заузимали важне политичке и војне положаје, али и положаје у друштвеним и културним круговима послератне Југославије, стварајући нову унутрашњу и међународну слику ове државе. У стварању идеолошког наратива који ће бити доминантан у наредним деценијама, њихово учешће у Шпанском рату имало је, уз учешће у Другом светском рату, изузетан значај.

Прворазредну улогу у неговању културе сећања на учешће југословенских бораца у Шпанском рату у току постојања послератне Југославије имало је Удружење југословенских добровољаца Шпанске републиканске војске. Основано 19. марта 1946. године са циљем повезивања бивших сабораца³⁶⁹,

369 АЈ, ф. 674, Удружење југословенских добровољаца Шпанске републиканске војске, фасц. 1, Материјали у вези са првим конгресом у Београду

FOMENTO DE LA CULTURA DE LA MEMORIA. SOBRE LOS COMBATIENTES EN ESPAÑA Y SU LEGADO

Tras el fin de la Segunda Guerra Mundial, los antiguos combatientes españoles –gracias a sus méritos en al menos una década de lucha– ocuparon importantes cargos políticos y militares, así como posiciones en los círculos sociales y culturales de la posguerra yugoslava, contribuyendo a la construcción de una nueva imagen interna e internacional de ese país. En la conformación del relato ideológico predominante en las décadas siguientes, su participación en la Guerra de España, junto a la Segunda Guerra Mundial, cobró un significado excepcional.

La Asociación de Voluntarios Yugoslavos del Ejército Republicano Español, fundada el 19 de marzo de 1946 con el objetivo de reunir a los excombatientes³⁶⁹, desempeñó un

369 АЈ, ф. 674, Удружење југословенских добровољаца Шпанске републиканске војске, фасц. 1, Материјали у вези са првим конгресом у Београду 1946; Олга Манојловић Пинтар, *Последња битка. Шпански борци и југословенска криза осамдесетих*,

све до краја постојања југословенске државе, удружење је вршило вишеаспектну делатност, у циљу успостављања и очувања меморијалне културе, уживајући притом променљиву подршку државних и друштвених чинилаца.

Један од основних аспеката делатности овог Удружења јесте било прикупљање података о учесницима рата, чији је број, од првог обједињења које је извршила група Југословена предвођена Вељком Влаховићем у Москви 1941. године, износио 1192 бораца³⁷⁰, да би у наредне три деценије бивао допуњиван за готово педесет процената, достигнувши 1971. године 1664 имена³⁷¹, отргнувши на тај начин највећи део шпанских бораца са простора Југославије од колективног заборавља. Поред прикупљања основних информација о борцима, Удружење је прикупљало и најразноврснију врсту писаних и усмених сведочанстава бораца, као и њихову документарну грађу, предмете и фотографије. Овако прикупљена сведочанства

papel fundamental en fomentar la cultura de la memoria sobre la participación yugoslava en la guerra española. Durante toda la existencia de Yugoslavia, esta organización llevó a cabo múltiples actividades para crear y preservar una cultura memorial, recibiendo apoyo estatal y social de forma variable.

Uno de los aspectos fundamentales de la actividad de esta Asociación fue la recopilación de datos sobre los participantes en la guerra, cuyo número, desde la primera unificación realizada por un grupo de yugoslavos encabezado por Veljko Vlahović en Moscú en 1941, ascendía a 1.192 combatientes³⁷⁰. Posteriormente, en las tres décadas siguientes, este número fue ampliado en casi un cincuenta por ciento, alcanzando en 1971 un total de 1.664 nombres³⁷¹, rescatando así a la mayor parte de los combatientes españoles del territorio de Yugoslavia del olvido colectivo. Además de la recolección de información básica sobre los combatientes, la Asociación recopiló todo tipo de testimonios escritos y orales de estos, así como su documentación, objetos y fotografías. Estos testimonios y

1946; Олга Манојловић Пинтар, Последња битка. Шпански борци и југословенска криза осамдесетих, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019), 51-52.

370 Erve Lemel, „Revizija liste dobrovoljaca iz Jugoslavije u Republikanskoj Španiji. Izvori, metodologija, spisak“, н.д., 34.

371 „Spisak Jugoslovena-Španskih boraca“, н.д., 505-576.

(Belgrado: Институт за новију историју Србије, 2019), 51-52.

370 Erve Lemel, „Revizija liste dobrovoljaca iz Jugoslavije u Republikanskoj Španiji. Izvori, metodologija, spisak“, op. cit., 34.

371 „Spisak Jugoslovena-Španskih boraca“, op. cit., 505-576.

бораца и документарна грађа бивали су објављивани у виду публикација, међу којима свакако највећи значај по садржајности има „Шпанија 1936-1939: Зборник сећања југословенских добровољаца у Шпанском рату“ објављена у Београду 1971. године у пет књига од стране Војноиздавачког завода. Поред многобројних сведочанстава учесника, зборник садржи и синтетички преглед рата у Шпанији, бројне фотографије, транскрипте докумената, као и списак до тада познатих југословенских бораца са основним подацима на крају пете књиге. Поред научних и научнопопуларних дела, богата публицистика везана за неговање културе сећања на југословенске борце Интербригада изнедрила је и значајна дела из домена културе и уметности.³⁷²

Још један важан аспект неговања културе сећања било

materiales documentales recopilados eran publicados en forma de publicaciones, entre las cuales sin duda la más significativa por su contenido es “España 1936-1939: Recopilación de memorias de voluntarios yugoslavos en la guerra de España”, publicada en Belgrado en 1971 en cinco tomos por la Editorial Militar. Además de numerosos testimonios de participantes, el compendio contiene una visión sintética de la guerra en España, numerosas fotografías, transcripciones de documentos, así como una lista de los combatientes yugoslavos conocidos hasta entonces, con datos básicos, al final del quinto tomo. Junto con obras científicas y de divulgación científica, la rica producción periodística relacionada con el cultivo de la cultura de la memoria sobre los combatientes yugoslavos de las Brigadas Internacionales también ha dado lugar a importantes obras en el ámbito de la cultura y el arte³⁷².

372 Као илустративни пример овог домена издаваштва могу се навести публикације попут збирке песама под називом „Шпанија љубави и поноса“ у издању „Књижевних новина“ из Београда 1986. године, у којој је Никола Корбутовски приредио песме 40 аутора (великим делом шпанских бораца) везаних за рат у Шпанији. Још један значајан пример јесу песме Интернационалних бригада издате од стране Продукције грамофонских плоча Радио-телевизије Београд под називом „Шпанија моје младости“.

372 Como ejemplo ilustrativo de este ámbito editorial pueden mencionarse publicaciones como la colección de poemas titulada *España, amor y orgullo*, editada por Književne novine de Belgrado en 1986, en la que Nikola Korbutovski recopiló poemas de 40 autores (en su mayoría combatientes en España) relacionados con la guerra en dicho país. Otro ejemplo significativo son los poemas de las Brigadas Internacionales, publicados por la Producción de Discos de Vinilo de la Radio Televisión de Belgrado bajo el título *España de mi juventud*.

UDRUŽENJE BIV. JUG. DOBROVOLJACA
ŠPANSKE REPUBLIKANSKE VOJSKE

SUBOTA, 27 oktobra 1956

- u 9 h — Svečani sastanak bivših jugoslovenskih dobrovoljaca sa ratnim drugovima-delegatima bivših dobrovoljaca drugih zemalja.
Otvaranje sastanka i dobrodošlica stranim delegacijama.
Referat druga Maslarića.
Pozdravi stranih delegata.
Svečana sala Doma JNA
u 13 h — Svečani ručak
Sala kluba Doma JNA
u 16.30 h — Polaganje venca na grob Neznanog Junaka na Avall.
u 20 h — Svečana akademija
Narodno Pozorište — Trg Republike.

NEDELJA, 28 oktobra 1956

- u 8.30 h — Svečano otkrivanje spomen-ploče
Ulica Internacionalnih brigada
u 9.30 h — Polaganje venca na groblju oslobodilaca Beograda.
u 10.30 h — Poseta delegacija predsedniku Saveza boraca NOR Jugoslavije, potpredsedniku Saveznog izvršnog veća, drugu Aleksandru Rankoviću
Izvršno veće FNRJ
u 11.30 h — Svečana predaja zastava i spomen-medalja od strane Saveza boraca Udruženju bivših jugoslovenskih dobrovoljaca Španske republikanske vojske i njegovim članovima
Dom kulture «Narodni heroj Pane Đukić» (ugao ulice Maršala Tita i Prvog Maja)
u 17 h — Otvaranje izložbe «Jugoslovenski dobrovoljci u Španskoj republikanskoj narodnoj vojsci»
Terazije br. 5
u 20 h — Svečani prijem predsednika Saveza boraca NOR Jugoslavije druga Aleksandra Rankovića
Zgrada Izvršnog veća Srbije

Програм прославе 20. годишњице оснивања Интернационалних бригада 1956. године у Београду (АЈ, ф. 674, фасц. 2) / Programa de celebración del 20.º aniversario de las Brigadas Internacionales (Belgrado, 1956) (АЈ, ф. 674, фасц. 2)

је обележавање годишњица од почетка рата у Шпанији и формирања Интернационалних бригада. Тако је у октобру 1956. године, обележавајући две деценије, уприличен други конгрес на којем се нашло више од три стотине некадашњих шпанских бораца у делегацијама из 18 земаља, међу којима је била и делегација последње републиканске Владе Шпаније на челу са премијером Хуаном Негрином и генералом

Otro aspecto relevante fue la conmemoración de aniversarios del inicio de la guerra española y la formación de las Brigadas Internacionales. En octubre de 1956, con motivo del vigésimo aniversario del inicio de la contienda, se celebró el segundo congreso con la participación de más de trescientos antiguos combatientes de 18 países, entre ellos una delegación del último gobierno republicano español encabezada por el primer

Други конгрес Удружења, одржан 1956. године у Београду (АЈ, R-112, L-06694, 9) / Segundo congreso de la Asociación (Belgrado, 1956) (АЈ, f. 112, R-112, L-06694, 9)

Енрикеом Листером.³⁷³ У њиховом присуству свечано је откривен споменик Интернационалним бригадама који се и данас налази у Карађорђевој парку. Учесће Хуана Негрина у овом догађају било је једно од његових

ministro Juan Negrín y el general Enrique Lister.³⁷³ Ante ellos se inauguró un monumento en honor a las Brigadas Internacionales instalado en el Parque Karadorde de Belgrado. Fue uno de los últimos actos públicos de Negrín, quien falleció el 12 de noviembre

373 АЈ, ф. 674, фасц. 2, Материјали у вези са другим конгресом у Београду 1956. године; „Прослава двадесетогодишњице Интернационалних бригада. Љубав наших народа и наше домовине ваше су највеће морално признање“, Борба, 29. 10. 1945, 1; Олга Манојловић Пинтар, н.д., 53–54.

373 АЈ, ф. 674, фасц. 2, Материјали у вези са другим конгресом у Београду 1956. године; „Прослава двадесетогодишњице Интернационалних бригада. Љубав наших народа и наше домовине ваше су највеће морално признање“, Борба, 29. 10. 1945, 1; Олга Манојловић Пинтар, op. cit., 53–54.

последњих активности. Преминуо је већ 12. новембра 1956. године. Исте, 1956. године, на обележавању две деценије успостављања Интернационалних бригада, одржаном у италијанској Болоњи, као један од југословенских делегата, присуствовао је бивши добровољац јеврејског порекла Воја Тодоровић (Самуел Лерер).³⁷⁴ У наредне три деценије настављена је пракса одржавања скупштине Удружења сваке године, као и конгреса на сваких пет или десет година.³⁷⁵

Да је рад Удружења био дубоко афирмисан и подржан у југословенским државним и друштвеним круговима у овом периоду, потврда се може наћи и у додељивању престижног одликовања – Ордена народног хероја 1971. године, поводом три деценије од почетка Другог светског рата у Југославији. Приликом доделе истакнуте су посебне заслуге шпанских бораца у борби против фашизма, како у међуратном периоду и рату у Шпанији, тако и Другом светском рату, као и у изградњи послератне Југославије.³⁷⁶ Наредне

de 1956. Ese mismo año, en Bolonia (Italia), con motivo del vigésimo aniversario de las Brigadas Internacionales, participó como delegado yugoslavo el ex voluntario de origen judío Voja Todorović (Samuel Lerer).³⁷⁴

En las tres décadas siguientes, la Asociación realizó congresos cada cinco o diez años y asambleas anuales.³⁷⁵

El trabajo de la Asociación fue profundamente respaldado por el Estado y la sociedad yugoslava, como lo demuestra que en 1971 se le otorgó la condecoración de Orden del Héroe Nacional, con motivo del 30.º aniversario del comienzo de la Segunda Guerra Mundial. Se destacaron sus méritos en la lucha contra el fascismo durante el periodo de entreguerras, la Guerra Española y la Segunda Guerra Mundial, así como en la construcción de la Yugoslavia de posguerra³⁷⁶. Al año siguiente se promulgó una ley federal que reguló los derechos de los interbrigadistas yugoslavos. Numerosas calles, plazas y entidades públicas recibieron el nombre de las Brigadas

374 АЈ, ф. 674, фасц. 2, Извештај са прославе двадесетогодишњице И.Б. у Болоњи, Олга Манојловић Пинтар, н.д., 56.

375 Исто, 57.

376 *Narodni heroji Jugoslavije 2*, (Beograd: Mladost 1975), 407.

374 АЈ, ф. 674, фасц. 2, Извештај са прославе двадесетогодишњице И.Б. у Болоњи, Олга Манојловић Пинтар, op. cit., 56.

375 Ibid., 57.

376 *Narodni heroji Jugoslavije 2* (Belgrado: Mladost 1975), 407.

Откривање споменика Интернационалним бригадама у Београду 1956. године (АЈ, R-112, L-06694, 65 / Inauguración del monumento a las Brigadas Internacionales en Belgrado (1956) (АЈ, f. 112 R-112, L-06694, 65)

године донет је и савезни закон којим су уређена основна права југословенских интербригадиста. Велики број послератних улица, тргова, топонима, као и предузећа и установа Југославије понео је име Интербригада или њихових појединих бораца.³⁷⁷

Internacionales o de algunos de sus combatientes.³⁷⁷

Es evidente que el grado de reconocimiento de la Asociación, así como el relato consolidado sobre la participación yugoslava en la Guerra de España, comenzó a decaer progresivamente con los cambios políticos y sociales en

377 Олга Манојловић Пинтар, н.д., 57.

377 Олга Манојловић Пинтар, оп. cit., 57.

Евидентно је да степен афирмације Удружења, као и устаљеног наратива о југословенском учешћу у Шпанском рату, са политичким и друштвеним променама у Југославији током последње деценије XX века, постепено опада. За разлику од тог процеса, афирмација Интербригада, као и изградња политике неговања културе сећања на њихово учешће и њихове жртве, постепено расте у послефранкистичкој Шпанији. Пола века од почетка рата у Шпанији, у Југославији је обележено са великом дозом трзавица условљених критичким ставом које је Удружење изнело две године раније на својој годишњој скупштини у Сарајеву, а које је превасходно критички било усмерено на нарастајућу политичку и друштвену кризу у држави. У оквиру састанака са Председништвом Централног комитета Савезне Републике Југославије везаних за ова политичка неслагања, одржаних 29. октобра и 5. новембра 1984. године, као један од делегата Удружења учествовао је и Воја Тодоровић.³⁷⁸ Упркос овој кризи, обележавање јубилеја 1986. године пропраћено је низом пригодних догађаја намењених како широј, тако и стручној јавности, у чему је учешћа узео

Yugoslavia durante la última década del siglo XX. A diferencia de este proceso, la afirmación de las Brigadas Internacionales, así como la construcción de una política de memoria en torno a su participación y sus sacrificios, fue creciendo paulatinamente en la España post-franquista. La conmemoración del 50° aniversario del inicio de la guerra en España, celebrada en Yugoslavia en 1986, estuvo acompañada de una serie de actos conmemorativos destinados tanto al público general como al especializado, en los cuales participaron numerosas instituciones de distinta índole, siguiendo el ejemplo de períodos anteriores. No obstante, esta conmemoración estuvo marcada por tensiones significativas, provocadas por la postura crítica que la Asociación había adoptado dos años antes en su asamblea anual celebrada en Sarajevo, una postura que se dirigía principalmente contra la creciente crisis política y social del país. En el marco de las reuniones con la Presidencia del Comité Central de la República Federativa de Yugoslavia relacionadas con estos desacuerdos políticos, celebradas los días 29 de octubre y 5 de noviembre de 1984, participó como uno de los delegados de la Asociación Voja Todorović.³⁷⁸

378 Олга Манојловић Пинтар, н.д., 103,195.

378 Олга Манојловић Пинтар, оп. cit., 103, 195.

Сантјаго Кариљо, генерални секретар Комунистичке партије Шпаније и Долорес Ибарури, „La Pasionaria” у посети Београду 1976. године (АЈ, R-632, 22851, 3) / Santiago Carrillo (secretario general del Partido Comunista de España) y Dolores Ibárruri “La Pasionaria”, de visita en Belgrado (1976) (АЈ, f. 112, R-632, 22851, 3)

велики број институција различитог карактера, по угледу на претходне периоде.³⁷⁹

379 Dimitrije Matić, „Politike sećanja u Srbiji i Španiji kroz prizmu delovanja Udruženja španskih boraca (1986-2006)”, у: Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike, уредник Olga Manojlović Pintar (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 258-261.

En lo que respecta a las investigaciones científicas, necesarias para el pleno esclarecimiento de ciertos aspectos de este tema, debe señalarse que, desde la segunda mitad de la década de 1990, se ha observado un progreso significativo en los marcos científicos internacionales, a los cuales se han sumado también

Након нестанка социјалистичке Југославије, у Београду је формирано „Удружење Шпански борци 1936–1939”, настављајући традицију југословенског удружења, али без значајније подршке власти. Наредне годишњице протекле су без већих комеморативних скупова. Међу учесницима обележавања шездесет година од оснивања Интернационалних бригада 1996. године у Мадриду, нашли су се, поред осталих, и стари југословенски борци јеврејског порекла Марко Перић и Алберт Абинун.³⁸⁰ Празнину која је настала у одсуству званичне подршке достојанственом очувању сећања на југословенске Интербригадисте настојале су да попуне поједине домаће установе попут Музеја историје Југославије и Југословенске кинотеке, као и Амбасада Шпаније и Институт Сервантес, пружајући помоћ у реализацији догађаја првенствено културног карактера. Једна од њих, коју свакако ваља истаћи, јесте изложба под називом „У част шпанских бораца“ приређена прво током септембра и октобра 2006. године у Музеју историје Југославије у Београду, а након тога и у 16 градова на

380 Олга Манојловић Пинтар, н.д., 263–270.

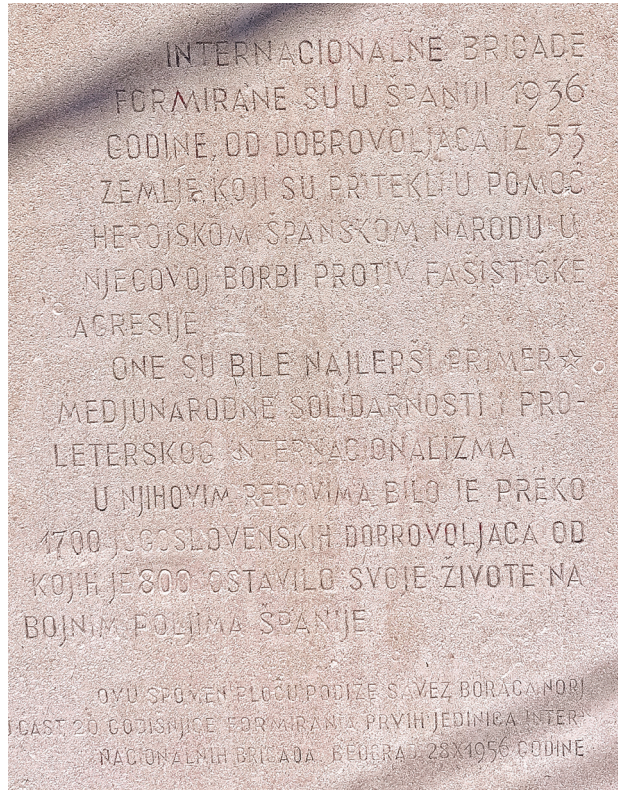
algunos investigadores de países de la antigua Yugoslavia.

A pesar de esta crisis, la conmemoración del jubileo de 1986 estuvo acompañada de una serie de actos conmemorativos destinados tanto al público general como al especializado, en los que participaron numerosas instituciones de diversa índole, siguiendo el modelo de periodos anteriores³⁷⁹.

Tras la desaparición de la Yugoslavia socialista, se fundó en Belgrado la Asociación “Combatientes españoles 1936–1939”, heredera de la anterior, aunque sin significativo apoyo estatal. Las celebraciones en torno al 60.º aniversario de las Brigadas Internacionales en 1996 en Madrid transcurrieron sin actos oficiales destacados, contando únicamente con la presencia de antiguos combatientes yugoslavos de origen judío como Marko Perić y Albert Abinun.³⁸⁰ El vacío institucional fue parcialmente cubierto por organismos como el Museo de la Historia de Yugoslavia, la Filmoteca Yugoslava, la Embajada de España y el Instituto Cervantes,

379 Dimitrije Matić, “Politike sećanja u Srbiji i Španiji kroz prizmu delovanja Udruženja španskih boraca (1986–2006)”, en: *Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike*, editor Olga Manojlović Pintar (Belgrado: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 258–261.

380 Олга Манојловић Пинтар, op. cit., 263–270.

Споменик Интернационалним бригадама у Карађорђевоу парку у Београду / Monumento a las Brigadas Internacionales en el Parque de Karadorđe de Belgrado

територији Републике Србије и три града у региону.³⁸¹

Када су научна истраживања, неопходна за потпуно расветљавање појединих аспеката ове теме, у питању, мора се напоменути да је од друге половине деведесетих година XX века евидентан значајан напредак

que colaboraron en eventos culturales. Una de las iniciativas más destacadas fue la exposición conmemorativa titulada “En honor a los combatientes españoles”, celebrada en Belgrado (Museo de Yugoslavia, septiembre–octubre de 2006), y posteriormente en 16 ciudades de Serbia y tres de la región.³⁸¹

381 Dimitrije Matić, „Politike sećanja u Srbiji i Španiji kroz prizmu delovanja Udruženja španskih boraca (1986-2006)“, н.д., 264-272.

381 Dimitrije Matić, “Politike sećanja u Srbiji i Španiji kroz prizmu delovanja Udruženja španskih boraca (1986-2006)“, op. cit., 264-272.

у међународним научним оквирима, којима су се прикључили и поједини истраживачи из земаља некадашње Југославије.³⁸² Један од последњих значајних подстрека научног истраживања на пољу југословенског учешћа у Шпанском рату дошао је од научног скупа под називом „Југословени у Шпанској републиканској војсци (1936-1939): Ажурирање списка југословенских добровољаца и нова историографска истраживања“ у организацији Института за новију историју Србије, догађај који је у мају 2023. године у Београду окупио седамнаест истраживача из више европских земаља.³⁸³

En cuanto a la investigación académica, desde mediados de los años 90 del siglo XX se ha observado un progreso significativo en contextos internacionales, con la incorporación de investigadores de ex repúblicas yugoslavas.³⁸² Uno de los impulsos más recientes en historia fue el congreso “Los yugoslavos en el Ejército Republicano Español (1936-1939): actualización de la lista de voluntarios y nuevas pesquisas historiográficas”, organizado por el Instituto de Historia Contemporánea de Serbia en mayo de 2023 en Belgrado, con la participación de diecisiete investigadores europeos.³⁸³

382 Erve Lemel, „Dobrovoljci iz čitavog sveta u republikanskoj Španiji. Predugo jednostrana i još uvek nepotpuna istoriografija“, н.д., 23-26.

383 Olga Manojlović Pintar, „Uvod“, у: *Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike*, уредник Olga Manojlović Pintar (Београд: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 13.

382 Erve Lemel, “Dobrovoljci iz čitavog sveta u republikanskoj Španiji. Predugo jednostrana i još uvek nepotpuna istoriografija”, op. cit., 23-26.

383 Olga Manojlović Pintar, “Uvod”, en: *Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike*, editor Olga Manojlović Pintar (Belgrado: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 13.

У основи овог истраживања налази се уверење да култура сећања представља неодвојиви део модерног историјског мишљења. Испитујући биографије и сведочанства једне мање, али значајем несразмерно велике групе југословенских Јевреја у Шпанском рату (1936–1939) тежило се не само реконструкцији појединачних судбина већ и разумевању ширих процеса колективног памћења и отпора у доба мрака над Европом.

У настојању да се идентификују југословенски борци јеврејског порекла, учесници рата у Шпанији, као и да се стручној и широј јавности приреде њихове биографије и сведочанства у циљу очувања одрживе културе сећања на њихове животе и дела коришћен је велики број историјских извора, првенствено мемоара, као и обимна историографска литература. Један од циљева био је и да се

La base de esta investigación parte de la convicción de que la cultura de la memoria constituye una parte inseparable del pensamiento histórico moderno. Al examinar las biografías y testimonios de un grupo reducido, pero desproporcionadamente significativo, de judíos yugoslavos en la Guerra de España (1936–1939), se ha buscado no solo reconstruir destinos individuales, sino también comprender procesos más amplios de memoria colectiva y resistencia en una época de oscuridad sobre Europa.

En el esfuerzo por identificar a los combatientes yugoslavos de origen judío que participaron en la guerra española, y por presentar al público especializado y general sus biografías y testimonios con el fin de preservar una cultura de la memoria sobre sus vidas y obras, se utilizaron numerosas fuentes históricas, principalmente memorias, así como una amplia literatura historiográfica. Uno de

шпанској, а потом и европској публици, путем коришћених библиографских јединица, прикажу плодносни радови некадашњих шпанских бораца на пољу мемоаристике, као и радови колега у домену историографије.

Различити сплетови животних околности условили су одлазак ове групе југословенских Јевреја у Шпанију. Током две и по ратне године учествовали су у одбрани легалне власти обављајући разноврсне дужности и ратујући на свим важнијим бојиштима. Према тренутно доступним подацима више од једне четвртине њих изгубило је животе током овог сукоба. Преживели, поучени тешко стеченим ратним искуствима, већим делом су учествовали у стварању основа Народноослободилачког покрета у окупираној Југославији у току Другог светског рата (1941–1945). Значајни део оних који су преживели овај најтежи сукоб у савременој историји учествовали су током друге половине XX века у успостављању нове југословенске државе, али и културе сећања на рат у Шпанији и сопствено учешће у њему.

Са полазишта просвећене историографије, нарочито је било значајно приказати овај пример активног отпора Јевреја

los objetivos ha sido también mostrar al lector español, y por ende al europeo, mediante las unidades bibliográficas empleadas, los fructíferos trabajos de los antiguos combatientes españoles en el campo de la memoria, así como los estudios de sus colegas en el ámbito de la historiografía.

Diversas circunstancias vitales condicionaron el camino de este grupo de judíos yugoslavos hacia España. Durante los dos años y medio que duró la guerra, participaron en la defensa del gobierno legítimo desempeñando diversas funciones y combatiendo en los frentes más importantes. Según los datos disponibles, más de una cuarta parte de ellos perdió la vida durante este conflicto. Los supervivientes, formados por la dura experiencia bélica, en su mayoría participaron en los inicios del movimiento de Liberación Nacional en la Yugoslavia ocupada durante la Segunda Guerra Mundial (1941–1945). Una parte considerable de quienes sobrevivieron al conflicto más devastador de la historia contemporánea participó, en la segunda mitad del siglo XX, en la construcción del nuevo Estado yugoslavo, así como en la preservación de la memoria de la Guerra de España y de sus propias vivencias dentro de ella.

Desde el punto de vista de la historiografía, fue particularmente importante mostrar este ejemplo de resistencia activa de judíos y

и Јеврејки Краљевине Југославије у деценији успона тоталитарних држава у Европи и идеологија које су биле у крајњој линији злочиначке према Јеврејима. Њихово супротстављање антицивилизацијским идеологијама нацизма и фашизма наставило се и након Шпаније, у Другом светском рату и послератном неговању антифашистичких вредности. Нека књига, која се на овом месту завршава, остане својеврсно спомен-обележје у сећање и част на ове мушкарце и жене, Интербригадисте који су се борили за универзалну слободу Европе у деценији када је над њиховим народом извршен геноцид незапамћених размера, али и позив на одговорност, како историографије тако и друштва, да не дозволе да храброст и жртва ових људи буду избрисане из колективног памћења.

judías del Reino de Yugoslavia en la década del auge de los regímenes totalitarios en Europa y de ideologías que, en última instancia, resultaron criminales hacia los judíos. Su enfrentamiento con las ideologías antidemocráticas del nazismo y el fascismo continuó más allá de España, durante la Segunda Guerra Mundial y en la promoción de los valores antifascistas en la posguerra. Que este libro, que aquí concluye, sirva como un homenaje simbólico en recuerdo y honor de estas mujeres y hombres que lucharon por la libertad universal de Europa en una década marcada por el genocidio de dimensiones inauditas contra su pueblo, pero también como una llamada a la responsabilidad, tanto de la historiografía como de la sociedad, para no permitir que el coraje y el sacrificio de estas personas sean borrados de la memoria colectiva.

Ђорђе Андрејевић Кун (1904–1964), збирка графика „За слободу“, 1. део, репродукција из 1967. године (Власништво аутора) / Đorđe Andrejević Kun (1904–1964), mapa gráfico “Por la libertad”, Parte 1, 1938/1967 (4° edición). Colección Nikola Miloševski

ХРОНОЛОГИЈА ЗНАЧАЈНИХ ДОГАЂАЈА

CRONOLOGÍA DE ACONTECIMIENTOS SIGNIFICATIVOS

1. децембар 1918 – Успостављање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (од 1929. године носи име Краљевина Југославија).

14. април 1931 – Проглашена Друга шпанска Република.

17. јул 1936 – Почетак војне побуне.

19–20. јул 1936 – Републиканска влада делимично гуши побуне у Мадриду, Барселони и другим већим градовима.

22. октобар 1936 – Оснивање Интернационалних бригада у Албасетеу.

6–8. новембар 1936 – Почетак битке за Мадрид.

фебруар 1937 – Битка код Хараме; велики губици Интербригада и учешће већег броја југословенских бораца.

1 de diciembre de 1918 – Fundación del Reino de los Serbios, Croatas y Eslovenos (denominado Reino de Yugoslavia desde 1929).

14 de abril de 1931 – Proclamación de la Segunda República Española.

17 de julio de 1936 – Inicio del levantamiento militar.

19–20 de julio de 1936 – El gobierno republicano sofoca parcialmente las rebeliones en Madrid, Barcelona y otras grandes ciudades.

22 de octubre de 1936 – Fundación de las Brigadas Internacionales en Albacete.

6–8 de noviembre de 1936 – Comienzo de la batalla de Madrid.

Febrero de 1937 – Batalla del Jarama; grandes pérdidas de las Brigadas Internacionales y participación de numerosos combatientes yugoslavos.

фeбpуap–мapт 1937 –
Битка код Гвaдaлaхaрe:
пoбeдa рeпубликaнскe
вoјскe нaд итaлијaнским
фaшистимa. Интeрбpигaдe
имaју кључнy улогy.

дeцeмбap 1937 – фeбpуap 1938–
Биткa зa Тeруeл: тeшкe бopбe нa
вeликoј нaдмopскoј висини.
Пpекрeтницa рaтa.

јaнyap–aпpил 1938 – Пoбyњeничкa
oфaнзивa y Aрaгoнy; пpесeцaњe
рeпубликaнскe тeритopијe.

јyл–нoвeмбap 1938 – Биткa нa
Eбpу, пoслeдњa вeликa oфaнзивa
рeпубликaнaцa; yчeшћe мнoгих
интeрбpигaдистa, yкљyчyјући
пpeживeлe јyгoслoвeнскe бopцe.

21. сeптeмбap 1938 –
Рeпубликaнскa влaдa
oбјaвљујe пoвлaчeњe
Интeрбpигaдa пoд
мeђyнaрoдним пpитискoм.

јaнyap 1939 – Пaд Бapсeлoнe.
Кaтaлoнски фрoнт сe yрyшaвa.

1. aпpил 1939 – Зaвршeтaк рaтa
пoбeдoм фpaнкистa;
ycпoстaвљaњe диктaтyрe
Фpaнcискa Фpaнкa.

1. сeптeмбap 1939 – Пoчeтaк
Дpyгoг свeтскoг рaтa y свeтy
(нaцистичкa Нeмaчкa нaпaдa
Пoљскy).

6. aпpил 1941 – Пoчeтaк Дpyгoг
свeтскoг рaтa y Кpaљeвини
Јyгoслaвији, нaкoн кoјeг јe

Febrero–marzo de 1937 –
Batalla de Guadalajara:
victoria del ejército republicano
sobre los fascistas italianos;
las Brigadas Internacionales
desempeñan un papel clave.

Diciembre de 1937–febrero de 1938
– Batalla de Teruel: combates
duros a gran altitud. Punto de
inflexión del conflicto.

Enero–abril de 1938 – Ofensiva
rebelde en Aragón; división del
territorio republicano.

Julio–noviembre de 1938 – Batalla
del Ebro, última gran ofensiva
republicana; participación de muchos
brigadistas internacionales,
incluidos yugoslavos sobrevivientes.

21 de septiembre de 1938 –
El gobierno republicano anuncia
la retirada de las Brigadas
Internacionales bajo presión
internacional.

Enero de 1939 – Caída de Barcelona.
Colapso del frente catalán.

1 de abril de 1939 – Fin de la
guerra con la victoria de los
franquistas; establecimiento de la
dictadura de Francisco Franco.

1 de septiembre de 1939 –
Comienzo de la Segunda Guerra
Mundial con la invasión alemana
de Polonia.

6 de abril de 1941 – Inicio de la
Segunda Guerra Mundial en el
Reino de Yugoslavia; le sigue la

уследила вишегодишња окупација земље.

мај 1945 – Крај Другог светског рата у Југославији, након којег је успостављена нова југословенска држава.

20. новембар 1975 – Смрт Франсиска Франка.

1977 – Прва демократска изборна година у Шпанији након диктатуре (почетак транзиције ка демократском поретку).

1991-1992 – Почетак процеса распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и њен формални крај.

ocupación del país durante varios años.

Mayo de 1945 – Fin de la Segunda Guerra Mundial en Yugoslavia y establecimiento del nuevo Estado yugoslavo.

20 de noviembre de 1975 – Muerte de Francisco Franco.

1977 – Primeras elecciones democráticas en España tras la dictadura (inicio de la transición democrática).

1991-1992 – Inicio del proceso de disolución de la República Federativa Socialista de Yugoslavia y su final formal.

Ђорђе Андрејевић Кун (1904–1964), збирка графика „За слободу“, 1. део, репродукција из 1967. године (Власништво аутора) / Đorđe Andrejević Kun (1904–1964), mapa gráfico “Por la libertad”, Parte 1, 1938/1967 (4° edición). Colección Nikola Miloševski

Архиви и архивска грађа:

Архив Југославије (АЈ), Фонд 674,
Удружење југословенских добровољаца
Шпанске републиканске војске.

Архив Југославије (АЈ), Фонд 724,
Југословенски добровољци у
Шпанском грађанском рату.

Јеврејски историјски музеј (ЈИМ),
Фонд ШБ.

Archivo General Militar de Ávila
(AGMAV).

Centro Documental de la Memoria
Histórica (CDMH). Comité Internacional
de la Cruz Roja.

Centro Documental de la Memoria
Histórica (CDMH). Secretaría.

Servicio Histórico Militar, Archivo de la
Guerra de Liberación (SHM-AGL),
Brigadas Internacionales – Base de
Albacete, Zona Nacional.

Штампа:

Политика, Београд.

Борба, Београд.

Archivos y fondos documentales:

Archivo de Yugoslavia (AJ), Fondo 674,
Asociación de Voluntarios Yugoslavos
del Ejército Republicano Español.

Archivo de Yugoslavia (AJ), Fondo 724,
Voluntarios yugoslavos en la Guerra Civil
Española.

Museo Histórico Judío (JIM),
Fondo ŠB.

Archivo General Militar de Ávila
(AGMAV).

Centro Documental de la Memoria
Histórica (CDMH). Comité Internacional
de la Cruz Roja.

Centro Documental de la Memoria
Histórica (CDMH). Secretaría.

Servicio Histórico Militar, Archivo de la
Guerra de Liberación (SHM-AGL),
Brigadas Internacionales – Base de
Albacete, Zona Nacional.

Prensa

Политика, Belgrado.

Борба, Belgrado.

Литература (књиге, радови из зборника и научни чланци):

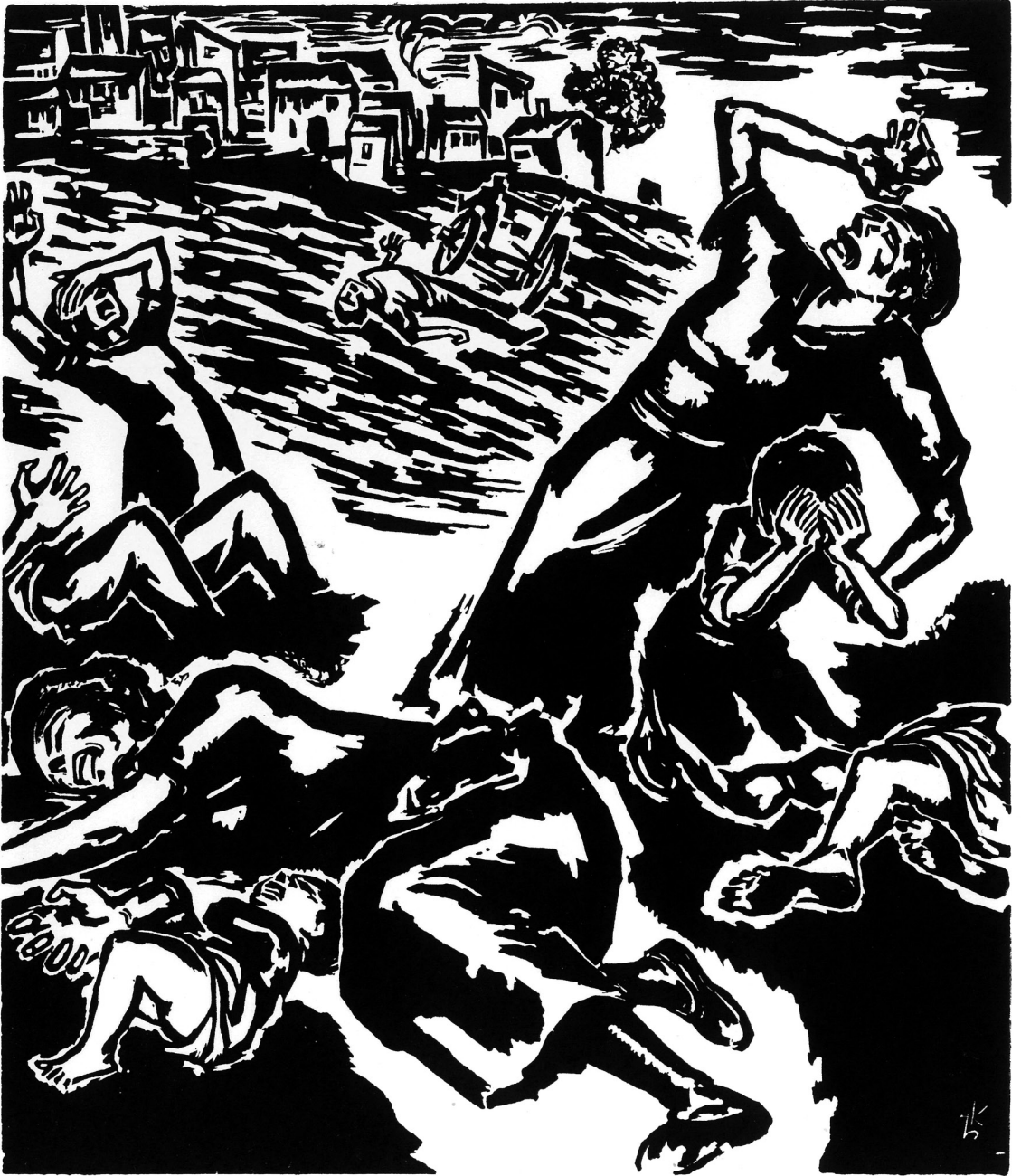
- Бихаљи Мерин, Ото. Шпанија између смрти и рађања. Београд: Просвета, 1946.
- Вуклиш, Владан. Југословени и Шпански грађански рат. Бањалука–Београд: Архив Републике Српске–Чигоја штампа–Удружење архивских радника Републике Српске, 2024.
- Карић, Милица и Бојан Зорић. Јевреји Југославије: Борци Другог светског рата. Београд: Музеј жртава геноцида, 2024.
- Кољанин, Милан. Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији. Београд: Институт за савремену историју, 2008.
- Манојловић Пинтар, Олга. Последња битка: Шпански борци и југословенска криза осамдесетих. Београд: Институт за новију историју Србије, 2019.
- Радовановић, Милан. Исељавање Јевреја из Југославије у Израел. Београд: Музеј жртава геноцида, 2022.
- Шта хоће Шпанија? Београд: Седма сила, 1940.
- Anger, K., Božidar Maslarić, Veljko Vlahović, S. Mitrov, *Krv i život za slobodu: Slike iz života i borbe studenata iz Jugoslavije u Španiji*. Beograd: Udruženje bivših jugoslovenskih dobrovoljaca Španske republikanske vojske, 1969.
- Antić, Vicko. „Bjekstvo“. У: *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 4. Уредник Čedo Kapor, 387–400. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Begović, Vlajko. „Internacionalne brigade“. У: *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 1. Уредник Čedo Kapor, 137–219. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Belić, Stevan. *Na bojnim poljima Španije*. Beograd: Narodna armija, 1970.
- Belić Dudek, Stevan. „Југословени у Шпанском грађанском рату“. У: *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 1. Уредник Čedo Kapor, 219–289. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Belić Dudek, Stevan. „U jedinicama internacionalnih brigada“. У: *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 2. Уредник Čedo Kapor, 28–89. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Bešlin, Milivoj. „Kraljevina Jugoslavija–Frankov antikomunistički saveznik 1936–1939“. Уредник Olga Manojlović Pintar, 47–77. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024.
- Bjelajac, Mile. „Uticaoj Španskog građanskog rata na vojnu misao u Jugoslaviji“. Уредник Olga Manojlović Pintar, 77–99. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024.
- Bloch, Jean Richard. *Španija. Reportaža kroz građanski rat*. Beograd: Nolit, 1936.
- Bodlović, Ivo. „Poruka smrtno ranjenog druga“. У: *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, књ. 3. Уредник Čedo Kapor, 402–405. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.

- Bohunicka, Adela. „Bolnica u Mursiji“. У: Шпанија 1936–1939: Зборник сећања југословенских добровољаца у Шпанском рату, књ. 3. Уредник Čedo Kapor, 126–137. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
- Bohunicka, Adela. „Шпанска познанства у Прагу“. У: Шпанија 1936–1939: Зборник сећања југословенских добровољаца у Шпанском рату, књ. 1. Уредник Čedo Kapor, 410–419. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
- Brue, Pjer i Emil Temim. *Revolucija i грађански рат у Шпанији 1936–1939*. Београд: ИК Филип Вишњић, 2016.
- Cesarec, August. *Шпанјолски susreti: Knjiga susreta sa ljudima i gradovima*. Загреб: Zora, 1961.
- Ćiprovac, Sava. „U francuskom pokretu otpora“. У: Шпанија 1936–1939: Зборник сећања југословенских добровољаца у Шпанском рату, књ. 4. Уредник Čedo Kapor, 544–548. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
- Dimitrijević, Sergije. „Акција за формирање интернационалних бригада у Француској и одлазак југословенских бораца преко Париза“. У: Шпанија 1936–1939: Зборник сећања југословенских добровољаца у Шпанском рату, књ. 5. Уредник Čedo Kapor, 314–323. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
- Dropuljić, Ćiril. „Od Pariza do Albasete“. У: Шпанија 1936–1939: Зборник сећања југословенских добровољаца у Шпанском рату, књ. 1. Уредник Čedo Kapor, 330–335. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
- Dropuljić, Ćiril. „Povratak u zemlju“. У: Шпанија 1936–1939: Зборник сећања југословенских добровољаца у Шпанском рату, књ. 4. Уредник Čedo Kapor, 439–443. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
- Dropuljić, Ćiril. „U borbama na Kasa del Kampo i Harami“. У: Шпанија 1936–1939: Зборник сећања југословенских добровољаца у Шпанском рату, књ. 2. Уредник Čedo Kapor, 173–182. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
- Đajić, Jovan. „Jugoslovenska protivtenkovska baterija na centralnom i aragonskom frontu“. У: Шпанија 1936–1939: Зборник сећања југословенских добровољаца у Шпанском рату, књ. 3. Уредник Čedo Kapor, 69–86. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
- Đorđević, Svetislav. „Tvrđava Koljur“. У: Шпанија 1936–1939: Зборник сећања југословенских добровољаца у Шпанском рату, књ. 4. Уредник Čedo Kapor, 116–153. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
- Gavrić, Zora. „Odlazak jugoslovenskih studenata iz Praga“. У: Шпанија 1936–1939: Зборник сећања југословенских добровољаца у Шпанском рату, књ. 5. Уредник Čedo Kapor, 349–362. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
- Đurđev, Dragutin. „Na aragonskom i levantskom frontu“. У: Шпанија 1936–1939: Зборник сећања југословенских добровољаца у Шпанском рату, књ. 3. Уредник Čedo Kapor, 224–241. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
- Gošnjak, Ivan. „Iz koncentracionog logora Verne u Francuskoj do oslobođene teritorije u okupiranoj Jugoslaviji“. У: *Jugoslaveni u Шпанији*. Уредник Enver Redžić, 31–69. Сарајево: Svjetlost, 1959.

- Hutinec, Josip. „Kroz Frankove zatvore“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 4. Уредник Čedo Kapor, 236–266. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Ilić, Ljubo. „Interbrigadisti u francuskim logorima“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 4. Уредник Čedo Kapor, 7–37. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Kovač, Đula. „Svetli likovi“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 5. Уредник Čedo Kapor, 153–162. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Kovačević, Veljko. „Od Pirineja do Jugoslavije“. У: Jugoslaveni u Španiji. Уредник Enver Redžić, 119–145. Sarajevo: Svjetlost, 1959.
- Kovačević, Veljko. „Od Pirineja do Jugoslavije“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 4. Уредник Čedo Kapor, 371–387. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Kraus, Lavoslav. *Susreti i sudbine – sjećanja iz jednog aktivnog života*, књ. 2. Osijek: Glas Slavonije, biblioteka „Papuk“, 1973.
- Lemel, Erve. „Dobrovoljci iz čitavog sveta u republikanskoj Španiji. Predugo jednostrana i još uvek nepotpuna historiografija“. У: Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike. Уредник Olga Manojlović Pintar, 19–33. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024.
- Lemel, Erve. „Revizija liste dobrovoljaca iz Jugoslavije u Republikanskoj Španiji. Izvori, metodologija, spisak“. У: Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike. Уредник Olga Manojlović Pintar, 33–47. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024.
- Manojlović Pintar, Olga. „Uvod“. У: Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike. Уредник Olga Manojlović Pintar, 7–19. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024.
- Marasović, Olga i Moni Finci. „Španski borci u Sarajevu 1941.“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 4. Уредник Čedo Kapor, 471–482. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Matejak Doktor, Ivan. „Stradanje treće čete“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 3. Уредник Čedo Kapor, 446–451. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Matić, Dimitrije. „Politike sećanja u Srbiji i Španiji kroz prizmu delovanja Udruženja španskih boraca (1986–2006)“. У: Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike. Уредник Olga Manojlović Pintar, 257–279. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024.
- Mezić, Aleksandar. „Marselj“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 4. Уредник Čedo Kapor, 482–512. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Mezić, Aleksandar. „Sanitetska služba u internacionalnim brigadama“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 2. Уредник Čedo Kapor, 492–524. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.

- Milosavljević, Olivera. *Savremenici fašizma 1: Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933–1941*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2010.
- Narodni heroji Jugoslavije*, књ. 1. Beograd: Mladost, 1975.
- Narodni heroji Jugoslavije*, књ. 2. Beograd: Mladost, 1975.
- Nešković, Blagoje. „Španija sa trideset godina udaljenosti“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 5. Уредник Čedo Kapor, 7–31. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Nikoliš, Gojko. „Od Niša do španske karaule“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 1. Уредник Čedo Kapor, 303–330. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Nikolić, Radivoj. „Španski građanski rat 1936–1939.“ У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 1. Уредник Čedo Kapor, 35–137. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Perić-Velimir, Marko. *Doživljaji jednog Španca*. Zagreb: Stvarnost, 1963.
- Perić, Marko. „Jevreji iz Jugoslavije – španski borci“. У: Zbornik, br. 3. Уредник Andrija Gams, 1–43. Beograd: Jevrejski istorijski muzej, 1975.
- „Povratak naših Španjolaca“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 4. Уредник Čedo Kapor, 463–467. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Prevc, Franc. „U protivtenkovskoj bateriji“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 3. Уредник Čedo Kapor, 220–224. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Ribar, Veljko. „Iz bataljona „Edgar Andre“ u bazu Internacionalnih brigada“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 2. Уредник Čedo Kapor, 356–366. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Romano, Jaša. *Jevreji Jugoslavije 1941–1945: Žrtve genocida i učesnici NOR*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980.
- Rudin-Fos, Braina. „Pripreme za odlazak brodom „La Kors““. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 1. Уредник Čedo Kapor, 436–449. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Santos, Hulia, Hose Luis Garsia Delgado, Huan Karlos Himenes, Huan Pablo Fusi. *Španija u XX veku*. Beograd: Čigoja štampa, 2004.
- „Spisak Jugoslovena–Španskih boraca“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 5. Уредник Čedo Kapor, 499–577. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Stojanović, Vera. *Spisak španskih boraca*. Beograd: UŠB, 2011. Datum pristupa 11.05.2025. <https://yunterbrigade.wordpress.com/spisak-spanskih-boraca/>
- Štimac, Ivan. „Sjećanja iz Španije“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 3. Уредник Čedo Kapor, 50–66. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.

- Todorović Lerer, Vojo. „Od Monroja do San Matea“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 3. Уредник Čedo Kapor, 224–230. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Todorović Lerer, Vojo. „Od Vernea do ustaničkog Drvara“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 4. Уредник Čedo Kapor, 429–439. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Todorović Lerer, Vojo. „U Španiju“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 1. Уредник Čedo Kapor, 487–499. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Udovički, Lazar. „Sa drugom grupom u Pragu“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 1. Уредник Čedo Kapor, 377–381. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Udovički, Lazar. „U bataljonu „Dimitrov“ na Harami“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 2. Уредник Čedo Kapor, 415–421. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Ušaj, Ćiril. „Od Montblana do Sagunta“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 3. Уредник Čedo Kapor, 454–458. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Vlahović, Veljko (уредник). *Dimitrovac – list bataljona „Dimitrov“ 1937*. Beograd: Arhiv za radnički pokret, 1971.
- Vlahović, Veljko. „Sličice iz Španije“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 2. Уредник Čedo Kapor, 453–492. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- Vukomanović Stipe, Pavle. „Razlaz u neizvjesnost“. У: Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, књ. 4. Уредник Čedo Kapor, 400–408. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.

Ђорђе Андрејевић Кун (1904–1964), збирка графика „За слободу“, 1. део, репродукција из 1967. године (Власништво аутора) / Đorđe Andrejević Kun (1904–1964), mapa gráfico “Por la libertad”, Parte 1, 1938/1967 (4ª edición). Colección Nikola Miloševski

Ђорђе Андрејевић Кун (1904–1964), збирка графика „За слободу“, 1. део, репродукција из 1967. године (Власништво аутора) / Đorđe Andrejević Kun (1904–1964), mapa gráfico “Por la libertad”, Parte 1, 1938/1967 (4° edición). Colección Nikola Miloševski

FOR YOUR AND OUR FREEDOM
Yugoslav Jews in the International Brigades

Recovering the memory of a country, of a people, means doing justice. And the Government of Spain has a firm commitment to Democratic Memory. We do this by legally recognizing the victims of the war and the dictatorship in Spain, after a coup d'état put an end to the legality of a democratic system –the Second Republic– which had enabled notable advances in freedoms.

The publication of this book is a direct result of the exhibition held at the Instituto Cervantes in Belgrade. An initiative that has successfully combined academic rigor with the sensitivity necessary to also acknowledge those who, from other parts of the world, fought for freedom and democracy in Spain, even at the cost of their own lives.

With *For Your Freedom and Ours: Yugoslav Jews in the International Brigades*, we take another step in the necessary process of recovering and dignifying the memory of those women and men who bravely opposed fascism, anticipating, as contemporary historiography rightly emphasizes, the global tragedy that the Second World War would bring.

It pays tribute to a group whose contributions had until now remained in the shadows: the Jewish combatants from Yugoslavia, whose participation in the International Brigades

is a moving example of internationalism, solidarity, and the struggle against injustice.

I would like to highlight the exceptional work of the author of this work, Nikola Miloševski, who, in addition to being a trained historian, serves as Executive Director of the Museum of the Victims of Genocide in Belgrade. His dual role as researcher and cultural manager has been key to making both the exhibition and this book possible, combining critical analysis with an accessible narrative, moving the reader without ceasing to inform. His work has made it possible to rescue from oblivion the individual and collective trajectories of forty women and men who, driven by universal values such as justice, freedom, and human dignity, decided to fight against the advance of totalitarianism in a distant country.

From the Ministry of Territorial Policy and Democratic Memory, we wish to express our most sincere gratitude to Nikola Miloševski for his dedication, his commitment to historical truth, and his sensitivity in addressing such a complex subject. We also wish to thank the collaboration of the Instituto Cervantes in Belgrade, whose cultural work has been fundamental in building bridges of memory between Spain and the Balkans. Thanks to this exhibition, its venue has become a space for reflection and dialogue,

where the past comes to life to serve as a lesson for the present and the future.

The exhibition and its catalogue are a valuable contribution to the collective effort to consolidate a democratic culture of memory. It records not only an important chapter of shared history between Spain and the former Yugoslavia, but also an exemplary testimony of resistance against hatred and persecution. The combatants remembered here did not only fight against Francoism: they also confronted antisemitism, exclusion, and oblivion. Their story therefore speaks directly to our democratic conscience and to the need to continue building an inclusive, plural, and transnational memory.

In times when exclusionary and denialist discourses resurface, the content of this initiative reminds us that the defense of Human Rights and democracy knows no borders. The courage of the international brigadiers, especially these Yugoslav Jews, remains an ethical beacon that inspires us. As a democratic society, we have the duty to preserve, research, and disseminate their legacy. Because memory is not only a recollection of the past, but also an effort to prevent totalitarian deviations that may arise in the future.

Because memory is democracy.

Ángel Víctor Torres
*Minister of Territorial Policy
and Democratic Memory*

Preface

The Spanish War (1936–1939) was a paradigm of the 20th century. It can be seen as a consequence of the rise of conservative totalitarianisms worldwide, which spilled over into the Spanish political and social reality and turned this country on the Iberian Peninsula into the antechamber of the greatest global conflict in human civilization.

From today's historiographical perspective, the Spanish War increasingly loses the epithet "civil" because it was not merely a war among the opposing factions of the Second Spanish Republic. From the very beginning, General Francisco Franco's forces received strong support from Fascist Italy and Nazi Germany, which disrupted the balance of power and turned the war into an increasingly unequal conflict. The Spanish Republican forces, aided by fighters from the International Brigades, knew they were fighting not only against Franco's rebel troops but also against German and Italian soldiers, aircraft, tanks, weapons, and ammunition.

The clash between democratically elected authorities—supported by enlightened individuals, groups from around the world and fascist forces backed by the largest dictatorships of that era—transformed the Spanish War into more than an internal conflict—it became the first front in

the European struggle against authoritarianism and all uncivilized values it promoted. Thousands of international volunteers came to defend the legitimate republic, among them 2,224 Jews (including 251 women), aware that this was a fight for democracy, freedom, and against tyranny, including antisemitism itself.

Among the contingent of between 1,700 and 2,000 Yugoslav volunteers of various nationalities, a significant group was composed of Jews, of whom 40 individuals (including six women) have been reliably identified so far. Driven by political and social motives, more often by values of freedom than mere adventurism, they laid down parts of their lives—and a significant portion even laid down their entire lives—on numerous Spanish battlefields.

The creation of this publication is linked to the preparation of an exhibition of the same name, aimed at illuminating the fates of Yugoslav volunteers of Jewish origin in the Spanish War. The research preceding its creation involved a detailed analysis of memoir materials, archival sources, and existing literature. This work expresses an effort to combine a critical historiographical approach with the need to bring the topic closer to the wider public, in the spirit of nurturing a culture of remembrance based on freedom and democratic values.

It must be noted that significant source foundations for the research were provided by the memoir materials of numerous Spanish fighters. Most notably, the five-volume anthology *Spain 1936–1939* from 1971, which covers over 2,800 pages and includes the memories of 220 Spanish fighters and their associates, including testimonies of three Yugoslav Jews.

Great difficulties arose in the process of identifying certain volunteers. The most frequent problems were the lack of documentary material that could complete the biographical picture of some fighters, as well as unintentional errors in existing materials and literature.

Numerous pseudonyms used by individuals, as well as their changing national affiliations, were also difficulties to mention.

The research was made possible through cooperation with multiple institutions and individuals. Special thanks are due to the Jewish Historical Museum and the Archive of Yugoslavia for providing materials and expertise. Great support was also offered by colleagues from the Genocide Victims Museum, the Museum of Contemporary Art, and the staff at the University Library *Svetozar Marković*. Particular gratitude goes to the Government of the Kingdom of Spain, specifically the State Secretariat for Democratic Memory of the Ministry of

Territorial Policy and Democratic Memory, as well as the Instituto Cervantes in Belgrade, without whose support neither the exhibition nor the publication would have been possible. I especially thank my family, friends, and collaborators for their constant encouragement and understanding of my motivations.

The personal motive behind this work stems from deep respect for the courage and moral integrity of the fighters of the International Brigades, especially the 40 individuals who at one historical moment chose justice, freedom, and solidarity. The values that guided these Yugoslav Jews in their fight on Spanish soil—the struggle for freedom, internationalism, and humanism—represent the foundations on which I, both as a historian and as a person, wish to persist.

Finally, it is worth mentioning that prominent recent regional and European researchers have expressed the opinion that long-term intensive research by international teams of experts will be necessary in the coming period to provide a more comprehensive picture and resolve certain problematic issues. Hoping this appeal will be realized, I join it by

1 Владан Вуклиш, Југословени и Шпански грађански рат, (Бањалука-Београд: Архив Републике Српске-Чигоја штампа-Удружење архивских

offering my modest contribution to this microhistory for the professional and wider public.

Introduction

The War in Spain (1936–1939)

The five-year existence of the Second Spanish Republic, established on April 14, 1931, was marked by attempts to heal the deep political, social, and economic problems of this 20th-century state inherited from previous eras. However, these efforts simultaneously triggered an escalation of conflicts between various political, social, and economic actors.²

In the parliamentary elections held on February 18, 1936, the Popular Front—a broad coalition including republican, socialist, communist,

regionalist, and partly anarchist political groups—won. This victory led to further tensions that escalated during July 1936. Assassinations were carried out against the republican lieutenant Del Castillo and subsequently against the right-wing leader Calvo Sotelo. These events precipitated the outbreak of war—the uprising of generals Mola, Sanjurjo, and Franco on July 17, 1936, against the legal, democratically elected government of the Second Spanish Republic. Initial successes of the uprising in parts of Galicia, Navarre, Castile, and other northern regions, and hopes for a swift and decisive victory, were disproven by the failure of the generals to seize the two most important cities—Madrid and Barcelona. Although the Republic succeeded in crushing the rebellion of some military units, the rebels had gathered significant military forces, including Moroccan and legionnaire units, making a prolonged conflict inevitable.³

In November 1936, the rebel forces launched a major offensive on Madrid, but the city withstood the siege thanks to the fierce resistance of its inhabitants and

радника Републике Српске), 14–15; Erve Lemel, "Revizija liste dobrovoljaca iz Jugoslavije u Republikanskoj Španiji. Izvori, metodologija, spisak", in: *Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike*, ed. Olga Manojlović Pintar (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 40–41.

2 More about the period of the Second Spanish Republic: Hulia Santos i et. al., *Španija u XX veku* (Beograd: Čigoja štampa, 2004), 55–82; Pjer Brue, Emil Temim, *Revolucija i građanski rat u Španiji 1936–1939* (Beograd, IK Filip Višnjić, 2016) 3–46; Radivoj Nikolić, „Španski građanski rat 1936–1939.“, in: *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 1, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 63–80.

3 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 47–65; Radivoj Nikolić, „Španski građanski rat 1936–1939“, op. cit., 84–86; „Један део трупа у Шпанском Мароку побунио се и води крваве борбе с трупама верним влади“, *Политика*, 19. 7. 1936, 2.

the newly arrived fighters of the International Brigades. The rebels then began operations to encircle the Spanish capital. In this effort, fierce fighting took place in December 1936 and January 1937 along the Corunna Road, where the nationalists failed to cut Republican connections to the north, followed by the Battle of Jarama in February, in which the nationalists were again stopped south of the capital. The last attempt to encircle Madrid began in March 1937 near Guadalajara, where the Republicans won their first major victory and inflicted a heavy defeat on Italian forces serving under General Franco.⁴

Realizing that failure on the battlefields around Spain's main city was inevitable, the rebel leaders turned their attention to the north. During the summer of 1937, an offensive was launched in the north, which the poorly equipped and worn Republican forces could not halt. In June, the rebels captured Bilbao, and by October, they had taken over the entire Basque Country and Asturias. Republican attempts to save the north by offensives west of Madrid, such as the Battle of Brunete in July 1937 and the capture of Zaragoza through Belchite in August and September, ended without lasting success.

4 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 149-165; Radivoj Nikolić, "Španski građanski rat 1936-1939", op. cit., 101-110.

During the second half of 1936 and throughout 1937, Franco dominated large territories of northern, western, and significant parts of southern Spain.⁵

Many researchers agree that the Battle of Teruel, fought from December 1937 to February 1938, marked a turning point in the Spanish conflict. This bloodiest episode of the war was marked by fluctuating fortunes—the Republicans briefly took the city of Teruel, but Franco's forces later recaptured it through a successful counteroffensive.⁶

In the months after Teruel, Franco's forces gradually gained the upper hand. In March 1938, the rebel forces launched the Aragon Offensive with the aim of extending their territory to the Mediterranean Sea and thus dividing the territory of the Spanish Republic. Despite weeks of fighting on this front, Franco's forces achieved their goal in April.⁷ In response to this catastrophic worsening of their strategic position, the Republic launched its greatest offensive of the war in July 1938—the Battle of the Ebro.

5 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 254-270; Radivoj Nikolić, "Španski građanski rat 1936-1939", op. cit., 111-119.

6 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 305-311; Radivoj Nikolić, "Španski građanski rat 1936-1939", op. cit., 123-125.

7 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 311-319; Radivoj Nikolić, "Španski građanski rat 1936-1939", op. cit., 125-128.

After initial successes and crossing the river, over the next four months Franco's forces absorbed the attacks, gradually regained the initiative, and inflicted a heavy defeat on the attackers. The defeat at the Ebro marked the end of major Republican offensive attempts.⁸

At the end of 1938, Franco began the Catalonia Offensive, which led to the fall of Barcelona in January 1939 and to a mass exodus of civilians and soldiers into France. The final act of the war took place in March 1939, when, following internal conflicts within the Republican camp, the nationalists entered Madrid without significant resistance.⁹

The conflict, lasting two years, eight months, and 15 days—from July 17, 1936, to April 1, 1939—acquired an increasingly international character from the outset. Neither Great Britain, nor France, nor the League of Nations provided decisive support to the legitimate Spanish government. Instead, having quickly adopted a policy of non-intervention, most of the international community aligned with this political stance on the Spanish issue, drawing sharp

criticism from their intellectual publics.¹⁰ The policy of non-intervention was most vehemently ignored by Nazi Germany and Fascist Italy, which zealously provided military, political, and economic support to the rebel troops, whose sole leader after the deaths of Generals Sanjurjo and Mola became General Franco. The Soviet Union also violated the policy of non-intervention by providing similar support to Republican forces.¹¹ A significant portion of the world's intellectual and cultural community supported the Spanish Republic, largely due to its enthusiastic backing within domestic intellectual circles. It gathered under its wing luminaries such as the artist Pablo Picasso, the poets Federico García Lorca, Rafael Alberti, and Antonio Machado; and the writers Ernest Hemingway and Louis Aragon, among many others.¹² A great contribution to the

8 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 334-340; Radivoj Nikolić, "Španski građanski rat 1936-1939", op. cit., 128-134.

9 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 340-358; Radivoj Nikolić, "Španski građanski rat 1936-1939", op. cit., 134-135.

10 As one of the critics of France's non-intervention policy, which emerged during its very inception, writer Jean-Richard Bloch can be singled out. After visiting the Spanish battlefields in 1936, he appealed to France to abandon its policy, warning of the danger of the rise of fascism. He compared the defense of Madrid to the defense of Verdun in the First World War, while also highlighting the role of the then still small number of foreign fighters. Jean Richard Bloch, *Španija. Reportaža kroz građanski rat* (Beograd: Nolit, 1936), 127-132, 152-153.

11 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 208-244; Radivoj Nikolić, "Španski građanski rat 1936-1939", op. cit., 87-95.

12 Hulia Santos et. al., op. cit., 396-399.

Republican forces was made by volunteers—individuals not widely known but equally aware of the importance of defending Europe’s cultural, historical, and civilizational achievements, which, following events on the Iberian Peninsula, had come under serious threat. The International Brigades were formed by decision of the Spanish Republic’s government on October 22, 1936, and their active support in defending the legal Spanish authority lasted just under two years, until September 21, 1938, when the government of Juan Negrín, under pressure from the League of Nations, decided on their withdrawal. Most historians agree that between 35,000 and 40,000 individuals from over 50 countries sacrificed parts of their lives—and many sacrificed their entire lives—in the effort to defend not only Spanish but also European freedom.¹³ Among them were no fewer than 1,700 citizens of the Kingdom of Yugoslavia—men and women of various ages, professions, and political orientations but united by a developed sense of human solidarity and, above all, antifascist commitment. Many laid down their lives on Spanish battlefields for these values.¹⁴ Their numbers and dedication in battles

around Madrid, Jarama, and Guadalajara led to the formation in April 1937 of the Đuro Đaković Battalion, where they remained a decisive national element despite fierce fighting, already tested at Brunete and during the Zaragoza operation.¹⁵ The Yugoslav military formation within the international forces on Spanish soil also included the 129th Mixed Brigade, established in early 1938 by merging the Đuro Đaković Battalion with the Georgi Dimitrov Battalion (also composed largely of Yugoslav fighters), and the Czechoslovak Jan Masaryk Battalion. These military units, as well as the brigade itself, demonstrated great courage on the Aragon and Levante Fronts in 1938, though at great cost. From its units, following defeat on the Aragon Front, the “Divisario” Battalion was formed, largely made up of Yugoslav fighters, which played a special role during the last major offensive on the Ebro River.¹⁶

The defeat of the Republican forces had multifaceted consequences for the further course of Spanish history in the 20th century. The outcome of the war directly caused severe Francoist repression, which claimed a great number of victims.

13 Pjer Brue, Emil Temim, op. cit., 245-253.

14 Erve Lemel, “Revizija liste dobrovoljaca iz Jugoslavije u Republikanskoj Španiji. Izvori, metodologija, spisak”, op. cit., 37.

15 Stevan Belić, *Na bojnim poljima Španije* (Beograd: Narodna armija, 1970), 90-117.

16 Ibid., 117-138.

Despite decades of efforts by modern Spain, the fates of many of these victims remain unknown. Fear of repression forced about half a million Spaniards into exile.

Only six months after the end of this war in Spain, the Second World War began, and it can rightly be said that the tragic conflict on the Iberian Peninsula was a prelude to the most devastating conflict in modern human history. However, the victory of antifascism in Europe did not lead to its victory in postwar Francoist Spain. The victorious powers of the Second World War, burdened by their Cold War interests, did not pay particular attention to the Spanish issue. This topic would be addressed by modern post-Franco Spain, dedicating itself to its own internal renaissance—a decades-long process that ultimately created the Spanish state as we know it today.

The Kingdom of Yugoslavia and the Spanish War

At the time of the Spanish War (1936–1939), the Kingdom of Yugoslavia was undergoing its own internal and foreign policy difficulties. The tragic death of King Alexander Karađorđević in an assassination during his visit to Marseille in October 1934 led to the establishment of a regency on behalf of Alexander's underage son, King Peter II. The most significant role in this regency was held by Prince Paul Karađorđević.

Milan Stojadinović was the head of the Yugoslav government throughout the entire period of the Spanish War. Despite the political continuity of the regency and the government, the country during this period was burdened by unresolved state and national questions that further exacerbated economic tensions caused by the Great Depression. In foreign policy, alongside the geopolitical gradual withdrawal of France—a traditional Yugoslav ally in previous decades, there was a growing influence of Nazi Germany.¹⁷

Taking into account foreign policy changes and the attitudes of major European powers toward the warring parties, the Yugoslav government gradually shifted its policy from neutrality toward support for Franco's forces during the Spanish conflict. Although the Yugoslav state initially adopted an official neutral stance at the outbreak of the war, it joined France and Great Britain in pursuing a policy of non-intervention. However, the gradual abandonment of this policy in the following months and years had several reasons. One of the most significant was the fear of the large

17 Milivoj Bešlin, "Kraljevina Jugoslavija-Frankov antikomunistički saveznik 1936-1939", in: *Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike*, ed. Olga Manojlović Pintar (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 47-48.

number of Yugoslav International Brigades volunteers fighting in Spain, many of whom were communists, who after the conflict's end could become a threat to their own country. Therefore, on February 25, 1937, the government banned any kind of aid to the warring parties, prescribing the loss of citizenship as punishment for Yugoslav volunteers, while also creating a legislative basis for a new crackdown on Yugoslav communists.¹⁸ Except for this action and similar moves, which indirectly favored Franco's forces, existing historiography, based on available documentary sources, has not confirmed direct support by the Yugoslav state to the rebel forces, especially in military or financial terms.¹⁹ However, informal support for the opposing side was recognized by Republican Spain, from where criticisms could be heard.²⁰

The military authorities of the Kingdom of Yugoslavia also closely monitored the war developments in Spain, analyzing particular aspects in detail. Based on conclusions drawn from these analyses, certain military reforms and arms procurements were initiated, which, due to the beginning of the Second World

War and preceding events, were not fully realized.²¹

Following the attitudes of many parts of the world public toward the warring parties in the Spanish War, the Yugoslav public, as well as the Yugoslav press, adopted positions consistent with their own ideological orientations. Citizens and media of conservative and right-wing leanings expressed sympathies toward Franco's troops, believing that the Spanish leftists sought to carry out a Bolshevik revolution. On the other hand, left-leaning Yugoslavs and press outlets held a completely opposite view of the events. In this polarized Yugoslav public sphere, liberal media emerged as a third side, attempting to maintain objectivity, even showing less interest.²² Over time, under the influence of the state and shifts in its stance on the Spanish question, the media increasingly tilted their reporting in favor of the rebels' side.²³ Immediately after the end

18 Milivoj Bešlin "Kraljevina Jugoslavija-Frankov antikomunistički saveznik 1936-1939", op. cit., 53-55.

19 Ibid., 60.

20 Ibid., 61-62.

21 Mile Bjelajac "Uticao Španskog građanskog rata na vojnu misao u Jugoslaviji", in: *Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike*, ed. Olga Manojlović Pintar (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 93-94.

22 Olivera Milosavljević, *Savremenici fašizma 1: Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933-194* (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2010), 422-438.

23 Milivoj Bešlin "Kraljevina Jugoslavija-Frankov antikomunistički saveznik 1936-1939", op. cit., 53.

of the Spanish War, some widely available publications in the Yugoslav public demonstrated exceptional criticism toward the Republican period, especially regarding the struggle between the left and the right, which supposedly “forced” the army to intervene on June 17, 1936.²⁴ There was also a notably positive portrayal of General Franco, emphasizing his work on state restoration, establishment of unity, care for the population²⁵, and the establishment of Spain’s new role in the Mediterranean.²⁶

Under such political and social circumstances, during the war in Spain, a process took place whereby some citizens of the Kingdom of Yugoslavia traveled to that country. For a long time, historical science estimated the number of Yugoslav fighters in the ranks of the International Brigades at around 1,700, but recent research has approximated their number to about 2,000. On an international scale, fighters from Yugoslav lands formed the seventh largest contingent.²⁷ A significant number came to Spain from the Kingdom of Yugoslavia

itself, but an even larger number came from the Yugoslav diaspora in other countries. When speaking about Spanish fighters from the Kingdom of Yugoslavia, the term primarily refers to individuals of leftist orientation, although there were many volunteers who cannot be classified as leftists. Therefore, it is justified to say that antifascist orientation motivated Yugoslav fighters to leave their homeland and enter the uncertain Spanish War. Part of the appeal of Prague students—among whose signatories were Elias Engels and Gerhard Weiss, Yugoslav fighters of Jewish origin—published on January 25, 1937, shortly before their departure to Spain, illustrates the values they aspired to:

By going to Spain, we consider it our duty to send our greetings to all of you, regardless of political, national, or religious affiliation, with a message that you too persevere in the struggle for freedom and democracy.²⁸

Most often crossing the French-Spanish border illegally through the Pyrenees, Yugoslav volunteers, after a long journey that often included stays in major European

24 Шта хоће Шпанија?, (Београд: Седма сила, 1940), 31-34.

25 Ibid., 36-54.

26 Ibid., 59-61.

27 Erve Lemel, “Revizija liste dobrovoljaca iz Jugoslavije u Republikanskoj Španiji. Izvori, metodologija, spisak”, op. cit., 34-37.

28 Anger K. et. al., *Krv i život za slobodin: Slike iz života i borbe studenata iz Jugoslavije u Španiji* (Београд: Удруženje bivših jugoslovenskih dobroljaca Španske republikanske vojske, 1969), 21.

capitals such as Paris and Prague, would arrive at the headquarters of the International Brigades in the town of Albacete and, after brief training, would join the military formations of the Spanish Republic and combat operations.

Based on today's known data, it is estimated that nearly half of the Yugoslav fighters who arrived died during the war—certainly more than 850 International Brigades members.²⁹ A large portion of those who did not perish in the war had to survive years in French camps before managing to return to their already occupied homeland. Many of the arriving fighters applied all their Spanish war experiences in the fight against the occupying authorities, laying down their lives for the same values, despite the tragic experience from Spain.

Jews in the Interwar Yugoslav State

The establishment of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes after the end of the First World War led to the formation of a unified Jewish community across a territory where, in previous eras, Jews had lived under various state systems, including the Austro-Hungarian Empire, the Kingdom of Serbia, the Kingdom of

Montenegro, the Ottoman Empire, and certainly the states that preceded them in this region.

In the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, there were 64,753 Jews, while data from the Yugoslav Rabbinical Union in 1924 indicated a significantly higher number—73,266 individuals. According to available data, the largest number of Jews lived in Croatia and Slavonia, followed by Bačka, Banat, Baranja, and Bosnia and Herzegovina. A significant number were also recorded in Serbia and Macedonia—including Kosovo and Metohija—while smaller numbers (below 1,000 persons) were registered in Slovenia—including Medimurje and Prekmurje, Dalmatia, and Montenegro.³⁰ The number of Jews in the Yugoslav kingdom remained relatively constant during the interwar period, with minor fluctuations. Thus, based on available data for 1940, just before the outbreak of the Second World War in the Kingdom of Yugoslavia, the number of Jews was 66,843 (according to the Union of Jewish Religious Communities of Yugoslavia) or 71,347 (according to research by Dr. Eduard Mosbacher).³¹ It is important to emphasize that

29 Milivoj Bešlin "Kraljevina Jugoslavija-Frankov antikomunistički saveznik 1936-1939", op. cit., 58.

30 Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici NOR* (Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980), 7.

31 Ibid., 13.

the intellectual contribution of the Jewish community was disproportionately greater compared to its percentage representation in the total population of the Kingdom of Yugoslavia. Providing a large number of educated individuals, both men and women, the Jewish community advanced all aspects of political, economic, social, and cultural life in the interwar Yugoslav state. A significant role in the interwar development of Jewish communities in certain localities was also played by numerous newly established Jewish associations and organizations, primarily of cultural, educational, charitable, and sport character.³² Despite a significant Zionist movement, only about one percent of Yugoslav Jews emigrated to Palestine during the entire interwar period.³³

The organization of Jewish communities in the Yugoslav state was the Union of Jewish Religious Communities of Yugoslavia.³⁴ Encompassing 117 Jewish religious communities in the years preceding the Second World War, this institution had a special role in protecting the rights and freedoms of Yugoslav Jews, as

well as in combating antisemitism, which gained increasing dimensions during the 1930s.³⁵

During the 1930s, a large number of Yugoslav Jews joined left-wing political organizations, among which the Communist Party of Yugoslavia held particular importance in the interwar period. Founded as the Socialist Workers' Party of Yugoslavia in Belgrade in 1919 by uniting numerous prewar political actors, after numerous anti-state actions it was soon banned by law by the Yugoslav state. This legal ban, and thus the party's illegality, lasted throughout the interwar period. Therefore, membership in this political party conducted its activities abroad (Vienna, Prague, Moscow, Paris, etc.), as well as illegally in the country, risking legal consequences. The persecution of members of the Communist Party of Yugoslavia intensified particularly after the establishment of King Alexander Karadorđević's personal regime in 1929. In the following four years, 286 persons were tried by the court for the protection of the state, accused of membership in this organization, among whom 31 persons of Jewish origin were sentenced to prison. Of about 800 persons accused during 1935 and 1936, 97 Jews were sentenced to prison terms.³⁶

32 Jaša Romano, *op. cit.*, 11-14.

33 Милан Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији* (Београд: Институт за савремену историју, 2008), 95.

34 *Ibid.*, 57-58.

35 Jaša Romano, *op. cit.*, 11-14.

36 *Ibid.*, 15-54.

Based on currently available data, it is estimated that the involvement of Jews in leftist organizations in the 1930s was three to four times greater than that of other Yugoslavs relative to their total numbers. Their greater involvement in these organizations during the 1930s was especially influenced by the severe consequences of the Great Depression, but also by the rise of Nazi and fascist ideologies in parts of the European continent, whose influence the Kingdom of Yugoslavia was not immune to. The Communist Party of Yugoslavia and organizations connected with it condemned these tendencies, as well as all forms of antisemitism, thereby attracting a significant number of domestic Jews.³⁷ The majority of the 40 Yugoslav Jews known to us as future Spanish fighters also operated during the interwar period in various leftist associations in the country and in exile, as evidenced by their biographies before the outbreak of the conflict in Spain in July 1936.

Jews from the Kingdom of Yugoslavia in the International Brigades

Based on available sources, historiography has identified a total of 40 individuals of Jewish origin from the territory of the Kingdom of Yugoslavia who, after the outbreak of the war conflict in Spain, decided to leave their previous lives and join the defense of the Spanish Republic as volunteers within the International Brigades. A particular contribution to this topic was made by Marko Perić, a Spanish fighter of Jewish origin under the name Velimir Dreksler, who presented his decades-long research work in a scholarly article titled "Jews from Yugoslavia–Spanish Fighters," published in 1975 in the collection of the Jewish Historical Museum, where he compiled the biographies of 34 fighters.³⁸

The collection, critical study, and presentation of details from the lives of these men and women represented an exceptionally complex and methodologically demanding historiographical endeavor. The core biographical data is based on available literature, primarily on the mentioned research by Marko Perić from 1975, which was the

37 Милан Кољанин, *op. cit.*, 107.

38 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije–španski borci", in: *Zbornik br. 3*, ed. Andrija Gams, (Beograd: Jevrejski istorijski muzej, 1975), 1–43.

first and so far the only systematic attempt to compile a list of these volunteers. This research served as the starting point for the presented biographies, with further efforts made to subject the biographies to additional analysis and critical interpretation, using other available sources—archival documents, articles from pre-war and post-war press, testimonies of survivors (many of which were published in the form of a five-volume collection in the early 1970s), as well as several memoir writings that will be elaborated in more detail in the following chapter.

It is important to point out the ideological contexts in which this topic was addressed during the second half of the 20th century. In postwar Yugoslavia, international solidarity with Spain and participation in the Spanish War were subjects of mythologization and instrumentalization for ideological purposes. Such an approach often limited the possibilities for critical analysis, resulting in selective reading or neglect of certain elements—especially concerning the ethnic and religious identity of the volunteers, which is of particular importance in the case of the Jewish community.

At the same time, this chapter expresses an effort to view the biographies of the fighters not only as a series of individual destinies but as part of a broader

cultural-historical framework in which core values upon which contemporary Europe rests are recognized, such as anti-fascism, human solidarity, international spirit, and the struggle for freedom and human dignity. It is precisely in the life stories of these individuals that the elements now recognized as foundations of a common European identity emerge.

Still, a significant portion of the stories remains incomplete, without final confirmations or with gaps that existing historiography has not been able to fill. Moreover, by a detailed examination of the lists of Spanish fighters from the Kingdom of Yugoslavia—which through decades of collection have reached over 1,700 names, with more recent research pointing to nearly 2,000 names—it is possible to identify a large number of persons who, based on certain data (primarily names and surnames) may be of Jewish origin. However, due to the lack of factual confirmation of their origin, their names could not be included.

Based on this methodological approach, the available biographies of 40 Spanish fighters have been systematized into three thematic groups, covering fighters who lost their lives or went missing during the Spanish War (a), fighters who perished during the Second World War (b), and fighters who survived this global conflict (c). After the presentation

of biographies, within the concluding remarks (d), a systematic overview of biographical details of this group of Spanish volunteers is provided.

By presenting the available biographies below, we express the hope that some new historical sources and new research will bring knowledge about those unknown Jewish fighters who, in a decade known in the entire world history as the time of the greatest criminal campaign against the Jewish people, sacrificed parts of their lives, or even their entire lives, on the Spanish battlefields, defending fundamental humanistic and civilizational values.

1) Fighters who lost their lives or went missing during the Spanish War

Isa Altarac

Born in 1910 in Sarajevo to a poor family, he worked as an electrician. He was a member of youth groups in labor and educational Zionist communities.³⁹

He went to Spain with a group of volunteers during the summer of 1937,⁴⁰ leaving the hachshara (Zionist training) because he felt

more needed in Spain,⁴¹ facilitated by Dr. Lavoslav Kraus who later left a brief memory of the event.⁴² According to testimonies, he died in combat that same year.⁴³ Other data indicate that Isa returned to the Kingdom of Yugoslavia in 1941 after staying in French camps, and died that same year.⁴⁴ However, this information remains unconfirmed.

Born on June 23, 1913, in Belgrade to Avram and Rashela Baruh, he led a life devoted to electrical engineering and political activism in Zionist and leftist organizations, for which he was arrested. Since 1936, he was a member of the Communist Party of Yugoslavia, and during military training he earned qualifications as an anti-aircraft spotlight operator and the rank of reserve non-commissioned officer.⁴⁵

He arrived in Spain on February 10, 1937, via Czechoslovakia,

39 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", in: *Zbornik* br. 3, ed. Andrija Gams (Beograd: Jevrejski istorijski muzej, 1975), 15.

40 Ibid.

41 Јеврејски ибидријски музеј (ЈИМ,) фонд (ф.) ШБ, кутија (к.) 19-12-3/2, Дописница Исе Алтараца, 20. VIII 1937.

42 Dr Lavoslav Kraus, *Susreti i sudbine – sjećanja iz jednog aktivnog života*, vol. 2, *Osijek: Glas Slavonije, biblioteka "Papuk"*, 1973., str. 302.

43 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 15.

44 Jaša Romano, op. cit., 318.

45 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/2, Анкета за превођење у комунистичку Партију Шпаније- Иса Барух, 1937; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 16.

based on a recommendation from Velimir Drekšler (Marko Perić), another Yugoslav Jew who fought in Spain. Initially, he served in the 15th International Brigade as a telephone operator and translator. He fought at Jarama, then in the Dimitrov Battalion, where as a squad leader he was wounded twice—at Brunete on July 21 and near Quinto on August 25, 1937. In early 1938, he worked as a translator and cadre officer in Albacete.⁴⁶ He managed the local Yugoslav information bureau⁴⁷ and was a translator for a Soviet officer in the International Brigades.⁴⁸ On April 1, 1938, he voluntarily returned to the front with the 129th Brigade. He sought to join the Đuro Đaković Battalion in central Spain. After that, all traces of him are lost. He was last seen on April 14, 1938. During the Second World War, his father, mother, and two sisters perished.⁴⁹

46 Anger K. i drugi, op. cit. 57; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 16-17.

47 Ivan Štimac, "Sjećanja iz Španije", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 3, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 59.

48 Svetislav Đorđević, "Tvrdava Koljur", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 4, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 121.

49 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 16-17.

Silvio Baruh

He was born in 1910 in Sarajevo.

As a student, he returned to Sarajevo from Prague where he studied. In mid-March 1937, he declared that reports about him going from Czechoslovakia to Spain were inaccurate.⁵⁰ However, he soon decided to leave the Kingdom of Yugoslavia and join the International Brigades. He died on July 14, 1938, on the Aragon Front near the Peñamarco Hill.⁵¹

Beno Fischer

Born on December 19, 1901, in Žabalj, he finished secondary commercial school in Novi Sad. Since 1919, he lived in exile in several European countries: Hungary, France, Belgium, and finally Romania. He became a member of the Communist Party of Belgium in 1934 and was active in trade unions and the Red Aid organization.⁵²

He arrived in Spain on May 22, 1938, and fought in the 129th International Brigade.⁵³ He died in the first half of September that

50 Владан Вуклиш, op. cit., 210.

51 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 18.

52 ЛИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/7, Анкетни лист – Бено Фишер, 1938; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 28.

53 ЛИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/7, Анкетни лист – Бено Фишер, 1938; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 28.

year on the Ebro Front as a soldier of the "Divisario" Battalion of the 45th Division.⁵⁴

Ivan Fischer

Born in Subotica, he died on the Ebro Front in September 1938.⁵⁵

(?) Friedman

Mentioned as an interbrigadist during the war in Spain, where he also died.⁵⁶

Matija Gros

Died in a hospital in Murcia in 1938 from severe wounds.⁵⁷

Samuel Kamhi

Born on November 18, 1911, in Bosanski Brod, he studied forestry for two years and then worked in Montenegro, where he participated in the lumberjacks' strike in 1936. Shortly after the strike, he left the Kingdom of Yugoslavia and spent several

months in various European countries.⁵⁸

He arrived in Spain in mid-February 1937. Upon arrival, he completed officer training and earned the rank of lieutenant. He fought in battles near Huesca, Zaragoza, Extremadura, and Aragon. He was wounded once. After being wounded, he served in the First Company of the 51st Battalion of the 13th Brigade. His further fate remains unknown.⁵⁹

Artur Kershner

Born in 1912 in Donji Miholjac, son of Vilim and Milka, he was educated in Zagreb, attending the Real Gymnasium and studying veterinary medicine. As a high school student, he joined the Jewish youth movement and from 1933 was a member of SKOJ (Young Communist League of Yugoslavia), later becoming a prominent activist in the student and workers' movement. He was arrested multiple times but never convicted.⁶⁰

54 Sava Čiprovac, "U francuskom pokretu otpora", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 4, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 544.

55 Jaša Romano, op. cit., 22; "Spisak Jugoslovena-Španskih boraca", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 5, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 522.

56 Jaša Romano, op. cit. 22; "Spisak Jugoslovena-Španskih boraca", op. cit., 523.

57 Ibid, 525.

58 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/9, Biografía de militantes: Kamhi Alealay Samuel; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 32.

59 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/9, Biografía de militantes: Kamhi Alealay Samuel; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 32-33.

60 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/10, Biografía de militantes: Artur Kirschner; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 33.

He illegally left the Kingdom of Yugoslavia in June 1936, passing through Austria and Czechoslovakia to France. He was arrested in all these countries. He arrived in Spain on June 4, 1937. He served as an officer in the staff of the Đuro Đaković Battalion⁶¹ and was also the commissar of the Masaryk Battalion.⁶² He died on July 14, 1938, on the Aragon Front at Peñaromero Hill in a grenade explosion.⁶³

Andrija Preger

He was born in 1908 in Osijek. He was a laborer. He joined the Communist Party in 1934. He arrived in Spain in October 1936 from Czechoslovakia. He served as a second lieutenant in the 13th Brigade, assigned to the 4th Battalion. He died in Albacete in 1937.⁶⁴

Vilko Presburger

Born April 5, 1906, in Zagreb. His father died in the First World War. He was a member of the Maccabi Sports Society in his hometown and active in the workers' movement. Arrested several times before going to Spain due to his political activities.⁶⁵

He arrived in Spain on March 23, 1937, and joined the Rakosi Battalion of the 13th Brigade. Briefly stayed in the anarchist column Durruti but returned to the Rakosi Battalion.⁶⁶ He died in fighting on the Aragon Front near Belchite in September 1937.⁶⁷ His brother Dragutin died in 1942 at the Staro Sajmište camp.⁶⁸

2) Fighters who perished during the Second World War

Salomon Albahari

Born on October 27, 1915, in Sarajevo,⁶⁹ and raised in Zagreb in a family of low socioeconomic status. After finishing high school, he completed commercial

-
- 61 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/10, Biografija de militantes: Artur Kirschner; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 34.
- 62 Stevan Belić Dudek, "Југословени у Шпанском грађанском рату", in: *Шпанија 1936-1939: Зборник сећања југословенских добровољаца у Шпанском рату*, vol. 1, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 259.
- 63 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-2/4, Biografija Artura Keršnera; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 34.
- 64 Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH), Secretaría, Fichero, 52, P0158520; ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/6, "Списак југословенских Интербригадиста; Јаša Романо, op. cit., 22; "Spisak Југословена-Šпanskih boraca", op. cit., 557.

-
- 65 Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 39.
- 66 Владан Вуклиш, op. cit., 295.
- 67 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/4, Списак погинулих, 5. XI 1937.
- 68 Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 40.
- 69 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/10, Списак југословенских држављана бивших добровољаца у Шпанији.

school and then worked as a clerk. He became a member of the Communist Party in 1934.⁷⁰

He arrived in Spain illegally at the beginning of January 1938 and fought in the Đuro Đaković Battalion as a telephone operator, participating in battles in Aragon and Levante.⁷¹

After the defeat, he was interned in France, then transferred to Germany.⁷² He returned to Yugoslavia, to his hometown Sarajevo, in 1941, after which he participated in the partisan units.⁷³ He died in 1942 under the partisan name Josip Ivanović. His family also suffered during the Second World War. His brother Moša was executed by Italians as a partisan unit commander, his mother Matilda died in a camp in Đakovo, and two sisters, Rahela and Lea, perished in the Jasenovac camp system. The only surviving member of Salomon's family, the youngest sister Cila, survived the

war by escaping from the camp in Đakovo.⁷⁴

Jakov Baruh

Born on June 29, 1914, in Sarajevo, son of Solomon and Olga. After completing four grades of commercial school, he worked in Belgrade as a journalist for the Belgrade Jewish News and as a laborer. He served his military term as an artilleryman and was active in trade unions; he participated in antifascist demonstrations in 1936 and 1937.⁷⁵

He arrived in Spain on June 29, 1937, with a legal passport for a visit to the International Exhibition in Paris. He participated in battles as a member of the 13th International Brigade in anti-tank and anti-aircraft artillery units, commanding an Oerlikon-type gun. He fought at Brunete, Zaragoza, Extremadura, and on the Aragon Front. During the war in Spain, he was promoted to the rank of sergeant and admitted to the Communist Party.⁷⁶

After the withdrawal of the International Brigades in 1939, he

70 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 14-15.

71 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/6, Списак југословенских Интербригадиста; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 15.

72 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 14-15.

73 Olga Marasović, Moni Finci, "Španski borci u Sarajevu 1941", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 4, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 480.

74 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 14-15.

75 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/3, Biografía de militantes: Jakov Baruh; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 17.

76 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/3, Biografía de militantes: Jakov Baruh; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 17.

was interned in France, and then illegally returned to Yugoslavia in 1941.⁷⁷ Part of his return journey was made with Velimir Dreksler.⁷⁸ Upon returning to Sarajevo, he joined the partisans. According to reports, on September 21, 1941, he joined the Konjic Detachment as the political commissar of the 3rd Battalion.⁷⁹ He was killed in combat with the military formations of the Independent State of Croatia on October 20 of the same year near the village of Belmići in Herzegovina.⁸⁰

Endre Baš

Born in 1890 in Čantavir, near Subotica, he studied engineering in Budapest, earning the title of transportation and geodesy engineer. He is one of the few Spanish fighters from the Yugoslav territory who gained his first war experience already in the First World War, where he fought as an Austro-Hungarian soldier, reaching the rank of lieutenant by the end of the war and spending a year in Italian captivity. A committed communist by conviction, member of the Communist Party of Yugoslavia

since 1926, he moved from the Kingdom of Yugoslavia with his wife Ana Marija and son Janoš—also Spanish fighters—in 1930 to Belgium. They moved because Endre was unable to find employment due to his political activism.⁸¹

He arrived in Spain on October 27, 1936. He was commander of the Salamanca Barracks in Albacete, a topography lecturer at the officer school in Posorubio (from April 1, 1937), and an artillery officer at the front in the Second Heavy Artillery Group from October 1937 to October 1938, serving as an instructor in artillery and topography. He was esteemed as an experienced military expert, evidenced by the fact that shortly after arriving in Spain he received the rank of lieutenant, which he had already held in the Austro-Hungarian army.⁸²

After the war, he returned to Belgium and joined the resistance movement,⁸³ but was arrested by

77 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 17-18.

78 Marko Perić-Velimir, *Doživljaji jednog Španca*, (Zagreb: Stvarnost, 1963), 130.

79 Olga Marasović, Moni Finci, "Španski borci u Sarajevu 1941", op. cit., 477-480; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 17-18.

80 Jaša Romano, op. cit., 329.

81 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/4 „Анкетни лист – Андрес Баш, 1938; Đula Kovač, "Svetli likovi", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 5, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 153-154; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 19.

82 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/4 „Анкетни лист – Андрес Баш, 1938; Đula Kovač, "Svetli likovi", op. cit., 153-154; Marko Perić, op. cit., 19.

83 Jaša Romano, op. cit., 289.

the German occupying authorities. It appears he died in one of the German camps.⁸⁴

Imre Ber

Born in 1905 in Senta, he grew up in a poor family in Subotica. After high school, he studied medicine in Vienna, where he became involved in the leftist movement. In 1924, at the age of only 19, he became a member of the Communist Party. He specialized in surgery in Berlin. After the Nazis came to power, he emigrated to the Soviet Union, where he worked at a hereditary diseases hospital in Moscow, using the name Mirko Bayer.⁸⁵

Shortly after the outbreak of the Spanish War, he went as a volunteer. Under the name Dr. Gojko Gorjan, with the rank of captain, he became a prominent surgeon and head of the medical service of the International Brigades on the front.⁸⁶ He was head of the medical service of the 15th Division.⁸⁷ He was

seriously wounded in 1938 on the front. After recovery in a hospital in Sagar, he was evacuated to the Soviet Union as a disabled veteran.⁸⁸ Upon returning to Moscow, he continued to work among Spanish refugees and later at a trauma hospital near Moscow.⁸⁹

During the Second World War, the Soviet authorities arrested him without explanation, while his wife and daughter were exiled to Siberia. He was rehabilitated in 1942 but had already died in prison.⁹⁰

Alfred Bergman

Born on November 28, 1901, in Visoko, he was educated in Vienna, where he finished secondary school and the Higher School of

brigadama", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 2, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 503.

84 Đula Kovač, "Svetli likovi", op. cit., 153-154; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 19.

85 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1, Дивизијски лекар Горјан; Đula Kovač, "Svetli likovi", op. cit., 155; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 20.

86 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1, Дивизијски лекар Горјан; Đula Kovač, "Svetli likovi", op. cit., 155; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 20-21.

87 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1, Дивизијски лекар Горјан; Aleksandar Mezić, "Sanitetska služba u internacionalnim

88 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1, Дивизијски лекар Горјан; Stevan Belić Dudek, "Jugosloveni u Španskom građanskom ratu", op. cit., 276; Adela Bohunicka, "Bolnica u Mursiji", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 3, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 129.

89 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1, Дивизијски лекар Горјан; Đula Kovač, "Svetli likovi", op. cit., 155; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 20-21.

90 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-12-4/1, Дивизијски лекар Горјан; Đula Kovač, "Svetli likovi", op. cit., 155; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 21.

World Trade. From youth, he was active in the workers' movement. His father Joseph, a railwayman by profession, decisively influenced Alfred's joining of left-oriented organizations. He joined the Communist Party of Yugoslavia in 1919. He attended party schools in Jena (1923) and the Lenin School in Moscow (1935/36). He worked in the illegal party apparatus and was repeatedly arrested, but regularly released due to lack of evidence.⁹¹

As a member of the Comintern's International Relations Department during the second half of 1936 and early 1937, he actively participated in preparations of arms shipments for the Spanish Republic, where he later went as a fighter. He arrived in Spain on February 18, 1937, and served in artillery as well as in administrative and special structures.⁹²

After the Republic's defeat, in September 1914, he returned to the Kingdom of Yugoslavia by the Lina Matković ship, via France and Marseille.⁹³ He was arrested in Split and handed over to the

Zagreb Police.⁹⁴ After the establishment of the Independent State of Croatia, he was imprisoned in the Kerestinec camp.⁹⁵ He died during an attempt at a mass escape from this camp.⁹⁶

Robert Domani

Born on April 16, 1908, in Slavonska Orahovica near Osijek, he was was educated in his hometown and in Zagreb, where he studied engineering.⁹⁷ From his youth, he was active in the communist movement and participated in demonstrations in Zagreb between 1934 and 1935. He completed the artillery officer school in Sarajevo and spoke several languages.⁹⁸

He arrived in Spain in February 1937 as a volunteer. During the

91 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/5, Biografija de militantes: Alfred Bergman; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 21-22.

92 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/5, Biografija de militantes: Alfred Bergman; Marko Perić, op. cit., 22.

93 Владан Вуклиш, op. cit., 507-508.

94 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/7, Spisak komunista-povratnika;

95 Јаша Романо, op. cit., 112; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 22.

96 Владан Вуклиш, op. cit., 519.

97 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/6, Biografija de militantes: Domany Robert, 1938; *Narodni heroji Jugoslavije 1* (Beograd: Mladost 1975), 179.

98 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/6, Biografija de militantes: Domany Robert, 1938; Zora Gavrić, "Odlazak jugoslovenskih studenata iz Praga", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 5, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 355; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 24.

first year of the war, he was promoted to lieutenant, and later to captain. He became a member of the Communist Party.⁹⁹ He was commander of the Artillery Battery Karl Liebknecht,¹⁰⁰ and after Koča Popović was wounded on the Ebro Front, in July 1938 he took command of the entire Second Artillery Group Škoda.¹⁰¹ He fought on numerous fronts, including Huesca, Madrid, Aragon, and Levante. Notable achievements include halting enemy advances near Mosquito de Harka on the Aragon Front in spring 1938, as well as in battles on the Teruel-Valencia route.¹⁰² Throughout the war, praise was given for his command skills and bravery, demonstrated by bringing artillery to the front lines and successfully attacking enemy aircraft with field artillery.¹⁰³ After the Republic's collapse, he was interned in camps in France

(Saint-Cyprien, Gurs, and Vernet).¹⁰⁴

In August 1941, he illegally returned to Yugoslavia via Germany, where he spent a month in a labor camp.¹⁰⁵ After his return, he participated in forming partisan units in the Kordun region.¹⁰⁶ Among partisans, he was known as Drago Domjanić. During this year, the Independent State of Croatia authorities killed his younger brother Rudi. Robert Domani took command of the Second Kordun Detachment, distinguishing himself in battles near Slunj, Veljun, Plaški, and Vojnić. In April 1942, he was killed by Chetniks along with comrades,¹⁰⁷ including Drago Steinberger, another Spanish fighter of Jewish origin. Their

99 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/6, Biografía de militantes: Domany Robert, 1938; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 24-25.

100 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/6, Biografía de militantes: Domany Robert, 1938; Stevan Belić Dudek, "Jugoslaveni u Španskom građanskom ratu", op. cit., 267.

101 Ćiril Ušaj, "Od Montblana do Sagunta", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 3, ed. Ćedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 456.

102 *Narodni heroji Jugoslavije 1* (Beograd: Mladost 1975), 179.

103 Anger K. i drugi, op. cit., 94-95.

104 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 24-25.

105 Ivan Gošnjak, "Iz koncentracionog logora Verne u Francuskoj do oslobođene teritorije u okupiranoj Jugoslaviji", in: *Jugoslaveni u Španiji*, ed. Enver Redžić, (Sarajevo: Svjetlost, 1959), 56; Veljko Kovačević, "Od Pirineja do Jugoslavije", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 4, ed. Ćedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 379.

106 "Povratak naših Španjolaca", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 4, ed. Ćedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 463-466.

107 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 25.

bodies were thrown into the Balinka pit. He was declared a national hero in 1953.¹⁰⁸

Elias Engel

Born on March 19, 1912, in Jajce, into an educated family. He studied electrical engineering in Prague, where he was active in communist youth and student organizations.¹⁰⁹ He became a Communist Party member in 1934.¹¹⁰

He arrived in Spain on February 3, 1937, passing through stations in Prague¹¹¹ and Paris.¹¹² Before leaving for Spain, on January 25, together with other Prague students, he sent an appeal for help in defense of the Spanish Republic.¹¹³ He fought in the Dimitrov Battalion of the 15th International Brigade¹¹⁴ and later

served in the supply department in Albacete and in the Anti-Tank battery of the 45th Division,¹¹⁵ the 6th Balkan Battery, and the 4th Artillery Group. He participated in battles on the fronts of Jarama, Zaragoza, Teruel, and Levante. In 1938, he was promoted to the rank of sergeant and later lieutenant.¹¹⁶

After the withdrawal of the International Brigades, he was interned in France.¹¹⁷ In April 1941, he escaped from the camp at Cant de Mill,¹¹⁸ returning via Marseille, Paris, and Germany to occupied Yugoslavia, where he participated in organizing the partisan movement in Zagreb and worked in an illegal printing press.¹¹⁹ At the end of 1941,

108 *Narodni heroji Jugoslavije 1* (Beograd: Mladost 1975), 179-180; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 25.

109 *Narodni heroji Jugoslavije 1* (Beograd: Mladost 1975), 229.

110 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 26-27.

111 Lazar Udovički, "Sa drugom grupom u Pragu", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 1, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 378.

112 *Narodni heroji Jugoslavije 1*, (Beograd: Mladost 1975), 229.

113 Anger K. i drugi, op. cit., 21.

114 Lazar Udovički, "U bataljonu "Dimitrov na Harami", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih do-*

brovoljaca u Španskom ratu, vol. 2, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 419-420.

115 Jovan Đajić, "Jugoslovenska protivtenkovska baterija na centralnom i aragonskom frontu", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 3, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 70.

116 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 27.

117 *Ibid.*, 28.

118 Veljko Kovačević, "Od Pirineja do Jugoslavije", in: *Jugosleni u Španiji*, ed. Enver Redžić, (Sarajevo: Svjetlost, 1959), 122.

119 Vicko Antić "Bjekstvo", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 4, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 395; Pavle Vukomanović Stipe, "Razlaz

the printing press was discovered by the police of the Independent State of Croatia, but Elias escaped after a confrontation in which he was wounded. His younger brother Slavko died that same year. After leaving Zagreb, he joined the partisans. He served as Battalion commander and chief in the Main Staff of the People's Liberation Army of Croatia under the name Ilija Andić. He was appointed assistant chief of rear services in the Main Staff of Croatia after losing his hearing due to typhus. He died in an air raid in 1944 near the village of Gornji Mikleuš close to Čazma in present-day Croatia. He was declared a national hero after the war.¹²⁰

Ivan Lebl

Born on September 12, 1912, in Subotica,¹²¹ son of Bernard—a merchant—and Katarina. He finished high school in Subotica and studied law, beginning in Belgrade and continuing in Zagreb. He belonged to the Marxist movement and

collaborated with the Hungarian-language magazine *Hid*. In 1934 and 1935, he completed pilot training in the Royal Yugoslav Army. He was a member of the Communist Party of Yugoslavia since 1933. After moving to Paris in 1936, he continued working in leftist circles and participated in a youth congress in Brussels.¹²²

In August 1937, he went to Spain and fought in the Đuro Đaković Battalion.¹²³ After evacuation, he was interned in Saint-Cyprien and Gurs camps.¹²⁴

In 1941, he returned to Subotica, then went to Budapest, where he was not known as a communist. Later, he was mobilized into a labor unit within the Hungarian army and sent to the Eastern Front. According to testimony, he died in 1943 from wounds near Nikolaev or in Soviet captivity.¹²⁵ There is also information that he perished as a wounded person in a fire set by Hungarian fascists.¹²⁶ His fate is not fully reliably established.

u neizvjesnost", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 4, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 405.

120 *Narodni heroji Jugoslavije 1* (Beograd: Mladost 1975), 229; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 27-28.

121 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/1, Списак југословенских Интербригадиста у Шпанији.

122 Đula Kovač, "Svetli likovi", op. cit., 152-153; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 34-35.

123 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/6, Списак југословенских Интербригадиста.

124 Đula Kovač, "Svetli likovi", op. cit., 152-153; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 35.

125 Đula Kovač, "Svetli likovi", op. cit., 152-153; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 32.

126 Jaša Romano, op. cit., 424

Vladimir Majder

Born on October 12, 1911, in Sisak, his father died in the First World War. He was a medical student, politically active from an early age as a member of SKOJ and then of the Communist Party of Yugoslavia (since 1931). Politically educated in Moscow, from 1935 he was a political worker among Yugoslav emigrants in France.¹²⁷

He came to Spain in November 1936 at the head of a group of volunteers, only a few months after the conflict began.¹²⁸ Majder participated in the defense of Madrid. He was political commissar in the Dąbrowski Company of the 12th Brigade.¹²⁹ He took part in battles at Casa del

Campo in November 1936, where he especially distinguished himself fighting enemy tanks.¹³⁰ He also fought near Guadalajara.¹³¹ After recovering from illness, he served in the International Brigades' base in Albacete as transport commissar until March 1938 and later as a translator on the Teruel Front.¹³² In Albacete, he also worked in intelligence service.¹³³ A special achievement of Vladimir Majder, mentioned in Dimitrovac, the newsletter of the Dimitrov Battalion published in 1937, was the consolidation of certain military formations within the Đuro Đaković Battalion.¹³⁴ After internment in France

127 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/12, Анкета за превођење у комунистичку Партију Шпаније- Владимир Курт, 1937; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-šпanski борци", op. cit., 37.

128 Ćiril Dropuljić, "Od Pariza do Albasete", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 1, ed. Ćedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 330-334; Sergije Dimitrijević, "Акција за formiranje internacionalnih brigada u Francuskoj i odlazak jugoslovenskih boraca preko Pariza", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 5, ed. Ćedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 318-319.

129 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/12, Анкета за превођење у комунистичку Партију Шпаније- Владимир Курт, 1937; Stevan Belić Dudek, "U jedinicama internacionalnih brigada", op. cit., 43.

130 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/12, Анкета за превођење у комунистичку Партију Шпаније- Владимир Курт, 1937; Ćiril Dropuljić, "U borbama na Kasa del Campo i Harami", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 2, ed. Ćedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 175-180.

131 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/12, Анкета за превођење у комунистичку Партију Шпаније- Владимир Курт, 1937; August Cesarec, *Španjolski susreti. Knjiga susreta sa ljudima i gradovima* (Zagreb: Zora, 1961), 66-69.

132 Marko Perić, op. cit., 37-38.

133 Veljko Ribar, "Iz bataljona "Edgar Andre" u bazu Internacionalnih brigada", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 2, ed. Ćedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 362.

134 Veljko Vlahović (editor), *Dimitrovac -list bataljona "Dimitrov" 1937* (Beograd: Arhiv za radnički pokret, 1971), 47.

(Argelès-sur-Mer camp) and imprisonment in Collioure, where he joined other Yugoslavs in a twelve-day hunger strike¹³⁵, he returned to occupied Yugoslavia in 1942 and became a senior officer in the partisan movement in Croatia—officer of the partisan operational zone for Slavonia, later chief of the Main Intelligence Center for Croatia and member of the Main Staff.¹³⁶ He died of typhus in 1943 in liberated Otočac.¹³⁷

Menahem Papo

Born on April 5, 1915, in Sarajevo, he grew up in Split, where he finished vocational school and worked as a barber.¹³⁸

He went to Spain illegally in late July or early August 1936 by the the *Vis* ship from Split to Alicante, where he spent five days in the hold with little food and water. His decision to go to Spain was not politically motivated.¹³⁹ He arrived there on October 25, 1936. He joined the “Dąbrowski Battalion of the 11th Brigade. He was seriously

wounded in battles near Madrid at the end of 1936.¹⁴⁰ After surgery in Madrid, during which two bullets were removed from his abdomen, he was sent to a hospital in Murcia.¹⁴¹ In 1938, he was in the Đuro Đaković Battalion¹⁴² but was sent to Paris for treatment due to the effects of previous wounds and was later declared unfit for military service in the Kingdom of Yugoslavia.¹⁴³

From Paris, he was sent to the Gurs camp, where he spent part of 1939 and early 1940. After returning to the Kingdom of Yugoslavia via Marseille and the outbreak of the Second World War on its territory, he was active in the antifascist movement. He was arrested by Italian authorities in 1942 and imprisoned until Italy’s capitulation. His family was also arrested. After release, he rejoined the National Liberation Movement.

135 Svetislav Đorđević, “Tvrđava Koljur”, op. cit., 116-153.

136 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 38.

137 Jaša Romano, op. cit., 437.

138 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 38-39.

139 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Adela Bohunic-ka, “Bolnica u Mursiji”, op. cit., 129; Владан Вуклиш, op. cit., 165.

140 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 39.

141 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Adela Bohunic-ka, “Bolnica u Mursiji”, op. cit., 129.

142 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Ivo Vodlović, “Poruka smrtno ranjenog druga”, in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 3, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 404.

143 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 39.

He was killed in September 1943 fighting German forces near Split. His older brother Michael also died as a partisan fighter.¹⁴⁴

Kornelija Sende-Popović

Born on August 29, 1914, in Bačalmash and raised in Apatin. Following the example of her father, who was a physician, she studied medicine in Zagreb and continued in Belgrade. She was an activist in several social and student organizations.¹⁴⁵

She went to Spain in November 1937. She worked as a nurse in the medical service of the International Brigades, first in Madrid, then in Villa Nueva de la Jara and Sagar.¹⁴⁶

After returning to the Kingdom of Yugoslavia in 1939, she continued active political work within the Communist Party. After the

occupation of Yugoslavia, she was arrested in August 1941 in Belgrade and killed in September after brutal torture during interrogation by the Special Police, refusing to betray her comrades.¹⁴⁷ She was executed at the execution site in Jajinci near Belgrade. Her husband, Vladeta Popović, was one of the communists killed in Belgrade during the first year of the occupation.¹⁴⁸

Drago Steinberger

Born on February 15, 1916, in Zagreb, to father Moric and mother Regina.¹⁴⁹ He worked as a commercial assistant by profession. Very little is known about him before his participation in the Spanish War.¹⁵⁰

He arrived in Spain as a volunteer at the end of 1937. He served in the Balkan Battery of the 4th Artillery Group and participated in battles on the Teruel, Castellón, and Camarena Fronts.¹⁵¹

144 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/13, Анкетни лист – Папо Менто; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", *op. cit.*, 39.

145 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/14, Biografía de militantes: Sende-Popovic Kornelia, 1938; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", *op. cit.*, 40.

146 Servicio Histórico Militar, Archivo de la Guerra de Liberación (SHM-AGL), Brigadas Internacionales – Base de Albacete, Zona Nacional, Legajo núm. 1263, Carpeta núm. 8, Armario núm. 77, Información sobre Sende-Popovic Kornelia, s.f.; ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/14, Biografía de militantes: Sende-Popovic Kornelia, 1938; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", *op. cit.*, 40.

147 Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", *op. cit.*, 40; Jaša Romano, *op. cit.*, 480.

148 Владан Вуклиш, *op. cit.*, 521.

149 *Narodni heroji Jugoslavije 2* (Beograd: Mladost 1975), 245.

150 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/8, Списак шпанских бораца начињен од стране полицијских власти Краљевине Југославије – Штеинбергер Адолф; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", *op. cit.*, 41.

151 Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", *op. cit.*, 41.

After defeat in Spain, he spent years in camps in southern France (Saint-Cyprien, Gurs, and Vernet). During this time, he joined the Communist Party.¹⁵² He managed to return to occupied Zagreb in August 1941. Then, via Karlovac, together with Robert Domani—another Jewish Spanish fighter—he went to Kordun, where he soon became a political commissar of a Battalion in the partisan war.¹⁵³ Among partisans, he was known by the name Adolf and was highly respected by his comrades. He was killed on April 3, 1942, in a Chetnik attack, together with Robert Domani. He was posthumously declared a national hero.¹⁵⁴

Sigismund Stetler

Born on June 26, 1914, in Stara Pazova, he finished school in Slavonski Brod and was active in the Jewish youth movement. Later, he moved to Zagreb, where he worked as a laborer and journalist, actively participating in the workers' movement and union struggles. He was arrested several times for illegal activities between 1930 and 1935. He was a prominent member of SKOJ and the Communist Party of

-
- 152 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 41.
- 153 “Povratak naših Španjolaca”, op. cit., 463-466.
- 154 *Narodni heroji Jugoslavije 2* (Beograd: Mladost 1975), 245; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 41.

Yugoslavia under the pseudonym Ante Brkić.¹⁵⁵

He went to Spain at the beginning of 1938 with a falsified passport, joining the 129th International Brigade. He was first a corporal, then political delegate of the platoon and secretary of the party committee of the company. He was wounded in battles on the Aragon Front and was treated in a hospital in Moya.¹⁵⁶

After the war in Spain, he continued revolutionary work in Zagreb, including helping Spanish volunteers within the so-called “Spanish Committee.” After the occupation of the Kingdom of Yugoslavia, he was arrested and killed by the authorities of the Independent State of Croatia, most likely in 1942.¹⁵⁷

Gerhard Weiss

Born in 1914 in Bihać in a family of a civil servant, he finished high school in Belgrade and then studied at the German Polytechnic in Prague, where he was active in the student movement and became a member of SKOJ in 1933.¹⁵⁸

-
- 155 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/15, Biografija de militantes: Stadler Sigismund; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 41-42.
- 156 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 42.
- 157 Jaša Romano, op. cit., 495; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 42.
- 158 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 42.

He arrived in Spain at the end of 1936 through the volunteer recruitment point in Prague.¹⁵⁹ Like Elias Engel, before going to Spain, on January 25, he, together with other Prague students, sent an appeal for help in defense of the country.¹⁶⁰ He was a member of the 15th International Brigade in the Dimitrov Battalion. He participated in battles on the Jarama Front.¹⁶¹ He was also a tank crew member,¹⁶² trained at the International Brigades' officer school, and served in sabotage units until May 1938, when he was sent for treatment to France. Under the pseudonym Stevan Petrović, he showed courage and reliability,¹⁶³ often performing special tasks behind enemy lines.¹⁶⁴

After returning to Belgrade in September 1939, he actively organized aid for Spanish fighters and their return from French camps. He lost his life during the bombing of Belgrade in April 1941.¹⁶⁵

3) Fighters who survived the Second World War

Albert Abinun

Born on June 27, 1913, in Sarajevo, he grew up in a poor Sephardic family with many children. Besides Albert, his father Isaac—a coachman and later a merchant—and mother Blanca had three sons and four daughters. Albert was educated in Sarajevo, where he completed high school, and in Valjevo, where he graduated from the agricultural secondary school in 1934. From late 1934 to mid-1935, he also completed a school for reserve quartermaster officers and clerks in Sarajevo, after which he was appointed a junior military officer. The difficult economic situation in the family caused Albert to frequently change jobs after completing military training, mostly working as a laborer. Before the war in Spain, he was active in the Zionist and labor movements and became a member of the Communist Party of Yugoslavia in 1935.¹⁶⁶

159 Lazar Udovički, "Sa drugom grupom u Pragu", op. cit., 377; Adela Bohunicka, "Španska poznanstva u Pragu", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 1, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 411.

160 Anger K. et. al., op. cit., 21.

161 Lazar Udovički, "U bataljonu "Dimitrov" na Harami", op. cit., 415-420.

162 Veljko Vlahović, "Sličice iz Španije", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 2, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 469.

163 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 42-43.

164 Veljko Vlahović, "Sličice iz Španije", op. cit., 469.

165 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 43.

166 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/3, Картон личних података Алберта Абинуна;

He arrived in Spain at the end of October 1937 as a volunteer, through the mediation of the Communist Party, under the pretext of going to the International Exhibition in Paris. He fought in the 129th International Brigade as a soldier and later as a courier for the brigade commander. He was valued for his courage and reliability.¹⁶⁷ During the fight on the Aragon Front, General Franco's units captured him near Morella on April 3, 1938. Many soldiers of the 3rd Company died in that event.¹⁶⁸ He remained in captivity until June 12, 1943. During this period, he was in the prisoner camp of San Pedro de Cardeña near Burgos until November 30, 1939,¹⁶⁹ then on forced labor in the Belchite camp¹⁷⁰ until December 9, 1941,

when he was transferred to the Miranda de Ebro camp.¹⁷¹

He returned to Yugoslavia in November 1944 after staying in Algeria, where he became a platoon commander in the Yugoslav military mission. He joined the First Dalmatian Proletarian Brigade, participating in battles for the liberation of Knin, Mostar, Gospić, and Istria, ultimately reaching the Italian border. After the war, he worked in diplomatic missions in Cairo and Lisbon, as a Spanish language teacher at the Journalism-Diplomatic School (1950-1952), and later as an editor of Spanish broadcasts on Radio Yugoslavia and Radio Belgrade.¹⁷² He died on July 30, 2003, in Belgrade.¹⁷³

Haim Atijas

Born in 1912 in Sanski Most, in a family of eight children, he trained as an electrician in Zagreb.¹⁷⁴

Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 13.

167 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/3, Картон личних података Алберта Абинуна; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 13.

168 Ivan Matejak Doktor, "Stradanje treće čete", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 3, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 447-450.

169 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/3, Картон личних података Алберта Абинуна; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 13.

170 Josip Hutinec, "Kroz Frankove zatvore", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 4, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 237-238.

171 CDMH, Comité Internacional de la Cruz Roja, Lista de 426 detenidos del Campo de concentración de Miranda de Ebro (Burgos), ACICR,C_ESCI,205,7, 1. април 1938; ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/3, Картон личних података Алберта Абинуна; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 13.

172 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 14..

173 Vera Stojanović, *Spisak španskih boraca* (Beograd: UŠB, 2011) <https://yuinterbrigade.wordpress.com/spisak-spanskih-boraca/>

174 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/10, Списак југословенских држављана бивших

He arrived in Spain on May 19, 1938, and immediately joined the 45th Division, in the Divisionario Battalion, on the Ebro River Front. There, on September 19, 1938, he was severely wounded in the knee and became permanently disabled.¹⁷⁵

After the withdrawal of the International Brigades, he was imprisoned in the Argelès camp in France, from which he managed to escape. During the Second World War, he worked in Germany under the false name Hamdiya and falsely presented himself as a Muslim, which enabled him to survive in a hostile environment. Sharing the fate of millions of Jews during the war, he lost his mother, three brothers, and a sister. After the end of the global conflict, Haim returned to Yugoslavia but soon moved to Israel, where he lived until his death.¹⁷⁶

Ana Mariá Bash

Born on June 1, 1893, in Felze Sentivan near Baja, she completed elementary school in Bajmok and secondary school in Budapest and Subotica. During

the last two years of the First World War, she was active in the feminist movement, and after the war, in the labor movement in Subotica, and later in Belgium, where she moved with her family in 1930. She was a nurse and a member of the Communist Party of Belgium from 1935, while she had joined the Communist Party of Yugoslavia six years earlier. Due to her activism, which was illegal in the Yugoslav state, she was arrested several times. Her importance within leftist organizations is testified by the fact that, as a delegate from the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, she participated in the International Workers' Self-Help Congress held in Berlin in 1929.¹⁷⁷ She was the wife of Endre Bash and mother of János Bash, also Spanish fighters.

She arrived in Spain on October 27, 1936, just a few months after the conflict began. She worked as a nurse in the International Brigades' medical service in Valencia, and then in the field hospital of the 15th Army Corps, where she stayed until September 20, 1938. She was respected for her expertise and dedication and enjoyed the esteem of the fighters.¹⁷⁸

добровољаца у Шпанији; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 16.

175 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/1 „Анкетни лист – Атијас Хајме, 1938; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 16.

176 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 16.

177 Đula Kovač, "Svetli likovi", op. cit., 154; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 18.

178 Đula Kovač, "Svetli likovi", op. cit., 154; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 19.

After returning to Belgium, she participated in the local resistance movement.¹⁷⁹ After the war, she lived in Budapest until her death.¹⁸⁰

János Bash

Born on November 26, 1921, in Vienna. In 1930, he moved with his family – his father Endre and his mother Ana María, both Spanish fighters – to Belgium. There he trained as an electromechanical technician, found work in the profession, and later joined the labor movement and socialist youth organizations.¹⁸¹

At the age of fifteen, he voluntarily went to Spain with his family on October 27, 1936. Initially, he was in the 3rd Company of the 1st Battalion of the XI International Brigade, and later transferred to the Artillery Unit Ana Pauker of the 35th Division. He fought in several significant battles: University City, Jarama, Guadalajara, and Huesca.¹⁸²

After the Spanish War, he returned to Belgium and participated in the resistance against the Nazi occupation.¹⁸³

After the Second World War, he settled with his family in Budapest.¹⁸⁴

Oto Bihalji

Born on January 3, 1904, in Zemun. His father was a painter, and his mother a schoolteacher. From youth, he was active in the labor and Jewish youth movements. He joined the Communist Party of Yugoslavia in 1924. He studied at the Academy of Arts in Berlin, where he settled permanently in 1929. In Berlin, Oto cooperated with the Communist Party of Germany and edited leftist magazines. He participated in international conferences of revolutionary writers and collaborated with the paper *Rote Fahne*.¹⁸⁵ Together with his brother Pavle Bihalji and Veselin Masleša, he was a founder of the magazine *Nova Literatura*, from which later emerged the publishing house *Nolit*.¹⁸⁶

After Hitler came to power, he moved to France, where in 1933 he founded the Institute for the Fight Against Fascism. He went to Spain almost immediately after

179 Jaša Romano, op. cit., 331.

180 Đula Kovač, "Svetli likovi", op. cit., 154; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 19.

181 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 20.

182 Ibid.

183 Jaša Romano, op. cit., 331.

184 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 20.

185 Архив Југославије (АЈ), фонд (ф.) 724. , Југословенски добровољци у Шпанском грађанском рату, Шр. VIII-B/70, Бихељи Марин Ото-биографија; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 22-23.

186 Jaša Romano, op. cit., 29.

the outbreak of conflict in August 1936 as a war correspondent. Based on collected data and experiences from Spain, he published the book *Spain Between Death and Birth* already in 1938 in Switzerland.¹⁸⁷ The first edition of this book was published in postwar Yugoslavia in 1946 and represents a valuable testimony from the perspective of a war participant of Jewish origin.

During the Second World War, Oto Bihalji was held as a prisoner reserve officer in Third Reich camps, first in Nuremberg (Oflag XIII B), then in Osnabrück (Oflag VI C).¹⁸⁸ His brother Pavle was executed by the German occupation authorities in 1941. After the war, he became a prominent cultural worker, editor of important newspapers and magazines, art critic, and art historian. He was the author of numerous monographs, especially in the field of art, recognized by domestic and international audiences. His postwar achievements are attested by numerous international awards, including the Herder Prize awarded by the University of Vienna in 1964. He was one of the leading world experts on naive art, a member

of the Committee of the world exhibition *Fifty Years of Modern Art* in 1958 in Brussels, as well as the author of the *World Exhibition of Naive Art* in 1974 in Munich.¹⁸⁹ He died on December 22, 1993, in Belgrade.¹⁹⁰

Mirko Dojht

Born in 1906 in Zagreb, he was a commercial assistant by profession. He actively participated in the work of the Sports Society Maccabi in his hometown. As a young worker, he lived for some time in France, where he joined the trade union movement.¹⁹¹

After the outbreak of the Spanish War in 1936, he went as a volunteer to fight against fascism. He stayed there until 1937, when he returned to France. There is information that he returned to France because of injury.¹⁹²

187 АЈ, ф. 724., Šp. VIII-B/70, Бихељи Марин Ото-биографија; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-šпanski borci", op. cit., 23.

188 Jaša Romano, op. cit., 297.

189 Marko Perić, "Јевреји из Југославије-šпanski borci", op. cit., 23.

190 Vera Stojanović, op. cit.

191 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/8, Списак шпанских бораца начињен од стране полицијских власти Краљевине Југославије – Дојхт Мирко; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-šпanski borci", op. cit., 24.

192 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/8, Списак шпанских бораца начињен од стране полицијских власти Краљевине Југославије – Дојхт Мирко; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-šпanski borci", op. cit., 24.

At the outbreak of war between France and Nazi Germany in 1940, he joined the French army and was subsequently assigned to the Foreign Legion in Syria. After the capitulation of France, he moved to Palestine and voluntarily joined the British army, serving as an officer in sabotage units. After the Second World War, he continued to live in the newly founded State of Israel.¹⁹³

Velimir Dreksler (Marko Perić)

Born on April 26, 1914, in Osijek, he lost his father early, who was killed in the First World War. He was educated in Đakovo and then moved to Zagreb in 1929, where he trained as an electrician. As a young man, he lost an eye but continued his active social engagement. He was especially active in the Jewish youth and leftist labor organizations. From 1934, he worked in the illegal technical service of the Communist Party of Yugoslavia,¹⁹⁴ and then, at the beginning of 1936, emigrated to Prague, where he worked in technical support, preparing party literature and printing,¹⁹⁵ as well as

organizing transportation of volunteers to Spain.¹⁹⁶

Velimir Dreksler himself went to Spain on September 24, 1937. During the war, he fought on several fronts, including Aragon and the Ebro, first as a fighter and political delegate of a radio operator platoon in the Artillery Battery Karl Liebknecht, and after recovering from serious wounds, as a soldier in the Infantry Battalion Divisionario of the 45th Division.¹⁹⁷

After the withdrawal, he was interned in France. Until May 1941, he remained in the camps of Saint-Cyprien, Gurs, and Vernet,¹⁹⁸ after which he was sent to work in Dessau in the Third Reich, and also spent three weeks in a camp near Braunschweig.¹⁹⁹ He illegally

193 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 24.

194 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 25-26.

195 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Adela Bohunicka, “Španska poznanstva u

Pragu”, op. cit., 416.

196 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Zora Gavrić, “Odlazak jugoslovenskih studenata iz Praga”, op. cit., 350.

197 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 26.

198 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 26.

199 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/2, Картон личних података Марка Перића (Велимира Дрекслера); Đula Kovač, “Svetli likovi”, op. cit., 153-154. Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski

returned to Yugoslavia during August 1941, after which he joined the partisans in Lika. With the Sixth Lika Division, he traveled the entire war route through Lika, Bosnia, and Serbia. His mother was killed in a camp of the Independent State of Croatia in Đakovo in 1942. After the war, he worked in the editorial offices of Radio Belgrade, Radio Yugoslavia, and the newspapers Borba and Rad. He also worked in numerous state institutions of postwar Yugoslavia. He continued to write as a publicist, leaving valuable testimonies and historiographical works about the period of participation in the Spanish War under the name Marko Perić, by which he was known during the People's Liberation War.²⁰⁰ Among his numerous works, particular attention is drawn to the testimony of participation in the Spanish War entitled Experiences of a Spaniard. He died on March 13, 2000, in France.²⁰¹

Karl Fodor (Theodor Balk)

Born on September 22, 1900, in Zemun, he lost his father early. He studied medicine in Innsbruck, Zagreb, Prague, and Vienna, of the Communist Party of Yugoslavia since 1925, and from 1929 active in the Communist Party of Germany. He worked as a

borci", op. cit., 157.

200 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 26.

201 Vera Stojanović, op. cit.

journalist, writer, and party official in Berlin, Prague, and Paris. He participated in workers' protests and was arrested several times for this reason.²⁰²

During the war in Spain, from his arrival on January 8, 1937, he worked as a doctor in the International Brigades, first in Madrid, and then within the 13th Battalion of the 14th Brigade, participating in military operations at the battlefields of Jarama, Balsain, Hueste de la Reina, Caspe, Aragon, and the Ebro.²⁰³

After the defeat of the Republic, he emigrated to Mexico. After the war, he briefly stayed in Yugoslavia, and following the Informbiro Resolution of 1948, moved to Czechoslovakia, where he lived until his death in 1974. He published a rich and decades-long journalistic work under the name Theodor Balk.²⁰⁴

Braina Rudin-Fos

Born in 1906 in Riga, Latvia, she was a member physician by profession, she was active in the communist movement from her student days in Vienna. She was

202 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/8, Biografija de militantes: Karl Fodor, 1938; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 28-29.

203 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/8, Biografija de militantes: Karl Fodor, 1938; Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 29.

204 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 29.

the wife of the Spanish fighter fighter of Jewish origin Alfred Bergman. After completing political training in Moscow in 1936, she was tasked as a courier of the Communist Party of Yugoslavia to organize the sending of Yugoslav volunteers to Spain.²⁰⁵

She was arrested in Budva in 1937 while attempting to go to Spain, after which she was tortured in a prison in Belgrade but did not reveal her identity. After her release at the beginning of 1938, she went to Spain, where she worked in a hospital in Murcia and later became the head of the hospital in Sagar.²⁰⁶ According to contemporaries, she distinguished herself by dedication in performing her work.²⁰⁷

After withdrawing from Spain, she worked in France providing medical aid to Spanish fighters imprisoned in camps,²⁰⁸ and then in the Soviet Union as a doctor for

the Red Aid. During the Second World War, her husband Alfred Bergman died in the Independent State of Croatia, as did her brother Jakob in occupied Latvia. After the war, she lived and worked in Riga. She died in 1973.²⁰⁹

Jozef Hauptman (Dr. Aleksandar Mezić)

Born on April 6, 1910, in Sotvelj, Ukraine. He studied medicine in Czechoslovakia, and after graduation in 1937, he worked as a doctor in Belgrade.²¹⁰

He arrived in Spain during July 1937 with his wife Dr. Dobrila Šiljak.²¹¹ As a medical officer of the International Brigades, he served in Madrigueras, Albacete, Denia, Valencia, and Extremadura near Granada,²¹² as well as on the front lines.²¹³ During the war, he attained

205 Marko Perić, „Jevreji iz Jugoslavije-španski borci“, op. cit., 29-30.

206 SHM-AGL, Brigadas Internacionales – Base de Albacete, Zona Nacional, Legajo núm. 1263, Carpeta núm. 9, Armario núm. 77, Información sobre Vrainia Foss, s.f.; Braina Rudin-Fos, “Pripreme za odlazak brodom ‘La Kors’”, in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 1, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 436-448.

207 Marko Perić-Velimir, op. cit., 70-71.

208 Braina Rudin-Fos, “Pripreme za odlazak brodom ‘La Kors’”, op. cit., 448.

209 Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 30-31.

210 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Jaša Romano, op. cit., 385.

211 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Dr Gojko Nikoliš “Od Niša do španske karaule”, in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 1, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 321-327.

212 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Marko Perić, “Jevreji iz Jugoslavije-španski borci”, op. cit., 31.

213 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Dr Blagoje Nešković, “Španija sa trideset godine udaljenosti”, in:

the ranks of lieutenant and captain. He worked the longest with his wife in the hospital in Denia, where he was also director.²¹⁴

After the defeat of the Republic, he was interned in France, staying in the camps of Saint-Cyprien, Gurs, and Argelès-sur-Mer from February 1939 to January 1941. During that time, he organized medical services in the mentioned camps.²¹⁵ During the Second World War, he worked illegally in Marseille²¹⁶, leading the medical

service of medical service of FTP (the resistance movement). He became a member of the Communist Party in 1941. He returned to Yugoslavia in 1945 and soon was appointed a general major of the Yugoslav People's Army under the name Dr. Aleksandar Mezić. He was awarded numerous decorations in postwar Yugoslavia, including the 1941 Partisan Commemorative Medal. He was the author of numerous monographs and textbooks related to medicine and medical service, including publications related to the treatment of the wounded under war conditions, where the Spanish experience certainly played a significant practical role. He died in 1973 in Belgrade.²¹⁷

Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu, vol. 5, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 22.

- 214 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Stevan Belić Dudek, "Југословени у Шпанском грађанском рату", op. cit., 277; Franc Prevc, "U protivtenkovskoj bateriji", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 3, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 222.
- 215 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 31-32.
- 216 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Vljeko Begović "Internacionalne brigade", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 1, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 215; Ljubo Ilić, "Interbrigadisti u francuskim logorima", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih*

Edita Jungerman

Radiologist by profession, born on September 17, 1908 in Hanover (Germany), into a Jewish family. She emigrated to Yugoslavia in 1933, where she became a member of the Communist Youth League and the Communist Party of Yugoslavia. She was the wife of Wolf Jungermann. She arrived in Spain on September 19, 1937, and joined

dobrovoljaca u Španskom ratu, vol. 4, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 36.

- 217 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/1, Картон личних података Александра Мезића; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 31-32.

the International Brigades. She served in the medical service in Murcia with the rank of second lieutenant, working in the Radiology Department. Later, she was evacuated to the military hospital in Mataró, where she also worked as a radiologist, and subsequently in Military Clinic No. 7, the “American Hospital,” and the “La Pasionaria” Hospital in Murcia. She briefly served as well in the hospital in Tarancón with the rank of lieutenant.

She was repatriated in June 1938 and, in 1939, interned in France. From 1939 to 1947, she took part in the Chinese resistance movement. She died in Vienna on December 24, 1981.²¹⁸

Wolf Jungerman

Born on April 1, 1909 in Dolina (Dolinskaya), then in Poland. He studied Medicine in Strasbourg and Bratislava. He was a member of the Communist Party of Yugoslavia.

He arrived in Spain in 1937 and, in Albacete, was appointed as a medical second lieutenant, later being promoted to medical captain of the XV International Brigade. He spent most of his service at the hospital in Tarancón and also worked in a hospital in

Murcia. According to some sources, he served as second lieutenant director of the Convalescent Hospital in Tarancón until January 13, 1938, then worked at the hospital in Mahora and in the medical service of the XV Brigade at the base in Valls. He later also served in the Lincoln Battalion and the Mackenzie-Papineau Battalion on the front.

After the Spanish Civil War, he went to France and, from the Gurs camp, departed in October 1939 for China, where he served in the Red Army and married an American citizen. Upon returning to Poland after Second World War, he was appointed chief physician at the port of Gdynia, but was soon arrested on charges of espionage. Due to growing antisemitism in Poland, in 1968 he changed his surname to Jungery and emigrated to Israel, later moving to the United States, where he lived until his death.²¹⁹

Lea Kraus

Born on May 12, 1914, in Zagreb, to father Artur—a pharmacist—and mother Fanika. The family lived in Gradačac. She completed a nursing school in Zagreb. She was active in the Jewish youth movement and later in the leftist labor movement. She was a member of SKOJ (Young

218 Archivo General Militar de Ávila (AG-MAV), Caja 87, 15v; CDMH, Secretaría, Fichero, 34, J0033263; ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/5, Liste des camarades permissionnaires, 1938; Jaša Romano, op. cit., 22.

219 ЖИМ, ф. ШБ, к. 19-11-1/2, Списак југословенских Интербригадиста; Jaša Romano, op. cit., 22.

Communist League of Yugoslavia) since 1935. That same year, she was arrested and sentenced to 10 months in prison, which she served in Požarevac. After her release, she continued her activism.²²⁰

She arrived in Spain one and a half years after her release from prison, on August 3, 1937. As a member of the medical service of the International Brigades, she worked in hospitals in Villa Nueva de la Jara and Mataró near Barcelona. She remained in Spain until the evacuation to France in September 1938.²²¹

During the Second World War, she participated in the French Resistance movement.²²²

During this global conflict, her mother and sister were killed in occupied Kingdom of Yugoslavia. After liberation, Lea returned to Yugoslavia, and in 1949 emigrated to Israel with her husband Miša Stein.²²³

220 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/11, Biografía de militantes: Kraus Lea, 1938; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 34.

221 SHM-AGL, Brigadas Internacionales – Base de Albacete, Zona Nacional, Legajo núm. 1263, Carpeta núm. 8, Armario núm. 77, Información sobre Kraus Lea, s.f; ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-10-1/11, Biografía de militantes: Kraus Lea, 1938; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 34.

222 Јаша Романо, op. cit., 289.

223 Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 34.

Samuel Lerer (Voja Todorović)

Born on March 12, 1914, in Mostar, in a poor working-class family, he grew up in Sarajevo with ten younger siblings. He worked as a saddler and completed his education. He studied veterinary medicine and agriculture in Zagreb.²²⁴ He was a member of SKOJ from 1933 and the Communist Party of Yugoslavia from the following year. Due to his revolutionary activities, he was arrested and tortured but not sentenced.²²⁵

He arrived in Spain on December 12, 1937, and fought in a machine-gun platoon,²²⁶ and later as a scout in the 129th Brigade, Đuro Đaković Battalion.²²⁷ Until the end of the war, he remained a scout in

224 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); *Narodni heroji Jugoslavije 2* (Београд: Младост 1975), 260.

225 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 35-36.

226 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 36.

227 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Dragutin Đurđev, "Na aragonskom i levantskom frontu", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 3, ed. Čedo Kapor (Београд: Војноиздavaчки завод, 1971), 236-237.

the Levante Army, participating in battles on the Aragon and Levante Fronts.²²⁸

After retreating to France, he was interned in the camps of Saint-Cyprien, Gurs, and Vernet.²²⁹ During his work in the Third Reich, he stayed in Dessau, as well as serving a sentence in the Salzgitter-Watenstedt camp.²³⁰ In July 1941, he returned to Zagreb,²³¹ then moved to Bosanska Krajina, and during the war was in the command of partisan military formations: Gavriilo Princip, Glamoc Battalion, First Krajina Shock Brigade, and in the last year of the war the 39th Banja Luka Division and the 10th Krajina Shock Brigade. He led a major attack on the airfield in Rajlovac near Sarajevo in August 1943, during which 17 planes were destroyed or disabled. He ended the war with the rank of general-colonel under the name Voja

Todorović. He was the recipient of numerous decorations and the title of People's Hero.²³² He died on October 3, 1990, in Belgrade.²³³

Marija Schnemann

Born on March 18, 1896, in Bačka Palanka, in her youth, Marija worked locally but sought better opportunities; she traveled and worked across Europe—from Austria, Hungary, and Romania to Germany and Czechoslovakia. Before the outbreak of the war in Spain, she lived in Sarajevo.²³⁴

At the start of this conflict, which attracted worldwide attention, Marija and her husband Georg Steinmacher—a German by origin—walked across Austria, Switzerland, and France and arrived in Spain. Their decision to join the defense of the Republic was self-initiated. Georg spent a month on the Aragon Front, then worked in a factory in Barcelona as a mechanic. In June 1937, both were arrested by the Republican police and interrogated.²³⁵ After being interned in Saint Zacharie

228 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 36.

229 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 36-37.

230 Владан Вуклиш, op. cit., 515.

231 Ćiril Dropuljić, "Povratak u zemlju", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 4, ed. Ćedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 440-442.

232 ЈИМ, ф. ШБ, к. 19-11-2/4, Картон личних података Тодоровић Воје (Самуела Лерера); *Narodni heroji Jugoslavije 2* (Beograd: Mladost 1975), 260-261; Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 36-37.

233 Vera Stojanović, op. cit.

234 Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 40.

235 Marko Perić, "Јевреји из Југославије-шпански борци", op. cit., 40-41.

near Marseille,²³⁶ she stayed in France, where she worked as a seamstress. After a short return to Yugoslavia, she moved to Germany, where she lived until her death.

Final Considerations

The biographies of 40 fighters presented in this chapter may serve as an empirical basis for the analysis and synthesis of data drawn from their lives. This process is primarily intended to present the structural characteristics of this group, their motivation, social and political profiles, as well as their fates during and after the war.

Of the 40 individuals of Jewish origin, connected by life to the territory of Yugoslavia and who participated in the war in Spain—whose biographical data is known to a greater or lesser extent—34 were male and six were female.

The majority of fighters (22 individuals) were born between 1909 and 1919, meaning they were in their twenties at the time of the Spanish conflict. The next most numerous group were those in their thirties, born between 1899 and 1909, totaling ten individuals. Less represented were fighters over 40 years old, i.e., those born before 1899 (three individuals), as well as those born

after 1919 (under the age of 20), among whom only Janoš Baš is known.

Based on place of birth or upbringing, depending on the case, it can be concluded that most fighters Steinmacher—a German by origin—walked specifically to Zagreb (six individuals), Sarajevo (five), Subotica (six), Belgrade (three), Zemun (two), and Osijek (three). In the biographies of Spanish fighters, other notable toponyms include Sanski Most, Bosanski Brod, Slavonski Brod, Gradačac, Split, Bihać, Visoko, Jajce, Žabalj, Donji Miholjac, Sisak, Apatin, Bačka Palanka, and Stara Pazova.

From the biographical data concerning the families of the Spanish fighters, it can be concluded that at least five of them came from poor families. It is also known that no fewer than 14 families of these fighters suffered losses in the Second World War—not counting the individuals who themselves fought in Spain. The severity of these losses varied, from the death of individual family members to the annihilation of nearly entire families. The reasons for persecution that sometimes ended in the most tragic way, according to available data, ranged from their Jewish origin and involvement in the resistance movement to having a relative who had fought in Spain. The persecutors were primarily the authorities of the

236 Владан Вуклиш, *op. cit.*, 292, 495–496.

Independent State of Croatia, followed by the German occupation forces, the Special Police of Belgrade, and finally the Italian occupation authorities.

As for educational background, available data indicate that the majority of fighters (17 individuals) had either completed or begun higher education. At least eight had secondary education, and no fewer than six had completed vocational training. For some fighters, no data on education is available. However, there is no indication that any individual was completely uneducated.

Available data show that nearly half of the fighters belonged to the group of workers, artisans, and trade employees (16 individuals). Next in number were students (six individuals) and medical professionals (eight individuals), who also served predominantly in medical services during the war. Among the others were two journalists, as well as individual cases of a clerk, an engineer, a lawyer, and the writer Oto Bihalji.

There is evidence that at least ten individuals were involved before the war in Jewish organizations, whether youth, sports, cultural, or Zionist. As for ties to leftist organizations, this was confirmed for no fewer than 26 individuals. The author Marko Perić (Velimir Drechsler), himself a Jewish participant in the Spanish War, claimed that among the 34

individuals he identified as Yugoslav fighters of Jewish origin, 25 were members of the Communist Party of Yugoslavia.²³⁷ Biographical data confirm that most fighters (no fewer than 12) joined the Party between 1929 and their departure for Spain. At least five individuals joined before 1929. Two fighters are known to have become Party members during the war in Spain, while another two joined in the early post-war years.

We also have substantial data on the year of arrival of certain individuals in Spain. Already in 1936, 11 fighters had arrived. In 1937, practically throughout the entire year, the largest number of Yugoslav fighters of Jewish origin arrived—19 in total. In 1938, another five fighters arrived. It is also known that no fewer than three individuals arrived under the pretext of attending the International Exhibition in Paris, and at least three entered entirely illegally—even without forged documents.

Regarding their actual participation in the war, it must be noted that there are significant challenges in identifying the military formations to which Yugoslav Jewish fighters belonged, the fronts and battlefields where they fought,

237 Marko Perić, "Jevreji iz Jugoslavije-španski borci", op. cit., 4.

and the roles they held within the International Brigades. It is also important to note that many of them participated in multiple formations, fought on several battlefields, and performed various duties within their military units during the war years.

Among the military formations, five Yugoslav fighters of Jewish origin are mentioned as members of the 129th Brigade of the 45th Division. Four fighters are listed as members of the Đuro Đaković Battalion. They are followed by three fighters each in the “Divisionario” of the 45th Division and the Dimitrov Unit within the XV International Brigade. Two fighters are associated with the military formations Dabrowski of the XII Brigade, Karl Liebknecht, and the Fourth Artillery Group. Individual fighters are, either partially or entirely throughout their military service, linked to the following units: the Anti-Tank Battery of the XIII International Brigade, the Anti-Tank Battery of the 45th Division, the 6th Balkan Battalion, the 1st Battalion of the XI International Brigade, the 1st Company of the 51st Battalion of the XIII International Brigade, the 13th Battalion of the XIV International Brigade, the Rakosi Battalion of the XIII International Brigade, the anarchist Durruti Column, the artillery unit Anna Pauker of the 35th Division, the Second Artillery Group Škoda, the 15th Army Corps, and the Levante Army.

At least 24 Yugoslav fighters of Jewish origin participated directly in combat, as confirmed by biographical data. To this group, we must certainly add at least nine individuals who served in medical units, including all female participants, noting that some of them also served on the front lines. Additionally, a smaller number—ranging from one to three individuals—were engaged as couriers, scouts, transport staff, telephone operators, translators, instructors, administrative workers, war chroniclers, or assigned to special duties. The position of this group within the International Brigades is further evidenced by the fact that five of them were promoted to the rank of lieutenant during the war, two of whom were later promoted to captain, and many held leadership positions within their respective organizational structures.

The majority of these fighters are associated with the Aragon Front (12 fighters) and the Levante Front (4 fighters), where fierce battles were fought in 1937 and 1938. On the Aragon Front, three fighters are mentioned near Zaragoza and Huesca, and one each near Belchite and Caspe. On the Levante Front, in the area around Castellón, one fighter is documented. In the battles around Madrid, three fighters are mentioned—one near the University City and one near Camarena. Five fighters are listed as having participated in the Battle of Jarama in February

1937, with one fighter mentioned near Huesa de la Reina. One fighter is noted in the Battle of Guadalajara in March. In the Battle of Brunete, fought in July 1937, two fighters are recorded. Three fighters participated in the Battle of Teruel during the winter of 1937–1938. In the Battle of the Ebro, which took place in the summer and autumn of 1938, five fighters are mentioned. For the region of Extremadura, biographical data link two fighters.

Biographical data become more reliable when it comes to the fate of individuals during the war in Spain. Based on these, several important facts can be stated. During the war in Spain, nine out of the 40 Yugoslav fighters of Jewish origin were killed: Isa Altarac, Silvio Baruch, Beno Fischer, Artur Kerschner, Ivan Fischer, Andrija Preger, Fridman, Matija Gross, and Vilko Presburger. Three were killed in 1937 and five in 1938. In addition, two fighters whose fates remain unclear must be added—Isa Baruch, who went missing, and Samuel Kamhi, for whom no information is available. During the war, at least seven fighters were wounded—some of them multiple times—and three of them sustained injuries that resulted in permanent disability.

After the end of the war in Spain, no fewer than 13 individuals ended up in French camps, with biographical accounts mentioning the camps of Saint-Cyprien, Gurs,

Vernet, and Argelès-sur-Mer. Of those, it is known that five worked in Germany with the intention of illegally returning to the occupied Kingdom of Yugoslavia. In addition, Albert Abinun spent several years in Spanish captivity.

Among the 29 Spanish fighters who certainly survived, most returned to the territory of the Kingdom of Yugoslavia. Among them, five arrived before the outbreak of the Second World War in April 1941. The majority (nine individuals), including the five who returned via Germany, arrived by the end of 1941 in the occupied country, within various occupation zones and the Independent State of Croatia. One fighter returned the following year, and another three returned during the remaining years of the war.

During the Second World War, 21 fighters were actively involved in the resistance movement—most of them on the territory of occupied Yugoslavia, within partisan units and the Communist urban underground, but also in foreign resistance movements, such as the Baš family in occupied Belgium and fighters who remained in occupied France.

The Second World War claimed more lives of Spanish fighters than the war in Spain itself. Fourteen individuals perished, compared to nine in Spain and two whose fate remains unknown. Most were killed while actively resisting various

occupying forces, thus continuing to uphold the antifascist values that had led them to the Spanish battlefield. Among them, five were killed in 1941, four in 1942, three in 1943, and one in 1944. For Endre Baš, who perished in a camp of the Third Reich, the exact year of death is unknown.

Of the Yugoslav Jewish fighters who went through the decade marked by the Spanish War and Second World War, only 15 are confirmed to have survived—more than one-third. In the postwar years, three of them continued their lives in the newly established State of Israel, as part of the emigration process of Yugoslav Jews, which reached its peak between late 1948 and 1952.²³⁸ Two continued their postwar lives in Hungary, and one each in Czechoslovakia and Latvia (within the USSR). No fewer than six individuals remained in postwar Yugoslavia. Notably, all five men in this group had successful postwar careers, including two who attained high ranks in the Yugoslav People's Army, and Oto Bihalji, who became a renowned national and international expert in the field of art. All five received high decorations, including five recipients of the 1941 Partisan Commemorative Medal, an award

given to fighters who joined the resistance at its inception. Two were also awarded the highest national distinction—the Order of the People's Hero.²³⁹

In Support of a Culture of Remembrance: Testimonies of Yugoslav Fighters of Jewish Origin

Due to certain gaps in the biographical data on Jewish volunteers from the Kingdom of Yugoslavia, the testimonies authored by the fighters themselves, or by individuals from their closest environment, hold paramount importance for a comprehensive understanding of their participation in the Spanish War, as well as their prewar and postwar activism. Though not numerous, these accounts provide substantial insight. Of particular note are the works of Oto Bihalji and Velimir Dreksler (Marko Perić), followed by several other memoirs—shorter in length but no less valuable.

1) Oto Bihalji-Merin—Spain Between Death and Birth

Among the testimonies left by Yugoslav Jewish fighters who participated in the Spanish War, the work of Oto Bihalji titled *Spain Between Death and Birth*

238 Милан Радовановић, *Исељавање Јевреја из Југославије у Израел*, (Београд: Музеј жртава геноцида, 2022), 58–62.

239 Милица Карић, Бојан Зорић, *Јевреји Југославије: Борци Другог светског рата*, (Београд: Музеј жртава геноцида, 2024), 46.

stands out for its original value. First published in 1937 by Jean Christophe Verlag in Zurich under the German title *Spanien zwischen Tod und Geburt*, the book was later released by Dodge Publishing Company in New York and by John Lane (The Bodley Head) in London under the English title *Spain Between Death and Birth*.²⁴⁰ The Yugoslav edition of the book was published in 1946 by Prosveta in Belgrade. The author noted that the Yugoslav edition, based on the book he had written while in Spain, included only minor changes. Despite a decade of censorship that prevented its earlier publication in Yugoslavia, he emphasized the work's continued relevance.²⁴¹

The more significant changes in the Yugoslav edition concern the preface and afterword, which the author prepared specifically for this edition. These parts of the book are especially important as they illuminate Bihalji's motivations. In the preface, the author states that after the defeat of Hitler and Mussolini in Second World War, Francisco Franco must not be allowed to remain in power. The preface highlights Franco's role not only during the Spanish War but also

during Second World War—his support for the Third Reich and its allies—as well as the postwar reality in which Franco's Spain became a refuge for numerous members of the defeated totalitarian regimes.²⁴² The author also expresses admiration for the achievements of the Spanish Republican Army and the Spanish people, who stood up against fascism in an unequal fight for freedom. He underscores antifascism, solidarity, and the values of liberty as the main motivations of the Yugoslav volunteers in the International Brigades.²⁴³ The preface reflects a pro-Soviet tone, notably in its praise of Soviet support and inclusion of a quote by Stalin,²⁴⁴ which aligned with the political climate of postwar Yugoslavia in 1946—though this would change significantly only two years later.

The afterword, titled *Six Years Later*, is likewise imbued with an antifascist tone. The author reminds the reader that the war in Spain was not yet over and that fascism was still in power there at the time of publication.²⁴⁵

To fully understand Oto Bihalji's work, it is important to highlight several facts from his life, already discussed to some extent. Born in

240 Ото Бихалји Мерин, Шпанија између смрти и рађања, (Београд: Просвета, 1946), 3-4.

241 Ibid., 8.

242 Ibid., 5.

243 Ibid., 6-9.

244 Ibid., 9.

245 Ibid., 295-299.

1904, Bihalji was in his early thirties when he arrived in Spain in the summer of 1936—an adult capable of drawing well-informed conclusions as a witness to the events. His higher education, years of writing, and collaboration with newspapers added further depth to his perspective as an observer of the war in Spain, and his writing was clearly intended for an international audience. The book is written in a narrative style of high literary quality, rich in descriptions (of landscapes, people, events, etc.) and cultural-historical digressions, while still being clear and easy to read.

Spain was already familiar to the author. He had visited many cities and regions in 1932 and established contacts that would later be of use during the war and the writing of his book. Much of the material found in *Spain Between Death and Birth* was written while he was in war-torn Spain. The freshness of memory adds to the value of Bihalji as a witness. Still, one must approach his work with a degree of scholarly caution, especially in distinguishing the narratives shaped by his ideological orientation—though it is worth noting that such narratives are far more tempered in Bihalji's case than in the works of many of his contemporaries.

The exceptional documentary value of Bihalji's work is apparent already in the first chapter, which describes in detail the battles in

Madrid during November 1936. The author is in the heart of the city, close to or within the battle zones. He paints a vivid picture of a war-torn capital—full of ruins, with citizens in a constant state of tension, readiness, and urgency.²⁴⁶ He describes the destruction of Puerta del Sol, the Telefónica building,²⁴⁷ Calle Fuencarral,²⁴⁸ Puente del Rey,²⁴⁹ and many other locations. The dangers of war in Madrid spared no one. Along with other reporters, Bihalji stayed in the monastery Convento de las Salesas Reales with a youth battalion, only ten minutes from the front line. He was armed with a pistol. The proximity of danger is evidenced by the continuous shelling that destroyed his car parked outside the monastery. Uncertainty reigned in their quarters, as nearly everyone had family members on various Spanish battlefields, and news of their fate was rare.²⁵⁰

A key section of the first chapter is the testimony from the frontlines at the University City. There, the author witnesses an attack by rebel forces from Casa de Campo and the Western Park, which is repelled at a great cost in lives. From this experience, he draws

246 Ото Бихалџи Мерин, op. cit., 12.

247 Ibid., 13.

248 Ibid., 15.

249 Ibid., 23.

250 Ibid., 15–18.

several key conclusions. He believes that Madrid's fate in November 1936 would be decided at that very location. He recognizes the presence of a "fifth column" in the besieged city, ready to act at the opportune moment, and criticizes the deliberate inaction of Western democracies. He recounts rumors that fascists executed children serving as scouts—verified or not, these only deepened the fear among civilians huddled in basements. Among the most tragic reports in the book is the death of 63 children during the bombing of Getafe by rebel forces on October 30, 1936.²⁵¹ Finally, he shares a remarkable fact: that city trams were still running, transporting fighters to the front lines.²⁵²

Oto Bihalji also visits the front in the neighborhood of Carabanchel, divided into a lower part held by the Republicans and an upper part held by fascists. The arrival of seventeen Republican tanks to this front line is met with great optimism by the fighters.²⁵³

Finally, a harrowing portrait of life in besieged Madrid is completed with scenes of night-time bombings by Franco's aviation. Constant explosions push the human psyche to its limits, and the morning light reveals destroyed

buildings and numerous wounded in the Spanish capital.²⁵⁴

Using a fireman's ladder, a nine-year-old girl was pulled out. Broken and silent, she sat in the corner of a half-destroyed room...

...An ambulance took the wounded. The child was placed in a car. She nestled quietly against the soft seat, her thin arms folded in her lap.

"What's your name?" I asked her.

"Inés."

"Where is your father?"

Confusion at this question clouded her eyes. Pityingly, and with a desire to educate me, she replied:

"Don't you know? Of course, he's in the militia."

"And your mother?"

There was no answer, but I knew: she was dead.

And after a short silence: "And Nina, the doll, is dead too.

They're all gone."

And she did not cry, but simply stared with large, burning eyes.²⁵⁵

The subsequent chapters of *Spain Between Death and Birth* offer important details concerning the wartime daily life in Spain in 1936. In the second chapter, the author identifies General Franco's African troops and legionnaires as the

251 Oto Бихалџи Мерин, *op. cit.*, 19-23.

252 *Ibid.*, 200.

253 *Ibid.*, 25-27.

254 *Ibid.*, 27-29.

255 *Ibid.*, 30.

military units shelling Madrid from the monastery atop Los Angeles Hill.²⁵⁶ He describes the mass massacre of Granada's residents carried out by fascist forces in July 1936, the destruction of the Albaicín quarter, and the murder of Federico García Lorca.²⁵⁷ The text is interspersed with extensive digressions, including a discussion of the Moorish history of Spain²⁵⁸ and Lorca's biography.²⁵⁹ Similar digressions—some larger, some smaller—appear throughout the rest of the book, covering all of Spanish history, from the Roman era up to contemporary events witnessed firsthand by the author. They also include biographies of numerous notable individuals, analyses of certain works of art, and recollections of the author's previous visit to Spain in 1932. The chapter ends on an optimistic note with a statement from a Republican brigade commander informing the author that, despite heavy losses, the monastery atop Los Angeles would soon be captured and Madrid freed from artillery fire.²⁶⁰

Oto Bihalji later recounts a visit to the front in Guadarrama, near Madrid. Just a few hundred steps from the enemy lines, as he

notes himself, he meets and converses with fighters from the Caballero and October Battalions, both of which had suffered heavy casualties.²⁶¹ He also highlights the heroism and sacrifice of the Los Comuneros Battalion in the defense of Madrid, during which both of its commanders were killed.²⁶² Bihalji strives to present the inspiring efforts of the naval crews of the Jaime I, Cervantes, and Libertad warships, who helped prevent the fascists' advance at the very beginning of the rebellion.²⁶³

In addition to describing the heroism of certain military units and of the Spanish people as a whole, Bihalji recounts poignant scenes he personally witnessed—such as the encounter with an elderly woman carrying a child in her arms. Their village had been burned down, and they sought refuge in Madrid.²⁶⁴

Beyond the hills, engulfed in flames, lay the large city. Could it provide protection for the child rescued from the burning village? The village had burned, the city was burning. Fleeing and curses would remain as the only memories of this child—if it

256 Oto Bihalji Merin, *op. cit.*, 41-42.

257 *Ibid.*, 49-52.

258 *Ibid.*, 42-46.

259 *Ibid.*, 51-52.

260 *Ibid.*, 60.

261 *Ibid.*, 100-102.

262 *Ibid.*, 112-114.

263 *Ibid.*, 149-153.

264 *Ibid.*, 80-81.

survived the darkness of this destruction. Memories of demolished homes, shattered walls, and nighttime screams of terror. Of cold shelters in shacks during the flight. Of cries of mothers torn by the wind, digging under rubble to retrieve the bodies of their children. The acrid taste of smoke, fire, and scorching ash would remain on lips gasping for air. And when the waves of new life eventually wash away the visible traces of madness, fear, and destruction—ghosts of this dark time would inexplicably rise again in the child's memories.²⁶⁵

Certain chapters, although marked by an ideological narrative, nevertheless shed light on Bihalji's observations of modern Spanish history, as well as the reasons and causes that led to the war.²⁶⁶ While he explicitly blames the generals led by Franco for initiating the war, he also critically reflects on the years of the Republic, identifying various internal problems as contributing factors. He directs criticism toward Prime Minister Alejandro Lerroux²⁶⁷ and his successor Gil Robles.²⁶⁸ He also blames the Jesuit order, José Antonio

Primo de Rivera,²⁶⁹ and the wealthy financier Juan March.²⁷⁰ In line with his leftist ideas, Bihalji cites rural poverty and class inequality as key causes of the war. He identifies specific events as early warnings of escalating conflict: the failed coup attempt in 1932, the peasant uprising in Casas Viejas the following year, and the widespread rebellions of 1934—most notably in Asturias—that were brutally suppressed.²⁷¹

The war that the other side has started today stems from fear that the Republic might achieve even the smallest step forward in the social order. In the end, this is about preserving the regime of a ruling caste and preventing proletarian influence.²⁷²

In the international context, Bihalji pays special attention to the reasons behind the active support Franco received from Nazi Germany and Fascist Italy, identifying it as part of their broader agenda to expand political, economic, and military influence. He particularly underscores the economic interest in Spain's natural resources, noting that English and French companies

265 Ото Бихалџи Мерин, *op. cit.*, 81.

266 *Ibid.*, 127-137.

267 *Ibid.*, 127-129.

268 *Ibid.*, 137.

269 *Ibid.*, 138.

270 *Ibid.*, 38, 137, 202-208.

271 *Ibid.*, 131-133, 140-141.

272 *Ibid.*, 147.

cooperated with German and Italian firms in exploiting them.²⁷³

Bihalji's stay in Albacete, the headquarters of the Republican army and the International Brigades, offers important insight into the life of these forces. Staying in a hotel alongside other soldiers and under constant threat of air attacks, he recounts examples of individual heroism—such as that of a pilot who defected to the Republican army instead of bombing Madrid, despite leaving behind his wife and child in Francoist territory.²⁷⁴ He also describes groups of peasants armed only with hunting rifles in rural areas, and workers with dynamite in urban centers, who resisted and even defeated better-armed enemies.²⁷⁵

A particularly important section of this chapter is dedicated to the heroism of women in the militia ranks and their sacrifices. Bihalji mentions the death of María Silva, known as Libertaria; Lempine, the commander of the female unit of the Gorki Battalion; and Lina Odena, who committed suicide when surrounded by the enemy.²⁷⁶ Among the heroines, he also lists Communist deputy Dolores Ibárruri and his acquaintance Antonina, who served as a political

commissar during the war, having lost her parents and brother, while two other brothers were at the front.²⁷⁷ He concludes this chapter by noting that, despite the heroism of women in the militias, the establishment of the People's Army relegated them to rear-line duties, where they nevertheless continued playing a vital role.²⁷⁸ During a visit to a General Motors factory in Colli Majorca, the author describes its role in producing war vehicles for the Republic. He also notes the dedication of the workers who confiscated the facilities and worked 60 hours a week—compared to the previous 40.²⁷⁹ In Barcelona, in addition to other accounts, Bihalji attends the trial of officers who had taken part in the fighting at the Hotel Colón on July 19, 1936. He offers a detailed portrayal of the participants and proceedings, although the outcome remains unknown.²⁸⁰

A visit to the “Thälmann” Battalion near Aranjuez, on Madrid's northern outskirts—a unit that had recently lost or seen wounded over one-third of its fighters—serves as the setting for the chapter titled *Legends and Deeds*, in which Bihalji shares with his readers the courage and sacrifice of individuals and groups in defense

273 Ото Бихалџи Мерин, *op. cit.*, 172-175.

274 *Ibid.*, 182-185.

275 *Ibid.*, 188-189.

276 *Ibid.*, 191-192.

277 *Ibid.*, 196-200.

278 *Ibid.*, 201.

279 *Ibid.*, 215-217.

280 *Ibid.*, 224-231.

of the Republic.²⁸¹ Fighters who singlehandedly destroyed enemy tanks—Antonio Coll, Eleuterio Pérez Cornejo, Celestino García—and pilot Urtubia, who died in an uneven aerial battle, are among the legendary figures of wartime Spain who caught the attention of this war chronicler.²⁸²

Later in Spain Between Death and Birth, Bihalji contrasts the German and Italian soldiers fighting on Franco's side—whom he sees as agents of their totalitarian regimes' interests—with the International Brigades, whose fighters, he argues, were primarily driven by solidarity with the Spanish people.²⁸³ He emphasizes the decisive role of the International Brigades in the defense of Madrid in November 1936. The author also devotes attention to Yugoslav fighters in the International Brigades. He claims that as early as August 1936, during the battles at Huesca, around 400 Yugoslavs had participated. He names two: Radoslav Horvat, the first Yugoslav casualty, and Blagoje Parović, the most well-known among the fallen.²⁸⁴

Among the military formations gathering Yugoslav fighters, he

lists the Đuro Đaković and Georgi Dimitrov Battalions, as well as the Cankar and Matija Gubec Units. He mentions a number of Yugoslav volunteers and the life paths that ultimately led them to Spain. These include Franc Rozman, Stanko Semić, Ivan Hariš, Vlado Četković, Rastko Pavlović, Marko Orešković, Milan Blagojević, and many others. However, he does not mention any fighters of Jewish origin among those listed. It is also worth noting that some parts of this section appear to have been added later.²⁸⁵ Importantly, the author makes no mention of encounters with any Yugoslav Jewish fighters—neither in this chapter nor elsewhere in the book.

That Oto Bihalji's role during this period went beyond that of a war correspondent is confirmed by the fact that he took part in transporting war material from Albacete—the headquarters of the International Brigades—to Aravaca, traveling alongside the front lines at the end of November 1936. In this town, he spent time with the fighters of the XI International Brigade, who had returned to the rear after the battles near Húmera. Among the diverse fighters of this brigade, he mentions Danes, Poles, Russians, Frenchmen, Italians, and Romanians. A Yugoslav group was also among them.²⁸⁶

281 Ото Бихалји Мерин, *op. cit.*, 238-239.

282 *Ibid.*, 241-243.

283 *Ibid.*, 255-256.

284 *Ibid.*, 256-257.

285 *Ibid.*, 258-264.

286 *Ibid.*, 265-272.

In the Yugoslav group, they sang songs about the homeland and love. I sat with them. A young man from Dubrovnik was writing a letter. I glanced over his shoulder: "Even when a man fights, he does not lose the feelings in his heart. A few days ago, we were sinking into the mud. The trenches were full of water, and I was freezing at night. But I thought of the reason I am here, and I was happy. Now the sun is shining, and the songs awaken my longing."²⁸⁷

To conclude the analysis of *Spain Between Death and Birth*, it is important to emphasize the objectivity that Oto Bihalji sought to achieve in his work by presenting facts that he regarded as shortcomings of the Republic and its army, as well as causes of defeat. Already in certain chapters, one can detect the author's recognition of specific problems. For example, Bihalji reports that, in a moment of panic, an entire battalion abandoned the battlefield.²⁸⁸ This report is followed by accounts of misunderstandings he had with anarchist fighters near Tarancón, suggesting the insufficient organization of the Republic's military system.²⁸⁹ He lists numerous and varied military

formations marching under all sorts of flags—seldom the official flag of the Republic.²⁹⁰ He views the diversity of troops, especially in terms of political affiliation and lack of coordination, as the main cause of the failure at Huesca.²⁹¹ Bihalji takes the opportunity to criticize the Republican government's political decision to appoint commanders based on proportional representation of various political factions rather than on military experience.²⁹² He also identifies a large disparity in the quality of weaponry between Republican soldiers and Franco's forces, though he emphasizes the significantly greater bravery of the Republican soldiers. He enumerates numerous tactical mistakes made by the Republican forces, such as abandoning strategically important positions, retreating from the battlefield even when they held the upper hand, insufficient vigilance at night, and failure to fortify positions. He attributes these mistakes primarily to the fact that Spain did not participate in the First World War and therefore lacked crucial wartime experience.²⁹³ Among the wealth of data on the weaknesses of the Republican forces, the final chapter stands out. According to Bihalji, these shortcomings were

287 Ото Бихалџи Мерин, *op. cit.*, 270.

288 *Ibid.*, 28-29.

289 *Ibid.*, 173-176.

290 *Ibid.*, 188.

291 *Ibid.*, 183-184.

292 *Ibid.*, 284.

293 *Ibid.*, 183-184.

the cause of the fall of the city of Málaga into rebel hands. However, he also notes that this event served as a catalyst for the reorganization of the army, leading to improvements in the battles at Jarama and Guadalajara. He highlights the coordinated actions between infantry and other branches of the military—artillery, armored units, and aviation—as a particularly significant improvement.²⁹⁴

Spain Between Death and Birth ends with the author's last day in Madrid, during which he visits a ruined library and meets a friend who had been tasked with evacuating artworks from the Prado Museum.²⁹⁵ There is a special symbolism in these scenes, particularly in light of the author's artistic education and his intellectual depth. In a prophetic tone, Bihalji concludes with the following words:

The Spanish people may be subjugated once again. But the history of this struggle will not end until the misfortune of the Spanish people ends. The final chapter of this book is the last chapter of this report about that struggle—not of the struggle itself.²⁹⁶

294 Ото Бихалџи Мерин, op. cit., 281-283.

295 Ibid., 287-290.

296 Ibid., 293.

2) Marko Perić (Velimir Dreksler)- *Adventures of a Spaniard*

Another work written by a Yugoslav fighter of Jewish origin that is significant both for the abundance of data and its value is the book titled *Adventures of a Spaniard* by Marko Perić, or Velimir Dreksler, his birth name under which he is listed in the biographies of fighters in the previous biographical chapter. This book was published by Stvarnost in Zagreb in 1963, more than two decades after the events it describes. The work covers a chronological period of about six years, from the summer of 1935 to the summer and early autumn of 1941. Thematically, it can be divided into three parts: the period before the author's arrival in Spain, his participation in the war in Spain, and the period after the war ended, with the text being fairly evenly distributed among these three parts.

Born a decade after Oto Bihalji, in 1914, Marko Perić was in his early twenties during the Spanish War. He notes at the beginning of the book that he was only 21 at the time of his illegal activities.²⁹⁷ Unlike Bihalji, who arrived in Spain at the beginning of the war as a highly educated war chronicler with the goal of promoting the Republic's struggle to the global public, Perić went to Spain in the

297 Marko Perić-Velimir, op. cit., 31.

second year of the war as a volunteer, offering a different perspective. His motivation for writing the book was also different. In the short preface, the author expresses his wish to record the memories of events he often discussed with friends, to leave a testimony about the path of his generation for contemporary youth. He also states that he will be subjective in the work ("to present them as I experienced them") and that he has no literary pretensions ("as if I were speaking among close friends").²⁹⁸

Like Bihalji, Perić visited many places and battlefields in war-torn Spain. However, he also provides valuable information about the period before he went to Spain and the time after the war, giving priceless insights into the fates of many Yugoslav fighters before and after the conflict. Ultimately, the greatest value of *Adventures of a Spaniard* in the context of this research lies in the information he provides about encounters with numerous Yugoslav fighters of Jewish origin whose biographies were presented in the previous chapter.

As already mentioned, Marko Perić begins his memories a year before the Spanish War, in the summer of 1935, when he lived in Zagreb and worked in the underground press of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia.

298 Marko Perić-Velimir, *op. cit.*, 7.

According to his words, his focus was on political work, while the normal life he led was merely part of the cover.²⁹⁹ His part-time job as a radio antenna installer at the General Agency of the foreign company Schaub, which traded in radios, also served as a cover.³⁰⁰ After a police crackdown by the authorities of the Kingdom of Yugoslavia, during which many of his associates were arrested, Perić was forced into hiding.³⁰¹ Upon learning that he had also been discovered and that the police were actively searching for him, he left for Ljubljana under extreme stress. However, in Ljubljana he was unable to find support from the local infrastructure of the Communist Party of Yugoslavia and returned to a covert life in Zagreb.³⁰²

During this period, Perić provides a series of significant data. After returning to Zagreb, he spent a day at the home of Rudi Domanij, whom he describes as a young clerk and sympathizer.³⁰³ Rudi was the younger brother of Robert Domanij, another Yugoslav fighter of Jewish origin and Perić's future commander in the Karl Liebknecht Artillery Battery. By mentioning that Rudi was a distant relative, the

299 *Ibid.*, 9-13.

300 *Ibid.*, 29.

301 *Ibid.*, 13-16.

302 *Ibid.*, 17-27.

303 *Ibid.*, 29.

familial connection between two prominent Yugoslav fighters of Jewish origin—Robert Domanij and Velimir Dreksler—is also established.³⁰⁴

Perić got the opportunity to escape arrest at the end of January 1936, when he fled the Kingdom of Yugoslavia to Austria using a student's passport. In Vienna, he obtained an Austrian passport with his photograph and successfully traveled to Prague, where he spent the next year and a half. In the Czechoslovak capital, Perić lived illegally under various names. He was the youngest among a group of about ten Yugoslav communists living in the city, but due to his prior experience, he quickly began performing important activities within the local organization.³⁰⁵ The outbreak of the conflict in Spain found Perić in Prague. He stated that the fate of Spain moved him deeply, just as it stirred the whole world. As one of the most recognizable slogans that embedded itself in the consciousness of the broader public, he cites the famous phrase of the defenders of the Republic: "No pasarán." Motivated by solidarity with the Spanish people, a group of Yugoslav emigrants from Prague soon requested permission from the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia to go to Spain.

The author of the book immediately joined this initiative. The group received permission, but Perić was assigned to stay in Prague, where he would receive other volunteers and send them to Paris, which he did for the following months.³⁰⁶ During these activities, he met Alfred Bergman, one of the future Spanish fighters of Jewish origin, who passed through the Prague station.³⁰⁷

During this time, a scandal occurred in Prague when a group of Yugoslav students (Veljko Vlahović, Branko Krsmanović, Rastko Pavlović, Lazar Latinović, Gerhard Weiss, Elias Engel, and others) left for Spain just before the Saint Sava Ball organized by the Yugoslav diplomatic representatives in Czechoslovakia. This event certainly influenced the decision to order Marko Perić to go to the main gathering point for Yugoslav volunteers in Paris after sending off the remaining volunteers from Prague. This time, he used a Czechoslovak passport and traveled to France via Austria and Switzerland. He deliberately avoided traveling through Nazi Germany due to the unease he would have felt.³⁰⁸

Clarifying for readers some of the ambiguities surrounding the journey of Yugoslav volunteers

304 Marko Perić-Velimir, op. cit., 29.

305 Ibid, 34-38.

306 Ibid., 43-44.

307 Ibid., 44.

308 Ibid., 47-49.

found in previous testimonies, the author next focuses on his stay in Paris, on the gathering center, and on the group's further travel until their arrival in Spain. The author traveled to Paris in the fall of 1937, under the pretext of attending the International Exhibition held there – a common excuse among many other volunteers. In Paris, he and the others were housed in the Central Hotel on Bellevue Street, from where, once a larger group was assembled, they departed by train to southern France. They crossed the French-Spanish border illegally, at night. Upon entering Spain, the author recalls the excitement that overtook the Yugoslav group when they first saw a Spanish border guard wearing a red star on his cap – a symbol they hadn't seen even in pictures for a long time. The author then describes the procedure for entering the International Brigades. In the nearby fortress of Figueras, the volunteers completed extensive personal questionnaires. They traveled by train to Albacete, where they were greeted enthusiastically by the public. At the headquarters of the International Brigades, they received military uniforms. They were then sent to the village of Casas Ibáñez, likely housed in a school building, and underwent a short ten-day military training course—weapons handling and basic tactical drills.³⁰⁹

309 Marko Perić-Velimir, *op. cit.*, 50-55.

Marko Perić was assigned to the Karl Liebknecht Artillery Battery under the command of Robert Domanij, his distant relative. He notes the presence of a large number of Yugoslav and Czechoslovak fighters, along with a smaller number of Germans. Among the Yugoslav fighters, he identifies Koča Popović and Srećko Manola. In the battery, he underwent artillery training, first on heavy Soviet cannons and later on 75mm field guns. The training primarily took place in Villena, from where they went to Almansa. During this period, the author also took part in the ceremonial parade held on October 28, 1937, in Albacete to commemorate the anniversary of the founding of the International Brigades, and he shares his personal experience of the event.³¹⁰

The celebration was very solemn. Everyone was excited. Both we and the people. Our three cannons made up the entire artillery in the parade. The people greeted us and our guns with enthusiastic applause, seeing in them the embodiment of the power and strength of their Army. We were proud and happy...³¹¹

The Karl Liebknecht Battery was transferred at the beginning of December 1937 to the front in Upper Aragon, to the village of Albelda near Tamarite, where the

310 *Ibid.*, 55-58.

311 *Ibid.*, 58.

Đuro Đaković and Dimitrov Battalions were stationed—military units with a large number of fighters from the Kingdom of Yugoslavia. The battery remained in this village for about a month. The artillery unit had around 60 fighters, initially divided into national groups, and later into military formations. Marko Perić belonged to the group of telephone operators, which, apart from him, consisted entirely of Germans from the battery. Within this group, he became the political delegate.³¹²

At the beginning of February 1938, the author found himself in combat for the first time. Near Utrillas, the battery took positions in the Segura de los Baños sector, behind the lines of the Republican and rebel infantry.³¹³

Sometimes we fired at enemy bunkers, or careless concentrations of infantry around noon near the cauldron, or at columns of enemy trucks on the other side of the front, along sections of road within range of our shells. We fired quite accurately.³¹⁴

Besides accuracy, Perić emphasizes the battery's exceptional mobility as an important quality. Therefore, the battery often changed positions,

especially where enemy forces were exerting pressure. Thus, on March 10, 1938, while moving to a position between Mesquita del Harke and Val de Conejos, the battery suffered a heavy attack by enemy aviation, after which the author, wounded, had to flee from the enemy infantry.³¹⁵ The encounter with this first great danger, which claimed many comrades, left a lasting impression on the author of *Experiences of a Spaniard*.

Every time we heard the 'buzzing' of an airplane machine gun getting closer, everything inside me would freeze with anticipation, wondering if I would be hit. It felt as though my heart had stopped beating from the tension at that moment. And how relieved I felt when the burst passed by us! Such relief I rarely experienced again in my life...³¹⁶

Marko Perić managed to escape this danger, but was multiply wounded. Enemy bullets hit him in the shoulder and elbow, while shrapnel wounded his foot. He spent his recovery period in several medical facilities, from which he was moved due to the enemy's threat, with the stay at the resort Benicasim leaving the most positive impression. Except for weakness caused by blood loss

312 Marko Perić-Velimir, op. cit., 58–61.

313 Ibid., 62.

314 Ibid.

315 Ibid., 62–65.

316 Ibid., 64.

and fever, there were no greater dangers during this time. However, the traumatic experience left its mark on Perić. He suffered from long-lasting insomnia. More serious problems arose when he realized that due to muscle atrophy in his arm, he could become disabled.³¹⁷ At this point, through his testimony, the author expresses an awareness of wartime reality, but also the idea of solidarity that led him—and many other fighters whose lives are analyzed in this research—into the war.

I was not at all demoralized by the knowledge that I would become disabled in my left arm. I went to Spain voluntarily. I knew there was a life-and-death struggle between the people and the fascists. I was aware that in this war I might become disabled, as many indeed did. And I also knew that in war, people die, and that I might be among the fallen.³¹⁸

A key role in saving Perić's arm was played by Dr. Braina Rudin-Fos, one of the heroines among Yugoslav fighters of Jewish origin, whose biography is known to us. Identifying her as an old acquaintance, the wife of Alfred Bergman whom he met in Prague, and also the director of the hospital where he was treated, the author

attributes decisive influence to her in preventing permanent disability. He also reports that after his evacuation from this hospital, Dr. Braina "energetically, with a pistol in hand, procured transportation to rescue wounded soldiers so they would not fall into the hands of the fascists who were rapidly advancing."³¹⁹

Regarding his stay in the medical system of Republican Spain, the author makes two significant claims. The first is that most Spanish doctors sided with General Franco's troops, and that the Republican army seriously felt the shortage of professional staff. The second claim accuses the fascist troops of disrespecting the Red Cross emblem, thereby violating fundamental principles of the laws of war.³²⁰

After recovery, Perić was assigned to infantry, to the Divisionario Battalion, during the period when General Franco's forces managed to split Republican territory by advancing to the Mediterranean Sea. For a short time, he served as an interpreter for one of the commanders, but as he himself states, due to shame, he went with the fighters to the front at the Ebro River. This time, he was in the liaison platoon. Initially, he stayed in the city of Tortosa, which, being divided between warring sides,

317 Marko Perić-Velimir, op. cit., 66–70.

318 Ibid., 70.

319 Ibid., 70–71.

320 Ibid., 68,72.

had to be fortified. Like Bihalji, Perić notes the suffering of many Spaniards due to carelessness and failure to secure positions, concluding that this was why the International Brigades were especially dedicated to fortifying positions. He also mentions that food was abundant in Tortosa, that he met Žikica Jovanović³²¹ there, and that some fighters died from enemy snipers. They spent several weeks in Tortosa.³²²

The next position of the Divisionario Battalion in summer 1938 was near the mouth of the Ebro River into the Mediterranean Sea, in a relatively quiet area. Here he recounts the feat of a Yugoslav group (Žikica Jovanović, Ernest Grgić, Zvonko Cerić, et al.) who crossed the river during the night and carried out a sabotage operation in enemy ranks, inflicting great human and moral losses. Afterward, Marko Perić was assigned to a platoon commanded by Kosta Nađ and Peko Dapčević.³²³

The platoon's last position on the Ebro River was behind a forward position across the river held by Republican forces toward Gandesa. The Divisionario Battalion's positions were in trenches on a hill, while Perić was assigned to the side facing the rear of the Republican army. There, heavy enemy pressure was exerted. The great tension from constant danger, burnt villages, and destroyed landscapes are only part of the description of this section of the Ebro Front provided by the author. Perić describes daily multi-hour bombardments from two hundred artillery pieces and waves of enemy planes, as well as nighttime infantry raids. The Divisionario Battalion lost fighters rapidly, holding this position for ten days. According to the author, the remnants of the entire battalion returned in just two or three trucks, among the wounded being the previously mentioned Žikica Jovanović, Peko Dapčević, and Kosta Nađ. Perić mentions the only case of desertion among the International

321 Žikica Jovanović "Španac" (1914–1942) was a veteran of the Spanish Civil War and the initiator of the armed struggle against the occupation authorities in occupied Serbia on July 7, 1941, when he killed two gendarmes in Bela Crkva. *Narodni heroji Jugoslavije 1*, (Beograd: Mladost 1975), 329–330.

322 Marko Perić–Velimir, op. cit. 73–79.

323 Ibid., 79–85; Kosta Nađ and Peko Dapčević were prominent Partisan commanders and former volunteers in the Spanish Civil War. In the final

stages of the Second World War, they led the highest formations of the Yugoslav People's Liberation Army as army commanders. Dapčević commanded the First Army, which liberated Belgrade and broke through the Srem Front, while Nađ, as commander of the Third Army, carried out the final advance into Austria. *Narodni heroji Jugoslavije 1* (Beograd: Mladost 1975), 165–167; *Narodni heroji Jugoslavije 2* (Beograd: Mladost 1975), 10–11.

Brigades fighters at this position.³²⁴

Soon after the withdrawal from the Ebro Front, it was announced that, by decision of the League of Nations, the International Brigades had to withdraw from Spain. The last days were spent in the rear, disarmed, hungry, and helplessly watching the Republic's downfall. Marko Perić participated on November 13, 1938, in the farewell parade of the International Brigades in Barcelona, leaving a moving testimony of the emotions that prevailed in the city.³²⁵

Women and children were crying. People were crying. Many of us had tears in our eyes. It was hard for us to part from this people with whom we fought together at a time when their hardest days were yet to come.³²⁶

Until the last moment, hope prevailed among the International Brigades' fighters that their disarmament was only temporary ("We have entered history. Now the problem is how to get out of it."). However, their last days in Spain were marked not only by hope but also by active involvement. Knowing Barcelona was in danger, the unarmed fighters headed there

by train. When the engineer refused to drive them further, officers forced him with a pistol. However, it was too late. Barcelona had already been abandoned.³²⁷

This was followed by withdrawal toward the French border, during which Yugoslav fighters maintained order on overcrowded roads but unsuccessfully tried, on orders from André Marty, the International Brigades' general commissar, to capture a group of infiltrated members of the German secret service. Before gathered journalists at the French border, the International Brigades fighters appeared in their best form and with discipline.³²⁸

Ending his testimony about participation in the Spanish War, the author takes the role of witness to the postwar period, recording numerous events through which many Yugoslav fighters passed, including a significant part of the group of fighters of Jewish origin. Writing about arrival and stay in the first French camp he stayed at, Saint-Cyprien, Perić provides data about thousands of Spanish civilians with whom the International Brigades fighters were imprisoned, surrounded by French soldiers in fortified machine-gun positions, on sand, exposed to rain and winter weather, as well as to an

324 Marko Perić-Velimir, n.d., 86-92.

325 Ibid., 92-94.

326 Ibid., 94-95.

327 Ibid., 95-97.

328 Ibid., 97-101.

epidemic which, according to his testimony, claimed dozens of lives daily. Therefore, days in this camp were primarily dedicated to creating basic living conditions.³²⁹

After transfer to the Gurs camp, the Yugoslav volunteer group faced new problems when they opposed the French authorities' idea to send prisoners to work on fortification repairs in the war zone between France and Nazi Germany. Punished with four days without food and water in prison, they survived thanks to secret help from other prisoners. Although they prevented forced labor, soon Perić and other Yugoslav fighters found themselves on the way to the then notorious Vernet camp.³³⁰

In Vernet, the Yugoslav group was under camp authority supervision but could receive shipments and letters. When the Kingdom of Yugoslavia was occupied in spring 1941, they received a message from party comrades in the country to find a way back. They soon found a way by going to Germany for work, from where escaping to occupied Yugoslavia would be easier.³³¹

During several months spent in the Third Reich, Marko Perić worked at the Bamag Werke

factory in Dessau near Leipzig with a small group of Yugoslavs, while a slightly larger group worked at the Junkers factory in the same town. Besides this, he and his factory group spent three weeks in a labor camp ("for re-education") in northern Germany, where, registered under number 9864, he worked on camp construction for at least 14 hours daily and witnessed cruel mistreatment of prisoners. Soon after returning from the camp, a group of Yugoslav fighters escaped from Germany, including Kosta Nađ, Danilo Lekić, Dušan Kveder, as well as fighters of Jewish origin Robert Domani and Voja Todorović (Samuel Lerer).³³²

Shortly after the first group's sudden departure, Perić was tasked with organizing a second group. The group traveled by train, separated in pairs, without luggage or documents, and thus in complete tension.³³³ While in Salzburg, on the way to the former occupied Yugoslav border, he was paired with Jakov Baruh, another Spanish fighter of Jewish origin.³³⁴

The group of Spanish fighters crossed the former Kingdom of Yugoslavia's border through the forest, with the help of Communist Party members near Maribor in present-day Slovenia. For most

329 Marko Perić-Velimir, op. cit., 102-103.

330 Ibid., 105-113.

331 Ibid., 114-118.

332 Ibid., 118-125.

333 Ibid., 125-130.

334 Ibid., 130.

group members, including the author, this was the first return home after many years of absence. In the Independent State of Croatia—a puppet state created on a significant part of the Kingdom of Yugoslavia—Perić and a comrade entered illegally, crossing the Sutla River near its confluence with the Sava. Upon arrival in Zagreb, the city where he spent the most significant part of his prewar life and from where his path would eventually lead to the Spanish War, Marko Perić again went into hiding. During eight days in Zagreb, in August 1941, he spent some time with Voja Todorović (Samuel Lerer) and managed to see his mother Erna for the last time, who would soon be taken by the authorities of the Independent State of Croatia to the Đakovo camp, where she died. Marko Perić himself managed to leave Zagreb and join the partisan units. With this event, the author concludes his memoir work titled *Experiences of a Spaniard*.³³⁵

3) Memories of Three Volunteers in the Collection *Spain 1936–1939*

An extraordinary contribution to fostering the culture of remembrance of the participation of Yugoslav fighters in the Spanish War within the field of publishing is the collection titled *Spain 1936–1939: A Collection of Memories of Yugoslav Volunteers in the Spanish*

War. Published in 1971 by the Military Publishing Institute in Belgrade, this five-volume collection gathered numerous memories of former volunteers who survived the Second World War and the postwar period.

Among the editors of this work were Voja Todorović (Samuel Lerer) and Marko Perić (Velimir Dreksler), and among the collected testimonies were also the memories of Dr. Braine Rudin-Fos, Voja Todorović, and Dr. Aleksandar Mezić (Jozef Hauptman). Alongside these were individual chapters from Oto Bihalji's work *Spain Between Death and Birth* and Marko Perić's *Experiences of a Spaniard*, which have already been mentioned.

A significant contribution to understanding the most ambitious but ultimately unsuccessful operation of sending a large number of Yugoslav fighters by the ship *La Corse* to Spain was provided by **Dr. Braine Rudin-Fos**, one of the organizers of this operation. Shortly after the outbreak of the war in Spain, Mrs. Rudin-Fos and her husband Alfred Bergman were in Moscow. In August 1936, Alfred became part of the International Relations Department of the Comintern, responsible for communication with communist parties of various countries, with the special task of coordinating aid shipments to the Spanish Republic. At the end of 1936, Braine was tasked by Milan

335 Marko Perić-Velimir, op. cit., 131-162.

Gorkić, the General Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia, to participate in organizing the transport of volunteers from the Kingdom of Yugoslavia. In this regard, at the end of December and beginning of January 1937, she traveled twice from Prague to Belgrade, where she made contact with the local party organization.³³⁶

During February 1937, Dr. Braine was in Paris and Marseille, where Milan Gorkić informed her that the transport of a large number of Yugoslav volunteers would be done by a French ship, and that the operation would be led by Adolf Muk, a prominent communist and one of the founders of the Communist Party of Yugoslavia. Braine's task was to carry messages and money to the organizers of the volunteers in the Kingdom of Yugoslavia, traveling by train to Trieste, and from there by ship to Split.³³⁷

Failing to board *La Corse* near Split, Braine independently decided to try again in Budva. When approaching the place where *La Corse* was supposed to anchor, Dr. Rudin-Fos

suddenly found herself in a crowd created by Yugoslav volunteers fleeing the police and police agents. She was arrested together with about 15 of them. From the very beginning of her arrest, by maintaining the story that she was just a tourist—a distinguished doctor of Latvian origin who happened to be there by chance—she managed to be briefly released from prison. However, the following morning she was again taken to the police and then transferred by train to Belgrade.³³⁸

In Belgrade, Braine Rudin-Fos was imprisoned in the notorious Glavnjača prison. Among her interrogators, she identified Svetozar Vujković, Đorđe Kosmajac, and Drago Jovanović, who later became prominent collaborators with the German occupation authorities in Belgrade during Second World War. According to her testimony, the initial interrogation was accompanied by all-night torture.³³⁹

They offered me to sit down and tell them everything I knew about the work of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia in Vienna. Again, I refused to speak. They began to beat me. They threw me on the floor and trampled me with their feet. "Alright," they said, "if you don't

336 Braina Rudin-Fos, "Pripreme za odlazak brodom 'La Kors'", in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 1, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 436-438.

337 Ibid., 438-440.

338 Ibid., 440-442.

339 Ibid., 442.

know that, then surely you know about the ship where Muk was." I stayed silent, and they began to beat me on the soles of my feet. They hit me so hard that I lost consciousness twice.³⁴⁰

Unlike Dr. Braine, who, despite the brutal torture, stuck to her original claim that she was caught in the whole situation purely by chance, and unlike other detainees from the organization who remained silent, her collaborator Adolf Muk betrayed the entire organization. The next two months in Glavnjača the author spent in a cell without going outside, after which she was transferred to the prison on Ada Ciganlija in Belgrade, where conditions were more bearable. Appeals by her son-in-law, who arrived in Belgrade from Riga, to have her released were unsuccessful.³⁴¹

The trial of the group of organizers of the transport of volunteers by the ship *La Corse* was held in Belgrade in October 1937. Dr. Braine maintained her original story at the trial, Adolf Muk denied everything he had previously stated about her, and other collaborators denied knowing her. Ultimately, she was sentenced to six months, the time she had already spent in pre-trial detention,

as well as to permanent exile from the Kingdom of Yugoslavia. From Yugoslavia, via Vienna and Prague, she arrived in Paris at the end of October 1937, where her husband and son-in-law awaited her. She stayed in Paris until the beginning of the next year, when she went to Spain. According to her own words, she worked as a doctor in a hospital in Murcia, and then, at the beginning of May 1938, became the director of a newly opened hospital in Sagar. She remained in Spain until the beginning of February 1939, spending about a year in the war.³⁴²

In three of his texts, **Voja Todorović (Samuel Lerer)** describes his departure to Spain, participation in the hardest military operations, and return to occupied Kingdom of Yugoslavia during Second World War. However, the wealth of data Todorović presented provides insight into the events, places, and processes that many other Yugoslav Jews who took part in the Spanish War also went through.

The very beginning of the author's text titled *To Spain* brings data about the war rhetoric of 1936, which motivated the author, as well as many other young people from the Kingdom of Yugoslavia, to go to Spain.

News about the astonishing bravery of the fighters of the

340 Braina Rudin-Fos, „Pripreme za odlazak brodom „La Kors“, op. cit., 442-443.

341 Ibid., 443-446.

342 Ibid., 447-448.

Popular Front, especially in the University city of Madrid—about the life-and-death struggle for every faculty, every floor, for the Toledo and French bridges over the Manzanares River, about the heroism of miners who destroyed Italian and German tanks with dynamite and lit cigarette embers, about the death of the brave Lina Odena, Karaske, and many youth activists who fell with the slogan “No pasarán” before Madrid—echoed in us as an irresistibly humane call to fight...³⁴³

After being released from prison at the end of December 1936, the author decided that despite his attachment to his poor, large family, he would go to Spain.³⁴⁴ His feelings toward his father, seven brothers and sisters, and especially toward his mother, gain a particular tragic note given the fact that they were all killed in the Holocaust.³⁴⁵

I know it will be hard for her. I will write to her, explain. She will understand me because I heard my first Spanish words from her, because from an early

age she taught me by example to love people. And how can you love people if you do not fight for justice and freedom, for a better and more beautiful life.³⁴⁶

With a poorly forged passport, he managed to cross the Austrian, German, and French borders and, via Vienna and Munich, reached Paris, where the Communist Party of Yugoslavia's central volunteer gathering point was located. During the journey, he witnessed the Gestapo mistreatment of his neighbor in the train because he looked like a Jew, while the author—himself Jewish by origin—although not personally targeted, experienced this as a horror of racial hysteria.³⁴⁷

Staying in Paris for four days, Todorović was accommodated at the Central Hotel, like Marko Perić and many other Yugoslav volunteers. He testified, as a member of an illegal Yugoslav political organization, to the freedom that French leftist movements enjoyed in their country. Like other volunteers, he was sent south from Paris toward the Spanish border, which he crossed at night illegally. In the fortress of Figueras, he gave personal data and underwent the most basic military training, which he would later complete in Casas

343 Vojo Todorović Lerer, “U Španiju”, in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 1, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 487.

344 Ibid., 487-488.

345 Ibid., 498.

346 Ibid., 489.

347 Ibid., 488-494.

Ibáñez, after which he was assigned to a machine gun company of the Đuro Đaković Battalion.³⁴⁸

Voja Todorović described his participation in some of the most brutal battles of the Spanish War in the text titled *From Monroyo to San Mateo*, continuing chronologically from where the previous text ended.

Having completed training in Casas Ibáñez at the beginning of February 1938, the author became a member of the machine gun company of the Đuro Đaković Battalion in the newly formed 129th Brigade. He particularly emphasized the strong presence of Yugoslav, Romanian, and Spanish fighters in this military formation. He was part of a nine-fighter squad under the command of Dimitrije Koturović. The author's first frontline experience was in Castuera, during a brief offensive by Republican forces in Extremadura.³⁴⁹

However, Todorović's first encounter with the horrors of war occurred after being transferred to the Aragon Front, where rebel forces were exerting heavy

pressure in an attempt to reach the Mediterranean Sea and thus split the Republican territory. Immediately upon arrival at the front near Alcañiz, the unit was bombed from the air. During April 1938, the machine gun squad held positions at Monroyo, Poblete, Morella, and San Mateo. For some time, despite heavy losses and overwhelming artillery, aviation, armored, and infantry enemy forces, they managed to repel attacks, but due to the danger of encirclement, they had to abandon positions and retreat to new ones.³⁵⁰

At dawn on April 3, it started again. One fascist squadron after another appeared in the sky. Bombs continuously pounded our positions. In the shelters, the beams moved apart from the explosions. Stones and earth covered the trenches. Then the hurricane-like artillery fire began. The batteries kept pounding, non-stop, then aviation came again, strafing us and showering us with small bombs. Suddenly everything boiled with machine gun and rifle fire and hand grenade explosions; the enemy began an assault. Like a spring, we burst out of the shelter onto the parapet... We fired rapid shots. The fascists stopped and glued themselves to the ground. Tankettes

348 Voja Todorović Lerer, „U Španiju“, op. cit., 494-497.

349 Voja Todorović Lerer, „Od Monroja do San Matea“, in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 3, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 224-225.

350 Ibid., 225-230.

arrived... At one point, several comrades died and many were wounded. From the smoke and dust nothing could be seen. We fired at random.³⁵¹

After the defeat on the Aragon Front and the breakthrough of General Franco's forces to the Mediterranean Sea, Voja Todorović found himself on the Levant front, defending the sector Ehulve-Villar-Luengo.³⁵²

In his third text, Todorović describes his return to the occupied Kingdom of Yugoslavia via the Third Reich after 28 months of living in French camps. According to his words, he left the Vernet camp, where he was held, along with many other Yugoslav fighters, due to threats by the French authorities to transfer detainees to North Africa, where they would work on building the Trans-Saharan railway. Considering that Serbs and Jews could not leave the camp to work in the Third Reich, he had to change his identity. He became Smail Lera, a Muslim from Bosnia.³⁵³ In Espenhain, near Leipzig, he was employed in a chemical factory.

351 Vojo Todorović Lerer, „Od Monroja do San Matea“, op. cit., 227.

352 Ibid., 230.

353 Vojo Todorović Lerer, „Od Vernea do ustaničkog Drvara“, in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 4, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 429-430.

Describing his situation and work process, the author noted that after the Nazi Germany attack on the Soviet Union, the Gestapo began asking about Yugoslav workers and provocations started, leading to the decision that it was time to escape. Following a similar pattern as in Marko Perić's testimony, and organized by the Communist Party of Yugoslavia, specifically Cvetko Većeslav Flores as organizer, a group divided into pairs left the factories during a weekend at the end of July 1941 and reached occupied Kingdom of Yugoslavia via Salzburg and Graz. They crossed the old border near Maribor and then the border with the Independent State of Croatia over the Sutla River illegally. Despite encountering an acquaintance from Sarajevo who had been recruited into the German army, and an incident with the Independent State of Croatia's army, Voja Todorović safely arrived in Zagreb.³⁵⁴

Elias Engl, a Spanish fighter of Jewish origin, provided the author with false identity papers, which allowed him to safely reach the partisan units, where he found another Spaniard—Marko Perić.³⁵⁵

In the *Spain 1936-1939* collection of memories, **Dr. Aleksandar Mezić (Jozef Hauptman)**, a doctor by profession like Braine Rudin-Fos,

354 Ibid., 430-438.

355 Ibid., 438.

and a prominent postwar member of the Yugoslav People's Army like Voja Todorović, published two texts.

The text titled *Medical Service in the International Brigades* is of exceptional importance for understanding the work, organization, and results of the Republican army's medical service during the Spanish War, as well as the activities of a significant number (at least nine) of Yugoslav volunteers of Jewish origin who were engaged in this service.

According to Dr. Mezić, the impetus for establishing the International Brigades' medical service appeared during the first major battles in August and September 1936. It soon became apparent that the practice of placing the wounded in Madrid hospitals was poor, so it was decided to evacuate them to safer locations inland for their safety. This practice also proved insufficient due to inadequate conditions in those hospitals. The practice of founding institutions whose primary function would be caring for wounded International Brigade fighters until their recovery began, therefore, during autumn 1936. The arrival of foreign missions significantly contributed to its success, the first arriving from France on October 13. Starting with this group of six doctors and nineteen medical staff, led by Dr. Pierre Rucke, the International Brigades' medical service grew within six months to

220 doctors and 1,180 medical personnel, about 5,000 available beds for the wounded, and 130 medical vehicles. According to estimates that Dr. Mezić trusted most, the average numbers during the subsequent years of the Spanish War stabilized at 250 doctors from 28 countries, 1,750 other medical personnel, about 200 medical vehicles, and 23 hospitals with 6,000 beds.³⁵⁶

The author assesses as a particularly positive practice the grouping of doctors of different nationalities in order to implement various medical knowledge. Until September 1937, the medical service functioned autonomously within the International Brigades, but due to increased military operations, it was integrated into the Spanish Republican Army. According to data cited by Dr. Mezić, losses during some military operations were about one quarter of the fighters, with 25% killed and 75% lightly or severely wounded. Almost four-fifths of fighters had to be in the health care system at some point.³⁵⁷

The text continues with data on the organizational structure,

356 Aleksandar Mezić, "Sanitetska služba u internacionalnim brigadama" in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 2, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 492-496.

357 Ibid., 497-498.

equipment, and responsibilities of individual medical services within military formations, covering from the company medical service, which saved fighters' lives on the front line, to the divisional medical service in the rear. Particular attention is paid to mobile surgical teams, which achieved great results in saving fighters from death and permanent disability.³⁵⁸ Among the 23 medical institutions formed during the war, hospitals in Murcia, Benicasim, Alcoy, Denia, Pontones, Albacete, Alicante, Vic, Moya, Mataro, Sagaró, Harike, Vila Paz, Castillejo, and Tarancón are especially noted. Detailed data is provided for the first five.³⁵⁹

Based on his entire wartime experience in Spain, Dr. Aleksandar Mezić points out some shortcomings of the health system, but assesses that they did not seriously hinder its functioning. These shortcomings mainly concerned insufficient coordination due to leadership errors and the overburdening of institutions due to excessively long and unnecessary retention of fighters in them.³⁶⁰ Still, the overall assessment of the International Brigades' health system during

the Spanish War remains positive, emphasizing the dedication of medical personnel who could compensate for certain shortcomings.³⁶¹

By number and level of organization, the author highlights especially the American and British medical missions, with 117 and 75 staff members respectively, as well as French and Polish medical workers, who, although not grouped in one mission, achieved significant results individually or in smaller teams in treating the wounded.³⁶² Among the Yugoslav medical staff, doctors of Jewish origin such as Dr. Imre Ber³⁶³ and Dr. Braine Rudin-Fos³⁶⁴ are mentioned, while the mention of Dr. Karl Fodor, the Jungerman couple, as well as Ana Marija Bash, Kornelije Sende-Popović, and Lea Kraus from the ranks of nursing staff is not recorded.

Dr. Aleksandar Mezić's second text, titled Marseille, testifies about the activities of a small group of Yugoslav Spanish fighters in this French city from October 1940 to mid-1944. The author directly participated in this group's work as the only person listed among Yugoslav fighters of Jewish origin. Besides the author, members identified in the group included

358 Aleksandar Mezić, "Sanitetska službau internacionalnim brigadama", op. cit., 498-503.

359 Ibid., 508-513.

360 Ibid., 515-516.

361 Ibid., 519-520.

362 Ibid., 505-508.

363 Ibid., 503.

364 Ibid., 511.

Spanish fighters Lazar Latinović, Vljako Begović, Dimitrije Koturović, Dragiša Luković, and the author's wife Dobrila Šiljak-Mezić. A significant support during the first half of the group's activity in Marseille was the consulate of the Kingdom of Yugoslavia in the city. The reason for the multi-faceted assistance provided by the diplomatic representation can also be guessed from the fact that Vasa Perendija, the attaché there, was a distant relative of the author's wife.³⁶⁵

From the headquarters at the hotel on 9 Rue de la Mure, the group of Yugoslav Spanish fighters had the task, during the first years of the French occupation, of gathering Spanish fighters from French camps and returning them to the Kingdom of Yugoslavia, or to its occupied parts. Thanks to the influence of the consulate, Dr. Šiljak-Mezić arrived from the camp at the end of 1940, and in March 1941, her husband joined her. In the following months, they organized the medical service of the Marseille resistance movement, which, to a lesser or greater extent, operated within the regular city health system, and in the final years of the war in France was housed in a villa near the city. The author himself, while carrying out his

activities within the resistance movement, was at least twice in danger of arrest or imprisonment, from which he was saved by the support of the organization.³⁶⁶

During 1941, the Marseille organization of Yugoslav fighters began forming combat units, whose activities initially involved minor sabotage, but in the later years of the war grew significantly—destroying entire train compositions, railways and bridges, warehouses, facilities, robberies, and assassinations, among which a particularly notable event was the killing and wounding of a large number of German officers during a bombing attack on the Soldatenheim.³⁶⁷

Dedicating the last pages of the text to his wife Dobrila, who passed away in 1953, the author also notes that the group of Yugoslavs returned to Belgrade at the beginning of January the following year, after the liberation of Marseille in mid-1944.³⁶⁸

Cultivating the Culture of Remembrance of the Spanish Fighters and Their Legacy

After the end of Second World War, former Spanish fighters, based on their merits during

365 Aleksandar Mezić, "Marselj" in: *Španija 1936-1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, vol. 4, ed. Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 482-485.

366 Ibid., 485-504.

367 Ibid., 496-507.

368 Ibid., 507-511.

more than a decade of struggle, held important political and military positions, as well as roles in the social and cultural circles of postwar Yugoslavia, shaping a new internal and international image of the state. In the creation of the ideological narrative that would dominate the following decades, their participation in the Spanish War, alongside their participation in Second World War, held exceptional significance.

The primary role in nurturing the culture of remembrance of the participation of Yugoslav fighters in the Spanish War during the existence of postwar Yugoslavia was held by the Association of Yugoslav Volunteers of the Spanish Republican Army. Founded on March 19, 1946, with the goal of connecting former comrades-in-arms,³⁶⁹ the association carried out multifaceted activities aimed at establishing and preserving memorial culture until the very end of the Yugoslav State, enjoying varying degrees of support from state and social actors.

369 АЈ, ф. 674, Удружење југословенских добровољаца Шпанске републиканске војске, фасц. I, Материјали у вези са првим конгресом у Београду 1946; Олга Манојловић Пинтар, Последња битка. Шпански борци и југословенска криза осамдесетих, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019), 51-52.

One of the main aspects of the association's activity was collecting data on the participants of the war, whose number, from the first consolidation carried out by a group of Yugoslavs led by Veljko Vlahović in Moscow in 1941, amounted to 1,192 fighters.³⁷⁰ Over the next three decades, this number was supplemented by almost 50%, reaching 1,664 names in 1971,³⁷¹ thus rescuing most of the Spanish fighters from the territory of Yugoslavia from collective oblivion. In addition to gathering basic information about the fighters, the association also collected a wide variety of written and oral testimonies of fighters, as well as their documentary materials, objects, and photographs. These collected testimonies and documentary materials were published in various publications, among which the most significant in terms of content is *Spain 1936-1939: A Collection of Memories of Yugoslav Volunteers in the Spanish War*, published in Belgrade in 1971 in five volumes by the Military Publishing Institute. Besides numerous testimonies of participants, the collection contains a synthetic overview of the war in Spain, numerous photographs, document transcripts, and a list of

370 Erve Lemel, "Revizija liste dobrovoljaca iz Jugoslavije u Republikanskoj Španiji. Izvori, metodologija, spisak", op. cit., 34.

371 "Spisak Jugoslovena-Španskih boraca", op. cit., 505-576.

then-known Yugoslav fighters with basic data at the end of the fifth volume. Alongside scientific and popular scientific works, rich journalism related to nurturing the culture of remembrance of the Yugoslav fighters of the International Brigades also produced significant works in the field of culture and art.³⁷²

Another important aspect of nurturing the culture of remembrance was the commemoration of anniversaries marking the beginning of the war in Spain and the formation of the International Brigades. Thus, in October 1956, marking two decades, the second congress was held, attended by more than 300 former Spanish fighters in delegations from 18 countries, including a delegation of the last Republican Government of Spain led by Prime Minister Juan Negrín and General Enrique Lister.³⁷³ In

their presence, a monument to the International Brigades was solemnly unveiled, which still stands today in Karadorđe Park. Juan Negrín's participation in this event was among his last public acts. He passed away on November 12, 1956. In the same year, at the commemoration of the 20th anniversary of the establishment of the International Brigades held in Bologna, Italy, former volunteer of Jewish origin Voja Todorović (Samuel Lerer) attended as one of the Yugoslav delegates.³⁷⁴ In the following three decades, the practice of holding the Association's assembly annually and congresses every five or ten years continued.³⁷⁵

The fact that the work of the Association was deeply affirmed and supported within Yugoslav state and social circles during this period is further confirmed by the awarding of the prestigious Order of the People's Hero in 1971, on the occasion of the 30th anniversary of the beginning of Second World War in Yugoslavia. During the award ceremony, the special

372 An illustrative example of this field of publishing can be found in works such as the poetry collection *Spain of Love and Pride*, published by *Književne novine* in Belgrade in 1986, in which Nikola Korbutovski compiled poems by 40 authors (largely Spanish Civil War fighters) related to the war in Spain. Another significant example is the collection of songs of the International Brigades, released by the Record Production of Radio Television Belgrade under the title *Spain of My Youth*.

373 АЈ, ф. 674, фасц. 2, Материјали у вези са другим конгресом у Београду 1956. године; "Прослава двадесетогодишњице

Интернационални бригада. Љубав наших народа и наше домовине ваше су највеће морално признање", Борба, 29. 10. 1945, 1; Олга Манојловић Пинтар, op. cit., 53-54.

374 АЈ, ф. 674, фасц. 2, Извештај са прославе двадесетогодишњице И.Б. у Бологни, Олга Манојловић Пинтар, op. cit., 56.

375 Ibid., 57.

merits of the Spanish fighters in the fight against fascism were emphasized, both in the interwar period and the war in Spain, as well as in Second World War and the construction of postwar Yugoslavia.³⁷⁶ The following year, a federal law regulating the basic rights of Yugoslav International Brigades veterans was adopted. A large number of postwar streets, squares, toponyms, enterprises, and institutions in Yugoslavia bore the name of the International Brigades or individual fighters.³⁷⁷

It is evident that the degree of affirmation of the Association, as well as the established narrative about Yugoslav participation in the Spanish War, gradually declined with political and social changes in Yugoslavia during the last decade of the 20th century. In contrast, the affirmation of the International Brigades, as well as the development of policies to nurture the culture of remembrance of their participation and sacrifices, gradually grew in post-Franco Spain. Half a century after the start of the war in Spain, the commemoration in Yugoslavia was marked by significant tensions, conditioned by the critical stance the Association expressed two years earlier at its annual assembly in Sarajevo, primarily

focused on the growing political and social crisis in the country. During meetings with the Presidency of the Central Committee of the Federal Republic of Yugoslavia related to these political disagreements, held on October 29 and November 5, 1984, Voja Todorović participated as one of the delegates of the Association.³⁷⁸ Despite this crisis, the celebration of the 1986 anniversary was accompanied by a series of appropriate events aimed both at the general and expert public, involving numerous institutions of various kinds, following the example of previous periods.³⁷⁹

After the disappearance of Socialist Yugoslavia, the Association Spanish Fighters 1936-1939 was formed in Belgrade, continuing the tradition of the Yugoslav association but without significant government support. Subsequent anniversaries passed without major commemorative gatherings. Among the participants in the 60th anniversary commemoration of the founding of the International

376 *Narodni heroji Jugoslavije 2* (Beograd: Mladost 1975), 407.

377 Олга Манојловић Пинтар, *op. cit.*, 57.

378 *Ibid.*, 103, 195.

379 Dimitrije Matić, "Politike sećanja u Srbiji i Španiji kroz prizmu delovanja Udruženja španskih boraca (1986-2006)", in: *Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike*, ed. Olga Manojlović Pintar (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 258-261.

Brigades in 1996 in Madrid were, among others, the veteran Yugoslav fighters of Jewish origin Marko Perić and Albert Abinun.³⁸⁰ The gap created by the absence of official support for dignified preservation of the memory of Yugoslav International Brigades veterans was sought to be filled by certain domestic institutions such as the Museum of the History of Yugoslavia and the Yugoslav Film Archive, as well as the Spanish Embassy and Instituto Cervantes, providing assistance in organizing primarily cultural events. One notable example was the exhibition entitled *In Honor of the Spanish Fighters*, first held during September and October 2006 at the Museum of the History of Yugoslavia in Belgrade, and subsequently shown in 16 cities across the territory of the Republic of Serbia and three cities in the region.³⁸¹

Regarding scientific research necessary for the complete illumination of certain aspects of this topic, it must be noted that from the second half of the 1990s onward, significant progress has been made within international scholarly circles, which have

included researchers from the former Yugoslav countries.³⁸² One of the latest significant impulses for scientific research on Yugoslav participation in the Spanish War came from a scientific conference entitled *Yugoslavs in the Spanish Republican Army (1936–1939): Updating the List of Yugoslav Volunteers and New Historiographical Research*, organized by the Institute for Contemporary History of Serbia. This event, held in May 2023 in Belgrade, gathered 17 researchers from several European countries.

Epilogue

At the core of this research lies the conviction that the culture of memory is an inseparable part of modern historical thought. By examining the biographies and testimonies of a smaller but disproportionately significant group of Yugoslav Jews in the Spanish War (1936–1939), the aim was not only to reconstruct individual fates but also to understand broader processes of collective memory and resistance during the dark era over Europe.

In the effort to identify Yugoslav fighters of Jewish origin who

380 Олга Манојловић Пинтар, op. cit., 263–270.

381 Dimitrije Matić, "Politike sećanja u Srbiji i Španiji kroz prizmu delovanja Udruženja španskih boraca (1986–2006)", op. cit., 264–272.

382 Erve Lemel, "Dobrovoljci iz čitavog sveta u republikanskoj Španiji. Pre-dugo jednostrana i još uvek nepotpuna istoriografija", op. cit., 23–26.

participated in the war in Spain, and to present their biographies and testimonies to both the scholarly community and the wider public, a large number of historical sources were used, primarily memoirs, as well as extensive historiographical literature. One of the goals was also to introduce the Spanish, and subsequently European, audiences—through the bibliographical units employed—to the fruitful works of former Spanish fighters in the field of memoir literature, as well as to the works of colleagues in historiography.

Various complex life circumstances conditioned the departure of this group of Yugoslav Jews to Spain. During two and a half years of war, they participated in defending the legal government, performing diverse duties and fighting on all major battlefronts. According to currently available data, more than a quarter of them lost their lives in this conflict. The survivors, shaped by hard-won wartime experiences, largely participated in the formation of the foundations of the National Liberation Movement in occupied Yugoslavia during Second World War (1941–1945). A significant portion of those who survived this most severe conflict in modern history participated during the second half of the 20th century in establishing the new Yugoslav state, as well as in nurturing the culture of remembrance of the war

in Spain and their own participation in it.³⁸³

From the standpoint of enlightened historiography, it was particularly important to present this example of active resistance by Jews of the Kingdom of Yugoslavia during the decade of the rise of totalitarian states in Europe and ideologies that were ultimately criminal towards the Jews. Their opposition to the anti-civilizational ideologies of Nazism and Fascism continued even after Spain—in Second World War and in the postwar fostering of antifascist values. Let this book, which ends here, remain a kind of memorial tribute in memory and honor of these men and women, the International Brigaders who fought for Europe's universal freedom in the decade when genocide of unprecedented scale was committed against their people, but also a call to responsibility—both for historiography and society—not to allow the courage and sacrifice of these people to be erased from collective memory.

383 Olga Manojlović Pintar, "Uvod", in: *Jugoslovenski dobrovoljci u odbrani Španske republike*, ed. Olga Manojlović Pintar (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024), 13.

Ђорђе Андрејевић Кун (1904–1964), збирка графика „За слободу“, 1. део, репродукција из 1967. године (Власништво аутора) / Đorđe Andrejević Kun (1904–1964), mapa gráfico “Por la libertad”, Parte 1, 1938/1967 (4ª edición). Colección Nikola Miloševski

Chronology of Significant Events

December 1, 1918—Establishment of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (named Kingdom of Yugoslavia from 1929).

April 14, 1931—Proclamation of the Second Spanish Republic.

July 17, 1936—Beginning of the military uprising.

July 19–20, 1936—The Republican government partially suppresses uprisings in Madrid, Barcelona, and other major cities.

October 22, 1936—Formation of the International Brigades in Albacete.

November 6–8, 1936—Beginning of the Battle of Madrid.

February 1937—Battle of Jarama; heavy losses for the International Brigades and participation of a large number of Yugoslav fighters.

February–March 1937—Battle of Guadalajara: Republican army victory over Italian fascists; International Brigades played a key role.

December 1937–February 1938—Battle of Teruel: intense fighting at high altitude; turning point of the war.

January–April 1938—Rebel offensive on Aragon; cutting Republican territory.

July–November 1938—Battle of the Ebro, the last major Republican offensive; participation of many International Brigaders, including surviving Yugoslav fighters.

September 21, 1938—Republican government announces withdrawal of International Brigades under international pressure.

January 1939—Fall of Barcelona. Catalan Front collapses.

April 1, 1939—End of the war with Francoist victory; establishment of Francisco Franco's dictatorship.

September 1, 1939—Beginning of Second World War (Nazi Germany attacks Poland).

April 6, 1941—Beginning of Second World War in the Kingdom of Yugoslavia, followed by years of occupation.

May 1945—End of Second World War in Yugoslavia and establishment of the new Yugoslav State.

November 20, 1975—Death of Francisco Franco.

1977—First democratic elections in Spain after the dictatorship (start of transition to democracy).

1991–1992—Beginning of the breakup process of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and its formal end.

МИНИСТАРСТВО
ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ И
ДЕМОКРАТСКОГ СЕЋАЊА

МИНИСТАР
Анхел Виктор Торес Перес

ДРЖАВНИ СЕКРЕТАР ЗА ДЕМОКРАТСКО
СЕЋАЊЕ
Фернандо Мартинес Лопес

ПОДСЕКРЕТАРКА
Берта Перес Ернандес

ЗАМЕНИК ДИРЕКТОРА ЗА ПРОМОЦИЈУ
ДЕМОКРАТСКОГ СЕЋАЊА
Алмудена Круз Јабар

MINISTERIO DE POLÍTICA
TERRITORIAL Y MEMORIA
DEMOCRÁTICA

MINISTRO
Ángel Víctor Torres Pérez

SECRETARIO DE ESTADO DE MEMORIA
DEMOCRÁTICA
Fernando Martínez López

SUBSECRETARIA
Berta Pérez Hernández

SUBDIRECTORA GENERAL DE
LA DIVULGACIÓN DE LA MEMORIA
Almudena Cruz Yábar

MINISTRY OF TERRITORIAL
POLICY AND DEMOCRATIC
MEMORY

MINISTER
Ángel Víctor Torres Pérez

SECRETARY OF STATE FOR DEMOCRATIC
MEMORY
Fernando Martínez López

UNDER-SECRETARY
Berta Pérez Hernández

DEPUTY DIRECTOR FOR THE PROMOTION
OF DEMOCRATIC MEMORY
Almudena Cruz Yábar

ИНСТИТУТ СЕРВАНТЕС

ДИРЕКТОР
Луис Гарсија Монтеро

ГЕНЕРАЛНА СЕКРЕТАРКА
Кармен Ногеро Галилеа

ДИРЕКТОРКА ЗА КУЛТУРУ,
БИБЛИОТЕКЕ И ДИГИТАЛНУ КУЛТУРУ
Раquel Калеја Кања

ШЕФИЦА ОДЕЉЕЊА
ЗА КУЛТУРНЕ АКТИВНОСТИ
Јоланда Ернандес Пин

ДИРЕКТОР ИНСТИТУТА СЕРВАНТЕС У
БЕОГРАДУ
Ињаки Абад Легина

INSTITUTO CERVANTES

DIRECTOR
Luis García Montero

SECRETARÍA GENERAL
Carmen Noguero Galilea

DIRECTORA DE CULTURA,
BIBLIOTECAS Y CULTURA DIGITAL
Raquel Caleyá Caña

JEFA DEL DEPARTAMENTO
DE ACTIVIDADES CULTURALES
Yolanda Hernández Pin

DIRECTOR DEL INSTITUTO CERVANTES
DE BELGRADO
Iñaki Abad Leguina

CERVANTES INSTITUTE

DIRECTOR
Luis García Montero

SECRETARY GENERAL
Carmen Noguero Galilea

DIRECTOR OF CULTURE,
LIBRARIES AND DIGITAL CULTURE
Raquel Caleyá Caña

HEAD OF THE DEPARTMENT
OF CULTURAL ACTIVITIES
Yolanda Hernández Pin

DIRECTOR OF THE CERVANTES INSTITUTE
BELGRADE
Iñaki Abad Leguina

КАТАЛОГ

ИЗДАЈЕ

Министарство територијалне политике и демократског сећања

САРАДНИК

Институт Сервантес у Београду

Текстови

Никола Милошевски

УРЕДНИЧКА КООРДИНАЦИЈА

Марија Лурдес Муњос Санчес

Паула Гарсија Изу

Пабло дел Баррио Калвенте

Оиане Чаморо

СТРУЧНИ РЕЦЕНЗЕНТ

др Ненад Лајбеншпергер

ЈЕЗИЧКА РЕВИЗИЈА СРПСКОГ ТЕКСТА

Ивана Јовановић Арсић

Марица Раковић

ПРЕВОД НА ЕНГЛЕСКИ

Аиноа Јаковачи Усеро

ДИЗАЈН И ПРЕЛОМ

Idearte

ШТАМПА И ПОВЕЗ

Fiselgraf

- © Ово издање: Министарство територијалне политике и демократског сећања
- © Текстови: њихови аутори.
- © Слике: њихови власници.
- © Фотографије: Њихови власници.

D.L.: M-18290-2025

NIPO (папир): 127-25-003-X

NIPO (електронски): 127-25-005-0

Штампано у Шпанији

Уложени су сви напори да се идентификују носиоци ауторских права над сликама објављеним у овом каталогу. Извињавамо се уколико је дошло до грешке или пропуста, који ће бити исправљени у наредним издањима.

CATÁLOGO

EDITA

Ministerio de Política Territorial y Memoria Democrática

COLABORA

Instituto Cervantes de Belgrado

TEXTOS

Nikola Miloševski

COORDINACIÓN EDITORIAL

María Lourdes Muñoz Sánchez

Paula García Izu

Pablo del Barrio Calvente

Oihane Chamorro

REVISOR EXPERTO

Dr. Nenad Lajbenšperger

CORRECCIÓN DE TEXTO EN SERBIO

Ivana Jovanović Arsić

Marica Raković

TRADUCCIÓN AL INGLÉS

Ainhoa Iacovacci Uceró

DISEÑO Y MAQUETACIÓN

Idearte

IMPRESIÓN Y ENCUADERNACIÓN

Fiselgraf

- © De esta edición: Ministerio de Política Territorial y Memoria Democrática
- © De los textos: su autor.
- © De la traducción al inglés: su traductora.
- © De las imágenes: sus propietarios.

D.L.: M-18290-2025

NIPO (papel): 127-25-003-X

NIPO (electrónico): 127-25-005-0

Impreso en España

Se ha hecho todo lo posible por identificar a los titulares de los derechos de propiedad intelectual de las imágenes reproducidas en este catálogo. Se pide disculpas por cualquier error u omisión, subsanable en posteriores ediciones.

CATALOGUE

PUBLISHED BY

Ministry of Territorial Policy and Democratic Memory

IN COLLABORATION WITH

Cervantes Institute Belgrade

TEXT

Nikola Miloševski

EDITORIAL COORDINATION

María Lourdes Muñoz Sánchez

Paula García Izu

Pablo del Barrio Calvente

Oihane Chamorro

EXPERT REVIEWER

Dr. Nenad Lajbenšperger

SERBIAN TEXT CORRECTION

Ivana Jovanović Arsić

Marica Raković

ENGLISH TRANSLATION

Ainhoa Iacovacci Uceró

DESIGN AND LAYOUT

Idearte

PRINTING AND BINDING

Fiselgraf

- © Of this edition: Ministry of Territorial Policy and Democratic Memory
- © Of the texts: their author.
- © Of the English translation: its translator.
- © Of the images: their owners.

Legal deposit: M-18290-2025

NIPO (paper): 127-25-003-X

NIPO (electronic): 127-25-005-0

Printed in Spain

All efforts have been made to identify the copyright holders of the images reproduced in this catalogue. We apologize for any errors or omissions, which can be corrected in future editions.

